

Турбулентність глобальних геополітичних процесів і проблеми національної безпеки

МОНОГРАФІЯ

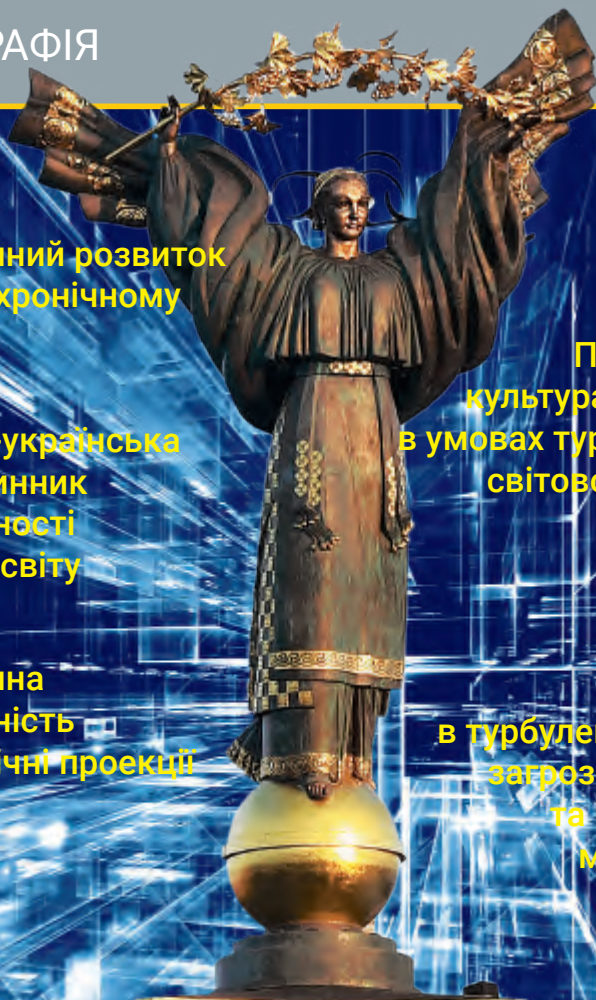
Геополітичний розвиток
світу в діахронічному
аспекті

Російсько-українська
війна як чинник
турбулентності
сучасного світу

Геополітична
турбулентність
і її економічні проєкції

Право, освіта,
культура, мистецтво
в умовах турбулентності
світового розвитку

Людина
в турбулентному світі:
загрози, небезпеки
та пошук нових
можливостей

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

**ТУРБУЛЕНТНІСТЬ
ГЛОБАЛЬНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ**

Монографія

Харків
«Право»
2025

Авторський колектив:

Т. В. Голдак-Горбачевська, кандидатка історичних наук; *І. В. Гонайдашко*; *Т. С. Горбачевський*, кандидат історичних наук; *Н. А. Іваницька*, кандидатка педагогічних наук; *Д. О. Карпека*, PhD; *О. М. Кириленко*, докторка соціологічних наук, професорка; *М. А. Козловець*, доктор філософських наук, професор; *А. В. Кривуца*; *С. Т. Кузьменко*; *А. А. Кучемба*; *Ю. О. Маркевич*; *А. В. Митюк*; *В. І. Морозов*, кандидат економічних наук, доцент; *М. В. Павлюх*, кандидатка наук із соціальних комунікацій; *С. В. Повх*; *В. О. Поліщук*; *Г. Л. Рябцев*, доктор наук з державного управління, професор; *Т. І. Сергієнко*, кандидатка політичних наук, доцентка; *А. А. Файник*; *А. Ю. Щеглов*, кандидат історичних наук; *Г. С. Юзіков*, доктор філософії з права (PhD); *Н. С. Юзікова*, докторка юридичних наук, професорка

Рецензенти:

Ю. А. Пономаренко – доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

В. Ф. Смолянюк – доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Воєнна академія імені Євгенія Березняка;

М. П. Требін – доктор філософських наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

*Рекомендовано до видання вченою радою
ГО «Аналітичний центр сучасної гуманітаристики»
(протокол № 1 від 10 січня 2025 р.)*

Турбулентність глобальних геополітичних процесів і проблеми національної безпеки : монографія / [О. М. Кириленко, М. А. Козловець, Г. Л. Рябцев та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. – Харків : Право, 2025. – 306 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178518905>.

ISBN 978-617-8518-90-5

Колективну монографію присвячено дослідженню теоретичних і методологічних аспектів геополітичної ситуації в сучасному світі. Ретельно розглянуто основні детермінанти турбулентності глобальних геополітичних процесів, особливу увагу приділено російсько-українській війні. Досліджено економічні, правові, освітні, культурні, спортивні, мистецькі проєкції геополітичної турбулентності, глобальні загрози людству в сучасному світі. Визначено національні інтереси України в умовах зростання глобальної геополітичної турбулентності світу та запропоновано шляхи забезпечення національної безпеки.

УДК 13+316+32+33+34+37

© Кириленко О. М., Козловець М. А.,
Рябцев Г. Л. та ін., 2025

© ГО «Аналітичний центр сучасної
гуманітаристики», 2025

Зміст

Розділ 1

Російсько-українська війна як чинник турбулентності сучасного світу

1.1. Війна в Україні як центральний елемент зламу та трансформації сучасних геополітичних процесів (<i>Морозов В. І.</i>).....	6
Список використаних джерел	36
1.2. Месіанські наративи у публічному просторі російського суспільства та їх вплив на неоімперський проект сучасної Росії (<i>Козловець М. А., Карпека Д. О.</i>).....	37
Список використаних джерел	78
1.3. Наративи російської пропаганди та зміна риторики у гібридній війні після повномасштабного вторгнення (<i>Гопайдашко І. В.</i>)	85
Список використаних джерел	93
1.4. Інформаційно-психологічні операції Росії проти України, спрямовані на дискредитацію перед державами ЄС та НАТО (2022) (<i>Маркевич Ю. О.</i>).....	94
Список використаних джерел	104
1.5. Пошкодження українських військових пам'ятників періоду Другої світової війни в Польщі на початку російсько- української війни в сучасній вітчизняній історіографії (<i>Шеглов А. Ю.</i>).....	107
Список використаних джерел	119

Розділ 2

Інститути суспільства в умовах турбулентності світового розвитку

2.1. Основні тенденції розвитку сучасного спорту як соціального інституту (<i>Кириленко О. М.</i>)	122
Список використаних джерел	140
2.2. Основні засади впровадження нової індустріалізації на основі зеленої економіки (<i>Поліщук В. О.</i>).....	142
Список використаних джерел	153
2.3. Розвиток інвестиційного поля української економіки в умовах турбулентності (<i>Кучемба А. А.</i>).....	154
Список використаних джерел	165

2.4. Роль інтеграції у проєктній діяльності учасників освітнього процесу для реалізації STEAM-освіти (<i>Іваницька Н. А., Повх С. В.</i>).....	166
Список використаних джерел	174
2.5. Розвиток українського кіно (1991–2024) в умовах турбулентності (<i>Файник А. А.</i>)	175
Список використаних джерел	189
2.6. Особливості інформаційного протиборства в Китайській Народній Республіці (<i>Кузьменко С. Т.</i>)	190
Список використаних джерел	200

Розділ 3

Проблеми національної безпеки

в умовах турбулентності сучасного світового порядку

3. 1. Національна безпека в умовах нестабільності сучасного світового порядку: поняття, виклики, загрози (<i>Юзікова Н. С.</i>).....	203
Список використаних джерел	225
3.2. Забезпечення енергетичної безпеки держави під час дії воєнного стану і в повоєнній Україні (<i>Рябцев Г. Л.</i>).....	228
Список використаних джерел	244
3.3. Стратегія національної безпеки Польщі: партнерство, виклики (1990–2020 роки) (<i>Горбачевський Т. С., Голдак-Горбачевська Т. В.</i>)	245
Список використаних джерел	257
3.4. Політика США в АТР як фактор протидії загрозам світової демократії: історіографія та науково-теоретичний аналіз (<i>Кривуца А. В.</i>).....	258
Список використаних джерел	265

Розділ 4

Національні інтереси України

в умовах зростання глобальної геополітичної турбулентності світу

4.1. Україна на шляху до ЄС: національні інтереси та напрямки міжнародного співробітництва у запобіганні злочинності (<i>Юзіков Г. С.</i>)	267
Список використаних джерел	280

4.2 Вплив євроінтеграції та роль ЗМІ у формуванні антикорупційних органів України (<i>Павлюх М. В.</i>)	282
Список використаних джерел	291
4.3. Роль електорально-правової культури у формуванні громадянського суспільства в контексті глобальних геополітичних викликів (<i>Сергієнко Т. І., Митюк А. В.</i>).....	292
Список використаних джерел	302
Авторський колектив	303

Розділ 1

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТУРБУЛЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО СВІТУ

1.1. Війна в Україні як центральний елемент зламу та трансформації сучасних геополітичних процесів

Морозов Володимир Іванович

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри глобальної економіки,*

Державний біотехнологічний університет, м. Харків

На поточному етапі історичного розвитку, Україна, як і всі основні регіони сучасної світової геополітичної системи, зіштовхнулись із цілим рядом небезпечних, в багатьох випадках, не відразу прогнозованих, геополітичних і безпекових викликів. Посилення впливу авторитарних, а часто і тоталітарно-диктаторських держав, відчутна руйнація світового порядку, який будувався по завершенню II світової війни, достатньо не визначена, а на теперішній період певною мірою і розгублена позиція умовного Заходу, ну і вже неприхована агресія Російської Федерації проти України, поставили всю світову геополітичну систему перед викликами, які не просліджувались в ній з часів II світової війни. Внаслідок всіх цих процесів та явищ гостро встала проблема не лише позбавлення України від агресії сусідньої держави, а й питання забезпечення сталої безпеки України в поствоєнний період та встановлення нового, сучасного та ефективного, безпекового світового устрою¹.

---

¹ Див.: Буряченко О. В. Російсько-українська війна як фактор порушення та еволюції світової безпекової рівноваги. *Політикус*. 2023. Вип.2. С. 73–83.

Поточна структура теперішньої геополітичної системи характеризується все більшим протистоянням двох геополітичних груп: з однієї сторони блок умовного Заходу, який складають США, Канада, Велика Британія, країни ЄС, Австралія, Японія, певною мірою Південна Корея. До цього блоку натеper почала також об'єктивно належати й Україна. З іншої сторони, все більшого протистояння блоку умовного Заходу починає демонструвати так звана «віль зла», яка вже склала певний усталений контур: Російська Федерація – Іран – Китай – Північна Корея, в якій місце гегемона надійно посів Китай, а всі інші, більшою чи меншою мірою – роль молодшого партнера та сателіта.

Враховуючи все вищезначене, для сучасної світової глобальної системи постають завдання не лише ефективного та справедливого вирішення агресії Росії проти України, а й нейтралізації тоталітарних держав та різноманітних груп в їхньому прагненні завдати певної поразки світовому демократичному табору та змінити своє геополітичне положення¹.

В цьому контексті, все більш нову та неоднозначну позицію починають займати країни так званого «глобального Півдня». З однієї сторони, ці країни мають певну прозахідну орієнтацію, враховуючи також їх колоніальне минуле, особливо країни Африки та Індія, з іншого боку, ці країни, в останні періоди, почали достатньо активно зближуватись та контактувати з Китаєм та державою-агресором². Якщо відносини з Китаєм у цих держав будуються насамперед на базі китайської гео економічної експансії (в першу чергу країни Африки та Центральної Азії), то відносини цієї групи країн з РФ базуються в основному на торгівлі зброєю, проведенні військово-спецслужбових операцій, взаємній підтримці тоталітарних режимів (Венесуела, Судан, низка країн Центральної Африки, М'янма та деякі інші).

---

¹ Див.: Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи: аналіт. доп. / [Парахонський Б. О., Яворська Г. М.]. Київ: НІСД, 2024. 49 с.

² Див.: Українська призма: Зовнішня політика 2022. Аналітичне дослідження / ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. ТОВ «Вістка». Київ, 2023. 308 с.

Дещо окрему, самостійну позицію серед країн «Глобального Півдня» натепер починає займати Індія. Ця країна, на поточний момент, вже вийшла на перше місце за чисельністю населення у світі, об'єм її національного ВВП стрімко набирає потужних розмірів, на відміну від Китаю, Індія абсолютно не позиціонує себе як супротивник, а тим більше ворог Заходу, має, в першу чергу, з Великою Британією та США, партнерські, інтегровані відносини. На додаток до цього Індія має давні суперницькі, часто ворожі стосунки з Китаєм, який у 60-х р.р. XX ст. анексував певну індійську територію, майже за прямою аналогією з анексією Криму 2014 р. Все це спонукає Захід, і не без підстав, розглядати Індію як нову альтернативу в регіоні й далі у світі в цілому. Плануються переноси підприємств транснаціональних компаній в Індію, так би мовити, створюючи з неї новий «збиральний цех» замість Китаю. США також, на поточний момент, формують військово-союзницьку коаліцію, на стримування Китаю в регіоні, в складі США – Індія – Австралія – Південна Корея – Японія. Разом з цим, Індія є активним учасником групи БРІКС, який має певну, якщо не анти-, то певну альтернативно-західну спрямованість, Індія активно скуповує сировинні ресурси Російської Федерації, до недавня охоче закупувала та намагалася спільно з російською стороною розвивати певні сегменти озброєнь, правда, з недавніх часів, через демонстрацію стану російських озброєнь у війні з Україною, почала відмовлятися від цього. Також, слід зазначити, що, на жаль, Індія не лише не приєдналась до санкцій проти країни-агресора, а й останнім часом стає новим хабом для постачання до країни-ворога суттєвих підсанкційних товарів.

Виходячи з усього вищеозначеного, можна констатувати, що сучасна глобальна світова геополітична структура опинилась не лише в стані глибокої антагоністичної кризи, але й почала мати перспективу майбутнього можливого масштабного збройного протистояння між двома, принаймні, протилежно направленими світовими геополітичними підсистемами. Поточні геополітичні процеси, на жаль, мають тенденцію до погіршення також через нарощення технологічного та економічного розвитку тоталітарних країн, чого, наприклад, не спостерігалось в період ведення Заходом колоніальних війн XIX-XX ст.

Варто лише згадати регулярні запуски Північною Кореєю – країною, яка десятиріччями була об'єктом глузувань та прикладом тотальної відсталості, міжконтинентальних балістичних ракет, зброї, якої немає в арсеналі, наприклад, в розвинутих країнах континентальної Європи. Ситуацію також певною мірою погіршує тенденція, яка вже спостерігається протягом декількох крайніх десятиріч, згідно з якою країни Заходу, окрім якихось виняткових ситуацій і окрім, можливо, певною мірою США, почали відмовлятися, в принципі, від застосування сили як такої, переходити в режим спостереження, «глибокої стурбованості», навіть в тих ситуаціях де застосування військової сили було б цілком виправданим, а може й необхідним¹.

З огляду на все це видається виправданим та доцільним відмова країн Західного блоку від політики «абсолютного пацифізму», яка, здається, міцно закоренилась у практиці західних держав у період останніх десятиріч, особливо з можливою майбутньою необхідністю вступати вже в безпосередній конфлікт з країнами «вісі зла». Досвід двох крайніх десятиріч підтверджує доцільність такого кроку: нерішучість та вагання адміністрації Обама на початку сирійського громадянського конфлікту, постійне коливання, незважаючи на початкову обіцянку, відносно застосування військового контингенту США, призвели навпаки до прямого втручання у конфлікт Росії, сотень тисяч жертв, скоєння сотень військових злочинів та збереження й зацементовування при владі на певний час, правда, не на всій території країни, диктаторського режиму Башара Асада, союзницького до самого кремлівського режиму; така сама нерішучість та млявість тієї ж адміністрації Обама в період захоплення російською армією Криму

---

¹ Див.: Dunne T., Kurki M., Smith S. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. 5th ed. New York, NY: Oxford Univircity Press, 2021. xxiv, 396 p.; Friedman G. *The next 100 years: A Forecast for the 21st Century*. New York : Doubleday, 2009. xii, 253 p.; Potholm C. P. *Understanding War: An Annotated Bibliography*. Lanham, Maryland : University Press of America, Inc., 2016. xii, 706 p.; Weber C. *International relations theory: a critical introduction*. 5th ed. London & New York: Routledge, 2020. xx, 315 p.; Внучко С. Україна на перехресті геополітичних інтересів: теоретичний та прикладний аспекти проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія філос. – політолог.студії*. 2022. Вип. 42, С.190–197; Макмиллан М. *Війна. Як конфлікти формували нас / з англ. пер. Назар Старовойт*. Київ: Лабораторія, 2024. 301 с.

не лише дала можливість провести це, а й відкрила період довгої агресії Росії проти України, спочатку закамуюльовано, в гібридній формі, а потім вже і безпосередньо, напряду, вже не ховаючись, відкинувши всю систему міжнародного права; така сама млява та неоперативна політика країн Заходу, в останні декілька років, сприяла, на додаток до геоекономічної експансії Китаю, агресивному проникненню Російської Федерації на африканський континент та витіснення зі значного ряду його країн Франції та навіть частково і США, а ці країни, між іншим, багаті на поклади стратегічних та дороговічних металів та коштовного каміння.

Врешті-решт, аналізуючи перебіг російсько-української війни, не можна не дивуватись реакції та позиції основних союзників України на ведення бойових дій Україною та на постачання, але правильніше буде сформулювати – непостачання Україні базових, визначаючих характер бойових дій, систем та озброєнь. Ще на початку 2023 року, президент США Байден, вже через рік після масштабного вторгнення, виступав категорично проти надання Україні західної бойової авіації, а нещодавно прем'єр-міністерка Данії зазначала, що її країна була готова вже на початку війни поставити Україні бойові літаки, але ці ініціативи тоді «певним чином блокувалися». Також загальновідомі суттєві обмеження на об'єми та способи використання західної, в першу чергу американської зброї для армії України, що вкрай негативно впливає на ведення бойових дій з її сторони. Ну і щойно завершені вибори в США ще раз демонструють абсолютну згубність, неефективність та цілковиту провальність, як всередині країни, так і в міжнародному просторі, форматі такої політики.

Взагалі то, аналізуючи все вищенаведене, можна зазначити, що Захід підійшов до такої кризової точки світової геополітичної системи в далеко не найкращому стані, так би мовити, достатньо «розмобілізованим». Після завершення «холодної» війни ніхто не очікував від РФ сплеску традиційного для неї імперіалізму, а тепер подекуди і неприхованого фашизму в проведенні її політики. Країни НАТО в той період почали майже тотальне роззброєння (до речі, багато з військової техніки, яку зараз, наприклад, відновлює та перенаправляє Україні Німеччина, у 90-ті рр. минулого сторіччя знімали з озброєння

її армії та готували до утилізації), зачинялись багато збройових заводів, особливо в європейських країнах. Вже в період війни Росії проти України ця тенденція почала позитивно змінюватись, почали відновлюватись деякі підприємства з виробництва зброї у Фінляндії, Болгарії, деяких інших державах. Німеччина, Данія, країни Балтії, Польща почали нарощування військового виробництва, зокрема нових видів озброєнь, почала розвиватись кооперація цих країн з нашою державою у виробництві різних типів озброєнь. Німеччина також, окрім розбудови та відновлення військових виробництв на своїх теренах, вже оперативно збудувала та продовжує будівництво, вже на теренах України, своїх військових підприємств, що надає підстави для певного оптимізму. Франція також почала робити певні кроки в цьому напрямі.

Разом з цим, «мобілізаційний стан» у західному таборі залишається суттєво далеким від оптимального. Варто лише відзначити та згадати, що «сумнозвісні» 2% ВВП на оборону, які повинні бути обов'язковим нормативом для будь-якої країни НАТО, до сих пір залишаються для багатьох з них важким для виконання завданням, і лише повернення до влади президента США Д. Трампа, який заявляє про припинення захисту тих країн блоку, які не будуть виконувати цей норматив, може справді почати знов стимулювати ці країни рухатись у цьому напрямі. Можна також згадати, що усі європейські країни разом узяті(!) ніяк не можуть поставити Україні обіцяний один мільйон артилерійських боєприпасів. США, відновлюючи це виробництво, планують вийти на рівень 1 200 000 артилерійських боєприпасів тільки у 2025 році, тоді як новий союзник держави-агресора, КНДР, за даними багатьох розвідок світу, вже поставила Російській Федерації близько 3,5 млн. артилерійських боєприпасів. Взагалі-то, знов, відповідно до багатьох спеціальних джерел, 70% всіх боєприпасів артилерії держави-агресора складають постачання від їх держав-союзників, в першу чергу Ірану та КНДР. Складається якась парадоксальна ситуація, згідно з якою так звані «країни-парії» за обсягами військових поставок до РФ суттєво випереджають західні країни – союзників України, які всі належать до «золотого мільярду» і не втрачають можливості похизуватись рівнем свого ВВП. Внаслідок цього

Україна вже після майже трьох років війни, незважаючи на всю союзну допомогу, не лише значно не перевищила за рівнем свого забезпечення озброєнням та боєприпасами державу-агресора, але ніяк не може вийти навіть на паритет з нею за цими позиціями. Дуже сильно, на жаль, наприкінці ХХ ст. західний світ, а з ним, схоже, і Україна, повірили в концепцію «кінця історії» Френсіса Фукуями¹. Як показали наступні періоди історії, це виявилось достатньо легко-важним та абсолютно недалекоглядним.

Що ж натепер, виходячи з попереднього аналізу ситуації, належить робити західному табору та Україні, яка волею обставин не лише опинилася в ньому, а й стала його переднім та на даний момент і єдиним фронтіром? Виходячи з аналізу попередніх моментів напрошуються наступні позиції:

- суттєве нарощування об'ємів та структури, в першу чергу високотехнологічних озброєнь, певною мірою відродження індустрії озброєнь, в країнах континентальної Європи, Великої Британії, Канади;

- певна здорова «мілітаризація» суспільства, відмова від «абсолютного пацифізму». Країни західного блоку та їхні суспільства повинні усвідомити та певною мірою підготуватись до можливого нового ведення війни ними безпосередньо, особливо на фоні зростаючої агресивності та експансіонізму тоталітарних держав. Низка країн усвідомила нову реальність (Польща, Прибалтика, Хорватія деякі ін.), почали проводитись певні заходи, відновлюватись загальна військова служба, від чого комплексно відмовлялись в останні десятиріччя;

- можливий перегляд та оновлення військових доктрин та практик, насамперед на основі досвіду російсько-української війни;

- посилення, зміцнення транснаціональних безпекових зв'язків, структур та союзів. Вкрай необхідно, щоб до них залучалася Україна, тим більш враховуючи колосальний сучасний військовий досвід нашої країни не лише на континенті, а й взагалі, у сучасному світі. Треба оновлювати, переглядати сучасну структуру безпеки, насамперед європейського континенту, робити зусилля на створення загально-

---

¹ Див.: Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York : Free Press, 2006. xxiii, 432 p.

європейських збройних сил, з урахуванням геополітичної турбулентності, яка почастішала в США. До цих структур доцільно включати також військову структуру України, до речі, очільники Франції та Польщі висувають подібні тези. Що стосується самої України, як елемента, на поточний момент, західної структури безпеки, їй, з огляду на поточне становище, в якому вона перебуває, потрібно, по-перше, максимально розвивати власну галузь озброєнь, як традиційних, так і високотехнологічних, щоб досягти наймаксимальнішого рівня незалежності у сфері власного забезпечення озброєннями, незалежно від позиції партнерів України. Виходячи з досвіду російсько-української війни, пріоритетними напрямками озброєнь виглядають ракетні, протиракетні, протиповітряні, артилерійські та забезпечення західних бойових літаків, які поступають на озброєння України, належним ракетним оснащенням, яке дозволило б нейтралізувати хоча б армійсько-тактичну бойову авіацію держави-агресора. По-друге, ще одним напрямом є поточний інноваційний розвиток всієї системи національної безпеки України. Потрібно розвивати та покращувати загальну структуру управління ресурсами армії, інших структур національної безпеки, намагатись «вижимати» максимальну ефективність з наявних ресурсів оборони, нівелюючи загальний чисельний ресурс ворожої країни. Третій напрям – можливе оновлення, модифікація зусиль української держави в міжнародному просторі. Виглядає слушним, окрім орієнтації на базових стратегічних союзників України – США та ЄС в цілому, зробити певний геополітичний аудит і на додаток до цих базових напрямів почати стимулювати певні інші геополітичні напрями, так би мовити, «паралельного ешелону». Наприклад, виглядає достатньо перспективною вісь, про яку періодично заявляють і яка також потім циклічно «зникає з радарів»: Велика Британія – Прибалтика – Польща – Україна. Було б доцільно вже створити якісь організаційні структури для неї, почати наповнювати її концептуально, проводячи в її рамках власну геополітичну повістку.

Також є підстави для додаткового розвитку відносини України з низкою європейських держав. Так, з Чехією у України, окрім спільних геополітичних позицій, є значний потенціал для нарощування

партнерства в галузі виробництва озброєнь. Мають значний, досі не розкритий потенціал, відносини України з Румунією, сусідньою державою, яка має важливе геополітичне положення, а в останні роки демонструє чудові результати в боротьбі з корупцією та значно нарощує свій економічний розвиток та потенціал. Також у відносинах України з цією країною прослідковується чималий потенціал у спільному виробництві озброєнь. Ще одна країна, яка заслуговує на пильну увагу нашої держави, яка є нашою південною сусідкою також у Чорноморському регіоні і має суттєве стратегічне положення – Туреччина, заслуговує на значну увагу, стимулювання та ефективну трансформацію наших взаємин. На даний момент, скидається на те, що відносини з цією державою не відповідають потенціалу наших країн. За останні десятиріччя Туреччина наростила потужний економічний потенціал, також ця країна дуже суттєво просунулась в галузі виробництва озброєнь. Бойові дрони (один з яких, Байрактар, став символом відбиття російської агресії на початку війни), сучасні ракетні, артилерійські озброєння виготовляються натеper в Туреччині на достатньо високому рівні та в значних об'ємах. Також Туреччина впритул наблизилась до виробництва власного бойового літака 5-го покоління, який, схоже, складе відчутну конкуренцію західним бойовим повітряним платформам: Фелкон, Міраж, Тайфун. Надає обнадійливості, те що турецька сторона приязно ставиться до перспектив поставок таких сучасних літаків Україні, що також сприяє певному оптимізму, особливо в порівнянні з позиціями «великих традиційних» партнерів України, постачання від яких принаймні певних видів озброєнь відбуваються надзвичайно важко та часто просто з абсурдними обмеженнями у використанні. До речі, деякий час тому надходила інформація, що турецька сторона може запросити Україну до участі в розробці двигуна до цього літаку. Це був би б причудовий приклад співпраці України з такою значною країною та ще й в галузі стратегічних озброєнь!

Також слід відмітити таку цікаву сторону турецької зовнішньої політики: прийшовши пів тисячоліття тому на землі Візантії у форматі тодішньої Османської імперії, розстроживши та поглинувши її, Туреччина разом з цим увібрала та пристосувала до себе зовнішньо-

політичні практики та підходи Візантії. Це проявляється в поєднанні часто протилежних, суперечливих геополітичних напрямів, їх взаємозв'язок і намагання отримати через це геополітичного балансу та профіту. Будучи членом НАТО, маючи тісні, комплексні й разом з цим достатньо не прості взаємини зі США та Євросоюзом, Туреччина разом із цим підтримує також багатосторонні відносини з ворогом України – Російською Федерацією. Разом з цим, істеблішмент Туреччини не перестає розглядати Росію як суперника та конкурента в регіоні, хоча і не демонструє цього відкрито. Разом із цим, Туреччина останніми роками суттєво потіснила Росію в регіоні Південного Кавказу. Також Туреччина давно і наполегливо просуває свої інтереси та політику в регіоні Середнього Сходу, не в останню чергу з причини «тюркського братерства» (як відомо, всі країни регіону, за винятком Таджикистану, є, як і Туреччина, тюркськими країнами), де на даний момент свою експансіоністську політику просуває Китай. Отже, якщо Україна зуміє по-новому, з максимальною ефективністю розіграти карту відносин з Туреччиною, це може забезпечити їй значні й нові геополітичні профіти.

Також, підводячи певний попередній підсумок «нових/старих» геополітичних потенцій України, неможливо оминати ще дві надзвичайно важливі країни для геополітичного становища України, але відносини з якими ніяк не досягнуть належного рівня, враховуючи їхній наявний потенціал: Канада та Індія. Що стосується Канади, то країна все впевненіше виходить у лідери світового ВВП, також має світові лідерські позиції не лише за об'ємом та структурою власної економіки а й у інноваційно-технологічній індустрії, виступаючи з лідерських позицій як в загальноекономічному вимірі, так і в інноваційно-технологічному та наукоємному. Все це необхідно використовувати як для загальноекономічного відтворення та розвитку України, так і для нарощування спільного виробництва озброєнь, насамперед високотехнологічних. Тим більш, ця країна традиційно має високоактивну багатомільйонну українську діаспору і традиційно доброзичливо, прихильно ставиться до України. Що ж стосується іншої країни в цій парі, Індії, то вона також, окрім того, що стала найбільш населеною країною світу, потіснивши сам Китай, що ще

зовсім нещодавно майже неможливо було уявити, також за рівнем власного ВВП та об'ємом національної економіки, все впевненіше входить до кагорти світових лідерів. Вона є давнім суперником Китаю в регіоні й за прогнозами буде спроможною суттєво потіснити його становище найближчими десятиріччями, а то й роками, що може бути вигідним Україні, враховуючи те, що Китай взяв на себе роль утримувача та незаперечно старшого партнера Росії в позиціях допомоги подолання санкцій та налагодження масового випуску озброєнь. І хоча Індія не приєдналась до санкцій проти ворожої держави та є певним хабом для постачання до неї груп підсанкційних товарів підвійного призначення, Україні слід і час вже впритул підходити до взаємин з цією державою. Перезапуск відносин з нею в нових, невипробуваних форматах, може мати для України значні багатосторонні перспективи.

На початку цього дослідження, було поверхнево проаналізовано стан, в якому «західний табір» підійшов до теперішньої геополітичної турбулентності. Якщо ж тепер у цьому контексті поглянути на стан та розвиток системи оборони та всієї національної безпеки України, в яких вона перебувала на момент початку повноцінного вторгнення Росії, на початку 2014 року, то цей стан можна визначити лише одним терміном – катастрофа! Річ утім, що, на превеликий жаль, із самого початку набуття незалежності у 1991 році, питання національної безпеки та оборони абсолютно, як це не дивно звучить натепер, не були пріоритетними для української держави! Ба більше, як стає зрозумілим лише тепер, розуміння та бачення реальної сфери, тим більше сучасної, всієї системи національної безпеки, абсолютно не усвідомлювалось не лише переважною частиною українського суспільства, а й усім істеблішментом української держави, який, в принципі, випадково на початку 90-х років ХХ ст. став на її чолі.

Відразу ж після набуття незалежності весь управлінський апарат української держави, який за своєю суттю тоді був і залишився на момент проголошення незалежності колоніальною адміністрацією, почав, а точніше, просто продовжив застосовувати у сфері національної безпеки й у відносинах з найбільшим історичним ворогом України ті принципи, концептуальні підходи, які були встановлені в Україні в період її перебування в радянській, а також і ще раніше – в цар-

ській імперіях. По суті, Україна продовжила користатися тими «методичками», які були складені окупантом для неї! Розмови про «північного брата, віковичне братерство» стали постійним мейнстрімом в тих роках і для української влади, і для медіа України, і для значної частини українського суспільства.

Як же ж будувалась, а точніше розвалювалась (принаймні до 2014 року однозначно) вся сфера національної безпеки та оборони України? На момент набуття незалежності на теренах України було присутнє надзвичайно масштабне та потужне угруповання радянських військ у складі Київського, Одеського та Прикарпатського воєнних округів, одного з найбільш боездатних та озброєних в радянській армії, бо було націлене на ведення прямих бойових дій з країнами НАТО на європейському театрі бойових дій. Після проголошення незалежності уряд України видав розпорядження, що всі частини радянської армії, які розташовуються на її територіях, після проголошення акту незалежності переходять у пряме підпорядкування уряду України і починають керуватися органами української держави. В принципі, це рішення виявилось правильним і достатньо ефективним, оскільки: 1) Україна вивела всю армію Радянського Союзу з підпорядкування імперського центру й упередила можливість застосування цієї армії по новій, автоматичній окупації України, відразу після оголошення її незалежності; 2) Україні автоматично дістався величезний арсенал потужної і сучасної на той момент зброї. Багато західних та взагалі світових аналітиків та оглядачів на той момент засвідчували, що Україна одномоментно стала мати одну з найпотужніших армій континенту і взагалі, по суті, це було саме так. Аналогічно до структур радянської армії було проведено підпорядкування структур радянського Комітету державної безпеки, шляхом прийняття цими структурами присяги на вірність Україні, що вдалось провести достатньо швидко та легко.

На жаль, на цьому позитивні тенденції в розбудові української армії та всього сектору національної безпеки в цілому, в принципі, і завершилися. Відразу намітились дві проблеми з контингентами військ та видами озброєнь, які залишилися на теренах України: ядерна зброя та Чорноморський флот. Москва відразу взяла курс на по-

збавлення України ядерного потенціалу та залишення під своїм контролем Чорноморського флоту, який вже почав перебувати на суверенній території України. Стосовно флоту, держава-ворог розгорнула медійну багатопланову постійну кампанію у своїх медіа, які тоді безперешкодно транслювались в Україні та й по всьому пострадянському простору, автоматично перейшовши із загальносоюзних у російські. Разом з цим, РФ розгорнула системну агентурно-підривну діяльність на півострові, розкитуючи та майже не приховуючи координацію сепаратистських рухів, які відразу почали вести антидержавну діяльність, спрямовану на підрив територіальної цілісності української держави. Треба зазначити, що тодішні новостворені органи нацбезпеки України доволі кволо, нерішуче реагували на вакханалію ворожих спецслужб, певною мірою «ховаючи голову у пісок», і ця тенденція, до речі, на жаль, продовжувалась увесь період незалежності аж до 2014 року. Правда, треба відзначити, що армія України, на той період в Криму, на протигагу спецслужбам проявила себе набагато краще. Як потім згадували керівники армійсько-флотських з'єднань України в Криму, в період 1992, частково 1993 року, воєнні підрозділи РФ вже тоді намагались реалізувати такі дії, які вони системно вчинили в період анексії Криму у 2014 році. Але на той період Україна тримала в Криму достатньо значні військові сили, командири українських підрозділів на місцях висували їх напромі навпроти ворожих підрозділів, надавались команди, у випадку «крайньої ситуації» проводити дії із застосуванням зброї. В багатьох місцях підрозділи України та РФ опинились на межі прямих бойових дій. Все це тоді адекватно вплинуло на сторону ворога, намагання силою захоплювати об'єкти ЧФ тоді було зірвано. Це продемонструвало, що ефективні дії на випередження московитського окупанта, відмова від боязні хибної «ескалації» можуть ефективно та задалегідь зупинити ворога.

Разом з цим, політичній, медійно-психологічній, а потім вже і паливно-енергетичний тиск і шантаж на Україну продовжилися. Так, взимку 1993 року Росія суттєво обмежила постачання в Україну природного газу, джерела отримання якого в тогочасний період були достатньо обмеженими. В багатьох домах із центральним опаленням

температура тривалий зимовий період утримувалась в межах +12° +14° С. Також внаслідок розбалансування системи соціалістичної економіки та достатньо неефективної діяльності тогочасного уряду України почала накопичувати борги перед РФ за постачання енергетичних ресурсів, насамперед природного газу. Всі ці тенденції, разом з енергетичним тиском та продовжуваними підіривними операціями у форматі сепаратистських рухів на теренах Криму, призвели до того, що тогочасне керівництво України в особі Л. Кучми погодилось на абсолютно не вигідний для України розподіл Чорноморського флоту (переважна більшість якого відходила РФ) а також давало згоду на його обопільне базування разом з ВМФ України вже на суверенній українській території. Все це юридично було закріплено у великому «Договорі про дружбу та співробітництво між Україною та РФ» від 1997 року, в якому сторони також визнавали кордони одна одної по адміністративних кордонах радянських союзних республік та забов'язувались не порушувати їх, що пізніше надзвичайно нахабно та цинічно було порушено протилежною стороною. Також в договорі зазначалось виведення ЧФ РФ з теренів України через 20 років з моменту укладення договору, хоча і передбачалась можливість його наступної пролонгації за взаємною згодою сторін. За базування свого флоту на теренах України Росія нічого не сплачувала, в договорі було прописано, що оплата буде здійснюватись шляхом списання для України її боргів за постачання їй природного газу, але, незважаючи на цей пункт, який нібито передбачав це списання, борги України перед державою-ворогом якимось «магічним» чином нікуди не зникали і залишалися достатньо об'ємними.

До речі, подібна ситуація повторилась із президентом-втікачем В. Януковичем, який у 2012 році пішов на повідку своїх кремлівських господарів і пролонгував перебування флоту РФ на теренах України, знов за ту ж саму сумнозвісну «знижку» за газ, після чого і ЗМІ, і тогочасний уряд України почали майже відразу ремствувати що Україна значно переплачує за той газ. Наводились приклади, що РФ, наприклад, продає газ Німеччині у 3,5 рази дешевше, ніж Україні, до того ж з урахуванням того, що газ до Німеччини проходить значно довший географічний шлях, ніж до України, що є базою його цінової

визначеності. Це є яскравими прикладами провальних рішень влади України тих періодів, які призводили до обвалу економічної та взагалі – національної безпеки України, які закладали підвалини майбутньої катастрофи 2014 та подальших років. Також із цього питання слід зауважити, що багато експертів та міжнародних оглядачів того періоду зазначали, що якби в цій ситуації домовленості базувались на дійсно нормах міжнародного права, наприклад, з досвіду перебування ВМС США на теренах Японії, виходячи із систем світових розрахунків, то сплата флотом РФ Україні, за розрахунками тогочасних експертів, повинна була складати 100–300 млн. дол., що значно перевищувало б всі так звані борги України перед РФ. Але цього, на привеликий жаль, не сталося, тодішні домовленості відбувались на так званих «особистих» відносинах, «братських взаєминах», що призвело лише до нехтування та, по суті, зради позиції та інтересів України.

Не кращим чином, а скоріш навіть ще гіршим, тогочасна влада України розпорядилась арсеналом ядерної зброї, який лишився на її теренах після набуття нею незалежності. На питання, як влада України скористалась успадкованим ядерним бойовим арсеналом в контексті національної безпеки, коротко і тезово можна відповісти – ніяк! З набуттям незалежності на теренах України опинився потужний, третій у світі (!) за чисельністю арсенал ядерної зброї. Він мав таку структуру:

- 3000 одиниць ядерної тактичної зброї;
- 176 міжконтинентальних балістичних ракет;
- 700 ядерних крилатих ракет;
- 44 стратегічні бомбардувальники.

Майже миттєво Україна почала відчувати на собі тиск стосовно позбавлення себе всього цього арсеналу, який суттєво переважав тиск стосовно Чорноморського флоту. Відразу влада Росії звернулася до тодішнього президента України Л. Кравчука передати до РФ всю наявну в Україні ядерну зброю, на що, правда, фігурально висловлюючись, «був відразу відісланим у відповідно правильному напрямку». Після цього тодішній президент РФ Б. Єльцин спрямував свої зусилля на підключення до тиску на Україну американської сто-

рони в особі тодішнього президента США Дж. Буша, і, на жаль, ці зусилля стали для нього результативними. Американська сторона разом з російською почали системний тиск на керівництво України з метою позбавлення нашої держави ядерної зброї. Все це пов'язувалось та висувалось умовою визнання державного суверенітету України. Внаслідок цього до середини 1992 року до ворожої держави було вивезено половину боєголовок тактичної ядерної зброї. Правда, потім цей процес знов зупинився. Варто відзначити, що тодішнє керівництво України намагалось певну частину ядерного арсеналу зберегти в Україні, президент Л. Кравчук порушив питання залишення в Україні тактичних ядерних боєголовок, але контрагенти України в цьому питанні виявились непохитними. Новий президент США Б. Клінтон продовжив стратегію свого попередника і вже тиснув на нового президента України Л. Кучму. Врешті було вироблене рішення, що інша, стратегічна ядерна зброя, утилізується на теренах України, США фінансують цей процес. І все. Ніякої користі з безпеки, ніяких економічних профітів за добровільну відмову від такого ядерного арсеналу Україною отримано не було. Хоча, як виглядає зараз, Україна могла і навіть повинна була, користуючись своїми розрахунками та інтересами, у сфері позбавлення себе таких озброєнь піти якимось з наступних напрямів.

1) Економічний. Україна була абсолютно вправі за позбавлення себе одного з наймогутніших ядерних арсеналів світу вимагати від «партнерів» справжньої, фінансово-економічної компенсації. На той момент це було еквівалентно прямим багатомільярдним виплатам або прямим вливанням в економіку. Справедлива раціональна позиція: «Так сильно та нестримно бажаєте роззброєння України – тоді сплачуйте за це, реальну ціну!»

2) Військово-безпековий. Згідно з ним Україні слід було укласти таку угоду, яка б реально зобов'язувала партнерів по ній забезпечувати справжню безпеку України шляхом прямого необмеженого постачання зброї Україні, в разі загроз її національній безпеці та і прямого застосування військ країн-гарантів із захисту України. Тоді б не довелось спостерігати таку картину, як зараз, коли Україна, борячись за своє існування, вимушена з надзвичайними потугами ви-

прошувати у союзників, які їй «гарантували» захист, кожную гармату, кожен снаряд, та ще й з постійними умовами, як їх використовувати, а як ні.

Але, на превеликий жаль, тоді нічого подібного не відбулось. Україна позбулась величезного ядерного арсеналу «за веселу посмішку, за дружнє плескання по плечу». Катастрофічні наслідки тих рішень Україна сповна відчуває на собі зараз.

Якщо йти далі в аналізі сектору національної безпеки України, то в перші десятиріччя незалежності структурам української армії і всієї сфери вже конвенційних озброєнь також, на жаль, не вдалось уникнути руйнівних процесів. Загальновідомо, на середину 90-х рр. ХХ ст. в Україні вже достатньо стало утвердився корупційно-олігархічний лад, який являв собою гримучу суміш колишніх партійних функціонерів, соціалістичних директорів та кримінально-мафіозних кланів. Не маючи ні сучасного бачення та моделі розвитку країни, ні власних патріотичних позицій, цей потворний конгломерат обрав для себе модель розграбування та привласнення величезного, на той час, комплексу колишньої соціалістичної економіки. Всі ці процеси сповна захлиснули і армію, і арсенал озброєнь, і всю систему національної безпеки України.

Що стосується армії та галузі виробництва озброєнь, то замість вже назрілої, справжньої реформи збройних сил, перетворення їх на сучасні, динамічні, інноваційні структури, процес розвитку боєздатності повністю зупинився, був залишений у віджилих радянських формах, які вже не відповідали ні вимогам часу, ні завданням і потребам української держави. Під поясення про підготовку вступу до НАТО(!) на початку 2000-х рр. почали невинувато скорочуватись, ліквідуватись цілі військові об'єднання та з'єднання. Так, наприклад, було розформоване потужне військове з'єднання на Полтавщині, яке прикривало шлях на просування ворожих військ зі сходу країни у його центральну частину. Тоді ж було розформоване потужне об'єднання на Одещині, яке прикривало південний військовий фланг (правда, з 2014 року, налякані початком агресії, його почали певним чином відновлювати).

Що ж стосується армійських озброєнь, то його не оминула сумна доля загальноекономічного комплексу: почався його неконтрольований розпродаж, «виведення» зі структури Збройних Сил, по суті, розграбування. За період президенства Кучми – Ющенко – Януковича, Збройні Сили України, по суті, дійшли до межі існування. Наступна статистика дає розуміння про рівень роззброєння ЗСУ в періоди влади цих «достойників»

За період президенства Л. Кучми та прем'єрів Пустовойтенка, Ющенко та Януковича при ньому зі складу Збройних Сил України було «виведено»:

- 1) танків – близько 400 од.;
- 2) бронетехніки – близько 1600 од.;
- 3) літаків – близько 180 од.;
- 4) зенітно-ракетних комплексів – близько 300 од.

За період президенства В. Ющенко та прем'єрів Тимошенко, Єханурова та Януковича при ньому зі складу Збройних Сил України було «виведено»:

- 1) танків – близько 900 од.(!);
- 2) бронетехніки – близько 1800 од.;
- 3) літаків – близько 340 од.(!);
- 4) гвинтокрилів – близько 100 од.;
- 5) зенітно-ракетних комплексів – близько 300 од.;
- 6) ракетно-балістичних комплексів – 25 од.;
- 7) тактичних ракет – близько 180 од.

За президенства В. Януковича та прем'єра Азарова при ньому зі складу Збройних Сил України було «виведено»:

- 1) танків – близько 1300 од.(!);
- 2) бронетехніки – 270 од.;
- 3) літаків – більше 200 од.(!);
- 4) гвинтокрилів – 45 од.;
- 5) тактичних ракет – близько 250 од.

Як-то кажуть, «коментарі зайві». Заради цікавості можна звернути увагу на «діяльність» В. Ющенко з утилізації озброєнь українського війська, який, на відміну від двох інших персонажів, ба-

гатьма ще досі вважається «еталоном патріотизму та національних цінностей»¹.

Ситуація у сфері національної безпеки та в армії зокрема суттєво погіршувалась також перебуванням на високих керівних посадах держави прямих агентів держави-ворога та засиллям в усіх сферах України агентів ворожих спецслужб. Весь період, до 2014 року, Україна вкрай неохоче боролась з підривною діяльністю спецслужб РФ, «ховаючи голову у пісок» в цьому напрямі, намагаючись не помічати проблеми, не призводити до «розпалювання ескалації». Треба також відмітити, що весь той період, до 2014 року, між Україною та РФ діяла міждержавна угода, яка передбачала взаємну відсутність дій спецслужб обох держав однієї проти іншої. Але, як вже мабуть можна здогадатись, цієї угоди в цілому дотримувалась лише Україна, а Росія не дотримувалась зовсім. Все це призводило до діяльності в Україні ворожих агентів у цілком комфортних та в принципі безпечних для них умовах. Наслідком такого стану речей стали численні диверсійні та інші спецоперації ворожих структур, спрямованих на підрив різних елементів національної безпеки. Через це варто зазначити, що ліквідація військового потенціалу України відбувалась не лише через корупційне розграбування, а й через проведення ворогом свої підривних операцій. Ось їхня наступна хронологія:

1. 2003 р. – Бахмут (тоді Артемівськ), Донецька область: пожежа знищила десять із сімнадцяти складів місцевого військового арсеналу ЗСУ. Внаслідок цього було знищено понад 30 тисяч реактивних снарядів до систем залпового вогню;

2. 2003–2004 рр. – Новобогданівка, Запорізька область: військові склади вибухали декілька разів. Знищено майже 90 тисяч боєприпасів для систем залпового вогню «Град», «Смерч» та «Ураган»;

3. 2005 р. – с. Цвітоха, Хмельницька область (за 20 км від Хмельницької АЕС): унаслідок пожежі на складі арсеналу Міноборони знищено близько 110 тисяч тон боєприпасів;

---

¹ Див.: Хто та скільки військової техніки вивів зі складу ЗСУ до нападу росії: *Слово і діло*. 1 травня 2024. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/05/01/infografika/bezpeka/xto-ta-skilky-vijskovoyi-texniki-vyviv-skladu-zsu-napadu-rosiyi>

4. 2005–2007 рр. – знов Новобогданівка, Запорізька область: численні «самодетонації та самознищення» величезної кількості снарядів;

5. 2008 р. – Лозова, Харківська область: загоряння на арсеналі, де зберігалось 95 тисяч тонн снарядів. Вибухи на арсеналі тривали 2,5 тижні;

6. 2015 р. – Сватове, Луганська область: вибухнули 3,5 тисячі тонн боєприпасів до систем ракетно-залпового вогню;

7. березень 2017 р. – Балаклея, Харківська область: на території військового ракетно-артилерійського арсеналу Міністерства оборони України виникає масштабна пожежа, яка призводить до вибухів значної кількості танкових та артилерійських снарядів різного калібру;

8. вересень 2017 р. – знищено склад ОТУ «Маріуполь» у Новоянісолі;

9. вересень 2017 р. – Калинівка, Вінницька область: знищено другий за значенням після Балаклєї стратегічний склад боєприпасів. Ряд експертів оцінили цю подію як найтяжчий удар по боєздатності української держави;

10. 2018 р. – Ічня, Чернігівська область: знищення всіх військових складів. За даними воєнних експертів, там зберігалось: 29 тисяч артилерійських снарядів, понад 100 тисяч снарядів до ракетно-залпових систем, понад 20 тисяч танкових снарядів, близько мільйона мін різних калібрів.

Взагалі, виходячи з даних цього аналізу, за весь період, який передував вторгненню, в Україні внаслідок ворожо-підривних та зрадницьких операцій було знищено порядку 700 000 тисяч (!) боєприпасів різних типів та калібрів. В цілому – жахлива цифра. Хтось, на відміну від України, під її постійне «забаюкування» про споконвічне братерство, насправді постійно та невпинно готувався до війни. Комусь конче було необхідне, щоб весь цей потужний арсенал не став задіяним у боях на Харківщині, Запоріжжі, Київщині, під Бахмутом, Вугледаром, Часовим Яром, Куп'янськом... Ситуація також, на додаток, погіршувалась тим, що всю президентську каденцію В. Януковича, яка передувала безпосередньому вторгненню, тодішня влада України виконувала, по суті, функції колоніально-окупаційної адмі-

ністрації. Варто лише згадати, що два міністри оборони та два голови СБУ за президенства Януковича мали громадянство країни-агресора! Тогочасний міністр МВС також виявився агентом Москви і після втечі з України влаштувався на роботу в Держдуму РФ на другорядних посадах.

Все це відбувалося за фактичної медійної окупації України. Всі телеефіри українських телеканалів заповнили третьосортні російські фільми, серіали та масова музика. Наприкінці президенства Януковича доля трансляції в ефірах українських телеканалів українською мовою знизилась в середньому до 10%! З позицій сфери безпеки Україна перебувала в жалюгідному стані. Коли на початку анексії Криму тогочасний в.о. президента України О. Турчинов запитав у новопризначеного міністра оборони: «Скільки військових ми зараз можемо виставити на захист України?» – почув відповідь: «Не більше п'яти тисяч». На всю Україну: Північ/Київ, Схід, Південь/Крим. В армійських ангарах бронетехніка була навіть без акумуляторів! Військомати були розвалені, бази призовників знищені. Як казав той самий Турчинов, даючи свідчення на суді над Януковичем: «Системно попрацювали з Україною». Україні надзвичайно пощастило, що Росія не здійснила окупацію цілої України тоді, на початку 2014-го.

Що ж стосується військової сфери самої держави-агресора, то вона традиційно відзначається значним фінансуванням сфери озброєнь. Так, РФ останніми десятиріччями входить у п'ятірку світових держав-лідерів по об'єму витрат на «оборону». Так, у 2021 році, останньому перед масштабним вторгненням, країна-ворог витратила на «оборону» близько 66 млрд доларів, що майже на 3% перевищило ці показники попереднього, 2020-го року. Збільшення військових витрат у 2021 році відбувалось на тлі нарощування військ ворога вздовж кордону з нашою державою. Зростання військового бюджету відбувалось за рахунок високих доходів від продажів нафти та газу. Взагалі то, і це якраз доволі очікувано, воєнний бюджет Російської Федерації дуже щільно корелюється з об'ємами надходжень фінансових ресурсів до загальнодержавного бюджету РФ від продажів нафти та газу. З його збільшенням військові витрати зростають, зі зменшенням – відповідно навпаки. Так, у 1992 році, році першого оборонного

бюджету саме Російської Федерації, видатки на безпеку та оборону разом склали 21,5% загального бюджету. Наступними роками ця цифра знижувалась до 12%, потім знов зростала до 23%. Що ж стосується самої України, то після початку анексії Криму, з 2014 року, її витрати на оборону зросли приблизно на 72% і у 2021 році склали близько 6 млрд. доларів, або 3,2% ВВП країни. Разом з цим, тут також треба розглянути такий елемент, як структура витрат оборонного бюджету, який, виходячи із сучасних стандартів, в тому числі й НАТО, має три складових елементи: фінансове утримання військового персоналу; розвиток озброєнь та військової техніки (ОВТ); військова підготовка особового складу збройних сил. Згідно з нормативами НАТО, фінансові витрати за цим трьома напрямками повинні мати таку структуру:

- 1) утримання особового складу ЗС – 50%;
- 2) розвиток ОВТ – 30%;
- 3) військова підготовка особового складу – 20%.

Разом з цим, якщо проаналізувати ці елементи витрат оборонного бюджету в армії України, то вони будуть суттєво відрізнятися і потребують подальшої корекції:

- 1) утримання особового складу ЗС – 75%;
- 2) розвиток ОВТ – 20%;
- 3) військова підготовка особового складу – 5%.

Виходячи із сучасних потреб, армія України потребує переформатування структури цих витрат у бік посилення другого та третього пунктів. Так, якщо вдатись до наведення прикладів, то в армії Болгарії ці витрати мають таку структуру: 1–53%; 2–29%; 3–18%. В Польщі відповідно: 1–32%; 2–51%; 3–17%. В США відповідно: 1–24%; 2–53%; 3–23%. Країна-ворог має таку структуру військових витрат: 1–48%; 2–35%; 3–17%.

Продовжуючи аналіз цієї сфери, слід також зазначити одну суттєву обставину, яка характеризує достатньо вразливе становище України в цьому контексті, а саме її надзвичайну залежність від постачань озброєнь з боку союзників, партнерів чи навіть просто комерційних контрагентів. Варто зауважити, що на момент початкового вторгнення 2014 року в катастрофічному стані перебували

не лише армія чи вся сфера національної безпеки взагалі, а й вся індустрія озброєнь України. Багато галузей виробництва зброї, які мали місце на теренах України ще в радянський період, просто вже припинили існувати. Деякі підприємства, наприклад, з галузі ракетного озброєння, існували, але не отримували від держави жодних замовлень. Інші, як, наприклад, харківський завод ім. Малишева, тримались завдяки нерегулярним контрактам із закордонними контрагентами («Пакистанський контракт»). І хоча після початку вторгнення 2014 року, а тим більше після широкомасштабного вторгнення 2022-го, ситуація в цій сфері почала достатньо позитивно змінюватись (відновлюються певні виробництва, засновуються навіть певні галузі нових озброєнь, часто разом з іноземними партнерами), Україна все ще залишається критично залежною від постачань озброєнь з боку союзників¹, що, наприклад, гостро засвідчила криза в цих постачаннях з боку американського Конгресу наприкінці 2023 р. – в першій половині 2024 р.

Що ж стосується потреб в озброєннях та їхньому безпосередньому виробництві, то на сьогодні Україна, без перебільшень, виходить на світові лідерські позиції в індустрії виробництва різноманітних типів воєнних дронів. Також враховуючи технологічний та промислово-економічний потенціал України, слід ставити завдання щодо самостійного забезпечення Україною себе артилерійськими озброєннями та боеприпасами, мінами різних типів, виробництв ракет різних типів дальності, як крилатих так і балістичних, а також сучасних зенітно-ракетних комплексів. За належної організації структури виробництва та управління Україні цілком можливо вийти на самостійний рівень забезпечення себе такими видами озброєнь. Враховуючи теперішню безперервну турбулентність світового геополітичного становища, в тому числі і в стані союзників України, це завдання на-

---

¹ Див.: Bergmann M. U. S. Security assistance to Ukraine is going to get complicated. *War on the rocks*. March 3, 2023. URL: <https://warontherocks.com/2023/03/u-s-security-assistance-to-ukraine-is-going-to-get-complicated/>; Cordesman A. United States Aid to Ukraine: An Investment Whose Benefits Greatly Exceed its Cost. *CSIS*. November 21, 2022. URL: <https://www.csis.org/analysis/united-states-aid-ukraine-investment-whose-benefits-greatly-exceed-its-cost>; The Military Balance 2024 / The International Institute for Strategic Studies. London: Routledge, 2024. 552 p.

буває стратегічного та життєво необхідного значення для існування сучасної української держави.

Також, виходячи з усього поточного стану міжнародної системи, необхідно зазначити, що війна України з Росією вже зумовила базовий і, схоже, невідворотний вплив на всю світову геополітичну систему. Буквально на наших очах видозмінюються, а іноді просто зникають ті міжнародні відносини та функції світового геополітичного устрою, які нещодавно здавались вічними та непохитними. Багато експертів заявляє про руйнацію та фактичну ліквідацію так званої Ялтинської міжнародної системи, яка скеровувала світ після завершення Другої світової війни. Вже зараз лунають голоси, що світовим лідерам належить шукати новий формат оформлення світових відносин. Проблема останніх десятиліть світового геополітичного розвитку полягала в тому, що країни Заходу помилково вважали, що, допустивши авторитарні держави на світовий ринок, включивши їх до світової фінансової системи, ринку технологій, вони зможуть цивілізувати ці країни, змусити їх грати за сучасними правилами. Однак, як показує крайній досвід, ці країни (насамперед Росія та Китай) розпорядились цим для зростання свого економічно-промислового, військового потенціалу для протистояння із Заходом його ж сучасними інструментами та здобутками. На самому Заході, здається, вже почали усвідомлювати свою помилку 90-х рр. XX ст. про те, що введення тоталітарних країн в систему вільного ринку робить їх демократіями природно, але також скидається на те, що «країни геополітичного Заходу» зараз лише починають намагатись сформувану нову стратегію відносно нової усвідомленої реальності.

Що стосується становища самої держави-агресора, то рішення напасти на Україну в багатьох аспектах негативно вплинуло на саму цю державу. Це відображається за декількома фундаментальними напрямками: військово-політичним, геостратегічним та геоекономічним.

Військово-політичний аспект: одразу після початку агресії війна для ворожої держави пішла не за планом. Замість «Києва за три дні» війна триває вже скоро три роки і чітко визначених її перспектив не простежується зовсім. Більше того, якби адміністрація президента

США Д. Байдена в перші два роки війни не гальмувала військові пакети України, не розподіляла їх дрібними об'ємами, а надавала їх без зволікань у відчутних масштабах, то військовий розгром РФ на поточний період вже цілком міг бути dokonаною реальністю, за умов виключення застосування зброї масового враження. Несподівано для себе Путін і весь правлячий клас країни-ворога усвідомили, що для того щоб намагатись не тільки перемогти, а й утримувати від обрушення їхню державу, їм необхідно перевести всю країну на військові рейки. Зараз, за даними багатьох аналітиків, близько 40% ВВП країни-ворога так чи інакше спрямовується на військові потреби. Це величезна сума! Внаслідок цього не лише тотально скорочується соціальне фінансування, що суттєво підриває становище суспільства тієї країни. Фінансові ресурси тотально вимиваються з економіки і вкладаються у виробництво озброєнь, які ані приносять прибутків від їх продажу, ані беруть участі у виробництві нового національного продукту, лише потребуючи все нових вливань, не оновлюючи базис економіки, а в разі перевищення його військовими потребами просто підриваючи його. Центробанк РФ в особі її керманічки Е. Набіулліної вже підіймає відсоткову ставку майже без упину з метою заблокувати інфляцію, але це вже не дає очікуваних результатів, а гірше того, через постійне підвищення рівня відсоткової ставки блокується, а потім і взагалі руйнується виробництво, реальний сектор економіки. За словами самої Набіулліної, «російська економіка вже майже вичерпала всі свої ресурси», а також «вже важко згадати, коли ще на долю нашої країни припадали такі випробування».

Ще одним елементом військово-політичного напрямку, за яким завдала удару агресія РФ проти України, стала її зброя. Численні «провали» армії рашистів на фронті, величезний об'єм враженої, знищеної техніки ворога, перевів її зброю в міжнародній свідомості із класу «лучшей в мире» до майже протилежної класифікації. Так, під час нещодавньої масованої авіаційно-ракетної атаки ВПС Ізраїлю на військові об'єкти Ірану (в ході якої, до речі, за даними розвідок, були знищені об'єкт з виробництва ядерної зброї та завод із виготовлення воєнних БПЛА), жоден з російських зенітно-ракетних комплексів С-400, які, за традиціями розпропаганди, заявлялись як «луч-

шие в мире, аналогов не имеющие», не змогли збити жодного(!) ізраїльського бойового літака, хоча вели по ним вогонь без упину. Ба більше, після закінчення атаки борти ізраїльського ВПС знищили своїм вогнем ці комплекси. Пікантності ситуації додає те, що знищені вони були не ракетами, а лише бортовою зброєю, що вважається певним приниженням для сил ППО. Після цього послідувала заява Корпусу стражів ісламської революції, що Іран не потребує російських систем ППО, бо має свої, які суттєво перевершують російські. Взагалі-то ППО/ПРО країни агресора і раніше на міжнародному просторі демонстрували достатньо провальні результати: так, під час, до речі, першого терміну президенства Трампа, армія США завдала ракетного удару по авіабазі «Хмеймім» у Сирії, яку охороняли не лише протиповітряні системи РФ класу С-300/400, а й регулярні підрозділи їх армії. Як наслідок – жодної ракети перехоплено не було. Так, в той самий період і у тій самій Сирії пілоти ізраїльських ВПС заявляли, що вони на своїх літаках безперешкодно проходять над системами російських ППО і ті абсолютно не бачать їх. Всі ці факти, разом з демонстрацією інших «від’ємних успіхів» зброї ворожої країни в ході війни призводять далі до таких фактів, як наприклад, коли у 2022 році, першому році масштабного вторгнення, Індія відмовилась від проєкту розробки спільного з Російською Федерацією бойового літака, в якому перебувала безуспішно і доволі тривалий період. Все це знов демонструє суттєву втрату позицій країни-ворога на теренах міжнародного простору.

Геостратегічний аспект: як відомо, в результаті агресії країни-ворога проти України всі її відносини з країнами геополітичного Заходу були підірвані, внаслідок чого кремлівський «геостратег» почав намагатись реалізувати «розворот на Схід». Внаслідок цього держава-агресор вже десь із середини 2023 року почала неприховано та глибоко не лише входити в «зону інтересів» Китаю, а й вже займати чітко підлегле, по суті, васальне становище відносно свого нового-старого «східного брата». Саме китайська допомога, а й частогусто утримання за певними базовими напрямками, допомогло ворогу не тільки втриматись під дією світових санкцій, а й стабілізувати власне виробництво зброї, покладаючись на постачання з того ж само-

го Китаю та різних «сірих посередників» обладнання, комплектуючих, чіпів та електроніки для його виробництва. До того ж, останнім часом почала розвиватись певна залежність країни-ворога (звісно, не в таких масштабах, як у випадку із Китаєм) і від Північної Кореї, визнаного ізгоя світового співтовариства. Пов'язане це з панічним зверненням Російської Федерації до цієї країни з приводу надання їй звідти артилерійських боєприпасів та озброєнь, які, як вважається, накопичились там з часів Корейської війни в надзвичайних масштабах. А вже нещодавно співробітництво двох тоталітарних режимів переросло навіть у відправку до Росії військового контингенту КНДР для підтримки у війні проти України! Тобто одним з наслідків вторгнення РФ в Україну став її «рзворот на Схід» та потрапляння в суттєву залежність від Китаю, а й тепер, за певними визначеними напрямками, навіть до Північної Кореї!

Що стосується пострадянського простору, то після повномасштабного вторгнення позиції Російської Федерації в цій частині світу також суттєво підупали, хіба що за винятком традиційного та постійного васала РФ – Білорусі. На даний момент позиції Росії активно витісняються з південного Кавказу. Так, Вірменія вже неприховано уникає участі в структурах СНД, заявила про наміри припинити участь та вийти з військового союзу ОДКБ, намагається максимально, наскільки можливо, проводити інтеграційні процеси як зі структурами Заходу, так і з окремими його країнами. Азербайджан вже відразу після другої карабаської війни досяг фактичної геополітичної незалежності від Москви, зацементувавши курс на всебічне союзництво з Туреччиною. Трохи інша ситуація складається для Росії в Грузії, колишньому лідеру регіону в боротьбі за національний суверенітет та розвиток, який зараз достатньо показово входить в зону координації Москви. Теперішня влада країни взяла курс «прихованого васалітету» відносно московської імперії, правда, прикриваючи все це достатньо проєвропейськими заявами та гаслами. Разом з цим, ситуація в Грузії є цікавою також і щодо масштабного проникнення на терени цієї країни турецького бізнесу. Вже ціла низка грузинських регіонів, насамперед прибережних – Аджарії, деяких інших перебувають під потужним впливом різноманітних турецьких бізнес-структур, який

продовжує посилюватись. Також має місце значне демографічне «навантаження» багатьох регіонів Грузії з боку Туреччини. Тобто на сьогодні можна констатувати, що Грузія починає затискатись між двома сусідніми потужними суб'єктами – Російською Федерацією і Туреччиною. І якщо перша здійснює прихований політичний вплив та механізми спецслужб (а за деякими інформаційними витоками, значна частина теперішньої влади Грузії напряму курується спецслужбами ворожої держави), то друга, принаймні на поточний момент, – вагомий бізнесово-економічний та міграційний вплив.

Що ж стосується західного напряму геостратегічного положення ворожої держави, то на ньому після початку агресії 2022 року фіксуються суттєві втрати та крах. Країни ЄС майже цілком відмовились від закупівлі російського газу, окрім декількох дрібних країн Центральної Європи, які або самостійно збираються остаточно відмовитись від споживання російського газу, або таке остаточне завдання ставлять перед ними центральні органи Євросоюзу. Також був практично припинений (на рівні 90%) імпорт до Євросоюзу сирої нафти та нафтопродуктів (повністю) з країни-агресора.

Також слід зазначити, що ще одним результатом російського вторгнення до України став майже блискавичний, за історичними мірками, вступ до НАТО Фінляндії та Швеції – країн, які десятиріччями, а то й сторіччями (у випадку Швеції) дотримувались «вічного нейтралітету». Вступ цих двох країн до блоку також став суттєвим провалом «кремлівського геостратега» і не тільки тому, що час підльоту ракет чи натівської авіації до кордонів Російської Федерації тепер скоротився в рази (чого, до речі, так боїться кремлівський диктатор, згадуючи про недопустимість цього в кожній своїй промові). Річ у тім, що після входження до блоку цих країн Балтійське море перетворилось у військовому значенні на «закрите озеро НАТО». Сили альянсу натепер отримали можливість не лише повністю вражати будь-яку ціль в її акваторії, а й в разі потреби можуть просто фізично заблокувати його для військово-морських сил Росії. Хтось в Кремлі знов, як завжди, «всех переиграл».

Геоелектронічний напрям. Що стосується цього напряму, то і тут для ворожої держави наслідки вторгнення в Україну виявились до-

статньо невітнішими. Внаслідок санкцій, запроваджених Євросоюзом стосовно російських енергоносіїв, достатньо швидко, за дуже незначними винятками, було повністю заблоковано постачання трубопровідного газу до країн ЄС. Це стало для Кремля шокуючим ударом, бо там завжди з надзвичайною пихою вважали енергетичний ринок Європи навіки «застолблєнным» за ними. Наслідком цього стала абсолютна втрата для держави-ворога преміального європейського ринку. В результаті всіх цих процесів, за підсумками 2023 року, Газпром на ринку ЄС реалізував своєї продукції на близько 12,5 млрд. дол., що в 4 рази менше суми попереднього, 2022 року. Результатом цього стала збитковість Газпрому у 2023 році на рівні 7 млрд. дол. Вперше з 1999 року! За результатами цього річних підсумків очікується також збиткова діяльність цієї компанії, на основі якої Путін років п'ятнадцять тому збирався будувати «газовий ОПЕК» і постійно наголошував на цьому.

Що стосується продажу нафти країною-ворогом, то на неї тепер встановлений ціновий ліміт на продаж у 60\$ за барель та обмеження на її прийом в багатьох світових портах та на закупівлю трубопровідної нафти. Звісно, агресор намагається обходити ці санкції, вдаючись до традиційних для нього махінацій та різноманітних непрозорих схем. Основні з них – це формування тіньового флоту з нафтових танкерів, які виводяться з експлуатації, а також змішування російської нафти на рейдах у нейтральних водах з нафтою інших постачальників для подальшого продажу під маркою вже «не російської». Всі ці зусилля Російської Федерації дають певний ефект, приносячи їй певні прибутки, але незважаючи на це доходи від продажу нафти також суттєво зменшилися для країни-агресора порівняно з «традиційним періодом». Разом з цим, продаж нафти для країни-ворога зараз також пов'язаний з вимушеними значними ціновими дисконтами при постачанні споживачам.

Цінова стеля і загроза зупинки нафтових родовищ змушують нафтові компанії Російської Федерації часто постачати свою нафту по ціні вартості її видобутку. Найбільше полюбляють користатися скрутним становищем нафтових компаній ворога при закупівлі її нафти, Туреччина, Індія, яка скуповує доволі значні об'єми ворожої

нафти з дисконтом, частково Пакистан. Наслідком всіх цих процесів стало потрапляння Російської Федерації у значну залежність у сфері торгівлі від Китаю, Індії, деяких інших країн «Глобального Півдня».

Ще однією особливістю торгівлі Кремля з цими країнами став взаєморозрахунок з ними у національних валютах. Про це маніакально марив Путін, але і тут його мрії обернулися проти нього. Річ у тім, що китайський юань не обертається вільно на ринках валют, виникли труднощі з переводом його у долари чи євро, більше того, на операції з ним потрібні спецдозволи Центрального банку Китаю, який дуже неохоче надає їх Російській Федерації. Що стосується розрахунків з Індією, то тут індійська сторона охоче погодилася на розрахунки з російською стороною власними валютами, але у Росії знов виникли проблеми з обміном цієї валюти на світові. Єдиною можливістю їх використання залишилось закупівля ними товарів в самій Індії, але індійці висунули жорсткий перелік груп товарів, які вони дозволять купити за їхню ж валюту. Внаслідок цього на рахунках банків РФ зависло без руху декілька десятків мільярдів індійських рупій. Врешті-решт було «знайдене рішення»: російська сторона направила всі ці кошти на інвестиції в індійську економіку. Тобто індійці і нафту придбали, і кошти ці собі повернули. Подвійний профіт, ну і для протилежної сторони – подвійний провал.

Якщо далі продовжувати аналізувати вплив теперішньої війни на сучасне геополітичне становище, то можна зазначити таку деталь, що деякі аналітики відмічають поділ поточної геополітичної системи на ряд крупних кластерів. До них відносять західний кластер (США + всі західні країни з додаванням Японії), Китай з його сферою впливу, Індія як окремий потужний суб'єкт та Росія з деякими своїми сателітами, хоча стосовно останньої можна зазначити, що вона, скоріше, займає яесьь проміжне становище між власним геополітичним кластером та суб'єктом, який має достатньо вагому залежність від китайського кластеру.

Також разом з цим, на даний час виділяють цілу низку певних геополітичних буферних зон, в яких цілком можливе зростання протистоянь та загострення: Східна Європа (геополітична зона, в якій стикаються колективний Захід та РФ); Балкани (транзитні маршрути

з Китаю та Індії через Центральну Азію та Близький Схід до Західної Європи); Центральна Азія та Близький Схід (найважливіші світові транзитні шляхи) та Південно-Східна Азія (через величезний водяний простір поєднує Китай, Японію та США). Все це достатньо ускладнює подальше прогнозування світового геополітичного становища через наявність значних та поки невідомих геополітичних змінних.

Щодо ж самої України, то виглядає так, що серйозний розвиток відносин із традиційними союзниками, ефективне їх переформатування, пошук нових геополітичних союзників та можливостей, які до цього, можливо, не розглядалися, а також пріоритетний розвиток свого сектору безпеки, включно зі всебічним розвитком власної індустрії озброєнь, можуть надати Україні сприятливі можливості для вирішення небезпеки російської агресії.

==== Список використаних джерел

1. Буряченко О. В. Російсько-українська війна як фактор порушення та еволюції світової безпекової рівноваги. *Політикус*. 2023. Вип. 2. С. 73–83.
2. Внучко С. Україна на перехресті геополітичних інтересів: теоретичний та прикладний аспекти проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 42. С. 190–197.
3. Макмиллан М. Війна. Як конфлікти формували нас / пер. з англ. Назар Старовойт. Київ: Лабораторія, 2024. 301 с.
4. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи: аналіт. доп. / [Парахонський Б. О., Яворська Г. М.]. Київ: НІСД, 2024. 49 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>
5. Українська призма: Зовнішня політика 2022. Аналітичне дослідження / ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. ТОВ «Вістка». Київ, 2023. 308 с.
6. Хто та скільки військової техніки вивів зі складу ЗСУ до нападу росії: *Слово і діло*. 1 травня 2024. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/05/01/infografika/bezpeka/xto-ta-skilky-vijskovoyi-texniky-vyviv-skladu-zsu-napadu-rosiyi>
7. Bergmann M. U. S. Security assistance to Ukraine is going to get complicated. *War on the rocks*. March 3, 2023. URL: <https://warontherocks.com/2023/03/u-s-security-assistance-to-ukraine-is-going-to-get-complicated/>

8. Cordesman A. United States Aid to Ukraine: An Investment Whose Benefits Greatly Exceed its Cost. *CSIS*. November 21, 2022. URL: <https://www.csis.org/analysis/united-states-aid-ukraine-investment-whose-benefits-greatly-exceed-its-cost>
9. Dunne T., Kurki M., Smith S. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. 5th ed. New York, NY: Oxford University Press, 2021. xxiv, 396 p.
10. Friedman G. *The next 100 years: A Forecast for the 21st Century*. New York : Doubleday, 2009. xii, 253 p
11. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. New York : Free Press, 2006. xxiii, 432 p.
12. Potholm C. P. *Understanding War: An Annotated Bibliography*. Lanham, Maryland : University Press of America, Inc., 2016. xii, 706 p.
13. *The Military Balance 2024 / The International Institute for Strategic Studies*. London: Routledge, 2024. 552 p.
14. Weber C. *International relations theory: a critical introduction*. 5th ed. London & New York: Routledge, 2020. xx, 315 p.

1.2. Месіанські наративи у публічному просторі російського суспільства та їх вплив на неоімперський проєкт сучасної Росії

Козловець Микола Адамович

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Карпека Дмитро Олександрович

PhD, науковий співробітник центру структурної та прикладної лінгвістики INALCO Інституту живих східних мов (м. Париж)

У кожного народу є свій національний міф. Однак російський народ, замість того, щоб формувати національну міфологію, яка б відмежовувала росіян від інших народів, передусім слов'ян, витворював

своєрідний націоналістичний міф – панславізм, «русский мір», продукував російське месіанство та експансіонізм. Ця відмінність полягає насамперед у неісторичності російського націоналізму, який залежить від духовної місії, святого завдання і необмеженій у своїй політичній, культурній та воєнній експансіях, гіпертрофії російської унікальності й величності.

Концепції месіанізму працювали протягом всієї російської історії та з деякими видозмінами процвітають і сьогодні. Формування нової шовіністичної національної ідеї як спільного смислу буття росіян у сучасному світі та шляхів його досягнення, експансіоністської агресивної зовнішньої політики РФ, цілеспрямоване її підживлення та підтримання стали вельми очевидними на початку ХХІ століття.

Тому нині особливої актуальності набуває дослідження феномену російського месіанізму, його генези, особливостей сучасних месіанських наративів у публічному просторі та їх впливів на зовнішню політику Росії.

Проблематика великодержавного російського месіанізму, багатомітова історія московської експансії та загарбницька сутність російського колоніалізму знайшли своє відображення у працях таких західних дослідників, як Збігнев Бжезінський, Оля Гнатюк, О. Кушнір, Джеймс Скенлан, Тарас Кузьо, Тим МакДаниєл, Чеслав Мілош, О. Пахльовська, С. Плохій, Д. Поспеловський, Тімоті Снайдер, Андреас Умланд та ін. Сучасне російське месіанство та нова зовнішня політика Росії стали предметом вивчення Марії Енгстрьом, Марлен Ларуель, Ендрю Осборна, Марсель Х. Ван Херпена; російський націоналістичний міф – Ярдара Остбю, Деніел П. Пейна, Роберт К. Блітта, Лі Трепаньє, Деріла Моріні. Тематика російського месіанства знайшла своє відображення в працях науковців школи слав'янських і східноєвропейських досліджень при Лондонському університеті Джеффри Хоскінга, Ендрю Вільсона, Дорджа Шопфліна, Памели Девідсон, Пітера Дункана. Месіанські наративи в сучасному російському держуправлінні та зовнішній політиці дослідили О. Кушнір, О. Кудрін, І. Зевельова, Дж. Мейс¹.

---

¹ Див.: Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / з англ. перекл. Олена Фешовець. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 237 с.; Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентич-

Імперська сутність російської державності, її генеза й особливості національного месіанства в російські та радянські епохи ґрунтовно проаналізовані такими українськими вченими, як В. Бабкін, В. Венгерська, Є. Гуцало, В. Горбатенко, В. Горбулін, О. Гордійчук, І. Дзюба, В. Денисенко, В. Денисюк, М. Жулинський, Р. Кечур, М. Козловець, О. Литвиненко, П. Мироненко, С. Пирожков, В. Смолій, В. Ткаченко, Ю. Шемшученко, В. Шпак, М. Шульга¹ та інші. Дослідженню

ність. Київ: Критика, 2005. 528 с.; Пахльовська О. Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989–2008). Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. 656 с.; Davidson P. The Validation of the Writer's Prophetic Status in Russian Literary Tradition: From Pushkin and lazykov though Gogol to Dostoevsky. *The Russian Review, An American quarterly devoted to Russian past and present*. 2003. Vol. 62. №4. Pp. 508–536; Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after. London, New York; Routledge, 2002. 255 p.; Engström M. Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy. *Contemporary Security Policy*. 2014. Vol. 35, Issue 3. P. 360–371; Hofmeister U. Civilization and Russification in Tsarist Central Asia, 1860–1917. *Journal of World History*. 2016. Vol. 27, Issue 3. P. 411–442; Kushnir O. Messianic Narrations in Contemporary Russian Statecraft and Foreign Policy. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2019. Vol. 13, no. 1. P. 37–60; Kuzio T. Soviet and Russian anti-(Ukrainian) nationalism and re-Stalinization. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. Vol. 49. P. 87–99; Libicki M. What is Information Warfare? Washington, DC: Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1995. xi, 104 p.; Herpen M. H. Van . Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy. London: Rowman and Littlefield Publishers. 2016. xvi, 319 p.; Miłosz C. Rosja. Widzenia transoceaniczne. Tom I. Dostojewski – nasz współczesny. Warszawa: Zeszyty Literackie, 2010. 288 s.; Morrison A. The Russian Conquest of Central Asia. A Study in Imperial Expansion, 1814–1914. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. xxvi, 614 p.; Østbø J. The New Third Rome. Readings of a Russian Nationalist Myth. PhD diss., University of Bergen, 2011. 270 p.; Rác A. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. Helsinki: Ulkopoliittinen Instituutti Utrikespolitiska Institutet; The Finnish Institute Of International Affairs, 2015. 101 p.; Snyder T. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. New York: Tim Dugan Books, 2018. 359 p.; The Routledge handbook of the history of settler colonialism / edited by Edward Cavanagh and Lorenzo Veracini. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2017. xv, 469 p.

¹ Див.: Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 жовт. 2024 р.) / [редкол.: Герасіна Л. М. (голова), Козловець М. А., Прудников В. А. та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики; Харків. асоц. політологів. Харків: Право, 2024. 114 с.; Горбулін В. П. Без права на покаєння. Харьков: Фолио, 2009. 378 с.; Денисенко В. Як зруйнувати російській мір. Київ: Наш формат, 2023. 208 с.; Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.; Денисюк В. І. Антиукраїнські історичні наративи в російськомовному YouTube-просторі як загроза національній безпеці України.

ментальності, своєрідності менталітету росіян крізь призму його смислотворення та історичної динаміки присвячені праці О. Гордійчук, О. Дмитраха, І. Кресіної, Н. Хамітова, О. Халапсіса¹.

Панімперський проєкт модернізації Російської імперії, історична матриця «русский мір» та однойменний сучасний пропагандистський

Acta securitatae volynienses. 2023. № 1. С. 12–20; За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 1. 800 с.; За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 2. 801–1552 с.; Кондратенко О. Ю. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації: монографія. Київ: Київс. ун-т, 2017. 607 с.; Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження). Київ: Т-во «Знання України», 2013. 415 с.; Кучма Л. Україна – не Росія. Москва: Время, 2003. 560 с.; Крисаченко В. Офіційний історичний наратив Росії як інструмент агресії: конструювання та об'єктивація. *Українознавство*. 2020. № 3(76). С. 124–146; Литвин В. М. У битві за імперію: російські наративи проти історичних реалій. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 1. С. 11–28; Мироненко П. Спогади про майбутнє. Хроніка війни із щоденника політолога (24.02.2022–24.08.2022). Київ: Видавництво Політія, 2022. 700 с.; Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ: Фенікс, 1994. 440 с.; Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / Авт. кол.: О. Рафальський (кер.), Я. Калакура (наук. ред.), О. Калакура та ін. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.; Смолій В. А., Ясь О. В. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. *Вісник НАН України*, 2022. № 6 (36). С. 3–16; Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора : монографія. Київ: Академія, 2016. 256 с.; Удавана Росія: імітація величі і могутності / Зеленько Г. (кер. проєкту, наук. ред.) та ін. Ніжин: Вид. Лисенко М. М., 2024. 288 с; Україна в умовах російської агресії : виклики та відповіді : монографія / [І. В. Букресва, І. Г. Верховцева, В. В. Гулай та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків: Право, 2024. 186 с.; Шульга М. А. Російський дискурс геополітики: Монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2006. 524 с.; Horbulin V. *How to beat Russia in the War of the Future*. Kyiv : Bright Books, 2021. 234 p.; Vengerska V., Kozlovets M. Imperial Practices of Nation Building in the Conditions of the 19th and Their Modificarions During the First Word War: Ukrainian Context. *Shkhidnoevropeiskiy istorychnyi visnyk*. 2023. Issue 28. P. 79–89.

¹ Див.: Дмитрах О. С. Московія-Росія не Русь-Україна. Дрогобич : Коло, 2022. 297 с.; Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2020. 256 с.; Hordiichuk O., Halapasis A., & Kozlovets M. Jak wojna informacyjna przechodzi w pełnoskalową agresję militarną: doświadczenie Ukrainy. *Przegląd Strategiczny*. 2023. Issue 16. P. 345–362.

міф Росії, агресивний інформаційний потенціал щодо України є предметом досліджень І. Веховцевої, А. Гольцова, А. Гуржи, М. Требіна та ін.¹

Шовіністичну міфологему «русский мір», згубність для України та українства її російсько-імперського підтексту розкривають релігієзнавчі публікації К. Вергелеса, С. Здіорука, А. Кобетяка, А. Колодного, П. Павленка, О. Сагана, О. Соколовського, Д. Степовика, Л. Филипович, П. Яроцького².

Месіанізм, Месія (*від давньоєвр. «משיחַ (mašiax)» – помазання, помазаник*) – віра в майбутнє пришестя месії, тобто Божого посланця, Спасителя, покликаного знищити зло і встановити на землі «царство

¹ Див.: Верховцева І. Г. Панімперський проєкт з управлінської модернізації Російської імперії: етапи реалізації (ракурс глобалістики). *Politicus*. 2022. № 4. С. 85–93; Верховцева І. Г. Руський мир як традиційні соціальні практики «довгого» XIX ст.: до витоків російського фашизму. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. Т. 33(72). № 3. С. 117–127; Верховцева І. Г. Історична матриця «русський мир» та однойменний сучасний пропагандистський міф країни-агресорки: до деконструкції концепту. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи: тези доп. учас. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків (Україна) – Ann-Arbor (USA)), 12–13 грудня 2023 р.*. Харків: НДІ ППСН, 2023. С. 13–18; Гольцов А. Г. Перспективи «русского міра» в геополітичному вимірі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 4 (56). С. 37–42; Гуржи В. Ідеологеми «русського міра» в сучасних гібридних війнах. *Гібридна війна: in verbo et in praxi*: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 339–362; Степико М. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 40(3). С. 163–170; Требін М. Інформаційна складова сучасної війни. *Соціальні комунікації: виклики сьогодення (до Дня журналіста)*: матеріали II Міжнар. наук. симпозіуму (Київ, 6 черв. 2024 р.) / відп. ред. Д. С. Файвішенко. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 99–103.

² Див.: Колодний А. М., Филипович Л. О. Релігійний плюралізм як феномен: українські реалії в умовах російсько-української війни. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2024. Вип. 2 (96). С. 67–81; «Русский мир» Кирила не для України. Збірка наукових статей / За ред. проф. А. Колодного. Київ: УАР, 2014. 343 с.; Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries Georgia, Latvia, Ukraine. / Editor Tengiz Pkhalandze. Tbilisi: International Centre for Geopolitical Studies, 2012. 239 p.; Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's War in Ukraine as a «War for Identity» and Appropriation of Cultural Tradition. *Ethics in Progress*. 2024. Vol. 15, Issue 1. P. 73–94; Sokolovskyi O., Kobetiak A., Melnychuk M., Chaplinska O. Reconstruction of the Religious Paradigm in the Modern Globalized World. *WISDOM*. 2021. Vol. 18, № 2. P. 153–160.

небесне», ввести людство у Месіанську еру – еру добра, милосердя, любові, гармонії. Уявлення про месію виникло серед стародавніх іудеїв під час т. зв. Вавилонського полону (VI ст. до н. е.), коли в об'язі месії виступав завойовник, що мав «відновити порядок». Згодом, після загибелі Іудеї, формується вчення про месію як майбутнього рятівника іудеїв від іноземного гніту, покликаного відновити договір Яхве з його обраним народом¹.

Месіанська ідея є основною і в есхатологічних уявленнях християнства, в якому Месія – епітет Ісуса Христа як рятівника від земних страждань. Згідно з християнською есхатологією, за першим пришествям Христа як месії має настати друге пришествя, під час якого буде завершена покладена на нього Богом-Отцем місія – врятування всього людства. За Біблією Месія має бути із «дому Давида»².

Окрім іудаїзму та християнства, месіанізм поширений в індуїзмі (уявлення про аватарів), буддизмі (уявлення про Майтрею – вчення про «прихованого імама») та інших релігіях. Ісламом ідея Месії була сприйнята через трансформацію її в образі Махді. Так, мусульмани-шиїти очікують як Месію другого приходу імама (махді). Месіанізм має поширення і в сектанстві. Виникли й численні месіанські рухи людей, які вірили в наближення часу приходу Божого посланця – Машіаха. Лідери цих рухів нерідко самі себе проголошували Машіахами.

У науковій літературі термін «месіанізм» розглядається у двох значеннях: 1) як релігійне вчення про майбутнє спасіння людства або національної чи релігійної групи, яке начебто здійснить посланець Бога – Месія; 2) як вчення ідеологічного характеру про особливу, дуже важливу роль якогось одного народу, певних спільнот, організацій, лідерів в історії тієї чи іншої країни або всього людства. Спочатку месіанізм мав релігійне значення. Але саме поняття обраності легко

---

¹ Див.: Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах / укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпущко. Видання друге, виправлене. Київ: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 2. К-П. С. 123; Соловьев В. С. Мессиянизм. *Энциклопедический словарь* / Ф. А. Брокгауз, И. Э. Эфрон. Санкт-Петербург: Типо-Литография, 1896. Т. 19. С. 150; Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, holy revolution, Communism and after. London; New York: Routledge, 2000. P. 8.

² Див.: Месіанізм. *Українська Релігієзнавча Енциклопедія / під заг. ред. А. М. Колонного, Л. О. Филипович. Київ, 2024. Т. 3. С. 307.*

переходить від особистості – на групу людей, народ. І в такому вигляді стає частиною ідеологічної, політичної концепції, яка перебуває у більш-менш тісному зв'язку і з релігійною основою. Месіанізм виник як безсилля пригноблених мас, як ілюзорна надія на допомогу надприродних сил і встановлення справедливого порядку¹.

У широкому смислі месіанство розуміється як явище, яке охоплює не лише релігійні вірування, а й світські вчення, де в ролі Рятівника чи Месії може виступати або окрема нація, клас, партія, або індивідуальна особистість². Як сукупність переконань про особливі переваги певного народу, що претендує на роль обраного носія і вершителя історичних доль людства, котрі виникають поза релігійною сферою, хоч і у зв'язку з релігійними уявленнями, месіанство особливо проявляється у період зростання національної самосвідомості. Поруч із месіанізмом іноді говорять про «місіанство», якщо акцент робиться на конкретні зусилля з просування зазначеної місії.

Месіанізм найбільш притаманний релігійно-фундаменталістським, расистським, радикально-націоналістичним, фашистським та комуністичним політичним доктринам, які виходять з ідеї про те, що тільки політичне панування обраної Богом або природою раси, конфесії, нації, лідера чи визначеного об'єктивними законами суспільного розвитку класу може встановити справедливий суспільний порядок. Месіанізм слугує ідеологічним обґрунтуванням права тоталітарних рухів, партій, авторитарних груп, лідерів на монополізацію політичної влади. Тому месіанська свідомість є важливою соціально-психологічною передумовою встановлення авторитарних і тоталітарних політичних режимів³.

Месіанізм є також суттєвою ідеєю політичної доктрини імперіалізму, оскільки він обґрунтовує право імперіалістичних держав на зо-

---

¹ Див.: Месіанізм. *Українська Релігієзнавча Енциклопедія*. Т. 3. С. 305–307; Романюк О. І. Месіанізм. *Політологічний енциклопедичний словник* / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 336; Новий тлумачний словник української мови. С. 123.

² Див.: Duncan P. J. S. *Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after*. P. 8.

³ Див.: Романюк О. І. Месіанізм. *Політологічний енциклопедичний словник*. С. 336.

внiшню експансiю, утримання в покорi народiв колонiальних i залежних країн. Водночас месiанiзм означає стан полiтичної свiдомостi, що ґрунтується на вiрi в надприроднi здiбностi певної особи. Вiн має поширення переважно в традицiйних суспiльствах, а також у кризових суспiльствах, коли значна частина населення сподiвання на покращення свого життя пов'язує з приходом до влади харизматичного лiдера, який спроможний швидко й ефективно розв'язати назрiлi проблеми суспiльного розвитку.

Поруч iз поняттям «полiтичного месiанiзму» слiд позначити i «нацiональний месiанiзм». Це простежується вже у тезi «богообраностi єврейського народу», про що говориться у бiблiйнiй «Книзi пророка Даниїла». Пiсля прийняття Римською iмперiєю християнства, природно, що її правителi та дiячi побачили таке переможне царство в нiй. У подальшому майже всi великi, успiшнi держави не уникали спокуси асоцiювати це «вiчне царство» зi своєю краiною.

Месiанiзм не є суто росiйським явищем. Значною мiрою вiн опанував й Нiмеччину, Польщу, США, Велику Британiю, Туреччину, Израїль та деякi iншi країни, в тому числi й Україну. Так, осмислючи мiсiю українського етносу в iсторiї слов'янських нацiй, мiсце України в сучасному глобалiзованому свiтi, вiтчизнянi дослiдники вважають Україну самодостатньою європейською державою на геополiтичному перехрестi сучасної Євразiї, визначають майбутню роль України як об'єднуючої ланки, комунiкацiйного моста, що з'єднує двi планетарнi системи, будуючи тим самим власне процвітання i стимулюючи спiвпрацю мiж Заходом i Сходом¹.

Але нинi найбільше пишуть i дискутують саме про росiйський рiзновид месiанiзму, який хоч i дiйшов до нашого часу значною мiрою в архаїчнiй формi, але в дуже активнiй, агресивнiй, що робить його небезпечним для всiх. Не випадково, проблеми росiйського месiанiзму набули сьогоднi всебiчної й ґрунтовної наукової розробки. Що-

---

¹ Див.: Пасiчник I. Д., Кралюк П. М. Український месiанiзм: моногр. Київ: КНТ, 2015. 220 с.; Павленко Ю. В. Передiсторiя давнiх русiв у свiтовому контекстi. Київ: Фенікс, 1994. 440 с.; Плохiй С. Походження слов'янських нацiй. Домодернi iдентичностi в Українi, Росiї та Бiлорусiї. Вид. 3-тє, перегл. i випр. Київ: Критика, 2017. 456 с.; Грицак Я. Подолати минуле: глобальна iсторiя України. Київ: Портал, 2021. 432 с.

правда, визначити російське месіанство також складно, як і сам російський народ.

Як зазначалось вище, у християнському вченні на зміну Антихристу, що видавав себе за Бога, має прийти «утримуючий» (грецькою – *ὁ κατέχων* «катехон») – історичний суб'єкт, який перешкоджає хаосу та аномії, має місію стати на заваді остаточному торжеству зла в історії. У богослов'ї різних часів, яке здавна мало політичне забарвлення, таким месіанським катехоном називалася держава – Римська імперія, Візантійська імперія та Московське царство.

Старовинний поділ на Західну та Східну Римські імперії, підтриманий розколом на католицизм та православ'я, мав продовження через століття й тисячоліття. У Європі – спадкоємицею Риму вважалися імперія Карла Великого та Священна Римська імперія, щоправда, з часом все більш умовно, образно. На сході Європи спадкоємицею Візантії проголосила себе Московія / Росія. Але якщо два попередні «катехони» впали, а Москва – третій та останній, то з цього випливає переконання і бачення, що навколо – сили зла та хаосу. І лише «Свята Русь», яка є прикладом Європі, Заходу, при потребі підправляє їх, «цивілізує» Схід, зберігає цей світ у стані миру та благочестя. Саме Російська імперія і є тим незламним царством з пророцтв біблійного Даниїла.

Стрімке піднесення Московського князівства у другій половині XV століття було несподіваним як для навколишніх держав, так, здається, й для нього самого та його правителів. Падіння на сході тюркської Золотої Орди збіглося з піднесенням тюркської Османської держави, яка тоді ж взяла Константинополь. У релігійно-центричному житті того часу це сприймалося як Промисел Божий, підтвердження власної богообраності. Дедалі більше «формуєчись як сильне державне утворення, вбираючи в себе, перетравлюючи, асимілюючи тюрксько-монгольські елементи, Московія все більше та виразніше витворювала свій ординський – специфічно московський – менталітет. Не могла вона не вдатися і до тих прийомів ведення зовнішньої політики, до яких традиційно вдавалася Золота Орда»¹. Після падіння

---

¹ Див.: Гуцало Є. П. Ментальність орди. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 169.

ортодоксальної Візантії Московське царство – єдине православне царство і в цьому сенсі царство вселенське, подібно до першого і другого Риму. Відтак місія Росії – бути носієм і хранителькою істинного християнства, православ'я.

Міфологема «Москва – Третій Рим», що з'явилася на початку XVI століття, вже в 1589 році була закріплена в офіційному документі – в Покладеній грамоті, підготовленій до утвердження московським патріаршеством. Причому в формулюванні не по-християнськи зарозумілому і просто образливому – як для Церкви-матері, так і для інших стародавніх патріархатів, «старших сестер». Прикметно, що від початку в тезі псковського ченця Філофея «Москва – Третій Рим, а четвертому не бувати» головним було не тільки і не стільки піднесення сили і величі нового монарха, який тільки-но підпорядкував собі древні Новгород і Псков, скільки моралізаторське повчання про необхідність дотримуватися святості, щоб не настав кінець світу. Значимо, що твори Філофея будуть уперше опубліковані тільки в другій половині XIX століття, коли вони будуть визнані корисними російському імперіалізму «нового часу» – для подальшого наступу на Османську імперію, що слабшала.

В подальшому історіософічне уявлення псковського ченця Філофея про Москву як Третій Рим стане смисловою основою месіанської світоглядної концепції формування Московської централізованої держави, буде доповнюватись новими сюжетами, отримає додаткову аргументацію та нову інтерпретацію¹. М. Бердяєв у статті «Русская идея» так описував імперську трансформацію «третьоримського месіанства»: «На цьому ґрунті відбувалася гостра націоналізація православної церкви. Православ'я виявилось російською вірою. У духовних віршах Русь – всесвіт, російський цар – цар над царями, Єрусалим та сама Русь, Русь там, де істина віри. Російське релігійне покликання – покликання виняткове, його пов'язують насамперед із силою

---

¹ Див.: Кононенко В. П. Третій Рим. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т – Я. С. 146; Константинов В. «Третього Риму» концепція. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 721.

і величчю російської держави, з винятковим значенням російського царя. Імперіалістична спокуса входить у месіанську свідомість»¹.

Після цього месіанські ідеї увійшли до свідомості та буття московської влади і церкви, а через них – і «глибинного народу», впливаючи на культуру й ментальність, внутрішню та зовнішню політику. Такий підхід багато в чому визначав (ще задовго до всіляких «романтичних націоналізмів») орієнтацію на архаїку, замилювання нею, її сакралізацію. Говорячи словами О. Герцена, Московія – Росія потрапила в «кабалу до минулого». І в майбутньому країна катастрофічно відставала з модернізацією, хронічно повторюючи цикли «відлиг – заморозків» та реформ наполовину, у два стрибки над прірвою тощо. Попри грецько-візантійський (однозначно європейський, закорінений в античність) вплив повного «озахіднення» Росії так і не відбулося, частково через цивілізаційний вплив Золотої Орди.

Послання Філофея з викладом ідеї «Москва – Третій Рим», а пізніше – реформи патріарха Никона 1653–1667 років хоча й призвели до розколу в церкві, керованої з Москви, однак вони не завадили російському самовідчуттю виняткової православної святості, не похитнули месіанізму. Хоча після розколу пряме формулювання «третьоримської міфологеми» було в Росії на два століття законсервовано і поширювалося переважно у старообрядницькій літературі. Уже згадуваний нами М. Бердяєв з цього приводу писав: «В основу розколу ліг сумнів у тому, що російське царство, Третій Рим, є істинно православним царством. Розкольники відчули зраду в церкві та державі, вони перестали вірити у святість ієрархічної влади в російському царстві. Свідомість богозалишення царства була головним рушійним мотивом розколу»².

Щоправда, ці процеси підготували російське суспільство до реформ, набагато радикальніших у запереченні «доброї давнини». Так, Петро I повністю ліквідував інститут патріаршества, ввів бюрократичне управління церквою за зразками навіть не католицькими, а протестантськими. Справа ще й в тому, що в російському месіанізмі

---

¹ Бердяєв Н. А. Русская идея: основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. Париж: YMCA-Press, 1946. С. 10.

² Бердяєв Н. А. Русская идея: основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. С.10.

XVIII–XIX століть власне «імперська спокуса» була важливішою, вагомішою, ніж православна. Тобто і без карбованої формули Філофея в Московії / Росії вже дуже міцно закріпилися старовинні месіанські концепції переможного «великого царства», міфологеми про особливе призначення Росії. При цьому в російському самосприйнятті Росія була щитом від бід, катехоном ще до того, як стала «Третім Римом». В 1848 р. Ф. Тютчев напише вірш «Русская география», в якому з месіанським пафосом проголошує, що «границам царства русского нет предела»¹. Зазначимо, що це рік європейських революцій, у придуманні яких катехон Росія візьме активну участь. Про це вже у XXI ст. скаже піклувальник Російського географічного товариства Путін: «Кордони Росії ніде не закінчуються!» Думка, виявляється, не першої свіжості – від пророка Даниїла транзитом через Тютчева до Путіна.

Тривалий час месіанство в російському варіанті сприймалось у світі як щось абсолютно позитивне – благородне, піднесене, жертвне. Такий стереотип, з одного боку, склався завдяки проповідництву російської літератури, зокрема «на експорт», а з другого – це підпиралося твердженнями про неймовірну духовну велич Російської православної церкви, в лоні якої перебувають «народ-богоносець», жителі «Святої Русі».

Пов'язані з петровськими реформами модернізація країни, підпорядкування церкви державі означали відхід від російського месіанства з православним контекстом. Так, ухвалений Петром I імператорський титул викликав протест, оскільки він сприймався як неправославний, а в культурній свідомості співвідносився не з релігійним, а зі світським началом. В народі Петро I асоціювався з царем Антихристом. Будівництво нової столиці – Санкт-Петербурга – символізувало відмову від московської традиції і завдало ще одного удару по концепту «Москва – Третій Рим». Але його імперські аспекти, ідеї державності залишились привабливими й для наступних російських правителів, росіян загалом, бо ж для них цей цар є видатною постаттю москов-

¹ Тютчевъ Ф. И. Полное собраніе сочиненій / Подъ редакціей П. В. Быкова. Съ критико-біографическимъ очеркомъ В. Я. Брюсова, бібліографическимъ указателемъ, примѣчаніями, вариантами, факсимиле и портретомъ. 7-е изд. Санкт-Петербург: Т-во А. Ф. Марксъ, 1913. С. 286.

ської історії, розширювачем кордонів імперії шляхом «прорубування вікон» і на Балтиці, і в Причорномор'ї.

В подальшому месіанське релігійне покликання пов'язувалося насамперед уже «з силою та величчю російської держави, з винятковим значенням російського царя», безкорисливим служінням імператору. Петро I своїми кривавими, варварськи впроваджуваними реформами створив міцний бюрократичний механізм імітації європейських інститутів і запозичення передових досягнень. Країна стала ще сильнішою. А це в гонорі її населення підтверджувало месіанську обраність. Водночас зазначимо, що, незважаючи на намагання петровської Росії модернізуватися, інтегруватися в Європу, світогляд, інтереси та манери панівної верхівки (бояр, князів, чиновників, священослужителів), їхнє ество хоч і було візуально європейським, однак зовсім не були такими сутнісно. А в акцентуванні могутності держави, імперії, царської влади були закладені причини майбутньої духовної неспроможності й провалу цієї месіанської ідеї.

При цьому російське самодержав'я має суттєві відмінності від багатьох інших, оскільки воно утверджувалося, встановлювалося, розвивалося як самодержавство особливого роду, з надзвичайною деспотією, жорстокістю і підступністю, які корелюють з російською ментальною рисою – домінуванням інверсійної логіки. Остання передбачає знищення однієї з двох протилежних сторін, програм в ході їх протиборства, на противагу медіаційній логіці, коли в ході з'ясування відносин виникає принципово нова якість без знищення свого опонента. Крім того, із часів виникнення Московії самодержав'я тут «наділено певною місією від Бога врятувати православну віру. І, власне, це спасіння православної віри самодержав'я зробило своєю ціллю і ця мета переформатувалася як протистояння католицькому Заходу, котрий з погляду православної віри зрадив цю християнську віру в ході погодження Константинополя з Римом». Логічним продовженням такої концепції стало формування ідеократичного самодержав'я, ідеократичної влади, яка міцно трималася за ідею «Москва – третій Рим, а четвертому не бути»¹.

---

¹ Див.: Афанасьев Ю. Русское самодержавие в XX веке. URL : <http://echo.msk.ru/programs/сепаробеды/951646-echo/>; Беккер О. Рашизм як прояв тваринності проти

Прихильниками офіційної народності як одного з різновидів месіанських поглядів традиціоналістського крила і несприйняття петровських реформ, західних ліберальних і соціалістичних ідей, вірі в особливу місію російського народу були близькі слов'янофілам. Але останні захоплювались російським народом, особливо селянством, а не державою, і протестували проти відсутності свободи.

Слов'янофільська модель месіанства пов'язана з формою російської ідеї як ідеї національної. Її сутність полягає в тому, що Росію слов'янофіли розглядали як самобутню східнохристиянську державу, яка зберегла на відміну від Заходу систему фундаментальних цінностей. Православ'я і община, їх своєрідна духовність й общинний колективізм, на думку слов'янофілів, не тільки збережуть Росію від революційних потрясінь і забезпечать органічний мирний шлях розвитку, а й стануть заставою її особливого шляху та історичної місії – відповідальності за долю майбутнього спасіння не тільки загнаною Заходу, а й всього людства. У месіанській свідомості росіян з її «імперіалістичною спокусою» (М. Бердяєв) постійно звеличувалась роль Росії і Москви, російське верховне розпорядження і вирішальний голос у всіх європейських справах. І якщо Схід не нарікає, не чинить супротив месіанській місії Росії, підкоряючись їй, то він хороший. А Захід правильний тоді, якщо він сприймає Росію в її переможності та не намагається цьому протистояти.

Новий етап розвитку російського месіанства припадає на 30–40-і роки XIX ст. – період кризи феодално-кріпосницької системи. Розчарування в ідеології Просвітництва, вірі в універсальний розум призвели до орієнтації на національну культуру і трансформації месіанських уявлень серед освіченої частини російського суспільства. Так, у дискурсах про богообраність особлива роль належала філософу і публіцисту П. Чаадаєву, погляди якого послужили своєрідним каталізатором оформлення двох векторів в осмисленні шляху Росії – традиціоналістського і прозахідного. Розмірковування над російською історією привели філософа до усвідомлення належності Росії як до Заходу, так і до Сходу, особливостей менталітету її народу, благодат-

---

людства і людяності. *АрміяInform*: 9.03.2022. URL : <https://armyinform.com.ua/2022/03/09/rashyzm-yak-proyav-tvarynnosti-proty-lyudstva-i-lyudyanosti/>

ної ролі православ'я. В його рефлексіях чітко звучать месіанські ідеї про те, що Росії самою природою призначено бути вищим судом со-вісті, поєднати в російській цивілізації історію всієї земної кулі і ви-рішувати проблеми світового порядку, відповісти на найважливіші питання людства, оскільки його таємничо визначає логіка Просвіт-ництва, а не закони розуму. В цьому, на думку П. Чаадаєва, і полягає месіанська ідея Росії. При цьому філософ стверджує, що «загальний закон людства скасовано щодо росіян», що «ми не торкнулися все-вітнього виховання людського роду»¹.

Зазначимо, що у песимістичному ставленні до тодішньої ситуації, в надії на велике майбутнє Росії, в оптимістичній вірі в її вселенську місію месіанські ідеї П. Чаадаєва і слов'янофілів близькі. Але в чаа-даєвській версії російське месіанство використано для підтримки й виправдання реформ Петра I, тоді як слов'янофіли апелювали до російських традицій, які він зруйнував. П. Чаадаєв звертається до еліти як головної сили розвитку Росії, а слов'янофіли – до про-стого народу як охоронця російських традицій.

Погляди слов'янофілів, не оформлені в організовану групу з чіт-кою доктриною, розрізнялись і видозмінювались в подальшому, трансформуючись у множину напрямків, зберігши при цьому месі-анське ядро. Одним із них був панславізм, до якого примкнули при-бічники офіційної народності, зокрема, К. Аксаков, Ф. Тютчев, І. Ки-реевський, А. Хом'яков та ін. Так, К. Аксаков обстоював ідеї про створення незалежних слов'янських держав під егідою Росії, а Ф. Тют-чев говорив про есхатологічні месіанські очікування вирішальної боротьби між Сходом і Заходом, захоплення Константинополя і ство-рення Православного царства. Вираженням месіанських ідей були й погляди І. Киреевського на Кримську війну як «священну війну» Росії проти католицької Франції та її союзників. На повну силу зву-чали й гасла про самопожертвування російського народу задля звіль-нення братів-слов'ян під час Кримської війни. Як Божу зброю у війні подав образ Росії філософ, поет, публіцист, ідеолог слов'янофільства А. Хом'яков. Звільнення слов'янських народів під орудою Росії ста-

---

¹ Див.: Йосифова Б. Декабристы / Пер. с болг. Послесл., ред. и прим. В. А. Фе-дорова. Москва: Прогресс, 1989. С. 501–502.

вало національним месіанським завданням, пов'язаним з геополітичними цілями держави. Щоправда, Росія має стати месією не для всієї Європи, а тільки для слов'ян, тобто акцент з релігії зміщувався до споріднених за мовою та культурою народів¹.

Зазначимо, що XIX століття як епоха становлення націй, націоналізмів сприяла масовому примірюванню на себе месіанської тоги, іноді у вигляді романтичного націоналізму. При цьому особливо виділявся споріднений з панславізмом слов'янський месіанізм, який вважав, що слов'яни страждають, аби могли бути спокутуванні інші європейські народи (та й усе людство). Для балканських народів у цьому відображалися століття турецького завоювання й гніту, для поляків – пам'ять про поділ Речі Посполитої і тяжку поразку двох повстань (1830 і 1863 років).

В розвитку російського месіанства особлива роль належить російській літературі XIX ст. з її стражданням і моральними пошуками правди та претензіями на велику російську культуру. Аспекти національної месіанської долі як духовної й історичної місії порушувались у багатьох літературних творах О. Пушкіна, Ф. Тютчева, Ф. Достоєвського, О. Блока та ін. Месіанські настрої російського суспільства у другій половині XIX – початку XX ст., концепти про особливий шлях Росії, її призначення у світі були постійними темами у творчості М. Данилевського, Ф. Достоєвського, К. Леонтева, М. Федорова, В. Соловйова та ін. У їхніх творах порушувались такі аспекти національної месіанської долі, як розуміння духовної та історичної місії Росії, її месіанських завдань у світі.

Тенденція зміцнення уявлень про пророчу місію російського письменника мірою зростання месіанських інтерпретацій долі Росії, на думку представниці лондонської школи слов'янських і східноєвропейських досліджень Памели Девідсон, мала могутній вплив на літературну традицію і в XX ст., і на початку XXI ст. Дослідниця вва-

---

¹ Див.: Козловець М. А. Російське месіанство як соціальний феномен: сутність та еволюція. *Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 жовт. 2024 р.) / [редкол.: Герасіна Л. М. (голова), Козловець М. А., Прудников В. А. та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики; Харків. асоц. політологів. Харків: Право, 2024. С. 11–13.

жала, що профетичний статус російських письменників пов'язаний з підтримкою російської ідеї в тій чи іншій формі, з месіанським підтекстом їхнього розуміння місії Росії¹.

Таким чином, у XIX столітті, в період найбільшої величі Російської імперії й у «золоту добу» російської літератури, за часів становлення «великої російської культури» – її суспільство було просякнуте сумішшю месіанських ідей. У них страждальність багатовікової давності поєднувалася із самолюбіванням, переможною самовпевненістю сучасності: «Нам усі мають бути вдячні, бо ми страждали, рятуючи всіх. І зараз врятуємо. Але вже не мордуєтесь, а перемагаючи. Нам знову всі мають бути вдячні. І не повинні заважати нам. Хто заважає, той ворог. Не лише нам, а й усьому світові. Тому що ми обрані для спасіння світу і всіх довкола».

У цьому зв'язку не можна погодитись з тезою П. Дункана про те, що в російському месіанстві сильно виражена його оборонна сторона (*a defensiveness*), ніж агресивна експансія. Московська держава розширялась, щоб захистити себе від нападу ззовні. Під час холодної війни Східна Європа була буферною зоною, а не трампліном для атаки². Якраз саме навпаки. Постає питання: «У чому ж виявлялися «страждальні» елементи російського месіанізму – титульного народу величезної імперії?» Маючи певні «страждальні» елементи, російський месіанізм – титульний народ величезної імперії, Росія на початку XIX ст., після здобуття перемоги над наполеонівською Францією, на кілька десятиліть стала «жандармом Європи». Але в тому й річ, що в російському месіанізмі XVIII–XIX століть власне «імперська спокуса» була важливішою, вагомішою.

У цьому контексті відомий український письменник Євген Гуцало у статті «Всяка хурда-мурда, або ж чи Стабул – столиця Росії?» правомірно зазначає: «Те, що російські патріоти називали і називають «єдиним євразійським простором» (себто Росією, себто Радянським

---

¹ Див.: Davidson P. The Validation of the Writer's Prophetic Status in Russian Literary Tradition : From Pushkin and Gogol though Dostoevsky. *The Russian Review, An American quarterly devoted to Russian past and present*. 2003. Vol. 62, No. 4. P. 509–518.

² Див.: Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after. P. 147–148.

Союзом), – це в різні часи загарбані Російською імперією землі, держави й народи на неоглядних просторах від Балтійського моря й до Тихого океану, від Півночі й до Паміру! Скільки розтоптано народів, традицій, культур, державних утворень – розтоптано на довгі віки безнадії і відчаю. Та ще ж і сплюндровано природне середовище, в якому жила незчисленна кількість народів, народностей, племен... »¹.

Ставлення до держави і влади, які посідають вищі сходинки в ієрархії цінностей імперського мислення, для Росії стають не просто символом могутності, а насамперед імперської могутності, що уособлює собою «світову страшилку», здатну за рахунок сучасної армії і зброї наводити жах на весь світ і примушувати рахуватися із собою. Держава перебуває на вершині ціннісної піраміди в російському цивілізаційному світі, затьмарюючи собою цінність людини. Авторитаризм стає важливою складовою її імперської сутності, як «воля, що сама себе воліє», як «абсолютно безмежне самовладдя», як самодержав'я².

Без сумніву, кожний історичний етап російської імперськості має свої особливості. В період розвитку Московії – Росії знайшли прояви різноманітні тенденції економічних, соціально-політичних і духовно-культурних процесів, що мали неоднозначні наслідки для долі Росії, у тому числі й позитивні. Справа в тому, що імперськість сама по собі ще не означає однозначного її перетворення на фашистську форму правління, про що засвідчив досвід інших імперій, скажімо, Англійської чи Французької. Всі вони мали багато спільних рис, які гіпотетично могли б привести до фашизму як складової державної політики. Але цього не сталося. Очевидно, що йдеться про певні особливості російської імперськості, негативні риси котрої виявилися більш живучими в силу специфічності протікання політичних процесів в російському соціумі, укладу життя, ментальних особливостей тощо, що сприяло можливості постійно проявлятися саме цим рисам у будь-

---

¹ Див.: Гуцало Є. П. Ментальність орди. С. 188.

² Див.: Афанасьев Ю. Русское самодержавие в XX веке. URL : <http://echo.msk.ru/programs/cenarobedy/951646-echo/>

яких моделях російського державного устрою. Причому часто навіть у більш гострій формі.

Подібна тенденція зберігалася й надалі. Це надало Російській імперії доцентрового характеру, що обумовило її функціонування не через механізм експансії, а через «висмоктування» зі своїх колоній всього: культури, релігії, ресурсів¹. Потреба у подібному «висмоктуванні» вимагала відповідного виправдовування свого особливого права на привласнення чужого і мінімізації можливості своїх жертв якимось чином здійснювати спротив загарбникам як інтелектуально, так і фізично. Мабуть, цим значною мірою і пояснюється феномен надзвичайної тиранії і жорстокості щодо поневолених народів, що виступає основою прояву крайніх форм російського шовінізму.

І ще одне. Історія дає підстави говорити, що московські царі розбудовували свою імперію цілковито на іншій основі, ніж це робили, скажімо, європейські імперії – Британська, Іспанська, Португальська, Бельгійська, Нідерландська (Голландська), Французька чи Австро-Угорська.

Якщо прирівняти розширення європейських імперій із поширенням Московської, то відразу звертаєш увагу на стан їхнього цивілізаційного розвитку та їхнє ставлення до захоплених країн і територій – вони могли запропонувати свої цивілізаційні досягнення – письмо, культуру, техніку, які вважалися вищими, ніж ті, які, скажімо, мали завойовані народи, країни. Звідси їх відцентровий характер (панівний народ насаджував свій порядок як через насильство, так і шляхом культурної експансії). Московія ж, яка перебувала у тотальній залежності від імперії Чингізхана, часто була на нижчому цивілізаційному та культурному розвитку, ніж сусіди, на яких вона нападала. Культурно відстала, варварська Московщина історично завжди здійснювала агресивну експансію щодо країн, які в культурному розвитку стояли значно вище за неї. І нинішня ідеологія рашизму базується на цьому історичному досвіді Московщини, ядром якої є консервування культурної відсталості й руйнування розвинутих цивілізацій. Ідея «русского міра», яка ґрунтується на інстинктах тваринності щодо інших

---

¹ Див.: Афанасьев Ю. Русское самодержавие в XX веке. URL : <http://echo.msk.ru/programs/сепаробеды/951646-echo/>

народів, полягає у знищенні інших цивілізацій з високорозвинутою культурою¹.

Активно прониклий в російське суспільство наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. марксизм з його ідеєю пролетаріату як нового Месії – «могилищика» капіталізму і визволителя людства – сам є месіанською ідеологією. Російський «грунт» був добре підготовлений і чудово підживлений для вкорінення нового месіанства в суспільній свідомості. Експліцитність впливу російського месіанства на російську версію марксизму – більшовизм – не викликає жодних сумнівів. Воно (месіанство) виявляється у впевненості, що Росія, де пролетаріат першим зруйнує капіталізм й імперіалізм, послужить взірцем для трудящих інших країн. М. Бердяєв висловив думку про русифікацію марксизму російським месіанством.

Жовтневий переворот (який у 1927 р. Сталін назвав Великою Жовтневою соціалістичною революцією) і наступну подальшу політику більшовиків інтерпретували саме в термінах месіанства. Головною ідеологією цієї революції стала реінкарнація руского міра, але в соціалістичній обгортці. На роль Месії партія більшовиків висунула пролетаріат – клас, який в умовах капіталізму найбільш пригнічений. Він страждає, тому визволить все людство, побудує світове комуністичне суспільство. У Радянській Росії квазірелігійна версія більшовицького месіанізму набула обличчя Комінтерну з його рішеннями, зверненнями про захист «батьківщини всіх пролетарів», так би мовити, – марксистсько-ленінського катехона². Загальновідомими є рядки з Інтернаціоналу – міжнародного пролетарського гімну: «Весь мир насилья мы разрушим / До основанья, а затем / Мы наш, мы новый мир построим... ».

¹ Див. : Беккер О. Рашизм як прояв тваринності проти людства і людяності. *АрміяInform*: 9.03.2022. URL : <https://armyinform.com.ua/2022/03/09/rashyzm-yak-proyav-tvarynnosti-proty-lyudstva-i-lyudyannosti/>; Снайдер Т. Росія – це фашистська держава. Якщо Україна не переможе, нас очікують десятиліття темряви. *TEXTY.ORG.UA*. 20.05.2022. URL : <https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylyttya-temryav-y-timoti-snajder/>; Hordiichuk O., Halapsis A., & Kozlovets M. Jak wojna informacyjna przechodzi w pełnoskalową agresję militarną: doświadczenie Ukrainy. *Przegląd Strategiczny*. 2023. Issue 16. P. 345–362.

² Див. : Денисенко В. Як зруйнувати російській мір. Київ: Наш формат, 2023. С. 188.

Ленінізм, по суті, був особливим варіантом російського месіанізму на основі «нігілізму» XIX століття. Хоча сам Ленін не був прихильником традиційного російського месіанства, але, взявши на озброєння традиції радикалізму, поєднав їх із класичною марксистською формулою, що у пролетаріату батьківщини немає, що для нього нація, її культура і мова не мають ніякої цінності. Ленін був переконаний, що націоналізм – це вияв буржуазної свідомості, яку продукує капіталізм, тоді як при соціалізмі буде зближення і злиття націй. У процесі побудови соціалістичного ладу нації самі зрозуміють прогресивність їхньої асиміляції з більш розвинутою російською культурою і мовою. Тим самим ленінізм, будучи у вузькому сенсі найпершим національним комунізмом, внаслідок інерції російської історії неминуче еволюціонував до відвертого панславізму Сталіна, який використав «російську ідею» як політичний клей для творення тоталітарної держави на основі російськоцентризму¹.

Після смерті В. Леніна, в умовах ізольованості Радянської Росії інтернаціоналізм й універсальне месіанство змінились сталінською теорією про побудову соціалізму в одній окремо взятій країні. Це призвело до того, що акценти змістились в напрямку національного месіанства. Це проявилось в пропаганді патріотизму, введення у національних школах обов'язкового викладання історії Росії, прославлення Російської православної церкви і нарешті новий державний гімн зі словами про Велику Русь, який замінив партійний гімн «Інтернаціонал». Кульмінаційним моментом цього процесу була здравниця в честь російського народу, яку проголосив Сталін на прийомі, присвяченому перемозі над нацистською Німеччиною.

Понесені у Великій вітчизняній війні жертви викликали сплеск месіанських почуттів серед народу. Росія знову постала рятівницею, котра служила всьому людству. Цим ефективно скористалась офіційна пропаганда, яка активно розробляла й використовувала теми порятунку Європи від нацизму, військової допомоги людству і в наступні роки, особливо за часів М. Хрущова і Л. Брежнєва. Зазначимо, що це не абстрактні міркування, а те, що безпосередньо стосується

---

¹ Мейс Д. Європа: матеріалізація привидів. *День*. 14 лютого 2014 р. №27. С. 8.

нинішньої російської агресії та її обґрунтування. Звичайно ж, росіяни не хочуть війни: адже вони (і тільки вони!) перемогли нацизм, це тільки вони – росіяни «падали в бою на землю горькую свою» (Є. Євтушенко) і ніяких там «хохлів» та інших іногородців не було. Ніякої війни вони не хотіли – адже вони миротворці.

Концепт «катехону» у застосуванні до Росії після жовтневих подій 1917 року та Громадянської війни розроблявся і в еміграції. Показово, що російський фашизм вже у час існування імперії Романових мав своє коріння в рухах, відомих в історії як «чорносотенці» та «білий рух». Пізніше він був поширеним явищем і серед емігрантських кіл, що проживали в Німеччині, Франції, Югославії, Маньчжурії та США. А з початком Другої світової війни російські фашисти в Німеччині підтримали Гітлера і влилися до лав російських колабораціоністів – найбільшої групи колаборантів, що співробітничали із нацистами.

У пострадянський період праві російсько-імперські інтелектуали розпочали популяризацію катехонічного месіанізму за нових умов. У цьому використовувалися праці як з російського доробку, так і переклади зарубіжних дослідників, зокрема, праці правого німецького мислителя, близького до нацистів, Карла Шмітта «Земля і море», «Номос землі».

Бажання захистити російський народ, його інтереси й традиції стало основним поштовхом до зростання російського націоналізму в 60–80-ті роки ХХ ст. В термінах націоналізму та у контексті ідентифікаційних пошуків російське месіанство дослідив представник наукової школи слав'янських і східноєвропейських досліджень при Лондонському університеті П. Дункан. Він інтерпретує розвиток російського національного руху і відродження російського месіанства як російський культурний націоналізм (*cultural Russian nationalism*) в історії, літературі, мистецтві і як неофіційний, або дисидентський російський месіанізм (*dissident Russian nationalism*)¹.

---

¹ Див.: Дункан Питер: месіанство Росии. інтерв'ю. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/1643>; Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after. London, New York: Routledge, 2002. xiii, 235 p.

Згідно з концепцією П. Дункана, із двох притаманних людині конструкцій «клас» і «нація» в XIX – XX ст. перевага віддавалась останній (*the loyalty*). Режими, які ґрунтувалися на класовому месіанстві, мають тенденцію рухатися у напрямку до національного месіанства¹. Зазначимо, що подібна методологія характерна для західних дослідників історії Росії XIX і особливо XX століття, наприклад, для праць Джеймса Скенлана, Тима МакДаниела, Д. Поспеловського та О. Янова.

П. Дункан визначає російське месіанство як «національний міф», рівною мірою міф про спасіння і міф про обраність. Російський месіанізм, на думку дослідника, – це усталений феномен, який проявляється в різноманітних формах і виражений різними суспільними силами в різні періоди російської історії². Вітальність російського месіанізму, його силу П. Дункан пояснює православ'ям і геополітичним становищем держави, розташованої як в Європі, так і в Азії, тим, що російський народ постійно зазнавав небезпеки і нападів.

На думку дослідника, прояви російського месіанізму часто пов'язані з кризовими моментами російської історії. Наприклад, поява слов'янофільства як наслідок кризи кріпосництва в Росії, сталінізму з месіанським гаслом «побудова соціалізму в окремо взятій країні» як реакція на капіталістичне оточення молодої держави. Особливий сплеск прояву месіанських поглядів відбувся в період Великої вітчизняної війни, коли уява про Росію як захисницю Європи від татаро-монгольських орд, Наполеона, а тепер і від нацистів постала домінуючим почуттям.

Досліджуючи месіанські теорії і концепції, П. Дункан доходить висновку, що потрібно розрізняти два полюси російського месіанства. На одному полюсі першорядне значення надається державі й владі, а на другому, – домінують такі поняття, як православний російський народ і російська земля. Відповідно він виокремлює державно-орієн-

---

¹ Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after. P. 61.

² Див. : Дункан Питер: messiанство росси. интервью. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/1643>; Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after.

тований месіанізм (*the state-oriented messianism*), пов'язаний з ідеєю панування Москви над іншими народами і визначає його як націоналістичний (*the nationalist messianism*). Месіанство, що пов'язане з концептом російського народу як моделлю, якій мають слідувати інші, автор інтерпретує як народно-орієнтований месіанізм (*the people-oriented messianism*), визначаючи його універсальним або всезагальним (*the universal messianism*)¹.

Прикладом державно-орієнтованого месіанізму, на думку П. Дункана, слугують доктрина «Москва – Третій Рим», панславизм, більшовицький і сталінський месіанізм. Народно-орієнтоване месіанство з ідеями унікальності православного російського народу і російської землі присутні в концепції Святої Русі, в уявленнях про росіян як «народ-богоносець» Ф. Достоєвського, у поглядах народників. І якщо націоналістичне месіанство, яке проявляється як ідея переваги над іншими народами, було пов'язано з державою і шовінізмом, то уявлення універсального месіанства як ідеї служіння і порятунку було пов'язано з народом і землею.

Цілком слушно П. Дункан стверджує, що в Радянському Союзі російський месіанізм давав якісь особливі вигоди Росії і російській нації як нації титульній. Водночас не можна погодитись з думкою дослідника, що велика кількість саме росіян загинуло у сталінських таборах. Дискусійним є й твердження про те, що Росія жертвувала власним розвитком заради подолання відсталості радянської периферії, на шкоду власному добробуту допомагала соціалістичним державам, матеріально й фінансово забезпечувала політичні режими третього світу².

Американська соціологиня Теда Скочпол називає російське месіанство «нарцисичним імперіалізмом, якому важливіше не бути, а здаватися»³. А один із японських дослідників історії імперіалізму

---

¹ Див. : Дункан Питер: messiанство росси. интервью. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/1643>; Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after.

² Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after. P. 147.

³ Skocpol T. States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 73–74.

професор Мічіо Гото зазначає, що російське месіанство відрізняється від британського, але нагадує американське тим, що «претендує і змагається не стільки за ресурси, економічне підкорення і землю, скільки на власне поняття «правди» і «справедливості», заради чого часто з легкістю нехтуються власні ж економічні інтереси»¹.

Месіанські очікування певною мірою вичерпали себе в радянському суспільстві в 70–80-і роки ХХ ст. Накопичення негативних явищ в різних сферах викликало закономірну відмову від командно-бюрократичної системи, необхідність реформування Росії, бажання вбудуватися в європейську спільноту. Деконструкція радянського тоталітаризму, трансформаційні процеси в російському суспільстві, розчарування у західних ліберальних цінностях актуалізували осмислення нової національної ідеї як спільного смислу буття і шляхів його досягнення, зумовили новий сплеск російського месіанізму і місії російського народу. Більшовицька ідея світової революції в путінській Росії трансформувалася в ідею «русского міра», з тією ж месіанською й агресивно-терористичною суттю, з обґрунтуванням «права на агресію» Росії.

У кризові періоди російської історії ті чи інші ідеї російського месіанства виходять на передній план. Російське месіанство продовжує існувати і в пострадянській Росії. Сьогодні як ніколи популярна ідея про особливий шлях розвитку Росії. Розчарування в політиці західних країн (насамперед США), які йдуть шляхом розширення НАТО, будують систему протиракетної оборони в східноєвропейських країнах і нові військові бази поблизу російських кордонів, призвело до відродження в російському суспільстві стереотипів «холодної війни» і до появи різновиду месіанства, де Росія заявила про себе як лідера країн, які виступають проти американського імперіалізму. Відбувається інтенсивне нав'язування міфологізованих цінностей власної історії та їх абсолютизація щодо історії сусідніх країн, перетворення російської історичної політики в міфологізований варіант історико-культурного фактора².

---

¹ 後藤道夫、伊藤正直；渡辺 治（編）、『現代帝国主義と世界秩序の再編』、大月書店、1997。ページ 106。

² Див.: Путин В. Выступление на открытии Конгресса соотечественников. 11 октября 2001. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=atfrGpaR5cM>

І хоча у 90-ті роки ХХ ст. месіанські ідеї не мали широкої популярності, однак із початку 2000-х подібні наративи почали дедалі частіше зустрічатися у науково-популярній історичній літературі, розрахованій на масового читача. Так, у 2006–2007 роках на книжковому ринку РФ з'явилися твори М. Калашнікова («Сломанный меч империи», «Назад в СССР-2!» та ін.), О. Бушкова («Сталин. Ледяной трон», «Давид и Голиаф»), почали перевидаватися найодіозніші «чорносотенні» праці Д. Мережковського та І. Ільїна. Апофеозом підготовчого етапу інтелектуального «неомесіанства» можна вважати вихід у 2007 році серії публіцистичних книжок анонімного авторства «Проект Россия» (нині офіційно в серію входять чотири книги: «Проект Россия», «Проект Россия. Выбор пути», «Проект Россия. Третье тысячелетие» і «Проект Россия. Большая идея»; авторство яких приписують то С. Кургіняну, Д. Рогозіну, В. Суркову або й особисто В. Путіну), в яких було систематизовано та обґрунтовано неоімперську політику «Росії майбутнього» саме крізь призму месіанства.

Після розпаду войовничої радянської імперії у Росії культивується спокуса завоювати велич на полі бою, взяти реванш на нагнітанні страху й залякуванні. Задовольнивши свої первинні потреби, середній клас Росії захотів імперської величі Росії. Усі ці роки пройшли під гаслом «вставання з колін»: «ми примусимо нас поважати», «ми їм покажемо», «не смішіть наші Іскандери». Суспільство вийшло на архаїчний щабель духовності часів Російської імперії. А оскільки все це відбувається на тлі економічного неблагополуччя, то виникає потреба відшукати зрадників, які заважають жити «по-руски». І хто це міг бути, якщо не українці, що позазіхали на право первородства, не бажають визнавати себе складовою частиною російського народу та ще й ототожнюють себе із спадкоємцями Київської Русі¹.

Зазвичай сучасний концепт «русский мир» пов'язується із нібито існуючим у світі міжнародним трансконтинентальним суспільством,

---

¹ Див.: Ткаченко В. Рашизм: звідкілля у російському суспільстві такий потенціал злоби й ненависті, насилля й мародерства? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі*. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 2. С. 1262.

поєднаним спільністю російської мови і культури. «Русский мір» розглядається також як один із способів тиску та проявів «м'якої сили» Росії або позначають ним цивілізаційний, соціокультурний та наднаціональний простір, що охоплює усіх російськомовних людей, котрі мають духовні й ментальні ознаки російськості та переймаються долею Росії й збереженням і розвитком російського культурного простору. Відтак «русский мір» є трансграничною надетнічною соціокультурною спільнотою, що характеризується гнучкістю та динамічністю адаптації до світових змін, об'єднує на основі добровільної участі всіх людей, які цікавляться і поділяють цінності російської культури та небайдужі до долі Росії, незалежно від країни їх походження, проживання, віросповідання чи рідної мови з метою збереження і трансляції цінностей російської культури засобами формування адекватного образу Росії на світовій арені¹.

Не останню роль тут відіграє модифікований концепт російського євразійства про Росію як особливу, самостійну цивілізацію, яка повинна не наслідувати когось, а відштовхуватися у своєму розвитку від власних традицій і принципів. Серед провідних рис цієї цивілізації називають специфічний за своїми духовно-релігійними ціннісними орієнтаціями й економічними відносинами уклад, що ґрунтується на співіснуванні приватної і державної власності, а також ідеократизм, гіпертрофований етатизм, антиокциденталізм, неомесіанізм, гегемонізм².

Нинішні самоідентифікаційні пошуки відображають широкий діапазон усвідомлення російського шляху в світі: від західних моделей до месіанських ідей про особливе призначення Росії, але в новому соціокультурному контексті й в умовах нових викликів часу. Більшість сучасної російської інтелігенції в умовах ворожості Заходу до Росії, протиставлення двох типів цивілізацій доходить до усвідомлення самотності російського світу, переваг російсько-

---

¹ Див.: Верховенцева І. Г. Фейки російської інформаційної війни проти України: деконструюючи «історичну Росію» та «руський мир». *Україна в умовах російської агресії: виклики та відповіді* : монографія / [І. В. Букрєва, І. Г. Верховцева, В. В. Гулай та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків: Право, 2024. С.84–85.

² Див.: Євразійство. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

го менталітету в силу особливої духовності, неприйнятності «чужої» моделі розвитку.

Упродовж 2000-х рр., що пройшли під знаком реваншу в контексті поразки СРСР у «холодній війні» й стали часом розробки стратегій російських гібридних війн з метою повернення контролю Кремля над пострадянським простором, Росія активно формувала агресивну стратегію захисту співвітчизників в інших країнах. При цьому не відкидалося й відкрите військове вторгнення з метою їх захисту, що зафіксовано у ключових документах із забезпечення зовнішньої політики. По суті, «русский мір» став інструментом російської геополітичної експансії, яка нівелює сучасні правові засади національного державотворення в суверенних пострадянських країнах. При цьому історичні «русского міру» корені, як правило, окреслюються роллю російської православної церкви у створенні міфу про «русский мір» як синтезатор народів у християнській спільноті «всі й в усьому Христос» чи формуванням діаспор росіян у країнах світу.

За останні роки у Росії напрацьовано широке коло ідей щодо її пострадянської ідентичності, для зміцнення сили і впливу російської держави, легітимації путінського режиму. На думку І. Зевельова, йдеться насамперед про дві концепції: «Перша – ідея про те, що Росія має бути потужною, самостійною величною державою, оплотом всіх консервативних сил, що борються проти революцій, хаосу і ліберальних ідей, насаджуваних США і Європою. Друга – уявлення про існування великого російського світу і російської цивілізації, відмінної від західної, що виходить за державні кордони власне Росії»¹. Обидві концепції не дуже добре поєднуються з домінуючими дискурсами на Заході і сприймаються там як своєрідна інтелектуальна архаїка, що не має жодного прямого стосунку до системи сучасних міжнародних відносин і європейської безпеки. «Росія йде своїм особливим шляхом». Це не соціалізм і не капіталізм. Це навіть не про економіку. Це насамперед про створення нового СРСР-2, який відтворить і розширить імперію.

---

¹ Цит. за: Мироненко П. Спогади про майбутнє. Хроніка війни із щоденника політолога (24.02.2022–24.08.2022). Київ: Видавництво Політія, 2022. С. 526.

Переродження російського пострадянського проєкту у великодержавний і неоімперський яскраво продемонстрували війни путінської Росії у Чечні, Нагірному Карабасі, Південній Осетії, Абхазії, Грузії, агресивні дії РФ на початку 1990-х років проти Молдови у Придністров'ї, військові дії у Сирії та інші військові акти. І та повномасштабна війна, яку сьогодні Росія веде проти України, – це продовження її імперських воєн, котрі тривають сотні років і які добре пам'ятають і країни Балтії, і Польща, і Чехія, і Словаччина, і Фінляндія, і всі народи, які свого часу були нею окуповані, щоб створити імперію. А Росія за свою історію розбудовувала різні види імперій. Водночас відбулося конституювання закритої політичної системи в сучасній Росії, котра наслідуює й відтворює імперські чи квазіімперські структури. Ці метаморфози продукують інші концептуалізації на полі сучасної російської історії¹.

Цивілізованому світу (як й українцям) слід усвідомити, що імперська свідомість живе в росіян. Росія виношує «російську доктрину Монро», яка б поширювала її вплив та волю як мінімум на все «близьке зарубіжжя», тобто на території республік колишнього Союзу. Адже поняття «русский мір» здавна виходило за межі російського етносу. На цю формулу й працює вся ідеологічна машина РФ останні десятиліття. Хоча насправді ця ідеологія є незмінною кілька століть, просто змінюються обгортки. Першим пророком такого месіанізму ще на початку 1990-х став О. Дугін. Потім підключився його сподвижник А. Малер, який створив у 2005 році альманах «Північний катехон», у 2007 році – інтелектуальний клуб «Катехон».

Набір ідеологем, прив'язаних до концепту «русский мір» й отожднюванням його з *Rex Romana* та *Rex Americana*, вказує, з-поміж іншого, на амбіції російського великодержавного політичного істеблшменту у конкуруванні із сучасними світовими цивілізаційними моделями, прагнення росіян ідейно поневолити суверенні, сусідні з РФ (і

---

¹ Див. : Зінченко О. Як українці зруйнували імперію зла. Київ: Видавництво: Vivat, 2024. 560 с.; Снайдер Т. Російський посібник з геноциду. URL: <http://stexty.org.ua/fragments/106312/timoti-snajder-pro-rosijskyj-posibnyk-z-henocytu/>; Snyder T. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. New York: Tim Dugan Books, 2018. 359 p.; Horbulin V. *How to beat Russia in the War of the Future*. Kyiv : Bright Books, 2021. 234 p.

не тільки) країни та інтенсифікація методів нового «збирання земель» під егідою московських імперських правителів з метою відновлення колоніальної за своєю суттю політики експансії на євразійському просторі – засобом формування нової, «руськомирської», ідентичності в країнах, де є діаспори росіян чи російськомовні громадяни¹.

Апелюючи до консерватизму російської політичної філософії і вважаючи розпад Радянського Союзу найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття, президент РФ Путін «робить висновок про існування екзистенціональної загрози для Росії і намагається, де тільки можливо, тримати інші колишні радянські республіки під контролем», – пише А. Меркель у своїх мемуарах «Свобода: спогади 1954–2021»². Путін хотів, щоб Росія залишалась незамінним полюсом у багатополярному світі після закінчення «холодної війни».

Квінтесенцією всіх цих історичних маніпуляцій стала стаття Путіна про «єдиний народ», в якій він прямим текстом говорить про те, що такого народу, як українці, не існує³. Якщо раніше говорили про «братній народ», про життя українського народу в «єдиній братній сім'ї народів СРСР», то сьогодні вже про «єдиний народ». Головний смисл статті Путіна не історичний, а політичний. У цьому опусі озвучена нова геополітична концепція щодо України – уже не «обмеженого суверенітету», а відмова Україні в праві на державність, суверенітет, а також пред'явлення сусіду територіальних претензій. Путін вірить в те, що незалежна демократина Україна є екзистенційним викликом Росії, а тому має бути знищена, як лише трапиться нагода.

Ця стаття є загрозливою для існування не лише України, а й усіх пострадянських республік і країн колишнього соціалістичного табору. Російська ідеологічна машина почала працювати над поєднанням поняття «русский мір» з поняттям росіяни. Іншими словами, концепцію «єдиного народу» апробують в Україні, а в разі позитивного для росіян завершення перекидатимуть на інші нації. Механізм тут теж

---

¹ Див.: Верховенцева І. Г. Фейки російської інформаційної війни проти України: деконструюючи «історичну Росію» та «руський мир». С.83–84.

² Ангела и ее демоны: как роковое решение Меркель по Украине в НАТО привело к войне. *Семья*. №48 (125). 26.11.2024–2.12.2024. С.4.

³ Див.: Путін В. Про історичну єдність росіян та українців. 12 липня 2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>

доволі простий. Є патріоти-націоналісти (хороші, ті, що за Росію) і є націоналісти-фашисти (ті, що за свої народи і проти русского міра)¹.

Вся історична політика РФ була спрямована на формування в російському суспільстві образу українця як свого цивілізаційного ворога. Утверджувалась теза, що поки існуватиме самостійна Україна, російське суспільство не зможе піднятися на вищий щабель цивілізаційного розвитку. Отже, вільний українець – це потенційна загроза для кожного росіянина. Розпалювалася відверта шовіністична пропаганда: українці зображаються як «вічні зрадники», «мазепинці», русофоби. З новою силою зазвучали тиради Путіна про те, що української нації не існує, що Україна не має жодних традицій власної державності і може існувати тільки в союзі з Росією.

Відтак протягом чотирьох століть перебування України у складі Російської імперії було нагромаджено глибокий шар підробок та фальсифікацій, створено безліч ідеологічних міфів (про «старшого брата», «спільну колиску» трьох братніх народів, принципovu «першість» Росії в усіх сферах життя і т. ін.), які майже цілком сховали під собою історичний зміст української (і російської) історії, культури, духовності². І «великий» народ пропонує «малому» фельдфебельського розуму «табель про ранги»: «великий» народ, «малий» народ, «старший брат», «молодший брат» і т. ін.

Ставлення російського політикуму (як і росіян загалом) до українського суверенітету значно ближче до комінтернівської схеми «дружби народів», дотепно висміяної Дж. Орвеллом у «Скотофермі» в образі Кішки з «Комітету перевиховання диких тварин», яка читала горобцям лекції про «братерство тварин», вмовляючи їх сісти їй на лапку³.

Успіх політики відновлення статусу «наддержави», про що мріє політикум і населення Росії, неможливий без України, її населення і ресурсів. Тому будь-які спроби українців отримати незалежність

¹ Див.: Денисенко В. Як зруйнувати рускій мір. С. 170–171.

² Див.: Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кордоцентричні мотиви». *Київські обрії: історико-філософські нариси*. Київ: Стилос, 1997. С. 332.

³ Див.: Кестлер А. Ніч ополудні. Орвелл Дж. Скотоферма. Київ: РІО «Заповіт» МХП «Информ ВТ сервис», 1991. С. 212.

жорстоко придушувалися. Здобувши незалежність у 1991 р. після розпаду Союзу РСР, Україна відразу почала зазнавати з боку Росії потужну інформаційну війну – лавину пропаганди та маніпуляцій, перекручування фактів, основна мета яких – дестабілізація суспільно-політичної ситуації в Україні, повернення її у сферу впливу Росії, недопущення інтеграції у європейський простір, вступу в НАТО.

Під час Революції Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.), коли українці відстоювали європейський напрямок розвитку своєї країни, Росія нахабно вторглася в Україну, порушивши Будапештський меморандум (договір 1994 року, згідно з яким Україна віддала ядерну зброю в обмін на гарантії безпеки з боку США, Великої Британії та Росії), окупувала частину території. Тоді розпочалася гібридна фаза війни – поєднання воєнних дій (без оголошення, прикриваючись місцевими сепаратистськими рухами, які підтримувала і спонсорувала Москва) та інформаційної війни. Українська держава не могла повноцінно розвиватися в таких умовах. На жаль, міжнародній спільноті та українській дипломатії не вдалося зупинити агресора та врегулювати локальний збройний конфлікт. Навпаки, пізніше, 24 лютого 2022 року, Росія розпочала повномасштабну війну в Україні.

Головною метою путінської агресії є «не лише ліквідація української державності як юридичного суб'єкта на політичній мапі Світу – держави Україна, а й знищення усієї киево-руської ідентичності, яка консолідує українську політичну націю та є квінтесенцією української державності в синергетичній єдності її аксіологічних, гносеологічних, онтологічних, цивілізаційних, інституціональних, конститутивних, нормативних, функціонально-телеологічних, генезисних, національних та ментальних параметрів, які еволюційним шляхом склалися протягом тисячолітньої історії України-Руси»¹.

Нинішній «російський імператор» В. Путін ще у розмові з 43-м Президентом США Дж. Бушем дозволив собі сказати: «Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її території – це Схід-

---

¹ Батанов О. Державність – основа політико-правового буття українського народу: історія та сучасність. *Суспільно-політичні процеси. Наукове видання Академії політико-правових наук України*. Вип. 21. Київ: Видавництво Політія, 2023. С.180.

на Європа, а частина, і значима, подарована нами!»¹ Що означає вислів «подарована нами...»? Московія, користуючись військовою силою, фашистськими методами загарбала чужі землі, а тепер говорить про свої «подарунки». У світі не знайдеш жодної країни, яка б мала такі завоювання чужого, як Московія, Росія, Російська Федерація. Ще з року поглинання Московським патріархатом у 1686 році Київської метрополії розпочалося нищення «православним» колонізатором на наших землях всього українського. Колонізатори-росіяни нав'язували українцям як колонізованому народу (як й іншим народам) свою оцінку їхньої історії, окремих історичних подій, що мали й ще матимуть місце. «Силою агресії, силою зброї, силою патологічної брутальності і патологічного розбою нам постійно нав'язувався культ російського народу...»². І мова росіян не національна, вона має шовіністичний лик, який маскується то під суто національний, то під інтернаціональний, бо є оця невивірена потреба маскуватися, будучи такими за органічною суттю, а ця органічна суть таки в «полуразбойничьей стихии русского языка»³. Вона є мовою екстремістів шовіністичного штибу, які прагнуть відновлення Радянського Союзу, себто імперської Росії, котра була для них об'єктом гордості: «Я другой такой страны не знаю».

Яскравою ілюстрацією такого роду експансіоністських сценаріїв є позиція одного з ідеологів «русского міра» та «сірого кардиналу путінізму» О. Дугіна. Так, у його праці «Основы геополитики» (1997), яка витримала декілька видань і рекомендована для вивчення військовими та цивільними навчальними закладами у сфері міжнародних відносин РФ, абсолютно відверто констатується, що «геополітичний аналіз внутрішніх російських геополітичних проблем не може бути здійснений без урахування більш загальної, глобальної картини місця Росії в геополітичному ансамблі». Обгрунтовуючи «планетарну роль і значення Росії», О. Дугін окремо порушує «українське питання»: «...стратегічно Україна повинна бути жорсткою проекцією Москви

¹ «Русский мир» Кирила не для України. Збірка наукових статей / За редакцією проф. А. Колодного. Київ: УАР, 2014. С. 274.

² Гуцало Є. П. Ментальність орди. С. 8.

³ Там само. С. 198.

на півдні і на заході»¹. Відомий дослідник Андреас Умланд правомірно визначає таку філософію Дугіна як дуже небезпечну, оскільки вона демонструє чітке сприйняття фашизму².

Росія, на думку польського політичного мислителя Чеслава Мілоша, попри історичні трансформації притаманних їй політичних режимів, є незмінно агресивним географічним простором, що продукує «поневолений розум» і виявляється «в діяльності щодо створення специфічного суспільно-політичного порядку, неприйняття свободи особистості, схильності вірити у фатум як історичну необхідність»³. У його розумінні Росія не піддається здоровому глуздові, вона не зможе стати демократичною.

Фактично вся російська історична політика, культура та весь спосіб мислення росіян пронизані месіанством, імперськістю і колоніалізмом. Філософія самовиправдання, коли, незважаючи ні на що – не наситно хочеться самозамилування, самоідеалізації і самомесіанства, бо ж чомусь без цього ніяк не хочеться існувати просто та ясно, поряд з іншими, здавалося б, простими і ясними, «не месіанського самопокликання й месіанського самозвеличення»⁴.

При цьому зазначимо, що месіанство йшло з середини по традиції, тому будь-які методи його викорінення з боку офіційної влади (наприклад, цензура, обмеження свободи слова, викорінення інакдумства) не завершилися успіхом. Навпаки, в окремі історичні періоди сама держава фактично проводила месіанську політику, яка іноді оберталася згубними результатами – у випадку з комунізмом вона призвела до масових людських жертв. Водночас відмова від комуністичних ідей обернулася таким соціально-економічним проваллям, від якого Росія й донині не оправилась.

Російські політики, філософи, науковці, пропагандисти постійно повторюють тезу про те, що самовпевненість їхньої держави є спо-

---

¹ Дугин А. Г. Основы геополитики. Москва: Арктогея, 1997. С. 297, 348.

² Див.: Umland A. Alexander Dugin – A Russian scarecrow. *New Eastern Europe*. March 20, 2017. URL: <https://neweasterneurope.eu/2017/03/20/alexander-dugin-a-russian-scarecrow/>

³ Miłosz C. Rosja. *Widzenia transoceaniczne*. Tom I. Dostojewski – nasz współczesny. Warszawa : Zeszyty Literackie, 2010. S. 279.

⁴ Гуцало Є. П. Ментальність орди. С. 98.

собом виконання трансцендетної місії, яку не варто критикувати західним мислителям, оскільки вони просто не розуміють її належним чином. Будь-яке західне несхвалення часто сприймається ними як еретичний вчинок. Це не що інше, як обманний захід прихованого зла, щоб приховати справжню діяльність російських лідерів у їхніх спробах зміцнити імперію-захисницю та зміцнити православний щит для блага всього людства.

З огляду на багатий ординський історичний досвід РФ здатна на системне насильство. І та війна, яку сьогодні Росія веде проти України, – це продовження її імперських воєн, які тривають сотні років. Аналіз змісту російської політики унаочнює ознаки її месіанства, імперськості та колоніалізму: по-перше, Росія «схиблена на розмірах території». Росіян зовсім не цікавить якість життя на цих територіях, але вони хизуються, що є такими «великими та дуже великими»; по-друге, російське суспільство наскрізь просякнуте шовінізмом, котрий є одним із інструментів у здійсненні проімперської зовнішньої політики в сучасній Росії; по-третє, «любов до царя і відсутність любові і поваги до себе». Царю, імператорові, президенту жителі Росії довіряють безмежно, охоче делегують їм вирішувати долі суспільства, країни, території, а народ є покірним слугою держави. Людина в Росії знеособлена, вона мислить і діє на основі колективістських інстинктів. Дається взнаки і віковичний патерналізм; по-четверте, мілітаризація та залежність від «перемог». Росія міфологізувала і монополізувала перемогу у Другій світовій (Великій вітчизняній) війні та побудувала на ній міфологічно переписану історію. Росія – єдина країна у світі, яка в День Перемоги 8 (9) травня не сумує за мільйонами жертв, а святкує та «може повторити»¹.

Одним із засобів системного насильства є нав'язування пропаганди, яка розлюднює супротивника. Жителі Росії, а також ті росіяни, що перебувають за кордоном, постійно споживають спотворену, не-

---

¹ Див. : Удод О. У чому причини живучості імперських стереотипів у російській історіографії? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі.* У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 2. С. 1515–1516.

правдиву інформацію, яку у величезному обсязі постачають російські засоби масової пропаганди, відтак перетворюються на слухняних виконавців волі російської панівної верхівки.

В основі пропагандистської діяльності сучасної Росії спотворення фактів, переписування історії, штучна зміна етнічних стереотипів, створення й масове поширення нових, вигідних РФ наративів з метою масових маніпуляцій суспільною свідомістю, заклик до певних дій. Російська пропаганда та ЗМІ десятками років висміювали українців і білорусів, народи Кавказу, населення Балтії, зображали їх селюками, любителями картоплі, шароварів, сала чи повільними тугодумами. На сформованих та нав'язаних у колоніальні часи етнічних стереотипах (про нібито меншовартість українців, провінційність та бідність української культури, низький статус української мови, недодержавність України тощо) побудована сучасна російська пропагандистська система продукування брехні й тотальної ненависті до українців, невизнання їх права на самостійну державу в спільноті європейських країн, і навіть права на життя.

Повномасштабна російська агресія проти України кинула виклик демократичним і гуманістичним цінностям європейської цивілізації. Тому маємо говорити про реальні й можливі геополітичні наслідки російсько-української війни, «спростовувати російську брехливу пропаганду та її історичні наративи, в тому числі про т. зв. історію «єдиного російського народу» та «русский мір» і, що не менш важливо – виокремити раз і назавжди історію українського народу, України з «російської тіні», показати, що ми – «європейська нація, історія якої з прадавніх часів тісно пов'язана і є невід'ємною складовою європейської історії, а також відкривати Європу українцям, наше спільне минуле з європейськими народами, формувати... глибоке й цілісне розуміння європейських цінностей та європейських інтеграційних процесів і цим закладати міцний фундамент європейського майбутнього України»¹.

---

¹ Віднянський С., Мартинов А. У чому полягає значення європейських студій в Україні в умовах російсько-української війни? За *Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі*. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 2. С. 1438.

Одна з головних внутрішніх проблем Росії з точки зору відносин із зовнішнім світом – це незавершеність процесу усвідомлення місця країни у світі та неадекватність уявлень про цей світ. Після розпаду СРСР для Росії надзвичайно актуалізувались проблеми геополітичної ідентичності як проблеми самовизначення у сучасному світовому просторі шляхом побудови такої логіки поведінки, що була б автентичною зміненому геополітичному статусу країни. Насправді Росією ніхто ніколи серйозно не займався. Єдиний період, коли нею займалися ґрунтовно, – це «холодна війна», у якій виграв колективний Захід, але не зміг закріпити перемогу через абсолютне нерозуміння тих процесів, що відбуваються у Росії¹. Важливо говорити не тільки і не стільки про Путіна, скільки про злам механізмів (росіяни вживають слово «скрепи»), які роблять Росію загрозою для світу ось уже кілька століть.

Вважаючи розпад СРСР найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст., прихильники ідеї «русского міра» не можуть змиритися з деконструкцією культу імперського російського народу, а також з тим, що український народ зрадив «велику» справу протистояння й ненависті до Заходу. Для значної частини росіян й досі характерна ідея месіанства, імперські стереотипи та ностальгія за «великою могутньою Росією», антизахідницькі світоглядні орієнтири та антиамериканізм, не переосмислені радянські наративи. Тож тиск Росії на колишні республіки СРСР є прагненням здійснення «повторної колонізації», повернути ці держави в сферу свого впливу. Бо якщо є українська й білоруська нації, то, відповідно, – немає імперського російського народу, що містить в собі велико-, мало- і білорусів.

Коли ми говоримо, що без України Росія втрачає статус імперії, то характеризуємо тільки фрагмент ситуації. Дійсно, історія й культура Росії не може компенсувати втрачений гуманітарний простір, де сконцентровані завоювання всіх царів і творчі злети інтелектуалів. Окрім них, існує ще багато аспектів незвичайно гострих для Росії проблем, наприклад, демографічна і продовольча, проблема доступу до європейських транспортних коридорів і ринків, нарешті кліматична.

---

¹ Див.: Денисенко В. Як зруйнувати російський мір. С. 194.

Месіанство присутнє в російській зовнішньополітичній діяльності. У виступах президента РФ В. Путіна, представників його оточення, наближених, науковців і пропагандистів, можна почути ті самі месіанські тези. Так, піклувальник Російського географічного товариства Путін у XXI столітті скаже: «Кордони Росії ніде не закінчуються!» Що Росія сьогодні – остання твердиня порядку та нормальності у світі, яка протистоїть аморальності, злу, «ЛГБТ-сатанізму», фашизму, нацизму і бандеровцям. Тому, навіть нападаючи на своїх сусідів, зокрема Україну, вона лише захищається від ворогів, від НАТО і загниваючого Заходу. Своєрідною складовою цього постмодерністського месіанізму стало победобесіє. У ЗМІ постійно звучать істерично зарозумілі гасла і вигуки: «Нам усі мають бути вдячні, бо ми страждали, рятуючи всіх. І зараз рятуємо. Але вже не мордуємось, а перемагаємо. Нам знову всі мають бути вдячні. І не повинні заважати нам. Хто заважає, той ворог. Не лише нам, а й усьому світові. Тому що ми обрані для спасіння світу і всіх довкола»; «Ми зазнали величезних втрат, рятуючи вас усіх від нацизму! Вклоніться нам!»; «Можемо повторити!»; «Безсмертний полк» і т. ін. Росіяни часто говорять про те, що окупація України насправді є боротьбою за «суверенітет Росії». Мовляв, «або ми, або вони». Або ти атакуєш, або тебе атакують. Або ти вб'єш, або тебе вб'ють. Їх мислення значною мірою побудоване на логіці дарвінівської боротьби за виживання: завдання полягає не в тому, щоб захистити свої кордони, а в тому, щоб розширити свої території.

Якщо говорити про росіян загалом, то «маємо справу з людьми, які не здатні пережити провину і відповідальність. Ці люди не здатні бути винними, бо для них винні завжди інші. У нашому випадку «винні» НАТО, українці, фашисти. Їх просто підставили, змусили спровокували. Вони захищалися від планованого проти них нападу, це не вони кидали бомби. Вони невинні. Вони завжди за мир»¹.

Один з головних комплексів росіяни – комплекс «росіяни не програють». Він є джерелом постійного переписування історії та підташування її під певні ідеологічні потреби, і як результат маємо вічне

---

¹ Денисенко В. Як зруйнувати російський мір. С. 129–130.

повернення «ісконно русских територій», розширення територій без покращення життя народу та вічне переписування минулого під потреби сьогодення. Без боротьби з цим комплексом неможливо зруйнувати основи «русского міра». Потрібно створювати величезний масив історичних текстів для різних категорій населення. По суті, потрібно писати іншу історію для росіян. Наша мета – позбавити РФ імперських амбіцій.

Сучасна Росія намагається просувати свій світогляд, свої месіанські наративи у всьому світі. Так, в грудні 2013 року з'явилося нове Міжнародне інформаційне агенство Russia Today (ІАІТ), яке перевершило свого попередника РІА-Новини. Крім того, телеканал RT продовжує мовлення в десятках західних країн і котрий отримує величезну фінансову підтримку з російського бюджету.

Російські політики, історики і науковці, професійні пропагандисти мають величезний досвід здійснення послідовного імперського впливу на масову свідомість, з дискредитації української державності, завдання шкоди іміджу України та українців. Українська держава і суспільство такого досвіду не мають. І тепер нам слід розробити систему контрпропагандистського впливу, яка б базувалася на охопленні всіх сфер життя і дісталася всіх країн, які є нашими актуальними і потенційними союзниками. Звертаючись до них, треба постійно наголошувати, що російська пропаганда побудована на методах, які систематично застосовувалися нацистською пропагандою¹.

---

¹ Див.: Верховцева І. Г. Фейки російської інформаційної війни проти України: деконструюючи «історичну Росію» та «русський мир». *Україна в умовах російської агресії: виклики та відповіді* : монографія / [І. В. Букреева, І. Г. Верховцева, В. В. Гулай та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : Право, 2024. С.76–93; Гуржи В. Идеологеми «русского міра» в сучасних гібридних війнах. *Гібридна війна: in verbo et in praxi*: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 339–362; Чикарькова М. Ю. Пропаганда ідей «Русского міра» в Україні як системна інформаційна війна в сфері культури. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2021. Вип. 21. С. 83–92; Требін М. Інформаційна складова сучасної війни. *Соціальні комунікації: виклики сьогодення (до Дня журналіста)* : матеріали ІІ Міжнар. наук. симпозіуму (Київ, 6 черв. 2024 р.) / відп. ред. Д. С. Файвішенко. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 99–103; Pocheptsov G. *Russian Propaganda Wars: Russia – Ukraine 2022*. URL: <https://www.academia.edu/95759898/>

Конструктивна українська пропаганда має зосередитися на тій тезі, що життєво важливий інтерес наших союзників полягає не тільки в тому, щоб підтримувати українців, які захищають власну країну від агресії. Цей інтерес насамперед полягає в тому, щоб їхні країни не стали жертвами нової агресії з боку сучасної РФ, щоб їхні громадяни не стали тоталітарними зомбі. Наше завдання – методично та наполегливо це роз'яснювати.

Оскільки важливою складовою російсько-української війни є інформаційна, то для того, щоб перемогти російського агресора, окрім використання всіх наявних ресурсів, насамперед військових, потрібно, як слушно зазначає М. Требін, завжди «пам'ятати про важливість боротьби за розум і серця людей, бо кожна перемога народжується спочатку в головах людей, а потім вона стає реальністю. Тому інформаційна боротьба вимагає дуже ретельного аналізу та пошуків ефективних дій проти дезінформації, фейків та відкритої брехні супротивника, вмілого використання її законів, закономірностей, принципів»¹.

Таким чином, концепт обраності російського народу як тенденція суспільної думки, починаючи з XVI ст., тією чи іншою мірою зберігався протягом всієї історії російської держави. Месіанські ідеї передавались від покоління до покоління різними способами: через православну церкву і старовірців, літературу, різні революційні організації, а в марксистському варіанті – через пропагандистський апарат КПРС. Вони мали вплив на економіку, політику, мораль, літературу, музику, живопис і кінематограф. Месіанські настрої й ідеї мають у російському соціумі широкий діапазон: носіями їх виступали різні соціальні прошарки суспільства від селянства до інтелігенції, від пролетаріату до партійних функціонерів, від підприємців до політиків.

Спочатку Міфологема «Москва – Третій Рим» стала смисловою основою месіанської світоглядної концепції періоду формування Московської централізованої держави. Пізніше ідея російського месіанства отримає нову форму та почне розвиватись на основі нової

---

¹ Требін М. Інформаційна складова сучасної війни. С. 102.

парадигми – в системі філософських побудов щодо відношення Росії до Заходу у зв'язку з пошуком власних шляхів у світовій історії. Таким чином, ідея Філофея почне доповнюватись новими сюжетами, отримувати додаткову аргументацію та нову інтерпретацію. Саме тому зазначена ідеологема стає системоутворюючою для філософської та суспільної думки в цілому.

Практично всю політичну історію Росії протягом понад 400 років можна розглядати як історію розвитку російської імперської державності, що розпочинається з періоду правління Івана Грозного, концептуально оформлюється за часів Петра I, але не закінчується з крахом царського правління Романових. Вона набуває нових обріїв за радянських часів як радянська імперія, а після розпаду СРСР демонструє надзвичайну живучість в неоімперських амбіціях Б. Єльцина, досягаючи, нарешті, свого апогею у політиці режиму В. Путіна. Сучасне російське суспільство просякнуте сумішшю месіанських ідей, переконанням в тому, що Росія – це країна, яка змінює світ.

Політичний розвиток нинішньої Росії відбувається в напрямі посилення неоімперських амбіцій її провідників, наступу на права людини й свободу слова, посилення авторитарного стилю управління державою. Продовження цієї лінії, свідоме її підживлення та підтримання стало особливо очевидним на початку XXI ст., з розгортанням повномасштабної війни Росії проти України. У них страждальність багатовікової давності поєднується із самолюбванням, переможною самовпевненістю сучасності. Російський месіанізм несе небезпеку не лише Україні, іншим країнам колишнього СРСР, утвердження ворожої Заходу моделі держави, а насамперед безпеці Росії. Він є не стільки показником сили РФ, скільки маркером її слабкості. Перемога України в російсько-українській війні стане потужним поштовхом до постімперіалістичного світу, для захисту базового принципу демократії – всі нації рівні, а держави заслуговують на повагу. Вона також буде важливою і для майбутнього самої Росії, стане вирішальним аргументом, кинутим на терези багатовікової суперечки всередині Росії та її культури, уможливіть фундаментальні політичні зміни.

Список використаних джерел

1. Ангела и ее демоны: как роковое решение Меркель по Украине в НАТО привело к войне. *Семья*. № 48 (125). 26.11.2024–2.12.2024. С. 4.
2. Афанасьев Ю. Русское самодержавие в XX веке. URL : <http://echo.msk.ru/programs/cenarobedy/951646-echo/>
3. Батанов О. Державність – основа політико-правового буття українського народу: історія та сучасність. *Суспільно-політичні процеси. Наукове видання Академії політико-правових наук України*. Випуск 21. Київ: Видавництво Політія, 2023. С.171–209.
4. Беккер О. Рашизм як прояв тваринності проти людства і людяності. *АрміяInform*: 9.03.2022. URL : <https://armyinform.com.ua/2022/03/09/rashyizm-yak-proyav-tvarynnosti-proty-lyudstva-i-lyudyanosti/>
5. Бердяев Н. А. Русская идея: основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. Париж: YMCA-Press, 1946. 258 с.
6. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / з англ. перекл. Олена Фешовець. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 237 с.
7. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кордоцентричні мотиви». *Київські обрії: історико-філософські нариси*. Київ : Стилос, 1997. С. 316–338.
8. Верховцева І. Г. Фейки російської інформаційної війни проти України: деконструюючи «історичну Росію» та «руський мир». *Україна в умовах російської агресії: виклики та відповіді* : монографія / [І. В. Букреєва, І. Г. Верховцева, В. В. Гулай та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : Право, 2024. С. 76–93.
9. Верховцева І. Г. Руський мир як традиційні соціальні практики «довгого» XIX ст.: до витоків російського фашизму. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. Т. 33 (72). №3. С. 117–127.
10. Віднянський С., Мартинов А. У чому полягає значення європейських студій в Україні в умовах російсько-української війни? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі*. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 2. С. 1438–1439.
11. Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 жовт. 2024 р.) / [редкол.:

- Герасіна Л. М. (голова), Козловець М. А., Прудников В. А. та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2024. 114 с.
12. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.
  13. Гольцов А. Г. Перспективи «русского міра» в геополітичному вимірі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2022. №4(56). С. 37–42.
  14. Горбулін В. П. Без права на покаяння. Харьков : Фолио, 2009. 378 с.
  15. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.
  16. Гуржи В. Ідеологеми «руського міра» в сучасних гібридних війнах. *Гібридна війна: in verbo et in praxi*: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 339–362.
  17. Гуцало Є. П. Ментальність орди. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 206 с.
  18. Денисенко В. Як зруйнувати русській мір. Київ: Наш формат, 2023. 208 с.
  19. Денисюк В. І. Антиукраїнські історичні наративи в російськомовному YouTube-просторі як загроза національній безпеці України. *Acta securitatae volynienses.* 2023. № 1. С. 12–20.
  20. Дугин А. Г. Основы геополитики. Москва: Арктогея, 1997. 591 с.
  21. Дункан Питер: messiанство России: интервью. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/1643>
  22. За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 1. 800 с.
  23. За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 2. 801–1552 с.
  24. Зінченко О. Як українці зруйнували імперію зла. Київ: Видавництво: Vivat, 2024. 560 с.
  25. Йосифова Б. Декабристы / Пер. с болг. Послесл., ред. и прим. В. А. Федорова. Москва: Прогресс, 1989. 576 с/
  26. Кестлер А. Ніч ополудні. Орвелл Дж. Скотоферма. Київ: РІО «Заповіт» МХП «Інформ ВТ сервіс», 1991. 271 с.

27. Козловець М. Історичний простір та його роль у формуванні національного менталітету. *Українська енциклопедистика в умовах викликів і загроз національній ідентичності*. Монографія / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. С. 63–70.
28. Козловець М. А. Російське месіанство як соціальний феномен: сутність та еволюція. *Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 жовт. 2024 р.) / [редкол.: Герасіна Л. М. (голова), Козловець М. А., Прудников В. А. та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики; Харків. асоц. політологів. Харків: Право, 2024. С. 9–17.
29. Кондратенко О. Ю. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації: монографія. Київ: Київс. ун-т, 2017. 607 с.
30. Константинов В. «Третього Риму» концепція. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С.721.
31. Крисаченко В. Офіційний історичний наратив Росії як інструмент агресії: конструювання та об'єктивація. *Українознавство*. 2020. №3(76). С. 124–146.
32. Литвин В. М. У битві за імперію: російські наративи проти історичних реалій. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. №1. С. 11–28.
33. Мейс Д. Європа: матеріалізація привидів. *День*. 14 лютого 2014 р. №27. С. 1, 6.
34. Месіанізм. *Українська Релігієзнавча Енциклопедія* / під заг. ред. А. М. Колодного, Л. О. Филипович. Київ, 2024. Т. 3. С. 305–307.
35. Месіанізм. *Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах / укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко*. Видання друге, виправлене. Київ: Видавництво «Аконіт», 2003. Т. 2. К-П. С. 123.
36. Месіанство России. Интервью с Питером Дунканом. URL: [//gmarket.ru/laboratory/publik.doc](http://gmarket.ru/laboratory/publik.doc)
37. Мироненко П. Спогади про майбутнє. Хроніка війни із щоденника політолога (24.02.2022–24.08.2022). Київ: Видавництво Політія, 2022. 700 с.
38. Пасічник І. Д., Кралюк П. М. Український месіанізм: моногр. Київ: КНТ, 2015. 220 с.
39. Пахльовська О. Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989-2008). Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. 656 с.
40. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2020. 256 с.

41. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії. Вид. 3-тє, перекл. і випр. Київ: Критика, 2017. 456 с.
42. Путин В. Выступление на открытии Конгресса соотечественников. 11 октября 2001. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=atfrGpaR5cM>
43. Путин В. Про історичну єдність росіян та українців. 12 липня 2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>
44. Путин на піку тиранії – Тімоті Снайдер про події в Росії. URL: <https://nv.ua/ukr/opion/putin-na-piku-traniji-timoti-snyder-pro-podiji-v-rosiji-ostan-ni-novini-50253464.html>
45. Романюк О. І. Месіанізм. *Політологічний енциклопедичний словник* / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 336.
46. «Русский мир» Кирила не для України. Збірка наукових статей / За редакцією проф. А. Колодного. Київ: УАР, 2014. 343 с.
47. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.
48. Смолій В. А., Ясь О. В. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. *Вісник НАН України*. 2022. №6 (36). С. 3–16.
49. Снайдер Т. Росія – це фашистська держава. Якщо Україна не переможе, нас очікують десятиліття темряви. *TEXTY.ORG.UA*. 20.05.2022. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylittya-temryavy-timoti-snyder/>
50. Соловьев В. С. Мессианизм. *Энциклопедический словарь* / Ф. А. Брокгауз, И. Э. Эфрон. Санкт-Петербург: Типо-Литография, 1896. Т.19. С. 150.
51. Ткаченко В. М. Україна : quo vadis – куди йдемо? / відп. ред. Коваленко В. Академія політичних наук. Київ: Вид-во Логос Україна, 2017. 424 с.
52. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора: монографія. Київ: Академія, 2016. 256 с.
53. Ткаченко В. Рашизм: звідкілля у російському суспільстві такий потенціал злочи й ненависті, насилля й мародерства? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах. Друге видання* / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2023. Книга 2. С.1259–1262.
54. Требін М. Інформаційна складова сучасної війни. *Соціальні комунікації: виклики сьогодення (до Дня журналіста)* : матеріали II Міжнар. наук.

- симпозіуму (Київ, 6 черв. 2024 р.) / відп. ред. Д. С. Файвішенко. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 99–103.
55. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2015. 166 с.
  56. Тютчевъ И. Полное собрание сочинений / Подъ редакціей П. В. Быкова. Съ критико-біографическимъ очеркомъ В. Я. Брюсова, бібліографическимъ указателемъ, примѣчаніями, вариантами, факсимиле и портретомъ. 7-е изд. Санкт-Петербург: Т-во А. Ф. Марксъ, 1913. С. 286.
  57. Удавана Росія: імітація величі і могутності / Зеленько Г. (кер. проекту, наук. ред.) та ін. Ніжин: Вид. Лисенко М. М., 2024. 288 с.
  58. Удод О. У чому причини живучості імперських стереотипів у російській історіографії? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі*. У двох книгах. Друге видання / Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. : Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : ТОВ «Видавництво «Клію»», 2023. Книга 2. С. 1515–1517.
  59. Чікарькова М. Ю. Пропаганда ідей «Русского міра» в Україні як системна інформаційна війна в сфері культури. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2021. Вип. 21. С. 83–92.
  60. Шорковиц Д. Была ли Россия колониальной империей? *Nomadic civilization: historical research*. 2021. №2. С. 86–10.
  61. Blitt R. C. Russia's 'Orthodox' Foreign Policy: The Growing Influence of the Russian Orthodox Church in Shaping Russia's Policies Abroad. *University of Pennsylvania Journal of International Law*. 2011. Vol. 33, No 2. P. 363–460.
  62. Buravsky O., Kozlovets M. State and religious policy of the russian autocratic government regarding the roman catholic church in Volynia in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries. *Skhidnoievropeysyi istorychnyi visnyk – East European historical bulletin*. 2021. Issue 21. P. 48–58. URL: <http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/246907>
  63. Davidson P. The Validation of the Writer's Prophetic Status in Russian Literary Tradition : From Pushkin and lazykov though Gogol to Dostoevsky. *The Russian Review, An American quarterly devoted to Russian past and present*. 2003. Vol. 62, Issue 4. P. 508–536.

64. Duncan P. J. S. Russian messianism : Third Rome, revolution, Communism and after. London, New York: Routledge, 2002. xiii, 235 p.
65. Engström M. Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy. *Contemporary Security Policy*. 2014. Vol. 35, Issue 3. P. 356–379.
66. Herpen M. H. Van . Putin’s Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy. London: Rowman and Littlefield Publishers. 2016. xvi, 319 p.
67. Hofmeister U. Civilization and Russification in Tsarist Central Asia, 1860–1917. *Journal of World History*. 2016. Vol. 27(3). P. 411–442.
68. Horbulin V. How to beat Russia in the War of the Future. Kyiv : Bright Books, 2021. 234 p.
69. Hordiichuk O., Halapsis A., & Kozlovets M. Jak wojna informacyjna przechodzi w pełnoskalową agresję militarną: doświadczenie Ukrainy. *Przegląd Strategiczny*. 2023. Issue 16. P. 345–362.
70. Kushnir O. Messianic Narrations in Contemporary Russian Statecraft and Foreign Policy. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2019. Vol.13, No. 1. P. 37–60.
71. Kuzio T. Soviet and Russian anti-(Ukrainian) nationalism and re-Stalinization. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. Vol. 49. P. 87–99.
72. Laruelle M. Inside and Around the Kremlin’s Black Box: The New Nationalist Think Tanks in Russia. Stockholm: Institute for Security & Development Policy, 2009. 79 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/344223950_Inside_and_Around_the_Kremlin%27s_Black_Box_the_New_Nationalist_Think_Tanks_in_Russia_Sweden_Papers_October
73. Libicki M. What is Information Warfare? Washington, DC : Center for Advanced Concepts and Technology, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1995. xi, 104 p. URL: <https://smallwarsjournal.com/documents/libicki.pdf>
74. Miłosz C. Rosja. Widzenia transoceaniczne. Tom I. Dostojewski – nasz współczesny. Warszawa : Zeszyty Literackie, 2010. 288 s.
75. Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskiy O. Russia’s War in Ukraine as a «War for Identity» and Appropriation of Cultural Tradition. *Ethics in Progress*. 2024. Vol. 15, No. 1. P. 73–94. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/41074/1/4.pdf>
76. Morini D. «Holy Russia»: The Cultural Influences of Orthodoxy on Russian Foreign Policy. *Crossroads: an interdisciplinary journal for the study of history, philosophy, religion and classics*. 2009. P. 72–77.

77. Morrison A. *The Russian Conquest of Central Asia. A Study in Imperial Expansion, 1814–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. xxvi, 614 p.
78. Østbø J. *The New Third Rome. Readings of a Russian Nationalist Myth*. PhD diss. University of Bergen, 2011. 270 p.
79. Pocheptsov G. *Russian Propaganda Wars: Russia – Ukraine 2022*. URL: <https://www.academia.edu/95759898/>
80. Rácz A. *Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist*. Helsinki: Ulkopoliittinen Instituutti; Utrikespolitiska Institutet; The Finnish Institute Of International Affairs, 2015. 101 p. URL: <https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiareport43.pdf>
81. *Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries Georgia, Latvia, Ukraine* / Editor Tengiz Pkhalandze. Tbilisi: International Centre for Geopolitical Studies, 2012. 239 p.
82. Skocpol T. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. xvii, 407 p.
83. Snyder T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York: Tim Dugan Books, 2018. 359 p.
84. Sokolovskiy O., Kobetiak A., Melnychuk M., Chaplinska O. *Reconstruction of the Religious Paradigm in the Modern Globalized World*. *WISDOM*. 2021. Vol. 18, Issue 2. P. 153–160.
85. *The Routledge handbook of the history of settler colonialism* / edited by Edward Cavanagh and Lorenzo Veracini. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2017. xv, 469 p.
86. Trepanier L. *Political Symbols in Russian History: Church, State and the Quest for Order and Justice*. Lanham, MD: Lexington Books, 2007. x, 199 p.
87. Umland A. *Alexander Dugin – A Russian scarecrow*. *New Eastern Europe*. March 20, 2017. URL: <https://neweasterneurope.eu/2017/03/20/alexander-dugin-a-russian-scarecrow/>
88. Vengerska V., Kozlovets M. *Imperial Practices of Nation Building in the Conditions of the 19th and Their Modifications During the First World War: Ukrainian Context*. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk* [East European Historical Bulletin]. 2023. Issue 28. P. 79–89.
89. 後藤道夫、伊藤正直；渡辺 治（編）、『現代帝国主義と世界秩序の再編』、大月書店、1997。ペ - ジ 106.

1.3. Наративи російської пропаганди та зміна риторики у гібридній війні після повномасштабного вторгнення

Гопайдашко Ігор Володимирович

*магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21
Національний університет «Львівська політехніка»*

Близько місяця перед повномасштабним вторгненням в інформаційному просторі спостерігалася тенденція: російська пропаганда частіше поширювала інформацію про те, що Україна планує наступ на свої окуповані території з використанням авіації та показувала відеоролики скупчення української військової техніки. Також на пропагандистських телеканалах лунали заяви щодо початку третьої світової війни за декілька днів та про те, що вона почнеться в Україні. 2 лютого 2022 року прес-секретар президента РФ Дмитро Песков заявив, що Україна розглядає можливість напасти на Росію: «Україна планує напад на Росію для того, щоб, наприклад, зазіхнути на Крим... З огляду на націоналістично налаштовані елементи, причому не лише внизу, а й нагорі, у керівництві, цього не можна виключати»¹.

Президент Білорусі Олександр Лукашенко на зустрічі з міністром оборони Росії 3 лютого 2022 року заявив, що Україна несе небезпеку і для Білорусі: «Сьогодні у нас, на жаль, відкривається південний напрям. Від цього нікуди не дінешся. Ми змушені зміцнювати кордон із Україною»². В цих заявах присутні були звичні наративи: «Україна обстрілює мирне населення Донбасу». Прикладом є сюжет 19.02.2022 «Українська армія всю ніч обстрілювала Донбас» на каналі «Росія 24», де нібито жителі Донбасу розказують, як Україна їх обстрілює³.

¹ В Кремле заявили, что Украина хочет «напасть на РФ». *NV*. 02.02.2022. URL: <https://nv.ua/ukraine/politics/v-kremle-utverzhdaiut-chto-ukraina-hochet-napast-na-rf-novosti-ukrainy-50213412.html>

² Лукашенко на встрече с Шойгу заявил, что открывается южный фронт с Украиной. *Daily Storm*. 03.02.2022. URL: <https://dailystorm.ru/news/lukashenko-na-vstreche-s-shoygu-zayavil-chto-otkryvaetsya-yuzhnyy-front-s-ukrainoy>

³ Див.: Украинская армия всю ночь обстреливала Донбасс. *vesti.ru*. 19.02.2022. URL: <https://www.vesti.ru/article/2679196>

Ще одним прикладом є пост в Telegram-каналі Володимира Соловйова 20 лютого 2022 р.: «ЗСУ з підконтрольної Авдіївки б'ють із мінометів калібром 120 мм по селищу Яківлівка. Удари завдають із житлових кварталів, прикриваючись мирними жителями»¹. Отже, російська пропаганда хотіла створити ілюзію, що Україна провокує війну на Донбасі та несе небезпеку для Росії і Білорусії.

Також перед повномасштабним вторгненням Президент США Джо Байден у своєму виступі «Щодо Росії та України» у Білому Домі 15 лютого 2022 року заявив, що є високі шанси загострення конфлікту на Сході України з боку Росії. МЗС РФ письмово запевняло Захід, що Росія не має наміру вторгнутися на територію України. Міноборони РФ оголошувало про відведення військ від кордонів України. Але США та НАТО не припиняли стверджувати, що на вторгнення слід чекати з дня на день, і спростовували російську концепцію «відведення».

Російські політики активно заперечували, що Росія збирається почати повномасштабну війну проти України. «Росія протягом усієї своєї історії ніколи ні на кого не нападала. І Росія, яка пережила стільки воєн, – це остання країна в Європі, яка взагалі хоче навіть вимовляти слово «війна», – заявив Дмитро Песков 20 лютого 2022 року². «Росія не збирається вторгнутися в Україну ні сьогодні, ні наступного тижня, ні наступного місяця», – заявив постійний представник РФ при ЄС Володимир Чижов 16 лютого 2022 року. Також він зазначив, що усі звинувачення проти Росії з цього питання – безпідставні³.

13.02.2022 року в інтерв'ю «МК» голова служби зовнішньої розвідки Російської Федерації Сергій Нарішкін заявив, що у Росії немає ніяких планів вторгнення в Україну. Та відмітив, що Україна сама готується до війни і накопичує військову техніку з баз США в Європі на Донбасі⁴.

---

¹ СОЛОВЬЄВ. *Telegram*. 20.02.2022. URL: <https://t.me/SolovievLive>

² Россия не хочет даже произносить слово «война». *Газета.Ru*. 20.02.2022. URL: <https://www.gazeta.ru/politics/2022/02/20/14557993.shtml>

³ Див.: Постпред РФ при ЕС: Вторжения на Украину не будет. *Российская газета*. 16.02.2022. URL: <https://rg.ru/2022/02/16/postpred-rf-pri-es-vtorzheniia-na-ukrainu-ne-budet.html>

⁴ Див.: Глава СВР Сергей Нарышкин заявил, что у России нет планов вторжения на Украину. *Рамблер*. 13.02.2022. URL: <https://news.rambler.ru/troops/48123306-glava-svr-sergey-naryshkin-zayavil-chto-u-rossii-net-planov-vtorzheniya-na-ukrainu/>

Президент Росії Путін 8 лютого 2022 року після переговорів з президентом Франції Макроном зазначив, що Росія не несе ніякої загрози для України: «Пересування наших військ за власною, хочу наголосити, територію, подана як загроза російського вторгнення – в даному випадку на Україну. Нібито в небезпеці почуваються і країни Балтії, і інші держави – наші сусіди. На якій підставі – не дуже зрозуміло»¹.

Російські пропагандисти висміювали західні ЗМІ та політиків, які стверджували, що Росія нападе на Україну та називали приблизні дати вторгнення. «Прохання до ЗМІ США і Британії: Bloomberg, The New York Times, The Sun та ін. – оголосіть графік наших «вторгнень» на наступний рік, хотілося б спланувати відпустку»; «у нас нова дата вторгнення – 20 лютого і далі до заходу Європи. Цього разу американське видання із європейською штаб-квартирою «Політика». Пишуть, що 16 лютого планувалося, оскільки цей день пов'язаний з повним місяцем, а 20 лютого – із закінченням Мюнхенської конференції», – пост в Telegram-каналі Володимира Соловйова².

Також російські пропагандисти запрошували на свої телеєфіри українських політичних проросійських діячів для того, щоб вони розповідали про ситуацію в Україні. Одним із них був Ілля Кива – колишній депутат Верховної Ради України від партії «ОПЗЖ». Він був присутній в ефірі «Соловйов Live» 16.02.2022 і описував ситуацію в Україні, використовуючи наративи російської пропаганди: «Люди всередині країни залякані, люди втратили надію. Я вам це щиро говорю. Машина війни та нацистів – вона проїхалася так розумно, що зламала волю. Сьогоднішні єдине вогнище опору цьому божевіллю – це жителі Донбасу. Вони не зламалися, вистояли, продовжують і далі чинити опір, борючись за своє майбутнє і майбутнє своїх дітей, яке не буде просякнуте фашизмом, гомосексуалізмом і цією американською жуйкою»³.

---

¹ Цит.: Коваль І. Путин врал, что войны с Украиной не будет. Хронология обмана. *ДВ*. 24.02.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/putin-vral-chto-vojnny-s-ukrainoj-ne-budet-hronologija-obmana/a-60904218>

² Див.: СОЛОВЬЁВ. *Telegram*. URL: <https://t.me/SolovievLive>

³ СОЛОВЬЁВ. *Telegram*. 16.02.2024. URL: <https://t.me/SolovievLive>.

Російським пропагандистам потрібно було переконати населення, що Росія – сильна держава у військовому плані та захопити Україну для російської армії буде надлегким і швидким завданням. Вони намагалися підготувати населення до швидкого захоплення України, стверджуючи, що Україна – дуже слабка держава, яка не спроможна себе захистити. Недооцінювати та принижувати українську армію на російському телебаченні стало традицією.

До прикладу, головна редакторка інформаційного агенства «Росія сьогодні», пропагандистка Маргарита Симоньян в ефірі каналу «Росія 24» заявила: «У гарячій війні ми Україну переможемо за два дні. Чого їй перемагати? Ну Україна, Господи!»¹ Ця інформація також звучала практично від усіх російських пропагандистів на російському телебаченні.

Президент Білорусі О. Лукашенко підтримував цей наратив та в інтерв'ю Володимиру Соловйову заявив: «Україна ніколи з нами не воюватиме: ця війна триватиме максимум три-чотири дні. Там не буде кому проти нас воювати»². Доказом того, що такі заяви не були просто маревом, а певним планом Росії, свідчить той факт, що на одному з головних інформаційних ресурсів Росії «РИА.новости» було заплановано публікацію тексту, у якому йдеться про захоплення України як про факт, який уже відбувся. «Україна повернулася до Росії» – цитата зі статті. Цей текст так і не вийшов в ефір, проте його можна віднайти в архіві³.

Перед вторгненням російська пропаганда продовжувала активно поширювати інформацію про обстріли мирного населення Донецької та Луганської областей з боку України, щоб виправдати агресію перед своїм населенням та розпалити ненависть до української армії.

---

¹ Победим за два дня: Симоньян напомним, как та грозилась захватить Украину. *dsnews.ua*. 09.09.2022. URL: <https://www.dsnews.ua/world/peremozhemo-za-dva-dni-simonyan-nagadali-yak-ta-pogrozhuvala-zahopiti-ukrajinu-video-09092022-465815%20>

² Война с Украиной продлится максимум 3–4 дня – Лукашенко. *APnews*. 06.02.2022. URL: <https://apnews.com.ua/ru/news/voina-s-ukrainoi-prodlitsya-maksimum-3-4-dnya-lukashenko/>

³ Акопов П. Наступление России и нового мира. *РИА Новости*. 26.02.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220226051154/https://ria.ru/20220226/rossiya-1775162336.html>

Приводом до повномасштабного вторгнення Росії в Україну стало нібито прохання так званого керівництва терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР» захистити їх від України. 21 лютого 2022 року Росія визнала незалежність «ДНР» та «ЛНР». Як обґрунтування свого вторгнення Володимир Путін заявив про необхідність захисту «ДНР», «ЛНР» і самої Росії, а також використав у промові характеристику України як неонацистської держави.

Від початку повномасштабної війни пропаганда РФ неодноразово змінювала основні наративи, якими виправдовувала початок повномасштабного вторгнення, змінювала цілі війни, або, як росіяни назвали, «спеціальної військової операції». Російське суспільство не очікувало потужного супротиву українців, тому основним завданням пропагандистів стала тотальна дезінформація та зміна наративів. Зміна наративів – це доказ того, що пропаганда не спрацювала правильно, як очікувалося, та необхідно було змінювати наративи, щоб хоча б якимось чином виправдати свою агресію та провал планів щодо так званої «СВО», як на внутрішню так і на зовнішню аудиторію.

Наратив *«все йде за планом»* з'явився на початку вторгнення і набув активного поширення. Отож, пропагандисти та російська влада намагалися зробити видимість успішних дій та заспокоїти власне населення. «Операція розвивається успішно, у суворій відповідності до задалегідь затверджених планів», – заявив Путін на початку березня 2022 року¹.

«Інформація про те, що «СВО» мала бути завершена за декілька днів, не відповідає дійсності», – заявив прессекретар Путіна Песков, пояснюючи невдачу Росії. Надалі наратив *«все йде за планом»* рідко з'являвся у медіапросторі. Керівництво Російської Федерації ніколи не повідомляло суспільству про конкретні терміни «СВО» або про поточний стан реалізації заявлених цілей. Замість цього вони продовжували висувати нові цілі, намагаючись обґрунтувати перед власними громадянами плановий характер цих операцій.

Через місяць після початку вторгнення риторика російської пропагандистки О. Скабеєвої з *«Візьмемо Київ за три дні»* змінилась на:

---

¹ Путін назвав свою війну в Україні «успішною»: все за планом. *Українська правда*. 16.03.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331914/>

«Україна – одна з найбільших держав Європи, тому її неможливо захопити так швидко»¹. Володимир Соловйов спочатку робив прогноз, що все закінчиться через півтора-два місяці, проте пізніше перестав робити заяви про часові рамки: «Ні про ніяке швидке рішення не йдеться, тому що проти нас воює друга армія в Європі, після нашої»².

Успіхи українського війська, такі як знищення крейсера «Москва», пошкодження Кримського мосту, звільнення Харківської області та Херсону, деморалізували як російське населення, так і російських пропагандистів. Витіснення окупантів з деяких українських територій пропагандисти називали зрадою інтересів Російської Федерації, зізнавалися, що їм «тривожно»³.

Росія взяла курс на *рутинізацію війни*. Російська офіційна риторика створює меседж про готовність «*воювати стільки, скільки потрібно, аби перемогти*». Вона підтримує цей наратив через проведення численних офіційних концертів на підтримку «СВО» та створення тематичних пісень і кліпів. Незважаючи на те, що план зробити з «СВО» нову «народну війну» на зразок великої вітчизняної не вдався. Це ідеологічне підґрунття стає необхідним для пояснення різноманітних аспектів – від мобілізації до поразок РФ, таких як здача Херсону або Ізюму.

Існує міф, який засвідчує «економічну міць» Росії, незважаючи на санкції. Пропаганда сприяє тому, щоб затягнення війни не хвилювало громадян Росії. Російські політики та пропагандисти стверджують, що Росія готова до будь-яких санкцій, у Росії є плани на будь-який розвиток подій, російська економіка є самодостатньою. Створюється ілюзія, що Росія – сильна країна, яка готова до будь-якого розвитку подій, і затягування війни не спричинить ніяких проблем для держави.

Російська пропаганда активно поширює загальнонаціоналістичні антизахідні наративи. Ще одним міфом, що виправдовує невдачі РФ, є створення наративу, що *РФ воює не з Україною, а з НАТО*. Наслідки

---

¹ СОЛОВЬЄВ. *Telegram*. URL: <https://t.me/SolovievLive>

² СОЛОВЬЄВ. *Telegram*. URL: <https://t.me/SolovievLive>

³ СОЛОВЬЄВ. *Telegram*. URL: <https://t.me/SolovievLive>

поразки Росії у цій війні визначаються як загроза існуванню Росії. Поширюються наративи, що *Росія бореться проти «західної гегемонії», яка несе загрозу російським традиційним цінностям*. За допомогою такої пропаганди влада прагне об'єднати громадян, налаштувати їхню свідомість проти Заходу та європейських цінностей задля «збереження Росії».

Ще одним наративом, який набув поширення під час повномасштабного вторгнення, є: *«Росія не обстрілює мирне населення»*. Навіть після розголосу звірств, скоєних російськими військовими на Київщині, та розповсюдження відеозаписів зруйнованого Маріуполя, російська пропаганда не припиняла поширювати наратив про те, що українські цивільні не постраждали від обстрілів з боку Росії. Масові вбивства цивільних у Бучі спробували видавати як ситуацію, коли *«українці самі вбивали своїх»*. Найбільш нерозсудливі висловлювали думку, що це все лише постановка і монтаж. «Українські війська, заходячи до міста, без розбору стріляли по людях із розпізнавальним знаком, не перевіряючи, чи є у них зброя» – зі статті на російському веб-сайті «Sputnik» від 04.04.2022¹.

Центр Вінниці, торговий центр у Кременчуці, драмтеатр у Маріуполі та багато інших об'єктів, по яких були завдані удари. Кожного разу представники російського міністерства оборони, а також інші пропагандисти коментували ці події як атаки на виключно військові об'єкти. Коли стало зрозуміло, що у таке вже не вірять самі росіяни, послання змінилися.

Пропагандисти почали поширювати наратив *«українці самі винні»*, тому що усі влучання в житлову інфраструктуру з таких причин: українці розміщують військові об'єкти між багатоповерхівками; це наслідок влучання ППО, якою в ЗСУ не вміють користуватися. Наративи згодом змінювалися. Якщо спочатку війни у всьому звинувачували українців, то зараз удари по цивільній інфраструктурі в Україні ніхто не заперечує, їх називають *«ударами відплати»*.

---

¹ Правда об украинской провокации в Буче: кто убивал жителей города. *Sputnik Таджикистан*. 04.04.2022. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20220404/ukraine-bucha-fake-1047337710.html>

Отож, чим гірші справи на фронті у РФ, тим абсурднішими та вигадливими стають їхні пропагандистські наративи. Якщо на початку повномасштабного вторгнення Росія намагалася створити образ «гуманітарної підтримки» для окупованого населення, демонструючи на камеру роздачу продовольства та медикаментів російськими загарбниками, то зараз вже ніхто не приховує «удари відплати» по українській цивільній інфраструктурі та мирному населенню. Чим потужнішим стає український спротив, тим брехливішою є російська пропаганда. Варто зазначити, що риторика російських пропагандистів демонструє неузгодженість та дисбаланс позицій російських пропагандистів і політиків. Пропагандистська машина Росії постійно використовує дезінформацію та шантаж.

Виснуємо: на початку та перед повномасштабним вторгненням російські пропагандисти демонстрували впевненість у всемогутності Російської Федерації. Вони запевняли населення, що Росія непереможна; впевнено заявляли, що українська армія не зможе встояти навіть 72 години проти могутності російських військ. Хоча російське політичне керівництво заперечувало плани Росії вторгнутися на територію України, пропаганда працювала над підготовкою населення до війни і стверджувала, що захоплення України буде швидким та легким. Після провалу російських планів щодо швидкого захоплення України, пропагандисти різко змінили свою риторику. В інформаційному просторі почали з'являтися заяви про те, що ніхто не планував швидкої перемоги і таку велику країну як Україна, захопити буде дуже важко.

Отож, риторика пропаганди змінювалася відповідно до ситуації на полі бою. Через відсутність успіхів Росії на фронті російська пропаганда стала вигадувати перемоги, а через успіхи України пропагандисти виправдовували російську армію перед своїм населенням. Перед самим вторгненням та на його початку російські пропагандисти демонстрували впевненість у своїй перемозі. Вони запевняли населення, що Україна – слабка держава, яка не зможе протистояти російській армії; стверджували, що Росія за декілька днів «поверне Україну назад до Росії». Після провалу російського вторгнення та численних невдач Росії на полі бою пропагандисти змінили свою риторику.

рику: з'являлися заяви про те, що війна буде важкою та довгою, а потім з'явилися заяви, що планів захоплення України не існувало.

==== Список використаних джерел

1. Акопов П. Наступление России и нового мира. *PIA Новости*. 26.02.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220226051154/https://ria.ru/20220226/rossiya-1775162336.html>
2. В Кремле заявили, что Украина хочет «напасть на РФ». *NV*. 02.02.2022. URL: <https://nv.ua/ukraine/politics/v-kremle-utverzhdavut-chto-ukraina-hochet-napast-na-rf-novosti-ukrainy-50213412.html>
3. Война с Украиной продлится максимум 3–4 дня – Лукашенко. *APnews*. 06.02.2022. URL: <https://apnews.com/ua/ru/news/voina-s-ukrainoi-prodlitsya-maksimum-3-4-dnya-lukashenko/>
4. Глава СВР Сергей Нарышкин заявил, что у России нет планов вторжения на Украину. *Рамблер*. 13.02.2022. URL: <https://news.rambler.ru/troops/48123306-glava-svr-sergey-naryshkin-zayavil-chto-u-rossii-net-planov-vtorzheniya-na-ukrainu/>
5. Коваль И. Путин врал, что войны с Украиной не будет. Хронология обмана. *DW*. 24.02.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/putin-vral-chto-vojny-s-ukrainoj-ne-budet-hronologija-obmana/a-60904218>
6. Лукашенко на встрече с Шойгу заявил, что открывается южный фронт с Украиной. *Daily Storm*. 03.02.2022. URL: <https://dailystorm.ru/news/lukashenko-na-vstreche-s-shoygu-zayavil-chto-otkryvaetsya-yuzhnyy-front-s-ukrainou>
7. Победим за два дня: Симоньян напомнили, как та грозились захватить Украину. *dsnews.ua*. 09.09.2022. URL: <https://www.dsnews.ua/world/peremozhemo-za-dva-dni-simonyan-nagadali-yak-ta-pogrozhuvala-zahopiti-ukrajinu-video-09092022-465815%20>
8. Постпред РФ при ЕС: Вторжения на Украину не будет. *Российская газета*. 16.02.2022. URL: <https://rg.ru/2022/02/16/postpred-rf-pri-es-vtorzheniia-na-ukrainu-ne-budet.html>
9. Правда об украинской провокации в Буче: кто убивал жителей города. *Sputnik Таджикистан*. 04.04.2022. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20220404/ukraine-bucha-fake-1047337710.html>

10. Путін назвав свою війну в Україні «успішною»: все за планом. *Українська правда*. 16.03.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331914/>
11. Россия не хочет даже произносить слово «война». *Газета. Ру*. 20.02.2022. URL: <https://www.gazeta.ru/politics/2022/02/20/14557993.shtml>
12. СОЛОВЬЁВ. *Telegram*. URL: <https://t.me/SolovievLive>
13. Украинская армия всю ночь обстреливала Донбасс. *vesti.ru*. 19.02.2022. URL: <https://www.vesti.ru/article/2679196>

1.4. Інформаційно-психологічні операції Росії проти України, спрямовані на дискредитацію перед державами ЄС та НАТО (2022)

Маркевич Юрій Олегович

*магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21
Національний університет «Львівська політехніка», Львів*

31 березня 2022 року мер Бучі Анатолій Федорук в офіційному відеозверненні на сторінці в Facebook заявив про звільнення міста. Згодом, а саме 1 квітня того ж року про це написало Суспільне на офіційному сайті¹. Згодом, виявилось, коли до міста зайшли військові підрозділи ЗСУ, все місто було вкрито трупами цивільних людей. Загальне число померлих сягнуло понад 400 осіб, серед яких були старі та діти. Станом на 12 квітня 2022 р. Росія офіційно заперечила власну причетність до вбивства².

Версії про свою непричетність, на фоні страшної правди, здавались дещо безглуздими. Ось декілька з них: «Російські військові за-

---

¹ Див.: Прищепя Я. Мер Бучі заявив про звільнення міста від росіян. *Суспільне. Новини*. 1 квітня 2022. URL: <https://suspilne.media/224228-mer-buci-zaaviv-pro-zvijnenna-mista-vid-rosian/>

² Див.: Яворович Т. Росія назвала вбивства у Бучі «провокацією» України та першою скликає Радбез ООН. *Суспільне. Новини*. 4 квітня 2022. URL: <https://suspilne.media/amp/224873-rosia-pisla-rozgolosu-pro-rizaninu-u-buci-sklikae-radbez-oon/>

лишили Бучу 30 березня. Але інформація про масові вбивства мирних жителів з'явилася лише 3 квітня, після того, коли в Бучу зайшов «Азов» – підрозділ ЗСУ»; «Братське поховання в Бучі – справа рук українських військових, адже, понад місяць, вони заблокували місто та підірвали міст під Ірпенем. Збройні сили забирали тіла загиблих із цієї братської могили, щоб розмістити їх на вулицях»; «На відео з Бучі видно: як мертве тіло піднімає одну руку, а інше «мертве» тіло сидить. Все це свідчить про постановку сцен з демонізації Росії»; «На вулицях лежали свіжі трупи. Це свідчить про те, що після відходу російських військ загинуло мирне населення»¹.

Якщо проаналізувати всі версії – пересічна людина побачить в них досить багато суперечностей. Прибічники путінського режиму звинувачують «Азов», інші – ЗСУ, переконуючи, що всі вбивства – наслідок артобстрілу українського війська. Деякі росіяни та експерти називають вбивства в Бучі інсценованими за участю акторів. Проаналізуймо ці версії події.

Варіант «інсценованої смерті за участю акторів». Задля підтвердження своєї безглуздої і нелогічної пропаганди російська сторона надала уривки з відео. На першому кадрі ми маємо змогу побачити мертве тіло на узбіччі, яке підняло руку. На другому кадрі мертве тіло робить спроби сісти².

Рис. 1. Мертве тіло в Бучі, в якого рухається рука

¹ Див.: Фейк: Російські військові не причетні до масових вбивств цивільних у Бучі. *Вокс Україна*. 16 квітня 2022. URL: <https://voxukraine.org/fejk-rosijski-vijskovine-pruchetni-do-masovyh-vbyvstv-tsyvilnyh-u-buchi>

² Див.: Этот труп сел, а тот пошевелил рукой: разоблачаем фейк Киева о Буче. URL: https://tsargrad.tv/news/jetot-trup-sel-a-tot-poshevelil-rukoj-razoblachaem-fejk-kiyeva-o-buche_523202

Російська гіпотеза нібито правдиво звучить щодо українських дій у вбивстві мирних жителів Бучі. Представлені кадри мають дуже малу роздільну здатність, що робить їх ідеальними для того, щоб маніпулювати інформацією. Проаналізувавши відео з більш високою якістю, маємо змогу роздивитися деталі кадрів, представлені російською стороною¹.

Рис.2. Російські вбивства цивільних у Бучі

Аналізуючи відео кращої якості з «рухомою» рукою мертвої людини, можна помітити, що це не рука, а справжня пляма на лобовому склі автомобіля, з якого знімається відео. Чомусь про це Росія не подумала. Крім того, плями видно й на інших відео, які представлені у випуску новин². Що ж стосується мертвого тіла, яке за версією Росії зовсім не мертво, а є актором, то, звичайно, людина з математичним складом розуму скаже – тіло не рухається, тому що тіло лежало не рівно, а зі зміною ракурсу, і довжиною між відображуваним об'єктом і дзеркалом об'єкт здатен змінювати пропорції і ніби «рухатися».

¹ Див.: Новіков І. Злочини в Бучі та Ірпені – новий контекст, що дозволяє запровадити додаткові санкції. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EU1vDJS5L24>

² Див.: Новіков І. Злочини в Бучі та Ірпені – новий контекст, що дозволяє запровадити додаткові санкції. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EU1vDJS5L24>

Братські могили та трупи на вулицях. По-перше, мости на північ від Києва було підірвано українськими військовими задля стримування наступу російської армії до 25 лютого 2022 року. По-друге, на початку березня українською владою було організовано евакуацію мирних жителів з таких міст, як Ірпінь, Буча та Ворзель. Отож, зв'язок між загибеллю жителів цих міст та підривом мостів відсутній. Підрип мостів був важливим тактичним ходом проти окупантів, а не мирних жителів. Як розказують очевидці в багатьох інтерв'ю, зокрема з відомою блогеркою Раміною¹, – виїхати було неможливо, попри надані «зелені коридори». Унеможлилювали евакуацію саме російські військові, що розстрілювали машини.

Також фактом є і те, що братські могили з'явилися саме під час окупації міста російськими військами, коли ЗСУ не мало доступу до міста. Компанія Maxar Technologies опублікувала супутникові знімки від 10 березня, на яких ми можемо спостерігати одні з перших ознак масового поховання в Бучі, територіально розташованих біля церкви Андрія Первозванного та Всіх Святих². Тіла на вулицях і тіла, заховані в братських могилах, – два окремих інциденти вбивства. Екструзія тіл у братській могилі розпочалася після звільнення Бучі у квітні 2022 року.

Тіла мертвих, кого вбили на вулиці, залишалися там доти, поки їх не знайшли українські правоохоронці після деокупації Бучі. Про це свідчить аналіз супутникових знімків Maxar Technologies, опублікованих The New York Times³. Так, під час обстеження вулиць міста, українські ЗМІ зауважили, що вбиті та залишені на дорогах вулиць мирні жителі – це справа російських солдат, адже цілий місяць українських військових там не було.

---

¹ Див.: Киевская область в огне. Истории мирных жителей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gmLJCMZl63E&t=15s>

² Див.: Satellite images show long trench at Ukrainian mass grave site, Maxar says. Reuters. April 4, 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/satellite-images-show-45-foot-long-trench-grave-site-bucha-maxar-2022-04-03/>

³ Див.: Browne M., Botti D., Willis H. Satellite images show bodies lay in Bucha for weeks, despite Russian claims. The New York Times. April 4, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/04/world/europe/bucha-ukraine-bodies.html>

Черговим доказом став і аналіз від російського видання Meduza¹. Кадри, зняті дроном і датовані 23 березня, до видання передав український військовослужбовець Сергій Коротких. Meduza порівняла кадри 23–30 березня, що припадає на період окупації місцевості російськими військовими, з кадрами 1–2 квітня, періодом звільнення міста, і дійшла висновку, що мирні жителі міста були вже вбиті до заходу в Бучу українських військових.

Також, окрім супутникових знімків та відео з розвідувальних дронів, причетність Росії до таких злочинів, як вбивство мирних жителів, постійні грабежі, залякування, погрожування розправою за укриття українських військових, гвалтування дорослих і дітей, тортури, викрадення людей та інше, підтверджують і очевидці – містяни Бучі, що не вибралися з міста².

Крім того, в інтернеті можна побачити відео, на якому видно, як люди, названі «українськими нацистами», записують на автомобільний відеореєстратор інцидент, де вони зупиняють автомобіль, у якому знаходяться жінка з дитиною. Сюжет відео полягає в тому, щоб продемонструвати, як ці «українські нацисти» поведуться зі своїм народом, тими, хто розмовляє російською мовою. Також за сюжетом жінка не поступилась місцем на дорозі військовим, за що була покарана чергою пострілів у повітря³.

На іншому відео, опублікованому в Telegram і Facebook⁴, український військовий висловлює невдоволення командуванням їхньої бригади. Службовець має ознаки сплутання, дезорієнтації. Він заявляє, що їх без належної підготовки відправили «на тиждень» до Ав-

---

¹ Див.: «Медуза» опублікувала відеодоказ, що російські військові були в Бучі одночасно з тілами цивільних на вулицях. *Детектора media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/198229/2022-04-08-meduza-opublikovala-videodokaz-shcho-rosiyski-viyskovyi-buly-v-buchi-odnochasno-z-tilamy-tsyvilnykh-na-vulytsyakh/>

² Див.: Оприлюднено свідчення мешканця Бучі, який пережив окупацію та бачив звірства рашистів. *Big Kyiv*. 05.04.2022. URL: <https://bigkyiv.com.ua/oprylyudneno-svidchennya-meshkanczya-buchi-yakyj-perezhyv-okupaczuyu-ta-bachyv-zvirstva-rashystiv/>

³ Див.: Военный ВСУ обстрелял машину с матерью и ребёнком из-за русской речи. URL: <https://regnum.ru/news/3793109>

⁴ Див.: 72 ОМБР. URL: <https://m.facebook.com/p/72-%D0%9E%D0%9C%D0%91%D0%A0-100064421393170/>

дійвки. Але відео, про яке йде мова, було визнано фейковим. Як російські видання¹, так і українські, зокрема OSINT-розслідувачі², визнали кадри фейковими. Події на відео були зняті в Донецькій області, на околиці міста, де на той час перебування українських військових груп (підрозділів) було неможливим. Крім того, відео було зняте за допомогою відеореєстратора (заборонений в Україні з 22 березня 2022 року).

Центр стратегічних комунікацій спростував сфабриковане відео. По-перше, всі військовослужбовці строкової служби, які пройшли медичний огляд і визнані придатними до служби, направлені до навчальних центрів на території України. Термін навчання мобілізованих в умовах воєнного стану становить не менше двох місяців. По-друге, солдат на відео не дотримується правил вимови української мови, а натомість має чіткий російський акцент. Це відео є частиною російської дезінформаційної кампанії, спрямованої на зображення поганого керівництва, неадекватного командування, а також військових втрат і смертей в Україні. Проросійські платформи просувають наратив, спрямований на дискредитацію української влади³.

У звинуваченнях вірян і священників пропагандисти посилаються на виселення УПЦ МП із Лаври⁴. Ця ситуація склалася через звинувачення в розпалюванні релігійної ворожнечі та виправданні агресії Росії проти України щодо колишнього настоятеля Києво-Печерської лаври, митрополита УПЦ МП Павла⁵. Так само заяви про «видалення журналістів» стосуються закриття пов'язаних з Медведчуком і Коза-

¹ Див.: «Отправляют на верную смерть». Бойцы ВСУ массово записывают обращения с жалобами. URL: <https://www.gazeta.ru/army/2022/05/24/14898548.shtml>

² Див.: ЗМІ та OSINT-розслідувачі створили 3D-модель різанини в Бучі. *Ракурс*. 04.11.2022. URL: <https://racurs.ua/ua/n176473-zmi-ta-osint-rozsliduvachi-stvoryly-3d-model-rizanyyny-v-buchi-video.html>

³ Див.: Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

⁴ Див.: Виселення УПЦ МП із Києво-Печерської лаври може тривати місяцями. *ukrinform.ua*. 31.03.20223. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3690008-vi-selenna-upc-mp-iz-kiyevopeterskoi-lavri-moze-trivati-misyaciami>

⁵ Див.: Підозра митрополиту УПЦ МП Павлу: у Службі безпеки розкрили деталі. *ukrinform.ua*. 01.04.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-society/3690250-pidozra-mitropolitu-upc-mp-pavlu-u-sbu-rozkrili-detali.html>

ком телеканалів, які цілодобово транслювали проросійський контент із прокремлівськими політиками та експертами.

З 2014 року Росія дискредитувала добровольчі підрозділи в Україні. У центрі російської пропаганди опинився спочатку «Правий сектор», а згодом – «Азов». Пропаганда була спрямована як на російське, так і на західне суспільство з єдиною метою – сформуванню негативний образ добровольчих формувань як нацистів. Росія побудувала свою пропаганду проти підрозділу на трьох основних пунктах: символіка, ідеологія та організація структури. Росія ототожнила символіку підрозділу з руною «Wolfsangel», яку використовували деякі формування нацистської Німеччини під час Другої світової війни¹. Однак на перших шевронах підрозділу була зображена монограма з латинських літер «I» та «N», що означає Ідея Нації. Літера «N» вказує на націєцентричність української ідеології; «I» із загостреними кінцями символізує нестриманість ідей, вищість ідеального над матеріальним. Крім ідеї нації, на знаках розпізнавання старого зразка був зображений окультний знак «чорне сонце», який справді використовується правими рухами, але на шевронах нового зразка його немає².

Росія поширює наратив про те, як цей підрозділ марить ідеями, зокрема расизму, неонацизму, антисемітизму. Натомість у підрозділі служать представники різних національностей, наприклад, кримські татари, картвельці, хорвати, греки, росіяни та білоруси. Ідея про поширеність неонацистської ідеології в Україні є найпопулярнішою серед російських пропагандистів.

Керівництво полку не заперечує, що під час формування в 2014 році в складі «Азову» були люди із сумнівною репутацією. Проте з часом такі особи «відфільтрувалися», а когось командування вигнало. З 2017 року в полку немає радикалів, а 28 березня 2022 року

---

¹ Див.: Кондрат А. «Азову» дев'ять років: як російська пропаганда дискредитувала підрозділ і які це мало наслідки під час оборони Маріуполя. *Свідомі*. 05.05.2023. URL: <https://svidomi.in.ua/page/azovu-devyat-rokiv-iaak-rosiiska-propahanda-dyskredytuvala-pidrozdil-i-iaki-tse-malo-naslidky-pid-chas-oborony-mariupolia>

² Див.: Ліхачов В. Полк «Азов» не є неонацистським: відповіді на найпоширеніші запитання. *Zmina*. 04.04.2022. URL: <https://zmina.info/columns/polk-azov-ne-ye-neonacyzyskym-vidpovid-na-najposhyrenishi-zapytannya/>

«Азов» опублікував в телеграм-каналі звернення до росіян, у якому засудив нацизм і сталінізм¹.

Загострили увагу російські пропагандисти і на історії створення підрозділу. Російські медіа спекулюють на «факті», що «Азов» є неконтрольованим збройним утворенням. Насправді підрозділ з 2014 року офіційно входить до Національної гвардії, яка підпорядковується Міністерству внутрішніх справ. Однак Росія використовує той факт, що «Азов» є політичним рухом². Зокрема, ця думка ґрунтується на факті, що засновник та перший командир полку «Азов» Андрій Білецький у 2016 році був лідером партії «Національний корпус». Насправді підрозділ організаційно незалежний, а сам Білецький заснував партію після того, як звільнився з лав підрозділу.

Російські наративи щодо «Азову» поширилися й у західних медіа. Окремі видання публікували подібні до російських статті про «неонацистський батальйон», «ультраправих радикалів», «ультраправе ополчення» (*far-right militia*), «нацистський батальйон» тощо. Такі звинувачення лунали щодо «Азову» протягом восьми років, та навіть на початку повномасштабного вторгнення, зокрема від *The Telegraph*³, *The Times*⁴, *The New York Times*⁵, *Vice*⁶.

Пропаганда призвела до відмови США передавати зброю та матеріально допомагати Україні. Тоді цю поправку запропонував конгресмен Ро Ханна від Демократичної партії, якого підтримали і де-

---

¹ Див.: Азов. URL: https://web.tel.onl/ru.#@azov_media

² Див.: Как украинские националисты превратили добровольческий батальон «Азов» в теневое государство. URL: <https://lenta.ru/articles/2022/05/30/zov/>

³ Див.: Parfitt T. Ukraine crisis: the neo-Nazi brigade fighting pro-Russian separatists. *The Telegraph*. August 11, 2014. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/11025137/Ukraine-crisis-the-neo-Nazi-brigade-fighting-pro-Russian-separatists.html>

⁴ Див.: Shuster S., Perrigo B. Like, Share, Recruit: How a White-Supremacist Militia Uses Facebook to Radicalize and Train New Members. *Time*. January 7, 2021. URL: <https://time.com/5926750/azov-far-right-movement-facebook/>

⁵ Див.: Golinkin L. Driving Ukrainians Into Putin's Arms. *The New York Times*. Dec. 8, 2014. URL: <https://www.nytimes.com/2014/12/09/opinion/driving-ukrainians-into-putins-arms.html>

⁶ Див.: Hume T. How a Far-Right Battalion Became a Part of Ukraine's National Guard. *Vice*. February 16, 2022. URL: <https://www.vice.com/en/article/3ab7dw/azov-battalion-ukraine-far-right>

мократи, і республіканці. У 2019 році 40 членів Палати Представників США підписали звернення до Держсекретаря Майка Помпео з вимогою внести полк «Азов» до переліку терористичних організацій (Foreign Terrorist Organization list)¹. «Батальйон «Азов» є відомою ультранаціоналістичною міліцейською організацією в Україні, яка відкрито запрошує неонацистів у свої ряди», – писали у зверненні ці конгресмени. Тоді це звернення не підтримали у Державному департаменті, однак зброю підрозділ так і не отримав.

Упродовж повномасштабного вторгнення в Україну Росія часто спекулює питанням західної зброї². Ці поставки надходять від наших союзників, тому зрозуміло, чому Росія ставить це питання перед Заходом так гостро й загрозовано: після перших поставок американських ракетних артилерійських систем HIMARS російські бойові склади стали частіше загоратися, оскільки ракети, запущені з цих установок, сягають глибоко в тил противника. Тож дезінформації про те, що Україна неефективно використовує зброю, торгує нею або ж втрачає на полі бою, суттєво побільшало.

Російські пропагандистські ЗМІ поширювали дезінформацію про те, що начебто наші військові відмовляються воювати зброєю, яку надають партнери України. У Центрі протидії дезінформації пояснюють: робили це для зриву постачання зброї та техніки від союзників України. Посилаються пропагандисти на статтю в CNN³, в якій, за словами журналіста, деякі підрозділи зізнаються, що їм зручніше використовувати комерційні дрони з вибухівкою, ніж дрони Switchblade. Це відвертий фейк, тому що українських військових відправляють до країн Європи, де вони вчаться працювати зі зброєю західного зразка. Тому з кожним днем зростає ефективність використання цієї зброї⁴.

---

¹ Див.: Ben B. Is the Azov Battalion a terrorist organization as 40 US House Democrats claim? *Euromaidan Press*. 04.11.2019. URL: <https://euromaidanpress.com/2019/11/04/is-the-azov-battalion-a-terrorist-organization-as-40-us-house-democrats-claim/>

² Див.: Кремль бреше, HIMARS'и стріляють. *Zaxid.net*. 26.07.2022. URL: https://zaxid.net/kreml_breshe_himarsi_strilyayut_n1546921/amp

³ Див.: Росія поширює фейк, що ЗСУ відмовляються воювати західною зброєю. *ukrinform.ua*. 15.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-ato/3507532-rosia-posirue-fejk-so-zsu-vidmovlauta-vouvati-zahidnou-zbroeu.html>

⁴ Див.: Прокопенко Є. У Росії розповсюджують фейк, що ЗСУ відмовляються воювати західною зброєю. *РБК-Україна*. 15.06.2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossii-rasprostranyayut-feyk-vsu-otkazyvayutsya-1655305847.html>

Наступна плітка звучить так: «Росія знищила HIMARS-и». Чергова побрехенька від російського Міністерства оборони: начебто війська країни-агресорки знищили американські реактивні артилерійські системи. На відео, яке опублікували прокремлівські ЗМІ, важко відрізнити, яка техніка справді перебуває під ураженням. Головна мета такого повідомлення – віднайти західних партнерів від постачання зброї.

В Генеральному штабі ЗСУ відреагували на провокацію: «російські пропагандисти активно поширюють неправдиві повідомлення про нібито знищення американської артилерійської системи «HIMARS»¹. Наголошуємо, що дані повідомлення не відповідають дійсності і є нічим іншим, як черговим російським фейком. Реактивні системи «HIMARS», надані американськими партнерами, постійно завдають нищівних ударів по стратегічно важливих пунктах противника, що призводить до колосальних втрат серед техніки, особового складу та забезпечення окупаційних військ».

Один із головних пропагандистів Росії Владімір Соловійов, а також телеграм-канали і медіа заявляли про те, що українські військові торгують західною зброєю. Як докази наводили «інформацію від підписника»: начебто комусь вдалося поспілкуватися у даркнеті із чоловіком, який торгує джавелінами. А задля «підкріплення» цієї інформації пропагандисти використовували скріни переписок. В Офісі Президента відреагували на цю пропаганду: «для України зброя – це питання виживання. Контроль за нею – пріоритет. Усі «чутки» про інше – банальні російські пропагандистські вкиди з метою зірвати постачання»².

Сьогодні Україна активно працює на інформаційному фронті. Такі кроки націлені на підтримку стосунків із західними партнерами. І найкраще дезінформацію спростовують Збройні сили України, які

---

¹ Російські пропагандисти розганяють фейк про «знищення» HIMARS: але системи і далі б'ють по рашистах. *UNN*. 06.07.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1984522-rosiyski-propagandisti-rozganyayut-feyk-pro-znischennya-himars-ale-sistemi-i-dali-smazhat-rashistyv>

² Фейки Росії щодо західної зброї: про що брехала роспропаганда. URL: <https://www.ukr.net/news/details/russianaggression/92452337.html>

продовжують ефективно використовувати зброю від союзників і показувати гарний результат та вправне володіння нею.

Чутки про «контрабанду зброї» як російську пропаганду добре розуміють українські союзники із ЄС. Єврокомісарка з внутрішніх справ Йлва Йоганссон зазначила: «Україна бореться з незаконним виторгненням Росії і потребує зброї, щоб захиститися. ЄС матеріально підтримує українську армію з цілковитою довірою та з повною впевненістю»; «Ми не можемо говорити за НАТО, але, з точки зору ЄС, російська пропаганда та дезінформація здійснює такі спроби дуже регулярно й масовано. Фактично, вся інформація, що виходить із Кремля або від Міністерства оборони або Міністерства закордонних справ Росії, є такою масованою пропагандою та звичайною брехнею», – заявив речник ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики Пітер Стано. Він пояснив, що допомога від ЄС є об'єктом жорсткого контролю та захисних заходів. Це, зокрема, і моніторинг використання обладнання з урахуванням міжнародних норм, а також можливість регулярного інформування чи перевірки на місцях стану цього обладнання¹.

Отож, Росія провела масштабні інформаційно-психологічні операції проти України з метою дискредитації України в очах європейських країн, партнерів по НАТО та союзників. Ці операції мали на меті зірвати військово-технічну допомогу та підірвати фінансову допомогу Україні. Інформаційно-психологічні операції Росії проти України характеризувалися поширенням дезінформації, пропагандою та маніпулюванням громадською думкою. Вони були спрямовані проти європейських країн, партнерів по НАТО та союзників з метою підірвати підтримку України та внести розкол у міжнародне співтовариство.

Список використаних джерел

1. Азов. URL: https://web.tel.onl/ru.#@azov_media

---

¹ Russian propaganda in the EU: threat from Ukraine, load on education system and anti Ukrainian rallies. *Трибун*. 12.12.2022. URL: <https://tribun.com.ua/97702-russian-propaganda-in-the-eu-threat-from-ukraine-load-on-education-system-and-anti-ukrainian-rallies>

2. Виселення УПЦ МП із Києво-Печерської лаври може тривати місяцями. *ukrinform.ua*. 31.03.20223. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3690008-viselenna-upc-mp-iz-kievopечerskoi-lavri-moze-trivati-misacami-ekspert.html>
3. Военный ВСУ обстрелял машину с матерью и ребёнком из-за русской речи. URL: <https://regnum.ru/news/3793109>
4. ЗМІ та OSINT-розслідувачі створили 3D-модель різанини в Бучі. *Ракурс*. 04.11.2022. URL: <https://racurs.ua/ua/n176473-zmi-ta-osint-rozsliduvachi-stvoryly-3d-model-rizanyyny-v-buchi-video.html>
5. Как украинские националисты превратили добровольческий батальон «Азов» в теневое государство. URL: <https://lenta.ru/articles/2022/05/30/zov/>
6. Киевская область в огне. Истории мирных жителей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gmLJCMZl63E&t=15s>
7. Кондрат А. «Азову» дев'ять років: як російська пропаганда дискредитувала підрозділ і які це мало наслідки під час оборони Маріуполя. *Свідомі*. 05.05.2023. URL: <https://svidomi.in.ua/page/azovu-devyat-rokiv-ia-krosiiska-propahanda-dyskredytuvala-pidrozdil-i-iaki-tse-malo-naslidky-pidchas-oborony-mariupolia>
8. Кремль бреше, HIMARS'и стріляють. *Zaxid.net*. 26.07.2022. URL: https://zaxid.net/kreml_breshe_himarsi_strilyayut_n1546921/amp
9. Ліхачов В. Полк «Азов» не є неонацистським: відповіді на найпоширеніші запитання. *Zmina*. 04.04.2022. URL: <https://zmina.info/columns/polkazov-ne-ye-neonaczystyskym-vidpovidi-na-najposhyrenishi-zapytannya/>
10. «Медуза» опублікувала відеодоказ, що російські військові були в Бучі одночасно з тілами цивільних на вулицях. *Детектора медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/198229/2022-04-08-meduza-opublikovala-videodokaz-shcho-rosiyski-viyskovyi-buly-v-buchi-odnochasno-z-tilamytsyvilnykh-na-vulytyyakh/>
11. Новіков І. Злочини в Бучі та Ірпені – новий контекст, що дозволяє запровадити додаткові санкції. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EUIvDJS5L24>
12. Оприлюднено свідчення мешканця Бучі, який пережив окупацію та бачив звірства рашистів. *Big Kyiv*. 05.04.2022. URL: <https://bigkyiv.com.ua/orylyudneno-svidchennya-meshkanczya-buchi-yakyj-perezhyv-okupacziyuta-bachyv-zvirstva-rashystiv/>
13. «Отправляют на верную смерть». Бойцы ВСУ массово записывают обращения с жалобами. URL: <https://www.gazeta.ru/army/2022/05/24/14898548.shtml>

14. Підозра митрополиту УПЦ МП Павлу: у Службі безпеки розкрили деталі. *ukrinform.ua*. 01.04.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-society/3690250-pidozra-mitropolitu-upc-mp-pavlu-u-sbu-rozkrili-detali.html>
15. Прищепя Я. Мер Бучі заявив про звільнення міста від росіян. *Суспільне. Новини*. 01.04.2022. URL: <https://suspilne.media/224228-mer-buci-zaaviv-pro-zviltanna-mista-vid-rosian/>
16. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
17. Прокопенко Є. У Росії розповсюджують фейк, що ЗСУ відмовляються воювати західною зброєю. *РБК-Україна*. 15.06.2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossii-rasprostranyayut-feyk-vsu-otkazyvayutsya-1655305847.html>
18. Російські пропагандисти розганяють фейк про «знищення» НІМАРС: але системи і далі б'ють по рашистах. *UNN*. 06.07.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1984522-rosiyski-propagandisti-rozganyayut-feyk-pro-znischennya-himars-ale-sistemi-i-dali-smazhat-rashistiv>
19. Росія поширює фейк, що ЗСУ відмовляються воювати західною зброєю. *ukrinform.ua*. 15.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubricato/3507532-rosia-posirue-fejk-so-zsu-vidmovlautsa-vouvati-zahidnou-zbroeu.html>
20. 72 ОМБР. URL: <https://m.facebook.com/p/72-%D0%9E%D0%9C%D0%91%D0%A0-100064421393170/>
21. Фейки Росії щодо західної зброї: про що брехала роспропаганда. URL: <https://www.ukr.net/news/details/russianaggression/92452337.html>
22. Яворович Т. Росія назвала вбивства у Бучі «провокацією» України та першою скликає Радбез ООН. *Суспільне. Новини*. 04.04.2022. URL: <https://suspilne.media/amp/224873-rosia-pisla-rozgosolu-pro-rizaninu-u-buci-sklikae-radbez-oon/>
23. Ben B. Is the Azov Battalion a terrorist organization as 40 US House Democrats claim? *Euromaidan Press*. 04.11.2019. URL: <https://euromaidanpress.com/2019/11/04/is-the-azov-battalion-a-terrorist-organization-as-40-us-house-democrats-claim/>
24. Browne M., Botti D., Willis H. Satellite images show bodies lay in Bucha for weeks, despite Russian claims. *The New York Times*. April 4, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/04/world/europe/bucha-ukraine-bodies.html>

25. Golinkin L. Driving Ukrainians Into Putin's Arms. *The New York Times*. Dec. 8, 2014. URL: <https://www.nytimes.com/2014/12/09/opinion/driving-ukrainians-into-putins-arms.html>
26. Hume T. How a Far-Right Battalion Became a Part of Ukraine's National Guard. *Vice*. February 16, 2022. URL: <https://www.vice.com/en/article/3ab7dw/azov-battalion-ukraine-far-right>
27. Parfitt T. Ukraine crisis: the neo-Nazi brigade fighting pro-Russian separatists. *The Telegraph*. August 11, 2014. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/11025137/Ukraine-crisis-the-neo-Nazi-brigade-fighting-pro-Russian-separatists.html>
28. Russian propaganda in the EU: threat from Ukraine, load on education system and anti Ukrainian rallies. *Трибун*. 12.12.2022. URL: <https://tribun.com.ua/97702-russian-propaganda-in-the-eu-threat-from-ukraine-load-on-education-system-and-anti-ukrainian-rallies>
29. Satellite images show long trench at Ukrainian mass grave site, Maxar says. *Reuters*. April 4, 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/satellite-images-show-45-foot-long-trench-grave-site-bucha-maxar-2022-04-03/>
30. Shuster S., Perrigo B. Like, Share, Recruit: How a White-Supremacist Militia Uses Facebook to Radicalize and Train New Members. *Time*. January 7, 2021. URL: <https://time.com/5926750/azov-far-right-movement-facebook/>

1.5. Пошкодження українських військових пам'ятників періоду Другої світової війни в Польщі на початку російсько-української війни в сучасній вітчизняній історіографії

Щеглов Андрій Юрійович

кандидат історичних наук

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

Сучасна російсько-українська війна вимагає переосмислення попередніх теоретико-методологічних підходів та результатів досліджен-

ня українсько-польських відносин перших десятиліть ХХІ ст., виходячи із необхідності виявлення минулого деструктивного російського впливу на їх характер. Численні факти пошкодження пам'ятників на військових похованнях у Польщі періоду 2014–2017 рр. стали одним із інструментів гібридної війни Російської Федерації як проти України, так і Польщі. Те, що за вказаними фактами не було проведено належних розслідувань, не надано відповідної правової оцінки та не представлено відповідної інформації у публічному медійному просторі дозволяє агентам російського впливу продовжувати свою діяльність та перебувати у готовності до наступних провокацій на тлі трагічного історичного досвіду періоду Другої світової війни. Особливо це небезпечно зараз, коли між офіційними особами й інституціями Польщі та України, замість діалогу навколо спільного історичного минулого розгортаються нові битви на фронті історичної пам'яті, а російські війська не припиняють наступу на фронті новітньої російсько-української війни.

Місця національної пам'яті відображають історію народу, його становлення та розвиток, водночас вбираючи в себе унікальні риси кожного окремого регіону. На прикордонних територіях, де проживають два чи більше народів, національні місця пам'яті стають водночас засобом самоідентифікації, оскільки втілюють у собі культурно-історичні та ментальні особливості нації. Українці та поляки – два сусідні народи, історичний розвиток яких завжди відбувався у взаємодії, без ізоляції чи відокремлення один від одного¹.

Польсько-українське прикордоння багате на численні пам'ятки національної спадщини, які протягом довгої історії співіснування двох народів тісно переплелися. Вони або збагачують спільну історію, створюючи єдину мозаїку, або виступають у контрасті одне до одного. Важливо розуміти, що місця національної пам'яті є важливим візуальним елементом історичної свідомості, адже вони надають матеріального вигляду та значущості подіям минулого. Суспільні об-

---

¹ Див.: Притуляк В. Місця національної пам'яті на українсько-польському по-рубіжжі: як форма локальної історії та національної самоідентифікації. *Українська історія у публічному просторі* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, Львів – Торунь, 17–18 травня 2024 р.). Львів: Liha-Pres, 2024. С. 52.

говорення спільного минулого, часто підживлювані політичними маніпуляціями, висунули місця національної пам'яті на передній план у «війні пам'ятей» двох народів¹.

Для розуміння початку «конфлікту пам'яті» варто навести зауваги польського історика Р. Дрозда, який, досліджуючи питання вшанування жертв польсько-українського протистояння, наголошує на ставленні польського населення до місць поховання українців. У випадку цивільних жертв конфлікту таке ставлення було нейтральним, тобто не викликало в суспільстві заперечень. Іншою була реакція на встановлення надгробків воякам Української повстанської армії (УПА). Для більшості польського суспільства ці місця асоціювалися зі злочинцями, причетними до вбивств їхніх рідних як на території сучасної України, так і Польщі. Така різко протилежна оцінка діяльності українського підпілля українцями та поляками значною мірою вплинула на способи вшанування пам'яті бійців УПА².

Очевидно, що формування конструктивного діалогу стосовно українсько-польського протистояння часів Другої світової війни значною мірою визначалося і продовжує визначатися історичним контекстом, а також державною політикою та її підтримкою³.

Водночас слід пам'ятати, що значний вплив на дискурс між українською та польською владою щодо спірних історичних питань мала і продовжує мати Російська Федерація. Її дії були спрямовані виключно на дестабілізацію ситуації, особливо в Україні, з урахуванням умов гібридної війни⁴.

Власне, загострення польсько-української «війни пам'ятей», що стосується військових поховань бійців Другої світової війни, на-

---

¹ Див.: Стрільчук Л. Війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: відгомін минулого чи політизація історичної пам'яті? *Військово-науковий вісник*. 2019. Вип. 32. С. 178.

² Див.: Дрозд Р. «Конфлікт пам'яті»: до питання про вшанування жертв польсько-українського протистояння 1940-х рр. на території сучасної Польщі. *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 92.

³ Див.: Калішук О. Українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни: інтерпретації минулого в умовах зміни геополітичних реалій. *Український історичний журнал*. 2023. № 4. С. 107.

⁴ Див.: Чекаленко Л. Історична пам'ять як чинники внутрішньої і зовнішньої політики Республіка Польща. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 3(19). С. 157.

стало після 2014 р., коли Росія, реалізуючи гібридну стратегію геополітичного реваншу проти України, анексувала Автономну Республіку Крим та м. Севастополь та встановила в окремих районах Донецької та Луганської областей підконтрольні квазідержавні терористичні організації – т. зв. «Донецьку народну республіку» та «Луганську народну республіку». Підтримка Республікою Польща відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності України не могла влаштувати РФ. У цьому контексті варто згадати слова знаного польського дослідника, директора Інституту політичних студій Польської академії наук Гжегожа Мотики, що «... поляків та українців ніщо не розділяє, окрім суперечки про один фрагмент історії – волинські злочини», припускаючи можливість використання тих подій на користь Росії в сучасній гібридній війні¹.

Ретроспективний аналіз пошкодження пам'ятників на військових похованнях в Польщі та Україні впродовж минулого десятиліття варто розпочати зі свідчень голови Об'єднання українців у Польщі Петра Тими, у яких йдеться про черговий акт вандалізму, окрім відомих на той час здійснених руйнувань місць поховань у селах Грушовичі, Радруж, Молодич, Вербиця, Монастир, Пикуличі, Ліски, – 9 жовтня 2015 р. представниками української меншини на цвинтарі села Верхрата Любачівського повіту Підкарпатського воєводства було виявлено зруйнований пам'ятник українцям, серед яких були і члени УПА².

Наступний подібний акт стався 10 березня 2016 р. – невідомі зруйнували одну плиту монументу воїнам УПА та місцевим мешканцям у селі Молодичі Підкарпатського воєводства Польщі. Він знаходиться на місці греко-католицького кладовища. Згідно з П. Тимоєю, руйнування пам'ятника в Молодичах – це не «жарт, а класична провокація». *«Всі ці акти вандалізму були записані на відео і їх мож-*

¹ Див.: Трегуб Г. Гжегож Мотика: «Сьогодні можна сказати, що поляків та українців ніщо не розділяє, окрім суперечки про один фрагмент історії – волинські злочини». *Український Тиждень*. 17 березня 2017. URL: <https://tyzhden.ua/gzhegozh-motyuka-sohodni-mozhna-skazaty-shcho-poliakiv-ta-ukraintsiv-nishcho-ne-rozdiliaie-okrim-superechky-pro-odyn-frahment-istorii-volynski-zlochyny/>

² Див.: На сході Польщі вкотре знищили українське поховання, *Польське радіо*. 10 жовтня 2016. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/274668>

на знайти в інтернеті, зокрема на сайті *novorossia.today*, авторами їх є представники націоналістичної організації «*Obóz Wielkiej Polski*». Я думаю, що це вчинки, інспіровані Росією. Все це робиться в інтересах Росії, яка хоче посварити поляків і українців», – підкреслив Тима (Wandale zniszczyli pomnik..., 2016). Докладніше витоки, характер та провокативну діяльність самої організації «*Obóz Wielkiej Polski*» («Табір великої Польщі») аналізує О. Никоноров¹.

Ще один пам'ятник зазнав руйнувань на початку жовтня 2016 р. у селі Верхрата Підкарпатського воєводства. Йдеться про кам'яний хрест на терені греко-католицького кладовища. Пам'ятник, встановлений у 1993 році, був присвячений пам'яті цивільних українців та бійців УПА, які загинули під час Другої світової війни та в повоєнний період. На відео, опублікованому на платформі YouTube, видно, як пам'ятник у селі Верхрата руйнують серед білого дня. Двоє чоловіків за допомогою відбійного молотка спочатку розбивають кам'яний хрест, а потім – постамент. В описі до відео зазначено, що пам'ятник знищили «патріоти» з групи «Тихотемні». Запис оприлюднив польський прокремлівський активіст Давід Гудзец, відомий своєю підтримкою бойовиків на Донбасі².

Виходячи з публікацій окремих українських електронних засобів масової інформації, ультра націоналісти з групи «*Obóz Wielkiej Polski*» взяли відповідальність за напади на пам'ятники бійцям УПА у східній Польщі в листопаді 2016 р.³.

Погоджуємося з думкою польського журналіста та дослідника сучасного політичного життя Російської Федерації та Республіки Білорусь М. Кацевіча: «*Це сплановані дії, які здійснюються переважно Табором Великої Польщі та націоналістами. І йдеться не лише*

---

¹ Див.: Никоноров О. Активність проросійських організацій і рухів в Польщі. *Польсько-українська конфронтація чи співпраця?*: матеріали круглого столу (25 травня 2017 р., м. Київ). Київ: Фонд підтримки демократичних ініціатив, 2017. С. 10–18.

² Див.: Савицький Ю. Руйнування українських пам'ятників у Польщі: польська влада мовчить, але реагує громадськість. *Радіо Свобода*. 11 жовтня 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28046418.html>

³ Див.: Україна – Польща: війна пам'ятників чи втручання третьої сили? *Волинські новини*. 27 січня 2017. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/ukrayina-polshcha-viyna-pamiatnykiv-chy-vtruchannia-tretoy-sily/>

про цвинтарний вандалізм, наругу над українцями та демонстрацію ненависті до УПА. Вперше ганебне знищення надгробків супроводжується не лише антиукраїнськими гаслами, пов'язаними з Волинню, УПА та трагічною польсько-українською історією, а й гаслами, пов'язаними з війною на Сході України. Таким чином вони ідеально вписуються в пропагандистську війну, яку веде Москва. Вони мають за мету викликати злам у симпатіях поляків до України, яка бореться з російською агресією»¹.

Л. Стрільчук наводить наступну ретроспективну хронологію пљондрування місць української національної пам'яті на території Польщі².

Таблиця 1

Хронологія пљондрування місць української національної пам'яті на території Польщі у 2014–2016 рр.

Дата	Місце події	Об'єкт	Результат
04.2014 р.	с. Молодичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятник українській громаді села	спаплюжено
03.2014 р.	с. Грушовичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства	символічна могила вояків УПА	осквернено
05.2014 р.	с. Грушовичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятний знак на символічній могилі вояків УПА	осквернено повторно

¹ Kaciewicz M. Nienawiść, czyli komu służy niszczenie ukraińskich pomników? *NewsWeek Polska*. 2 November 2016. URL: <https://www.newsweek.pl/opinie/pomniki-ura-w-polsce-niszczenie/4jshh09>

² Див.: Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження: наук. журн. Спец. вип.: доп. на міжнар. наук.-практ. конф. «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 179–180.

Дата	Місце події	Об'єкт	Результат
02.07.2014 р.	с. Вербиця Томашівського повіту Люблінського воєводства	пам'ятний знак на увічнення українських жертв комуністичних репресій	пошкоджено
2015 р.	гора Монастир біля с. Верхрати Любачівського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятний знак воякам УПА	спаплюжено
2015 р.	с. Молодичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятний знак воякам УПА	спаплюжено
2015 р.	с. Радружі Любачівського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятний знак загиблим українцям	пошкоджено
2015 р.	с. Білосток Грубешовського повіту Люблінського воєводства	пам'ятний знак воякам УПА	спаплюжено
27.05.2015 р.	с. Грушовичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятний знак на символічній могилі вояків УПА	пошкоджено
05.03.2016 р.	с. Молодичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятник українській громаді	частково знищено
15.05.2016 р.	с. Пикуличі поблизу Перемишля	могили українського військового кладовища	здійснено наругу
09.10.2016 р.	с. Верхрата Любачівського повіту Підкарпатського воєводства	пам'ятник на братській могилі вояків УПА	знищено

Згідно з даними Українського інституту національної пам'яті, відбулося 15 атак на місця поховань українців в Польщі: 2014 р. – 5; 2015 р. – 6; 2016 р. – 3; перша половина 2017 р. – 1. До таких місць належать: пам'ятний знак воякам УПА (урочище Білосток); пам'ятний знак на увічнення українських жертв комуністичних репресій (с. Вербиця); пам'ятник на братській могилі 13-х вояків УПА (с. Верх-рата); пам'ятник українській громаді села (с. Молодичі); пам'ятний знак воякам УПА на горі Монастир (біля с. Верхрати); пам'ятний знак увічнення українських жертв комуністичних репресій (с. Радруж); надмогильний пам'ятник воякам УПА (с. Грушовичі); могили українського військового кладовища (с. Пикуловичі)¹.

Аналіз вищевикладених фактів дозволяє зробити висновок, що ланцюжок наслідкових явищ очевидний: непримиренність у трактуванні історичних подій призводить до протистояння історичних пам'ятей, а війна історичної пам'яті спричиняє «війни на могилах», загострення міжнаціональних суперечок і, як результат – погіршення міждержавних взаємин. Лише докорінна зміна підходів у цій площині може згладити конфлікт².

Окрім власне нападів на місця поховань українців у Польщі нерідко траплялися провокації під час заходів із їх вшанування. За приклад таких дій служить щорічний похід до українського військового цвинтаря в Пикуличах неподалік Перемишля. Як правило, це свято національної пам'яті складається із літургії у місцевому соборі УГКЦ, ходи від церкви до місць поховань та панахиди на військовому цвинтарі. Напади на учасників ходи та провокації у досліджуваний період траплялися доволі часто. Як пригадує неодноразовий учасник цих подій, український історик М. Литвин, усі провокатори зазвичай є польською молоддю, вони одягнені в однакові футболки з антиукраїнською символікою, їхні дії сплановані та синхронізовані, вони пере-

---

¹ Див.: Атака з тилу: інтриги Кремля у Польщі. *Петр и Мазена*. 11 червня 2017. URL: <https://petrimazepa.com/kremlinfrontinpoland.html>; За три роки у Польщі осквернили 15 українських пам'ятників – УІНП. *BBC News Україна*. 5 травня 2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-39814874>

² Див.: Стрільчук Л. Війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: відгомін минулого чи політизація історичної пам'яті? *Військово-науковий вісник*. 2019. Вип. 32. С. 178.

шкоджають руху колони, вигукують антиукраїнські гасла та намагаються вступити в бійку. М. Литвин наголошує також на присутності російських журналістів: *«Наша хода рухалась вулицями міста від Кафедрального собору УГКЦ св. Івана Хрестителя до цвинтаря у селі Пикуличі. В час руху колони до мене підходить людина, яка представляється кореспондентом газети «Красная Звезда» (друкований орган збройних сил Російської Федерації – А. Щеглов). Вона запитує про мету цього походу та мою оцінку заходу. Розмовляє російською без акценту та, на мою думку, знає, що уже заплановані провокації, пов'язані із Волинською трагедією, ОУН, УПА...»*¹. Сам перебіг провокацій зберігся в мережі².

Активісти «Кіберхунти», «Українського кіберальянсу», InformNapalm віднайшли інформацію щодо діяльності Олександра Усовського. Його праці публікувалися у межах проєкту «Український вибір» Віктора Медведчука, кума В. Путіна. Подібні проєкти О. Усовський реалізовував із застосуванням офіційного прикриття – фіктивної недержавної організації «Східноєвропейська культурна ініціатива», що діяла з 2013 р. Місце реєстрації – м. Братислава, Словаччина. Бюджет – 42 тис. євро на місяць. Починаючи з середини 2014 року (початок активних бойових дій на Донбасі), «Східноєвропейська культурна ініціатива» співпрацює з російським Інститутом країн Співдружності Незалежних Держав (керівник – депутат нелегітимної Державної думи РФ К. Затулін).

Початковою метою О. Усовського було створення громадської ініціативи, яка працювала б в інформаційному просторі «Вишеградської групи» (Польща, Чехія, Словаччина й Угорщина) та просувала ідеї «руського міра» у країнах Східної Європи³.

¹ Литвин М. Свято української національної пам'яті у місті Перемишль: [інтерв'ю з доктором історичних наук, професором М. Литвином про історію, традиції та сучасний стан проведення Свята української національної пам'яті в Польщі]; інтерв'ю від А. Щеглова. Особистий архів А. Щеглова.

² Див.: Protest podczas procesji w Przemyślu. *RBR.INFO.pl*. 27 czerwca 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QpZXsXlanxk>

³ Див.: Попович О. УПА vs АК у публічному дискурсі української та польської влади (2005-2017). *Емінак*. 2018. № 1(1). С. 157. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001045669>.

Зокрема, на кінець літа – середину осені 2014 року припали активні антиукраїнські акції та вчинки у Республіці Польща. Усовський взаємодіяв із членами правої організації Табір Великої Польщі (OWP – Obóz Wielkiej Polski), Samoobrona Матеуша Піскорського та іншими активістами середнього рівня. *«Активніше за інших у боротьбі з українськими пам'ятниками Усовському допомагав активіст OWP Wojciech Waclaw Wojtulewicz. У серпні 2014 року вони активно співкувалися з Усовським з приводу акції біля пам'ятників воїнам УПА у Східній Польщі. Зокрема, йшлося про пам'ятник в Хрущовицях... Цікаво, що такі «патріотичні» пориви польських правих оплачує Кремль. Ціна досить помірна. Така акція з пам'ятником УПА і виїздом на мітинг у Будапешт обійшлася російському бюджету всього в 2000 доларів (або євро)»*, – зазначається у розслідуванні¹.

У свою чергу Ян Пекло, директор Польсько-української фундації співпраці ПАУСІ (в минулому – посол Республіки Польща в Україні – А. Щеглов) переконаний, що руйнування українських пам'ятників на території Польщі здійснюється руками маріонеток Кремля: *«Те, що інформація блискавично з'являється на сайті «Новоросії», свідчить про те, що є безпосередній зв'язок між російською агентурою, Росією та нищенням цих українських пам'ятників УПА на території Польщі»*, – зазначив Я. Пекло².

Досвід сучасних українсько-польських відносин показує, що медійний аспект суперечок навколо місць національної пам'яті здатен одночасно збурювати обидва суспільства, спричиняти ворожнечу та призводити до актів вандалізму на обох сторонах українсько-польського кордону. Без роздмухування в ЗМІ болючих проблем вдалося б уникнути багатьох неприємних сутичок навколо місць національної пам'яті в сучасних двосторонніх відносинах. Тому важливість збалансованої державної політики щодо ЗМІ в Україні та Республіці Польща важко переоцінити. Не менш важливо, щоб журналісти від-

---

¹ InformNapalm показав, як Кремль фінансує польських радикалів. *Українформ*. 01 березня 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2185467-informnapalm-pokazav-ak-kreml-finansue-polskih-radikaliv.html>

² Савицький Ю. Пам'ятники УПА у Польщі руйнує агентура Кремля – Ян Пекло. *Радіо Свобода*. 20 серпня 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27200020.html>

повідально ставились до висвітлення подій та розуміли наслідки, які спричинює брехлива, перекручена чи однобоко подана інформація¹.

Окрім того, помітною є і певна ідеологічна спрямованість видань. О. Добржанський умовно розподіляє їх на такі групи: проросійські, проукраїнські з прихильним ставленням до Польщі; такі, що дотримуються офіційної державної позиції щодо Польщі².

Зазначені факти яскраво свідчать про кризу сучасних українсько-польських відносин у сфері міжнародного порозуміння та примирення. Вона проявляється у конфліктах, пов'язаних із історичною пам'яттю, так званих «війнах на могилах», а також у суспільно-політичному дискурсі, що призводить до загострення не тільки міжнародних стосунків між українцями та поляками, але й міждержавних відносин. Як показує практика, саме історична пам'ять суспільств стає своєрідним маркером, здатним у найкоротші терміни змінити тональність міжнародного порозуміння, загострюючи суперечки як на рівні політиків, так і звичайних громадян³.

Російське вторгнення в Україну чітко розставило все на свої місця. Вектор історичної пам'яті щодо злочинів Росії проти польського народу змістився в бік підтримки України. Більшість поляків зрозуміли важливість існування незалежної України для вільної Польщі. Більше того – надавали підтримку тисячам українських біженців – переважно жінкам та дітям, за що українське суспільство їм безмежно вдячне⁴.

Можемо погодитися з О. Каліщук, що російська агресія та жорстока війна надала нової атмосфери та на певний час затьмарила

---

¹ Див.: Нінічук А. Медійний аспект українсько – польських суперечок навколо місць національної пам'яті. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип.143 (№4). Ч. 1. Історичні науки. С. 150.

² Див.: Добржанський О. Вплив сучасних ЗМІ на формування історичної пам'яті українців та поляків. *Історичні та політологічні дослідження*. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково – практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2018. С. 19.

³ Див.: Складні питання історичної пам'яті у парадигмі діалогічності культур: Колективна монографія / Київський університет імені Бориса Грінченка. Білосток: Білоруське історичне товариство, 2019. С. 141.

⁴ Див.: Чекаленко Л. Історична пам'ять як чинники внутрішньої і зовнішньої політики Республіка Польща. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 3(19). С. 52–53.

трагічні історичні події. А помилкова практика «бухгалтерії кривд» не повинна більше застосовуватися. Історичні дослідження повинні не тільки обмежуватися вимірюванням провини та відповідальності за минуле, а й встановлювати, тлумачити його причини, створювати висновки для майбутнього¹.

Конфліктні та трагічні сторінки історії при узгодженому та важеному трактуванні можуть також слугувати об'єднаним принципом, через усвідомлення трагізму й втрат, що мали місце у взаєминах українців і поляків. На політичних елітах обох країн, у першу чергу, лежить відповідальність за те, чи історична пам'ять народів стане шляхом до примирення, чи приводом для конфлікту?²

Таким чином, на основі дослідження історіографії та різних інформаційних джерел запропоновано новий комплексний підхід до розуміння причин, ходу та наслідків короткострокових спроб загострення українсько-польських відносин, пов'язаних із випадками пошкодження пам'ятників на військових кладовищах періоду Другої світової війни. Це відбувалося під впливом інформаційно-психологічних операцій Російської Федерації та активного втручання «агентів» російського впливу в Польщі. Численні випадки пошкодження, особливо у період 2015–2017 років, пам'ятників на військових похованнях часів Другої світової війни є насамперед злочинами, які мають бути засуджені, а винні особи – встановлені та притягнуті до кримінальної відповідальності. Необхідно визнати, що розгортання 24 лютого 2022 року широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України тимчасово відсунуло на «другий план» проблему, що описується. Проте, з літа 2024 року, за активної участі російських агентів впливу, ця проблема стала помітним негативним фактором у українсько-польських відносинах у період найгострішого проти-

---

¹ Див.: Калішук О. Українсько-польські відносини. Важке минуле – нове майбутнє. Як розмовляти про Волинь'43. *Українська історія у публічному просторі*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, Львів – Торунь, 17–18 травня 2024 р.). Львів: Liha-Pres, 2024. С. 83.

² Див.: Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження*: наук. журн. Спец. вип.: доп. на міжнар. наук.-практ. конф. «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2018. С. 182.

стояння російській збройній агресії проти України. Це сталося в умовах, коли до бойових дій залучаються не лише іранські ракети та дрони, північнокорейські боеприпаси, але й північнокорейські вояки – нова «вісь зла» набула своїх агресивних форм.

==== Список використаних джерел

1. Атака з тилу: інтриги Кремля у Польщі. *Петр и Мазена*. 11 червня 2017. URL: <https://petrimazepa.com/kremlinfrontinpoland.html>
2. Добржанський О. Вплив сучасних ЗМІ на формування історичної пам'яті українців та поляків. *Історичні та політологічні дослідження*. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково – практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2018. С. 16–22.
3. Дрозд Р. «Конфлікт пам'яті»: до питання про вшанування жертв польсько-українського протистояння 1940-х рр. на території сучасної Польщі. *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 90–102.
4. За три роки у Польщі осквернили 15 українських пам'ятників – УІНП. *BBC News Україна*. 5 травня 2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-39814874>
5. Каліщук О. Українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни: інтерпретації минулого в умовах зміни геополітичних реалій. *Український історичний журнал*. 2023. № 4. С. 98–112. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.098>
6. Каліщук О. Українсько-польські відносини. Важке минуле – нове майбутнє. Як розмовляти про Волинь'43. *Українська історія у публічному просторі*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, Львів – Торунь, 17–18 травня 2024 р.). Львів: Liha-Pres, 2024. С. 83.
7. Литвин М. Свято української національної пам'яті у місті Перемишль [інтерв'ю з доктором історичних наук, професором М. Литвином про історію, традиції та сучасний стан проведення Свята української національної пам'яті в Польщі]; інтерв'ю вів А. Щеглов. *Особистий архів А. Щеглова*.
8. На сході Польщі вкотре знищили українське поховання. *Польське радіо*. 10 жовтня 2016. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/274668>

9. Никоноров О. Активність проросійських організацій і рухів в Польщі. *Польсько-українська конфронтація чи співпраця?: матеріали круглого столу* (Київ, 25 травня 2017 р.). Київ: Фонд підтримки демократичних ініціатив, 2017. С. 10–18.
10. Нінічук А. Медійний аспект українсько – польських суперечок навколо місць національної пам'яті. *Глея: науковий вісник*. 2019. Вип. 143 (№4). Ч. 1. Історичні науки. С. 148–151.
11. Попович О. УПА vs АК у публічному дискурсі української та польської влади (2005-2017). *Емінак*. 2018. № 1 (1). С. 157. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001045669>
12. Притуляк В. Місця національної пам'яті на українсько-польському порубіжжі: як форма локальної історії та національної самоідентифікації. *Українська історія у публічному просторі: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (Луцьк, Львів – Торунь, 17–18 травня 2024 р.). Львів: Liha-Pres, 2024. С. 52.
13. Савицький Ю. Пам'ятники УПА у Польщі руйнує агентура Кремля – Ян Пекло. *Радіо Свобода*. 20 серпня 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27200020.html>
14. Савицький Ю. Руйнування українських пам'ятників у Польщі: польська влада мовчить, але реагує громадськість. *Радіо Свобода*. 11 жовтня 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28046418.html>
15. Складні питання історичної пам'яті у парадигмі діалогічності культур: Колективна монографія / Київський університет імені Бориса Грінченка. Білосток: Білоруське історичне товариство, 2019. 292 с.
16. Стрільчук Л. Війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: відгомін минулого чи політизація історичної пам'яті? *Військово-науковий вісник*. 2019. Вип. 32. С. 168–180.
17. Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження*. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2018. С. 179–182.
18. Стрільчук Л. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українсько-польських відносинах. *«Україна-Польща: історичне сусідство»*: матеріали міжнародної наукової конференції (Вінниця, 19–20 травня 2017). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». С. 376–377.
19. Трегуб Г. Гжегож Мотика: «Сьогодні можна сказати, що поляків та українців ніщо не розділяє, окрім суперечки про один фрагмент історії – во-

- линські злочини». *Український Тиждень*. 17 березня 2017. URL: <https://tyzhden.ua/gzhegozh-motyka-sohodni-mozhna-skazaty-shcho-poliakiv-ta-ukraintsiv-nishcho-ne-rozdiliaie-okrim-superechky-pro-odyn-frahment-istorii-volynski-zlochyny/>
20. Україна – Польща: війна пам’ятників чи втручання третьої сили? *Волинські новини*. 27 січня 2017. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/ukrayina-polshcha-viyna-pamiatnykiv-chy-vtruchannia-tretoy-sily/>
21. Чекаленко Л. Історична пам’ять як чинники внутрішньої і зовнішньої політики Республіка Польща. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. №3 (19). С. 34–56.
22. InformNapalm показав, як Кремль фінансує польських радикалів. *Українформ*. 01 березня 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2185467-informnapalm-pokazav-ak-kreml-finansue-polskih-radikaliv.html>
23. Kaciewicz M. Nienawiść, czyli komu służy niszczenie ukraińskich pomników? *NewsWeek Polska*. 2. Listopada 2016. URL: <https://www.newsweek.pl/opinie/pomniki-upa-w-polsce-niszczenie/4jshh09>
24. Protest podczas procesji w Przemyślu. *RBR.INFO.pl*. 27 czerwca 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QpzXsXlanxk>

Розділ 2

ІНСТИТУТИ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

2.1. Основні тенденції розвитку сучасного спорту як соціального інституту

Кириленко Олеся Миколаївна

*докторка соціологічних наук, професорка
завідуюча кафедри загальнотеоретичних правових та гуманітарних
дисциплін*

Рівненський інститут Київського університету права НАН України

Спорт є об'єктом досліджень різних наукових дисциплін. Вивчення та аналіз розвитку спорту як соціального інституту відбувається насамперед в межах сучасної соціології, її спеціального напрямку – соціології спорту. Соціологія спорту активно розвивається у всіх країнах світу впродовж останніх 60-ти років. Соціологія спорту є напрямом діяльності Дослідницького комітету 27 (RC27 Sociology of Sport) в рамках Міжнародної соціологічної асоціації¹. В 1993 році була створена Міжнародна асоціація соціології спорту (International Sociology of Sport Association (ISSA)), яка об'єднує дослідників соціальних проблем спорту різних країн світу. Міжнародна асоціація соціології спорту має своє спеціальне видання – міжнародний журнал «International Review for the Sociology of Sport» та проводить щорічні міжнародні конгреси².

---

¹ Див.: RC27 Sociology of Sport. International Sociology Association. URL: <https://www.isa-sociology.org/en/research-networks/research-committees/rc27-sociology-of-sport/>

² Див.: International Sociology of Sport Association (ISSA). URL: <https://www.issa1965.org/about/>; International Review for the Sociology of Sport. URL: <https://www.issa1965.org/publications/>; International Sociology of Sport Association. Past Events. URL: <https://www.issa1965.org/events/past-events/>

Сучасна соціологія спорту приділяє велику увагу дослідженню інституціональних аспектів розвитку сфери спорту та фізичного виховання. Цьому аспекту вивчення проблем сучасного спорту присвячені роботи таких дослідників, як А. Жемільські, Г. Едвардс, А. Даніелс, Г. Кеньон, К. Такеношіті, Є. Аллардт, Г. Люшен, А. Воль, Е. Пуделкієвич, К. Хейніл, П. Макінтош, Дж. Лоу, З. Кравчик, Г. Дюмазедьє, Р. Вудс та ін.

Так, американський соціолог спорту Р. Вудс дає наступне визначення: «Спорт – це інституалізована спортивна діяльність, що включає спортивну майстерність і спеціальні умови, засоби та обладнання, і яка проводиться згідно з прийнятими наборами правил для визначення переможців»¹.

У своїй статті «Спорт як соціальний інститут: вступне зауваження до структурного аналізу» відомий польський соціолог спорту Анджей Жемільські визначив спорт як універсальний соціальний інститут урбанізованих і індустріалізованих суспільств. Спорт як інститут є установою, яка поєднує групи людей – носіїв певних норм та установок. На думку автора, поведінка людей, матеріально-технічна база, організаційні структури, системи інформації в рамках інституту спорту забезпечують відносну стабільність процесу задоволення потреб певних соціальних груп у сфері спортивної та фізичної активності².

Американський соціолог спорту Гаррі Едвардс у своїй роботі «Соціологія спорту» присвятив цілий розділ аналізу спорту як соціального інституту. В цьому аспекті Г. Едвардс розглянув соціальні функції спорту, а також процес відтворення в спорті соціальних ролей через систему механізмів соціального контролю – оцінок і позитивних санкцій, які в спорті реалізується насамперед через схвалення та захоплення. Це має зв'язок з тим, що спорт як інститут американського суспільства забезпечує підтримку основних його цінностей – прагнення до досконалості, а також дисципліна, змагальність, життєва активність, патріотизм і релігійність³.

---

¹ Woods R. B. *Social Issues in sport*. 4th ed. Champaign, IL : Human Kinetics, 2021. P. 7.

² Див.: Ziemiński A. Sport as a social institution. *Kultura Fizyczna*. 1965. No. 1. P. 45.

³ Див.: Edwards H. *The Sociology of Sport*. Homewood, Ill.: Dorsey Press, 1973. P. 130.

Інституціональний підхід був використаний певними авторами для аналізу спорту як інституту соціалізації. Так, Геральд Кеньон і Беррі Макферсон підкреслювали, що соціальні ролі й механізми їх відтворення відбуваються в рамках соціалізації, які в спорті мають свою специфіку й інституціональний характер. Автори виділяють кілька різних напрямів спортивної соціалізації, які реалізуються через взаємодії спорту з інститутами сім'ї й освіти, суспільством, а також через спілкування з однолітками¹. Такий підхід зберігається й у сучасній соціології спорту та фізичного виховання. Ентоні Лакер розглядає спорт поряд з освітою як один із провідних інститутів сучасного суспільства. Освіта і спорт взаємодіють із іншими інститутами й не можуть бути ідеологічно нейтральними, оскільки відображають основні цінності культури².

Отже, інституціональний аналіз спорту насамперед передбачає дослідження його структури і соціальних функцій, однак, за умов зростання темпів соціальних змін стає актуальним динамічний, інституціонально-трансформаційний підхід у вивченні тенденцій розвитку спортивної сфери. В такому аспекті зміни у структурі та функціонуванні сучасного спорту можуть розглядатись і як інституціональні зміни, і як соціальні трансформації. Теорія інституціонального дизайну розкриває для соціологів можливості щодо аналізу моделей інституціональної організації спорту, їх специфіки та траєкторій розвитку (тенденцій розвитку). Особливий інтерес становлять теоретичні підходи в інституціональному аналізі, які спрямовані на вивчення дисфункцій інститутів у форматі інституціональних протиріч та конфліктів, інституціональних воронки та інституціональних пасток. Такі підходи розширюють можливості і для критичного аналізу проблем розвитку сучасного спорту, і для теоретизування щодо обґрунтування необхідності переходу до нових форм його інституціонального

---

¹ Див.: Kenyon G. S., McPherson B. D. An approach to the Study of Sport Socialization. *International Review for the Sociology of Sport*. 1974. Vol. 9, Issue 1. P. 127–139. DOI: <https://doi.org/10.1177/101269027400900109>

² Див.: Laker A. *The sociology of sport and physical education: an introductory reader*. London : Routledge, 2002. p. 1.

розвитку з метою подолання протиріч, дисфункцій, диспропорцій та деформацій¹.

Сучасний спорт – це соціальний інститут, що динамічно розвивається та специфічно втілює процеси соціокультурних змін, які відбуваються у суспільстві на національному та глобальному рівнях. Спорт набуває нових рис, поступово трансформується під впливом внутрішньо та зовнішньо інституціональних факторів. Поряд із цим, спорт має свій особливий вплив на розвиток суспільства, його цінності та організацію.

Системний, структурно-функціональний, соціокультурний підхід розглядає спорт як структуроутворюючу основу фізичної культури суспільства. Поряд із цим, логіка комплексного підходу до розуміння функціонування й розвитку інститутів сучасного суспільства дозволяє сформулювати поняття – інституціональний комплекс фізичної культури, в якому центр (ядро) формують спортивна діяльність у всіх формах. Це – професійний, прикладний, оздоровчий напрями спорту, фізична активність оздоровчого рекреаційного характеру та фізичне виховання (спортивне включно). Дане інституціональне ядро комплексарно доповнюється іншими системами інструментального змісту, які разом інтегруються з різноманітними сферами та інститутами суспільства (функціонують через міжінституціональні зв'язки). В цілому можна виокремити такі основні елементи інституціонального комплексу фізичної культури:

- інститут спорту, який поєднує професійний (вищих досягнень), видовищний спорт, дитячо-юнацький, молодіжний, резервний спорт, прикладний спорт, масовий спорт (спор для всіх), фітнес-спорт, спорт для інвалідів;
- систему фізичного виховання дітей і молоді – сфера взаємодії спорту й освіти;
- систему фізичної активності, фізичної рекреації й спортивного туризму – сфера взаємодії спорту й інститутів дозвілля, відпочинку, оздоровлення, туризму й транспорту;

---

¹ Див.: Кириленко О. М. Теоретичні інтерпретації сучасного спорту як соціального інституту. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2015. Вип. 3 (31). С. 66–80.

- систему адаптивної фізичної культури та інклюзивного спорту (для інвалідів), фізичної реабілітації (лікувальної фізкультури);
- систему спортивної медицини – сфера взаємодії спорту, медицини, охорони здоров'я;
- систему спортивної науки – сфера взаємодії спорту та інституту науки;
- систему спортивної індустрії, спортивного ринку (спортивної економіки) – сфера взаємодії спорту й економічних інститутів;
- систему спортивної архітектури, матеріально-технічної бази – сфера взаємодії спорту та архітектури, спортивної науки та спортивної індустрії;
- систему спортивної політики, спортивного права – сфера взаємодії спорту й політичних інститутів, правовою системою;
- систему спортивної інформації та спортивних масмедіа – сфера взаємодії спорту й інститутів ЗМІ;
- система спортивного шоу-бізнесу – сфера взаємодії спорту, сучасного мистецтва та шоу-бізнесу¹.

Вплітаючись у тканину інституціональної структури суспільства, спорт має свою автономну систему спортивних організацій і відносин. До них належать: спортивні зали, центри, клуби, школи, спортивні стадіони, плавальні басейни та ін.), а також органи державного управління спортом, спортивні федерації, ліги, співтовариства, клуби. При цьому спорт, як і будь-який інший соціальний інститут, є відкритою соціальною організацією й взаємодіє з усіма інститутами суспільства, його системами. В такому змісті сучасний спорт має зони спільного функціонування з іншими соціальними системами й інститутами. Так, заклади вищої освіти, які готують тренерів, викладачів з фізичного виховання, спортивних менеджерів, є елементом системи професійної освіти, а заняття з фізичного виховання та спортивні секції в школах і університетах є зоною взаємодії спорту й інституту освіти.

Важливою сферою міжінституціональної взаємодії є органи державного управління, які регулюють відносини у сфері спорту на національному й регіональному рівнях, а також функціонування тих

---

¹ Кириленко О. М. Інституціональні трансформації сучасного спорту: монографія. Рівне : Гедеон Прінт, 2011. С.125–128.

неурядових організацій, які фінансуються з державного бюджету (Національні олімпійські комітети, спортивні федерації). Це – зона взаємодії інституту спорту й держави як політичного інституту. Тут необхідно згадати про використання спорту у фізичній підготовці складу армії (інститут виконавської гілки державної влади), правоохоронних органів, бійців спеціальних силових структур, пожежників, рятувальників, що визначає прикладне використання спорту і спортивної підготовки (пожежно-прикладний спорт, військовий спорт та підготовка рятувальників, спецназу, сил спеціальних операцій тощо).

Спортивна індустрія, спортивний ринок – виробництво, продаж і споживання спортивних товарів і послуг є зоною взаємодії спорту й економічних інститутів.

Спортивна медицина, спортивна фармакологія й фізична реабілітація – це сфера взаємодії спорту й інституту медицини.

Спортивні ЗМІ демонструють іншу сферу спільного розвитку спорту й телебачення, преси, інтернету, яке в останні десятиліття значно активізувалося й стало визначальним у функціонуванні національного й міжнародного, глобального спорту.

Залучення спортсменів до естрадних шоу, до зйомки музичних кліпів та кінофільмів (документальних і художніх), до демонстрації модного одягу свідчить про розвиток тісних зв'язків між спортом і мистецтвом. Хореографія як мистецтво танцю, руху й розвиток фізичних можливостей людини демонструються як у спорті (художня й спортивна гімнастика, спортивні бальні танці, спортивний рок-н-рол, аеробіка, фігурне катання, фрістайл та ін.), так і в різних видах танцювальної культури (сучасний балет, різні види танців, степ, брейк-денс), а також у цирковому й естрадному мистецтві.

Інституціональний простір відпочинку й дозвілля містить спортивний компонент – спортивний туризм (подорожі з метою побачити спортивні змагання), гірський і зелений туризм, спортивні ігри й розваги в зонах відпочинку. Тут використовуються рекреаційні можливості спорту. Зоною особливої рекреації є спорт на виробництві, коли під час або після роботи люди можуть займатися спортом і фізичними вправами з метою відновлення й зміцнення здоров'я (фізична рекре-

ація). Такі можливості надають виробничі компанії, у яких створені умови для занять спортом.

Розвиток наукових основ сучасного спорту, який проявляється у використанні сучасної техніки, штучних матеріалів, медичних знань і технологій, і власне, вся спортивна наука (фізіологія спорту, біохімія спорту, спортивна кінезіологія, спортивна медицина, спортивна психологія, спортивна педагогіка та інші) демонструють розвиток інтегративного поля між спортом, наукою й технікою.

Найбільш складним і значущим проявом взаємодії між інститутом спорту та іншими інститутами сучасного суспільства є масові спортивні заходи у формі спортивних змагань / ігор, а також спортивних фестивалів, шоу. На рівні локальних, регіональних, національних і міжнародних чемпіонатів такі заходи набули характер видовища, специфічного виду або шоу, що мають багато спільних рис з театральними дійствами, при цьому – дуже великого масштабу. Організація й проведення спортивних масових заходів являє собою складну взаємодію між спортом, державою (залучаються керівники до організації й церемоніям, а також бюджетні кошти), економічними, включаючи комерційні організації (організатори й спонсори), засобами масової інформації й мистецтвом¹. В такому аспекті спортивні шоу поєднують в одну організацію діяльність різних професійних груп людей – спортсменів, тренерів, суддів, спортивних менеджерів і маркетологів, керівників спортивних федерацій і державних органів, художників, режисерів-постановників, лікарів, журналістів. Важливим колективним учасником спортивних заходів, шоу є глядацька аудиторія, яка може або безпосередньо брати участь у проведенні видовища, або споглядати видовище з екранів телевізорів, комп'ютерних моніторів. Поведінка спортивних глядачів, фанатів визначається сучасними дослідниками спорту як відносно новий вид культури, що одержав назву навколоспортивної культури². Таким чином, взаємодія між

---

¹ Див.: Greenwell T. C., Danzey-Bussell L. A., Shonk D. J. *Managing Sport Events*. 3rd ed. Campaign, IL : Human Kinetics, 2025. xi, 300 p.

² Див.: Gülay G. *Beyond the Game: Athletes, Events, Spectators and Venues in Sports Marketing*. Manisa: Turkuaz Kongre Organizasyonu Fuarçılık Yayıncılık Eğitim Turizm ve Ticaret Limited Şirketi, 2023. P. 35–36.

спортсменами та глядачами є подієвим центром спортивного видовища, коли всі інші учасники виконують організаційно-комплементарні, допоміжні функції.

Зауважимо, що сучасні Олімпійські ігри, чемпіонати світу з футболу та інших популярних видів спорту збирають величезні аудиторії глядачів, включно з віртуальними. Тому їх відносять до «sport mega events» – спортивних мегаподій, які потребують особливого менеджменту і маркетингу, потужної фінансової та матеріально-технічної, зокрема архітектурної бази, а також медійної підтримки, медичного контролю¹. З цими спортивними мегаподіями не можуть конкурувати ніякі інші мегаподії глобального масштабу, що дозволяє зробити висновок про розвиток феномену спорту як фактору глобалізації сучасного суспільства і сучасної культури². Що стосується таких міжнародних організацій, як МОК, ФІФА (організатори Олімпійських ігор і чемпіонатів світу з футболу), то їх заслужено відносять до інститутів глобального управління³.

В цілому, спортивне змагання можна розглядати як комплекс міжінституціональної взаємодії, який інтегрує у своєму організаційному просторі діяльність соціальних акторів (соціальних суб'єктів) від різних інститутів, що представляють інституціональні системи (рис. 1).

Необхідно відзначити, що більшість сучасних спортивних видовищ національного й міжнародного рівня набули характеру комерційних заходів, однак, тією або іншою мірою підтримуються державою. Отже, на прикладі спортивного змагання / видовища проявляється складний феномен міжінституціональної інтеграції як системи «спорт – бізнес (економічні інститути) – держава (політичний інститут) – ЗМІ (культурний інститут)», що функціонує також через про-

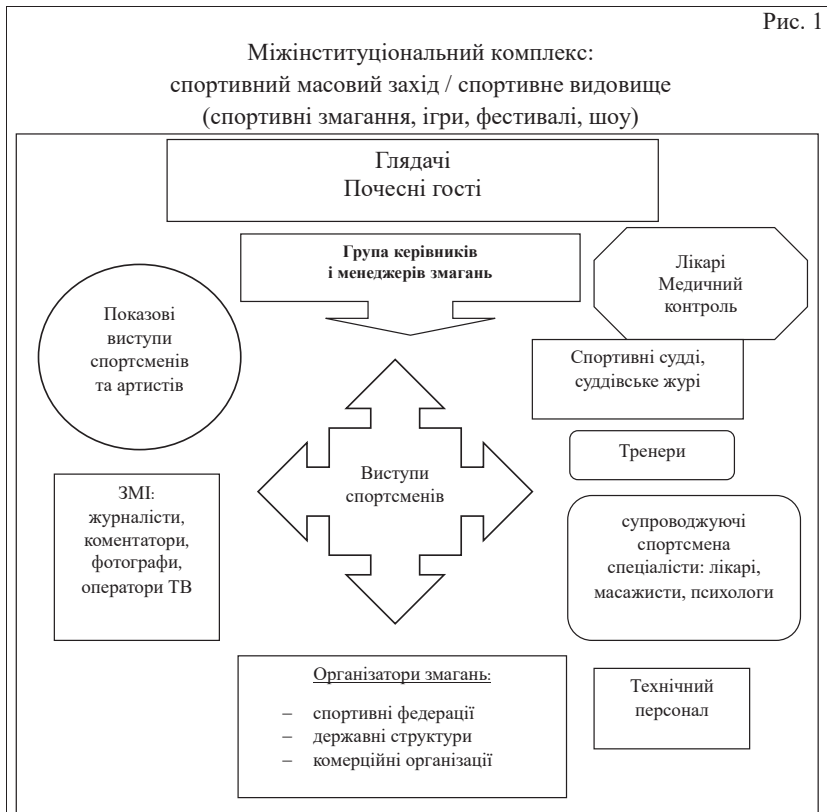
---

¹ Див.: Ludvigsen J. A. L., Rookwood J., Parnell D. The sport mega-events of the 2020s: governance, impacts and controversies. *Sport in Society*. 2022. Vol. 25, Issue 4. P. 705–711. DOI: 10.1080/17430437.2022.2026086

² Див.: Globalization and sport / edited by Richard Giulianotti and Roland Robertson. Malden, MA ; Oxford : Blackwell Pub., 2007. viii, 144 p.

³ Див.: Кириленко О. М. Розвиток інституту спорту в умовах глобалізації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2010. №4–1. С. 115–124.

сторову вертикаль суспільства: «глобальний рівень – континентальний рівень – національний рівень – локальний рівень».

Спортивні змагання є найважливішою, системоутворюючою і мотивуючою складовою спортивних тренувань поряд з циклами тренувань та відновлення, відпочинку атлетів¹. Це робить змагання першочерговим фактором професіоналізації спортивної діяльності, оскільки вони дозволяють атлетам публічно продемонструвати результати

¹ Див.: Тодорова В. Г. Основи теорії і методики спортивного тренування : навчальний посібник. Одеса : Університет Ушинського, 2023. С. 68.

тренувань і легітимізувати (формалізувати) свій спортивний статус у системі спортивної кваліфікації (ієрархії) через оціночну діяльність спортивних суддів. Діяльність тренерів принципово важлива на всіх етапах спортивної діяльності, кар'єри спортсменів, що інтегрує їх у єдину систему взаємодії зі всіма іншими суб'єктами спортивного процесу «спортсмен – тренер – суддя – глядач – менеджер»¹.

Отже, спортивні змагання є не просто проявом міжінституціональної інтеграції спорту з іншими сферами суспільства, вони визначають процес професіоналізації та ускладнення спорту, спортивної культури, спортивного менеджменту та спортивного бізнесу. Це дозволяє зробити висновок про те, що сфера професійного спорту або спорту вищих досягнень є найбільш інституціоналізованою підсистемою інституту спорту.

Спорт як соціальний інститут виконує цілу низку важливих для суспільства функцій. Узагальнення та аналіз різних підходів та думок відносно *функцій сучасного інституту спорту* дозволяє виділити три їх основні групи².

Першу групу представляють базові функції спорту, які відображають потреби людей і суспільства у формуванні та підтримці індивідуальних фізичних можливостей та здібностей, збереженні та зміцненні здоров'я, відпочинку та відновленні життєвих сил, розвагах, пізнанні своїх фізичних можливостей, а також потреби в руховій активності та творчості. В цю групу функцій входять:

- функція соціалізації;
- функція оздоровлення;
- функція рекреації;
- функція пізнання та креативності;
- функція естетична.

Другу групу функцій інституту спорту становлять ті, які регулюють відносини між людьми в рамках інституціональних практик і підтримують систему міжінституціональних відносин:

---

¹ Див.: Saipе R. Working in Sport and Recreation: A Practical Approach. Cheltenham: Stanley Thorne, 1999. 226 p.

² Див.: Кириленко О. М. Інституціональні трансформації сучасного спорту: монографія. Рівне : Гедеон Прінт, 2011. С. 154–155.

- функція професійної спеціалізації, стратифікації та мобільності;
- функція інституціонального відбору – інклюдії/ексклюзії (включення в інституціональні практики та відносини/виключення з них);
- функція економічна;
- функція управління та контролю.

Третя група функцій спорту як інституту представляє ті функції, які забезпечують соціокультурну інтеграцію й підтримують згуртованість, солідарність людей, соціальних груп і співтовариств навколо цінностей спорту:

- функція інтеграції;
- функція інформаційно-комунікативна;
- функція формування ідентичності та ідентифікації;
- функція видовищна;
- функція ідеологічна;
- функція миротворча;
- функція демократизації, гуманізації;
- функція глобалізації.

Визначені функції інституту спорту мають універсальний характер, оскільки проявляються в усіх країнах, однак на їх реалізацію впливають системні фактори національного розвитку. Зміни, які відбуваються в розвитку спорту, проявляються як у структурі, так і функціях. Це можна проаналізувати у форматі тенденцій інституціонального розвитку сучасного спорту.

Процеси соціальних змін знаходять своє втілення в понятті «тенденції розвитку». Тенденція – це порівняно стійкий напрямок розвитку певного явища, процесу або ідеї. Тенденції в розвитку суспільства та його інститутів відбивають ті напрями, вектори розвитку, які спостерігаються тривалий час, мають послідовний, сталий характер. В контексті інституціонального аналізу напрями розвитку будь-якого інституту можуть бути визначені як траєкторії інституціональних змін або інституціональні траєкторії¹.

---

¹ Див.: Яременко О. Л. Механізми і реалії інституційних змін. *Економічна теорія*. 2006. № 1. С. 10–12; Aoki M. Endogenizing institutions and institutional change. *Journal of Institutional Economics*. 2007. Vol. 3, Issue 1. P. 1–31.

Вивчення змін у сучасному спорті дозволяє виокремити та проаналізувати цілу низку його інституціональних траєкторій, серед яких найбільший трансформаційний ефект мають процеси професіоналізації, комерціалізації, маркетингації, сайєнтизації, медікалізації, інформатизації, медіатизації та глобалізації сучасного спорту.

Необхідно відзначити, що одна група інституціональних траєкторій розвитку сучасного спорту здебільшого пов'язана зі змінами загальносоціального характеру (табл. 1).

Таблиця 1

Інституціональні траєкторії розвитку сучасного спорту

Загальносоціальні траєкторії інституціонального розвитку спорту	
траєкторія	результат
✓ зростання креативності, культурного різноманіття в рамках прискорення темпів накопичення культурних цінностей	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поширення спортивної творчості, поява нових спортивних практик, видів спорту, спортивно-рухової активності, ➤ збільшення цінностей спортивної культури (інформації, знань, технологій, засобів)
✓ розвиток спеціалізації, зростання професіоналізму	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зростання спортивної майстерності ➤ поглиблення спеціалізації за видами спорту та формами професійної діяльності в спорті
✓ зростання та інституціоналізація ризиків	<ul style="list-style-type: none"> ➤ збільшення загроз для здоров'я та життя спортсменів внаслідок переважань, стресів, вживання допінгів ➤ легітимізація ризиків у формі обов'язкового виконання складних та ризикованих вправ або їх підтримка в процесі оцінювання результатів виступів ➤ поширення екстремальних видів спорту

Загальносоціальні траєкторії інституціонального розвитку спорту	
траєкторія	результат
✓ демократизація, розширення доступу до спорту	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зростання відкритості спорту щодо залучення до спортивних занять людей різних соціальних груп – представників кольорових рас та національних меншин, жінок, інвалідів, бідних прошарків, сексуальних меншин, а також людей середнього та похилого віку
✓ посилення інтеграції у сфері спорту на всіх рівнях його розвитку – від локального до глобального	<ul style="list-style-type: none"> ➤ розвиток старих і нових форм взаємодії між спортивними суб'єктами ➤ розширення співробітництва у сфері спортивних відносин ➤ розвиток міжнародного та глобального спорту, розвиток національних та глобальних спортивних зв'язків і комунікацій
✓ посилення диференціації, поглиблення спортивної стратифікації (нерівномірності розвитку та нерівності у спорті)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поява нових видів спорту, нових форм діяльності в спорті, збільшення кількості спортивних організацій ➤ ускладнення нормативних основ та організаційних структур спорту ➤ посилення нерівномірності розвитку різних видів спорту, розвитку спорту в різних країнах та у світі ➤ посилення нерівності в доступі до спортивних занять
✓ фемінізація, гендерні трансформації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ збільшення кількості жінок у спорті ➤ опанування жінками чоловічих видів спорту (маскулінізація жіночого спорту) ➤ фемінізація чоловічого спорту ➤ розвиток спорту серед секс-меншин

Друга група траєкторій інституціонального розвитку спорту демонструє ускладнення вже сформованих та появу нових форм взаємо-

дії спорту з іншими інститутами, що породжує нові норми, практики, форми відносин у спорті. Такі взаємодії можна розглядати і в ракурсі результатів впливу інших інститутів – економічних, політичних, культурних, на розвиток спорту (табл. 2).

Таблиця 2

**Інституціональні траєкторії розвитку сучасного спорту
(продовження)**

Траєкторії розвитку міжінституційних взаємодій спорту	
траєкторія	результат
✓ індустріалізація, комерціалізація, маркетингізація, консюмеризація;	<ul style="list-style-type: none"> ➤ розширення виробництва спортивних товарів та послуг ➤ розширення комерційного сектору в спорті ➤ зростання рівня оплати праці спортсменів ➤ розвиток ринку спортивних товарів та послуг, зростання їх споживання
✓ посилення організаційного та економічного плюралізму	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зростання різноманіття форм власності, господарювання та організації у сфері виробництва та споживання спортивних товарів, послуг, інформації
✓ естетизація, візуалізація, зростання видовищності (шоузація)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зростання ролі спортивної естетики, поширення візуального використання краси тіла та рухів спортсменів в рекламі, на естраді; ➤ зростання кількості спортивних глядачів ➤ збільшення кількості та розвиток спортивних видовищ (шоу)
✓ медикалізація, фармакологізація	<ul style="list-style-type: none"> ➤ посилення ролі медичних знань і технологій у розвитку спорту ➤ розширення практик використання фармакологічних препаратів, стимулюючих засобів (процедур) для досягнення спортивних результатів

Траєкторії розвитку міжінституційних взаємодій спорту	
траєкторія	результат
✓ рекреатизація	<ul style="list-style-type: none"> ➤ розширення простору спорту у сфері рекреації у формі активного залучення до спортивних розваг, туризму, відвідування змагань, перегляду спортивних передач
✓ валеологізація	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поширення оздоровчих форм спортивної активності, оздоровчого фітнесу, посилення їх ролі для збереження здоров'я
✓ сайєнтифікація, зростання інновацій, технологізація, комп'ютеризація	<ul style="list-style-type: none"> ➤ розвиток спортивної науки, наукового забезпечення спорту та спортивної індустрії; ➤ розвиток технічного та комп'ютерного оснащення спорту
✓ інформатизація, медіатизація, віртуалізація	<ul style="list-style-type: none"> ➤ збільшення обсягу спортивної інформації та спортивних медіа ➤ розширення візуального компоненту спортивних комунікацій ➤ розвиток спортивної віртуальної культури
✓ бюрократизація, політизація	<ul style="list-style-type: none"> ➤ посилення формально-бюрократичних, адміністративних основ організації спорту, ➤ зростання кількості спортивних керівників та менеджерів ➤ посилення політичної, державної уваги до спорту та впливу на його розвиток ➤ розвиток спортивного права та юриспруденції
✓ ідеологізація, героїзація	<ul style="list-style-type: none"> ➤ використання спорту для ідеологічної, ціннісної консолідації, формування національної ідентичності ➤ створення та підтримка в суспільстві культового авторитету спортсменів високого класу, високого престижу спортивних досягнень та рекордів

В цілому, можна зазначити, що відбувається процес спортизації сучасного суспільства, що означає посилення ролі спорту в житті людей та суспільства. При цьому спортивна культура демонструє розвиток трьох основних субкультурних територій та векторів розвитку – професійну спортивну культуру, оздоровчу спортивну культуру, біля спортивну культуру або культуру спортивних вболівальників. Спортизація проявляється в посиленні взаємодії спорту з усіма інститутами суспільства – освітою, вихованням, виробництвом, торгівлею, та бізнесом, державою, медициною та охороною здоров'я, рекреації, мистецтва та іншими. Так, яскравим прикладом інтеграції сучасного спорту зі сферами ЗМІ, інтернет-комунікацій, сучасного дозвілля у формі комп'ютерних ігор став процес інституціоналізації кіберспорту (комп'ютерний спорт або електронний спорт – E sport). Це – змагання на основі комп'ютерних ігор в індивідуальному чи груповому форматі¹. В результаті 50-річного розвитку кіберспорт досяг рівня визнання і підтримки його з боку Міжнародного олімпійського комітету (МОК). У 2025 році У Саудівській Аравії будуть проведені перші Олімпійські ігри з кіберспорту².

Спортизація суспільства проявляється в зростанні популярності спортивних видів, спортивного стилю життя та поширенні моди на спортивність. Отже існують всі підстави зробити висновок про те, що роль спорту в розвитку суспільства в майбутньому буде зростати та ускладнюватись.

Аналіз сучасного інституту спорту дозволяє зробити висновок щодо зростання його ролі в розвитку всіх сфер життя суспільства й культури в цілому, а також щодо посилення впливу спорту на життя людей. Так, Федеріко Майор, генеральний директор ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), відзначав, що спорт є повноправним елементом сучасної культури, рівноцінним естетиці, історії,

---

¹ Див.: Understanding Esports. An Introduction to the Global Phenomenon / Edited by Ryan Rogers. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2019. P. 3–12.

² Див.: IOC enters a new era with the creation of Olympic Esports Games – first Games in 2025 in Saudi Arabia. *International Olympic Committee*. URL: <https://olympics.com/ioc/news/ioc-enters-a-new-era-with-the-creation-of-olympic-esports-games-first-games-in-2025-in-saudi-arabia>

та став найпоширенішою формою сучасної культури, сприяє збагаченню особистості тією самою мірою, як мистецтво й поезія¹.

Важливу роль у розвитку спорту як соціального інституту відіграє спортивна політика, яка представляє діяльність державних органів влади, спортивних організацій, спортивних федерацій, громадських організацій щодо залучення людей до занять спортом та руховою активністю, створення необхідних організаційних, матеріально-технічних, кадрових та освітньо-виховних для цього умов².

Так, Стаття 3 «Права громадян у сфері фізичної культури і спорту» Закону України «Про фізичну культуру і спорт» (прийнятий у 1994 р.) містить положення: «Громадяни мають право займатися фізичною культурою і спортом незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

Це право забезпечується шляхом:

- вільного вибору видів спорту та послуг у сфері фізичної культури і спорту;
- доступності та безпечності занять фізичною культурою і спортом;
- захисту прав та законних інтересів громадян;
- створення закладів фізичної культури і спорту;
- об'єднання громадян у громадські об'єднання фізкультурно-спортивної спрямованості;
- здобуття спеціальної освіти та здійснення відповідної професійної діяльності³.

---

¹ Див.: Виступ генерального директора ЮНЕСКО Федеріко Майора на відкритті конференції. *Міжнародний спортивний рух. Експрес-інформація*. Київ: ФіС, 1988. Вип. 10. С. 4–8.

² Див.: Кириленко О. М. Спортивна політика: основні напрями та проблеми розвитку в сучасній Україні. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*: Збірник наукових праць ДДУУ. Донецьк, 2013. Том XIV. Вип. 258. Серія «Соціологія». С. 226–236; Кириленко О. М. Сучасна спортивна політика: досвід Європейського Союзу для України. *Панорама політологічних студій*. Науковий вісник РДГУ. Рівне: РДГУ, 2014. №12. С. 98–103.

³ Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 р. №3808-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 14, ст. 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>

На сучасному етапі в Україні реалізується Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року, прийнята Кабінетом Міністрів України у листопаді 2020 року. Ця Стратегія визначає пріоритети державної політики у сфері спорту та фізичного виховання: створення умов для максимальної реалізації здібностей талановитих спортсменів, забезпечення рівних прав і можливостей до занять фізичною культурою і спортом усіх категорій населення України, стимулювання створення спортивної інфраструктури, сприяння участі українських спортсменів у міжнародних змаганнях, підвищення авторитету держави у світовому спортивному русі, удосконалення державної політики у сфері фізичної культури і спорту, а також сприяння популяризації та поширенню здорового способу життя, організації змістовного дозвілля¹.

Метою реалізації Стратегії є формування у населення культури здорового способу життя, створення умов для розвитку сучасної і доступної спортивно-оздоровчої інфраструктури, збільшення кількості населення, яке регулярно займається руховою активністю (формування фізично активної нації), а також забезпечення підготовки, участі національної збірної команди в міжнародних спортивних змаганнях, сприяння входженню України до числа кращих спортивних держав світу.

В сучасних умовах воєнного стану спортивна політика України стоїть перед новими викликами щодо фінансування сфери спорту та фізичного виховання, функціонування системи фізичної підготовки спортсменів високого класу за умов їх міграції за кордон, залученням частини спортсменів, тренерів, працівників сфери фізичного виховання та спорту до захисту Батьківщини, руйнуванням спортивної інфраструктури (у регіонах воєнних подій), складним психоемоційним, мотиваційним станом дорослих і дітей, спортсменів різних вікових груп та іншими проблемами².

---

¹ Див.: Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2020 р. № 1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text>

² Див.: Бондарець С. М. Проблеми реалізації державної політики у сфері фізичної культури та спорту в умовах правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми у сфері публічного управління*. 2023. Вип. 37. С. 95–99.

Вирішення нагальних питань розвитку сучасного спорту як інституту суспільства потребує подальшого всебічного аналізу та комплексних досліджень, посилення інформаційно-аналітичного забезпечення управління, вдосконалення нормативно-правових основ, медіаінформаційної, рекламної та матеріально-фінансової підтримки з боку держави. Ефективна спортивна політика у взаємодії з політикою в сферах охорони здоров'я, освіти, виховання та дозвілля має бути спрямована на покращення умов і рівня життя людей, збереження та покращення їх здоров'я, посилення соціального капіталу в цілому. Для українського суспільства це має велике значення з точки зору його подальшого розвитку, подолання наслідків війни, демографічної кризи та відновлення в майбутньому повоєнному періоді.

══════ Список використаних джерел

1. Бондарець Є. М. Проблеми реалізації державної політики у сфері фізичної культури та спорту в умовах правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми у сфері публічного управління*. 2023. Вип. 37. С.95–99.
2. Виступ генерального директора ЮНЕСКО Федеріко Майора на відкритті конференції. *Міжнародний спортивний рух. Експрес-інформація*. Київ: ФіС, 1988. Вип. 10. С. 4–8.
3. Кириленко О. М. Інституціональні трансформації сучасного спорту: монографія. Рівне : Гедеон Принт, 2011. 522 с.
4. Кириленко О. М. Розвиток інституту спорту в умовах глобалізації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2010. №4–1. С. 115–124.
5. Кириленко О. М. Спортивна політика: основні напрями та проблеми розвитку в сучасній Україні. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: збірник наукових праць ДДУУ. Донецьк*, 2013. Том XIV. Вип. 258. Серія «Соціологія». С. 226–236.
6. Кириленко О. М. Сучасна спортивна політика: досвід Європейського Союзу для України. *Панорама політологічних студій*. Науковий вісник РДГУ. Рівне: РДГУ, 2014. №12. С. 98–103.
7. Кириленко О. М. Теоретичні інтерпретації сучасного спорту як соціального інституту. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2015. Вип. 3 (31). С. 66–80.

8. Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2020 р. № 1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text>
9. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 14, ст. 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>
10. Тодорова В. Г. Основи теорії і методики спортивного тренування : навчальний посібник. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 206 с.
11. Яременко О. Л. Механізми і реалії інституційних змін. *Економічна теорія*. 2006. № 1. С. 10–12.
12. Aoki M. Endogenizing institutions and institutional change. *Journal of Institutional Economics*. 2007. Vol. 3, Issue 1. P. 1–31.
13. Edwards H. *The Sociology of Sport*. Homewood, Ill.: Dorsey Press, 1973. xi, 395 p.
14. *Globalization and sport* / edited by Richard Giulianotti and Roland Robertson. Malden, MA ; Oxford : Blackwell Pub., 2007. viii, 144 p.
15. Greenwell T. C., Danzey-Bussell L. A., Shonk D. J. *Managing Sport Events*. 3rd ed. Champaign, IL : Human Kinetics, 2025. xi, 300 p.
16. Gülay G. *Beyond the Game: Athletes, Events, Spectators and Venues in Sports Marketing*. Manisa: Turkuaz Kongre Organizasyonu Fuarçılık Yayıncılık Eğitim Turizm ve Ticaret Limited Şirketi, 2023. 96 p.
17. *International Review for the Sociology of Sport*. URL: <https://www.issa1965.org/publications/>
18. *International Sociology of Sport Association (ISSA)*. URL: <https://www.issa1965.org/about/>
19. *International Sociology of Sport Association. Past Events*. URL: <https://www.issa1965.org/events/past-events/>
20. IOC enters a new era with the creation of Olympic Esports Games – first Games in 2025 in Saudi Arabia. *International Olympic Committee*. URL: <https://olympics.com/ioc/news/ioc-enters-a-new-era-with-the-creation-of-olympic-esports-games-first-games-in-2025-in-saudi-arabia>
21. Kenyon G. S., McPherson B. D. An approach to the Study of Sport Socialization. *International Review for the Sociology of Sport*. 1974. Vol. 9, Issue 1. P. 127–139. DOI: <https://doi.org/10.1177/101269027400900109>
22. Laker A. *The sociology of sport and physical education: an introductory reader*. London : Routledge, 2002. xv, 240 p.

23. Ludvigsen J. A. L., Rookwood J., Parnell D. The sport mega-events of the 2020s: governance, impacts and controversies. *Sport in Society*. 2022. Vol. 25, Issue 4. P. 705–711. DOI: 10.1080/17430437.2022.2026086
24. RC27 Sociology of Sport. *International Sociology Association*. URL: <https://www.isa-sociology.org/en/research-networks/research-committees/rc27-sociology-of-sport/>
25. Saipe R. *Working in Sport and Recreation: A Practical Approach*. Cheltenham: Stanley Thornes, 1999. 226 p.
26. *Understanding Esports. An Introduction to the Global Phenomenon* / Edited by Ryan Rogers. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2019. ix, 239 p.
27. Woods R. B. *Social Issues in sport*. 4th ed. Champaign, IL : Human Kinetics, 2021. xiv, 449 p.
28. Ziemilski A. Sport as a social institution. *Kultura Fizyczna*. 1965. No. 1. P. 44–49.

══════ 2.2. Основні засади впровадження нової індустріалізації на основі зеленої економіки

Поліщук Володимир Олегович

*аспірант кафедри загальної економічної теорії та економічної політики
Одеський національний економічний університет*

Основною ознакою сучасного етапу науково-технічного розвитку є глобальна трансформація, що означає поступовий перехід економік різних держав до шостого технологічного устрою. Його ключовою ознакою стає інтенсивне інноваційне оновлення основного капіталу на основі NBIC-технологій за умови дотримання принципів сталого розвитку (sustainable development) – концепції управління процесами соціально-економічного розвитку людства в сукупності з охороною навколишнього середовища та збереженням біосфери, сформульованої ООН. Країни-учасниці беруть на себе зобов'язання щодо здійснення політики переходу до «зеленої» економіки, реалізуючи заходи щодо екологізації промисловості та «озеленення» фінансової системи.

Одночасно з переходом у XXI ст. було відкрито новий етап у розвитку фінансових ринків – епоху відповідального фінансування (ESG-finance), засновану на обліку трьох факторів ризику: екологічних, соціальних та управлінських (ESG – Environmental, Social, Governance)¹. Серед тенденцій, які мають закріпити перехід до «зеленої» економіки, слід назвати, з одного боку, збільшення державних інвестицій та видатків у «зелені» проекти, з другого – відмову від державного субсидування екологічно-шкідливих виробництв.

Нова індустріалізація як актуальний тренд розвитку. Сьогоднішня проблема України, як і багатьох країн, що розвиваються, полягає не в побудові постіндустріальної економіки, а в неминучості її нової індустріалізації, що передбачає оновлення технологічного базису економіки та зміну методів управління народним господарством з урахування «зелених» трендів виробництва.

Риси нової індустріалізації лише починають складатися у сучасній Україні, тому у різних роботах по-різному визначаються особливості цього процесу. Теоретичні основи формування неоіндустріальної моделі економічного розвитку як самостійного типу трансформації суспільства було закладено ще в працях Дж. Гелбрейта («Нове індустріальне суспільство») та отримали розвиток в ідеях Д. Белла про «постіндустріальне суспільство», Е. Тоффлера про «надіндустріальну цивілізацію» та ін.²

Світова криза 2020 р., викликана пандемією COVID-19, що супроводжувалася беспрецедентними карантинними заходами та масовою зупинкою широкого спектру підприємств, прискорила процес розвитку структурної кризи, на порозі якої стояла глобальна економіка. На думку вчених, пандемія COVID-19, розірвавши глобальні ланцюжки створення вартості, показала реальний рівень глобалізації світової економіки. До цього багатьом вона представлялася якоюсь

---

¹ Див.: Шатненко К. О. Нова індустріалізація як умова сталого розвитку економіки України. *Економічний простір*. 2020. № 154. С. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-1>

² Див.: Доброва Т. Г. Деіндустріалізація економіки в контексті економічної безпеки України. *Економіка та суспільство*. 2017. № 12. С. 86–92. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/14.pdf

формальною і мало відчутною на практиці категорією¹. А наслідки пандемії впливатимуть на національні економіки багатьох країн у тривалій перспективі. Фактично за три-чотири місяці відбувся такий стиск реальних та фінансових ринків, який характерний для світових криз і, як правило, відбувається протягом трьох-чотирьох років. Однак передумов для такого ж швидкого відновлення економіки немає, мабуть, у жодній країні світу, і, швидше за все, продовжиться структурний спад. Криза згладила проблему глобального надвиробництва і яскраво позначила перехід до нової економічної реальності, в якій²:

- редукування організації бізнесу супроводжується зміною поглядів на трудову діяльність та спрощенням трудових відносин;

- одночасно різко вивільняється велика кількість незатребуваної робочої сили, збільшуючи кількість безробітних;

- основою комунікаційної взаємодії стають цифрові технології та віртуалізація, що охопили такі галузі, як адміністративні та фінансові послуги, дистанційна освіта та ін.;

- змінилося ставлення людей до грошей через надзвичайну за-кредитованість населення, з одного боку, та масове зубожіння на тлі встановлених карантинних заходів – з другого. Визначилися перші риси переходу від суспільства споживання до суспільства раціонального (розумного) споживання;

- «зелений тренд» у вигляді покращення екологічної обстановки в період пандемії (зниження світового обсягу викидів CO₂ на 5%), на думку політиків, економістів та екологів, має бути не просто збереженим, він має стати частиною глобальної стратегії сталого розвитку, спрямованої на підвищення якості життя людей усіх світових економік.

У період становлення нових галузей промисловості та відповідної інфраструктури виникає невідповідність між техніко-економічною та соціально-інституційною сферами. Виникають також внутрішні

¹ Див.: Шушкова Ю. В. Аналізування світового досвіду процесів технологічної модернізації та реіндустріалізації. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. №4. Том 1. С. 179–183.

² Див.: Ляшенко В. І., Котов С. В. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «Крах проекту»? : монографія. Київ : Ін-т економіки промисловості; Полтавський ун-т економіки та торгівлі, 2015. 196 с.

суперечності в економічній системі між новими та старими технологіями, процес подолання яких є досить тривалим, складним, соціально болючим і може успішно здійснюватися лише за допомогою інтерактивних соціальних, політичних та управлінських змін. Тому нова індустріалізація, на нашу думку, зачіпає не тільки управління та організацію на рівні окремих фірм, виробництв та галузей, а й усю систему соціального та політичного регулювання. Для її успішного проведення неминучі кардинальні зміни в інвестиційній поведінці, у технологічних рішеннях, в організаційних моделях, що дозволяють підвищити ефективність, у менталітеті соціуму та в інституційному середовищі, що регулює та підтримує бажані економічні та соціальні процеси.

Заходи щодо відновлення ринків, які вживаються урядами розвинутих країн для прискорення переходу до «зеленої» енергетики, можуть стати формою контролю над обсягами матеріального виробництва.

Вищезазначене є далеко не повним переліком трендів, які мають бути взяті до уваги в процесі руху людства до «зеленої» економіки.

Економічно розвинені країни почали рух до «зеленої» економіки вже у 1970-х роках¹. У цей період країни-члени ОПЕК практично припинили постачання нафти до Європи та США, викликавши безпрецедентну паливну (енергетичну) кризу та зростання цін на нафту вчетверо. Серед інших проявів кризи вперше вкрай гостро постала проблема енергозбереження: запроваджено жорсткі обмежувальні заходи на енергоспоживання, користування автотранспортом. Промислове виробництво в Європі скоротилося майже на 14%, акції провідних американських компаній впали на третину. Фактично криза стала одним із факторів, що визначили курс на низьковуглецеву ресурсоефективну модель економіки.

У світі розпочався пошук механізмів, які забезпечують наступним поколінням стійке збалансоване майбутнє. Ці механізми вперше були позначені у прийнятій Конференцією ООН у 1992 р. «Порядку ден-

---

¹ Див.: Можайкіна Н. В., Куц А. В. Проблеми неоіндустріалізації економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 186–191.

ному на XXI століття»¹. У 2012 р. на аналогічній конференції країнами було ухвалено рішення щодо необхідності інвестування в «озеленення» близько 2% глобального ВВП для переведення глобальної економіки на низьковуглецевий ресурсоефективний шлях «зеленого» розвитку.

Перенагромадження фінансового капіталу призвело до дисбалансу між рівнем та характером розвитку продуктивних сил, з одного боку, та виробничо-фінансових відносин – з другого. Найбільшу загрозу національній економіці стали представляти деформована структура виробничих потужностей, їх недостатність у різних галузях економіки та інфраструктури.

Слід звернути увагу на те, що для економічно розвиненої держави промисловість виступає гарантом забезпечення економічної безпеки, будучи базовою складовою економіки.

В умовах системної економічної кризи та деградації національної економіки досить чітко окреслилася системна проблема: для захисту національних інтересів і нейтралізації нових викликів і загроз необхідно було осмислення та стратегічне самовизначення. Проблема вибору нової стратегії довгострокового економічного зростання з урахуванням вимог сталого розвитку стала фактором економічної безпеки держави.

В умовах посилення глобальної конкуренції та широкого впровадження розвиненими країнами екологічних стандартів для держави критично важливо у найкоротші терміни подолати наслідки тривалої стагнації промисловості та забезпечити її техніко-технологічну модернізацію.

Запуск системи розширеного інноваційного відтворення національної економіки можливе за допомогою механізмів «нової індустріалізації». Однак для цього необхідні політична воля керівництва країни та політичні рішення, які закріплять «нову індустріалізацію» у національній стратегії розвитку, законодавчих та нормативно-правових актах.

---

¹ Див.: Горбач Л. М., Рубан О. О., Гуменюк Я. М. Зелена економіка та стале виробництво в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-8>

Термін «нова індустріалізація» ототожнюється з «реіндустріалізацією», «неоіндустріалізацією», «надіндустріалізацією», що є помилковим твердженням. Про необхідність відокремлення цих понять¹:

– «реіндустріалізація» розглядається як вираз орієнтиру та індустріального курсу національної економіки для формування надійної матеріально-технічної бази як основи національного суверенітету, а також комплексу заходів для подолання стрімкої деіндустріалізації 1990-х рр.;

– «неоіндустріалізація» визначає перехід економіки на новий індустріальний базис четвертого та п'ятого технологічних укладів, що знаменують перехід до високотехнологічного наукомісткого виробництва;

– «надіндустріалізація» пов'язується з випереджаючим розвитком, Четвертою промисловою революцією, переходом до шостого технологічного устрою, зміною змісту праці та економічної діяльності на основі NBIC-технологій;

– «нова індустріалізація» – явище інтегральне, що вбирає в себе «реіндустріалізацію», «неоіндустріалізацію» і «надіндустріалізацію», означає необхідність втілення всіх трьох стратегій: «відновлення, динамічне надолуження та випереджальний розвиток».

Погодимось з викладеною позицією, оскільки ми вважаємо, що «реіндустріалізація» ототожнюється з переходом економіки до розширеного відтворення; «неоіндустріалізація» – до розширеного інтенсивного відтворення; «надіндустріалізація» – до розширеного інноваційного відтворення. «Нова індустріалізація» має відображати загальносвітовий тренд до «зеленої» економіки, тобто розширене інноваційне відтворення на основі «зелених» технологій.

Насамперед необхідно виділити основні риси «нової індустріалізації»²:

---

¹ Див.: Горбач Л. М., Рубан О. О., Гуменюк Я. М. Зелена економіка та стале виробництво в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-8>

² Див.: Zhironkin S., Cehlár M. Green Economy and Sustainable Development: The Outlook. *Energies*. 2022. Vol. 15, Issue 3. 1167. DOI: <https://www.mdpi.com/1996-1073/15/3/1167>

– наукомістка економіка, що характеризується працезбереженням, рециркуляцією ресурсів, безвідходністю виробництва, перетворенням суспільної праці насамперед всього на творчу та організаційну;

– ґрунтується на обробній промисловості, що має найбільший в економіці мультиплікативний ефект: 1 дол. США вкладень у цю сферу економіки сприяє зростанню ВВП на 1,5 дол., а створення одного робочого місця – збільшенню зайнятості на 0,5–2 робочих місця в інших секторах;

– має свої цілі (створення продуктивних сил технотронного рівня), завдання (впровадження у виробництво досягнень четвертої промислової революції), форми організації з вертикалі та горизонталі (міжтериторіальні мережеві структури, державно-приватне партнерство тощо), свої рушійні сили (взаємодія держави, фундаментальної, прикладної науки, освіти та бізнесу);

– означає перетворення роздробленого нині народного господарства на консолідовану економіку, якісно схожу з економікою передових індустріальних країн світу;

– орієнтована на створення якісно нових продуктивних сил технотронного рівня, взаємозалежних у системі автоматизованих машин;

– базується на технологіях п'ятого та шостого технологічних укладів;

– є цифровою та технотронною, що ґрунтується на вертикальній інтеграції корпорацій (у тріаді «наука – видобувні виробництва – обробні виробництва»), яка не допускає вилучення прибутку на стадії видобутку сировини або виробництва напівфабрикатів;

– забезпечує провідну роль реального сектору економіки з пріоритетністю виробничого капіталу над фінансовою та суверенною політикою держави.

Крім того, прогресивні технології у сферах програмного забезпечення та 3D-друку започаткували формування нової адитивної парадигми («глобальний тренд – локальне виробництво»), що базується на ефекті масштабу та системі поглиблення поділу праці та відкриває широкі перспективи розвитку революції в галузі обробної промисловості. Будучи компонентом промислової політики, «нова індустріалізація» повинна здійснюватися в нерозривному зв'язку

з послідовними прогресивними змінами політичних та інституційних засад суспільства, індивідуальної та суспільної свідомості, цілеспрямованим рішенням прогресуючих соціально-економічних та екологічних проблем¹.

Назване далеко не є повним переліком ознак і критеріїв, яким має відповідати «нова індустріалізація», що формує новий тип продуктивних сил і нову якість виробничих відносин.

Позначимо лише кілька аспектів, що відбивають діалектичну єдність процесів «нової індустріалізації» та «озеленення» економіки.

1. Перехід до «зеленої» економіки є безальтернативним процесом, об'єктивно обумовленим вимогою зниження екологічних ризиків та забезпечення соціальної рівності, підвищення добробуту, збереження людської цивілізації². Щодо промислових підприємств йдеться про те, щоб прискорити перехід до вуглецево-нейтральної економіки за рахунок зниження енергоспоживання та більш екологічних рішень. Підприємствам промисловості належить звітувати за цілою низкою екологічних індикаторів: викидів в атмосферу та стічних вод; споживанні та економії палива, енергії, води; небезпечним та безпечним відходам, повторно використовуваним, розміщеним та переробленим; сумам витрат на охорону навколишнього середовища тощо. Таким чином, «нова індустріалізація» має відповідати принципам «зеленої» економіки, за якої екологічне регулювання доповнюється принципами сталого розвитку та «зеленого» зростання.

2. Нова індустріалізація повинна орієнтуватися на експорт, але проводитиметься в умовах зростаючої конкуренції між державами, практики протекціонізму та взаємних торгових обмежень³. Відповідно, впровадження екологічних стандартів та «зелених» технологій для підприємств індустріального сектору є чи не базовим фактором майбутньої

---

¹ Див.: Гончаренко М. Ф., Пархоменко Н. М., Лучин О. М. «Зелена» економіка як напрям досягнення стійкого еколого-економічного розвитку регіону. *Актуальні проблеми економіки*. 2020. №6(228). С. 6–15.

² Див.: Шабранська Н. І. Моделювання розвитку «зеленої» економіки. *Економіка та управління національним господарством*. 2015. Вип. 6. С. 143–147.

³ Див.: Зінчук Т. О., Паламарчук Т. М., Усюк Т. В. Діалектика розвитку «зеленої» економіки в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-86>

конкурентоспроможності на світових ринках. Крім того, посилення напруженості між провідними економічними державами збільшує ризик девальвації провідних світових валют, що може призвести до «валютних війн» та поглиблення дисбалансів у світовій торгівлі.

3. Четверта промислова революція, що характеризується інтенсивним розвитком конвергентних технологій, кластерних та мережевих форм структурування бізнесу, безпрецедентно змінює роль людського капіталу. Безперервне технологічне оновлення виробництва висуватиме нові вимоги до відтворення високоінтелектуальних продуктивних сил, залучаючи людський капітал у процес розгортання «нової індустріалізації» та формуючи нові виробничі відносини.

4. «Нова індустріалізація» передбачає суттєві інвестиції. Швидше за все, ці інвестиції не просто мають бути спрямовані на фінансування інноваційних технологічних розробок, а й мають носити ресурсозберігаючий, екологоорієнтовний характер¹. Це означає, що окремі підприємства-забруднювачі неминуче зіштовхнуться із необхідністю залучення інвестицій на фінансових ринках, у тому числі на глобальних. Одним із найважливіших критеріїв інвестиційної привабливості промислового підприємства стане безумовне зниження негативного впливу на довкілля. Ці критерії будуть застосовуватися і до інструментів, що забезпечують фінансування «нової індустріалізації».

До сказаного слід додати ще низку позицій, що визначають умови та фактори «нової індустріалізації» в Україні²:

- пріоритетний розвиток реального сектору економіки на новій технологічній основі;
- формування нової технократичної еліти з компетенціями інтелектуального забезпечення нової політики;
- нарощування інтелектуального потенціалу наукових та інженерно-технічних кадрів, які реалізують нові наукові напрями та розробки конкурентних технологій;

---

¹ Див.: Зінчук Т. О., Паламарчук Т. М., Усюк Т. В. Діалектика розвитку «зеленої економіки» в умовах глобалізації.

² Див.: Ліпич Л. Г., Хілуха О. А., Кушнір М. А. Економіка замкнутого типу як передумова парадигми сталого економічного розвитку. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 1 (77). С. 36–44. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2022-77-5>

- включення параметрів «нової індустріалізації» до складу ключових стратегічних завдань держави з відповідним законодавчим, інституційним, фінансовим та кадровим забезпеченням;
- відповідність принципам сталого розвитку з опорою на формальні та неформальні інститути, що ефективно функціонують;
- нарощування кадрового потенціалу з новою якістю робочої сили має підтримуватися адекватними соціально-економічними інструментами стимулювання працівників та регулювання ринку праці, забезпечуючи якісне відтворення людського капіталу.

Таким чином, дослідження різних факторів, умов і вимог, яким повинна відповідати промислова політика, що проводиться державою, дозволяє зробити висновок про те, що «нова індустріалізація» є базисом не просто нової моделі економіки, а й нової якості розвитку продуктивних сил, виробничих відносин та нового типу відтворення економічних систем – розширеного «зеленого» відтворення.

Відомий досвід багатьох країн, коли увага була прикута до розвитку лише нових наукомістких секторів економіки та прагнення зробити їхнім ключовим чинником нової індустріалізації не досягало потрібного результату. Реальна ситуація показала, що нові зростаючі високотехнологічні сектори економіки є важливими факторами прогресу, але в рамках лише обмежених територій чи кластерів. Використання цих секторів як нове джерело розвитку для всієї економіки найчастіше виявлялося невдалим. Стимулювання розвитку лише цих секторів – далеко недостатня умова зростання всього господарства, особливо у великих диверсифікованих економіках. Але природно, що інноваційні сектори, незважаючи на відносно низьку питому вагу у ВВП, можуть забезпечити значний міжгалузевий ефект для всієї економіки в цілому за умови вдосконалення технологій у галузях, які використовують інноваційну продукцію.

Крім того, видається неправомірним розуміння мети нової індустріалізації лише як підвищення економічної ефективності всіх суб'єктів національного господарства. У численних дослідженнях показано, що для більшості людей справжньою цінністю є довге та здорове життя, долучення до культури та науки, суспільна активність, збереження природного середовища та життя у згоді з нею.

Вищою метою та критерієм якості економічного зростання сьогодні є людина, яка є головною рушійною силою зростання і має бути головним споживачем результатів цього зростання.

На нашу думку, нова індустріалізація повинна орієнтуватися на економічне зростання, яке проявляється не тільки у збільшенні темпів приросту макроекономічних показників, а й у покращенні розподілу результатів такого зростання, розширенні рівності можливостей усіх членів суспільства. Все вищевикладене дозволяє трактувати нову індустріалізацію як синхронний процес створення нових високотехнологічних секторів економіки, ефективного інноваційного оновлення її традиційних секторів за погоджених якісних та послідовних змін між техніко-економічною та соціально-інституційною сферами, що здійснюються за допомогою інтерактивних технологічних, соціальних, екологічних, політичних та управлінських змін.

Традиційно вважається, що найважливішим базисом, від якого критично залежить вся структура економічних відносин у суспільстві, а також різноманітні можливості суб'єктів господарювання в галузі виробництва, розподілу, обміну та споживання вироблених продуктів і послуг, є рівень технологічного розвитку. Саме технологічна база є основою функціонування не лише економічної, а й суспільної системи будь-якої національної держави. В умовах нової індустріалізації її роль залишається незмінною, проте вектор цільової спрямованості технологічного розвитку спрямовується у бік формування людини як головного бенефіціару та споживача результатів економічного зростання, пов'язаних з рівнем технологічного розвитку країни. За безперечної головної ролі людини, її креативності та ментальності, підприємницької активності як найважливішого не тільки набувача вигоди, а й ресурсу нової індустріалізації, зростає значущість використання таких традиційних ресурсів, як мінерально-сировинних, науково-технологічних, виробничих та інституційних. Звичайно, до них висуваються нові вимоги з позиції збереження невідновних ресурсів, їх комплексного та безвідходного використання, екологічно необтяжливого господарювання, посилення інноваційної компоненти у процесі використання ресурсів.

Нова індустріалізація можлива лише за умови створення дієвого механізму, що реалізує несуперечливі цілі її здійснення на державному та регіональному рівнях. Систематизація різних досліджень у галузі можливих механізмів неоіндустріального розвитку дозволяє виділити такі, найбільш значущі пропозиції. Насамперед, це створення спеціального державного органу, відповідального за проведення особливої політики неоіндустріалізації та наділеного досить високими повноваженнями з метою концентрації ресурсів у тих секторах, розвиток яких дозволить одержати найбільший мультиплікативний ефект.

==== Список використаних джерел

1. Гончаренко М. Ф., Пархоменко Н. М., Лучин О. М. «Зелена» економіка як напрям досягнення стійкого еколого-економічного розвитку регіону. *Актуальні проблеми економіки*. 2020. № 6(228). С. 6–15.
2. Горбач Л. М., Рубан О. О., Гуменюк Я. М. Зелена економіка та стале виробництво в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-8>
3. Добрава Т. Г. Деіндустріалізація економіки в контексті економічної безпеки України. *Економіка та суспільство*. 2017. № 12. С. 86–92. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/14.pdf
4. Зінчук Т. О., Паламарчук Т. М., Усюк Т. В. Діалектика розвитку «зеленої економіки» в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-86>
5. Ліпич Л. Г., Хілуха О. А., Кушнір М. А. Економіка замкнутого типу як передумова парадигми сталого економічного розвитку. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 1 (77). С. 36–44. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2022-77-5>
6. Ляшенко В. І., Котов Є. В. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «Крах проекту»? : монографія. Київ : Ін-т економіки промисловості; Полтавський ун-т економіки та торгівлі, 2015. 196 с.
7. Можайкіна Н. В., Куц А. В. Проблеми неоіндустріалізації економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 186–191.

8. Шабранська Н. І. Моделювання розвитку «зеленої» економіки. *Економіка та управління національним господарством*. 2015. Вип. 6. С. 143–147.
9. Шатненко К. О. Нова індустріалізація як умова сталого розвитку економіки України. *Економічний простір*. 2020. № 154. С. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-1>
10. Шушкова Ю. В. Аналізування світового досвіду процесів технологічної модернізації та реіндустріалізації. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 4. Том 1. С. 179–183.
11. Zhironkin S., Cehlár M. Green Economy and Sustainable Development: The Outlook. *Energies*. 2022. Vol. 15, Issue 3. 1167. DOI: <https://www.mdpi.com/1996-1073/15/3/1167>

2.3. Розвиток інвестиційного поля української економіки в умовах турбулентності

Кучемба Андрій Андрійович

*магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21
Національний університет «Львівська політехніка»*

У січні 2023 року збитки, яких зазнала економіка Україна внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, оцінювали в сотні мільярдів доларів. Точну кількість економічних та фінансових втрат наразі неможливо визначити через те, що бойові дії досі тривають та приблизно 20% території України залишаються окупованими російськими військами.

У звіті, складеному Кабінетом Міністрів України за підтримки Європейської Комісії та Світового банку, зазначається цифра 350 млрд доларів¹, які потрібні Україні на відновлення зруйнованої інфраструктури, підтримку місцевих громад та бізнесу в постраждалих регіонах станом на 1 червня 2022 року. За словами Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала, вже на кінець 2022 року збитки внаслідок 10-ти

---

¹ Див.: Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. С. 3. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099445109072232395/pdf/P1788430c59f110920ae4d04bd31d82c530.pdf>

місяців війни перевищували 700 мільярдів доларів¹. В липні 2022 року в швейцарському місті Лугано Україна представила План відновлення України, розрахований на десять років після завершення війни та вартістю 750 млрд доларів, де 2/3 суми буде забезпечено партнерами. В довгостроковій перспективі Україна планує повернути запозичення держав-донорів коштом репарацій, які будуть виплачені країною-агресором².

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції, чисті надходження, Україна; World Bank³

Прямі іноземні інвестиції. Відповідно до даних Світового Банку з 1992 року по 2021 (див. рис. 1), чисті потоки прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ) мали свої періоди піднесення та спаду. З 1992 по 2002 рр. спостерігаємо незначний, однак, поступовий приплив

¹ Див.: До кінця року завдані Україні внаслідок війни збитки, подвоються до \$700 млрд – Шмигаль. *Interfax-Україна*. 13.12.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/878120.html>

² Див.: Ukraine lays out \$750B 'recovery plan' for postwar future. *Jamaica Observer*. July 4, 2022. URL: <https://www.jamaicaobserver.com/2022/07/04/ukraine-lays-out-750b-recovery-plan-for-postwar-future/>

³ World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=UA>.

іноземного капіталу від 200 до 693 млн доларів США. Економіка України, яка ще до недавнього часу була плановою та не мала в собі тих ринкових інструментів та законів, за якими працювали економіки західних держав. Починаючи від 2003 року по 2008 рр., відбувається значний приріст ПІІ з 1,42 до 10,7 млрд доларів США завдяки лібералізації економіки та створенню умов для зовнішніх інвесторів. Однак через фінансову кризу 2008–2009 рр. приплив ПІІ у 2009 році скоротився понад у 2 рази до відмітки в 4,7 млрд доларів. Наступний спад стався у 2013 році через вкрай нестабільну політичну ситуацію, окупацію Криму Росією та початок війни на Сході України. Опинившись у глибокій кризі, українська економіка зіткнулася із від’ємним припливом ПІІ у 2015 році на майже 200 млн доларів США. Однак вже у 2019 рр. показник збільшився до 5,8 млрд дол.¹

Пандемія COVID-19 також спричинила відтік іноземного капіталу до 304 млн доларів. Явище було зумовлене світовою економічною кризою через пандемію та впровадження карантинних заходів. Це зумовило зниження експорту та імпорту товарів і послуг у світі. Інвестори на період впровадження карантинних обмежень вирішили акумулювати ресурси й частково вивести капітал з України. Стрімке відновлення відбулося у 2021 році, де розмір ПІІ склав 7,32 млрд доларів. Це зумовлено повторними інвестиціями після різкого спаду ПІІ під час кризи «COVID-19». Проте вже в першому кварталі 2022 року, з початком повномасштабного вторгнення Росії, іноземні інвестори вивели свій капітал на суму 314 млн доларів. Отож, бачимо циклічність притоку зовнішніх інвестицій, який змінюється, реагуючи на внутрішні та зовнішні економічні і політичні чинники.

Прямі іноземні інвестиції, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping). Внутрішні інвестиції в Україні є більш визначальними, ніж іноземні. Адже вони задають тренд привабливості економіки, настільки, щоб в неї вкласти свій капітал. Якщо внутрішній інвестор не вкладає в основний капітал, зовнішній – цього не робитиме. Серед великих українських підприємств вже давно є звичною практика зміни юридичної адреси та відкриття оф-

¹ World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=UA>

шорних рахунків, переважно в таких країнах, як Кіпр, Нідерланди та Австрія.

Ситуація з капітальними інвестиціями внутрішніх інвесторів є доволі неоднозначною. За даними Національного банку України, впродовж 2010–2021 років обсяги ПІІ, де кінцевим інвестором є резидент (round tripping), склали 11,1 млрд доларів. Третина від цієї суми припадає на 2010–2013 роки. У 2014–2015 роках через воєнні дії на Сході та хитку політичну ситуацію інвестори вивели 1,4 млрд доларів.

У 2016–2021 роках спостерігалось поступове наростання чистого припливу коштів за операціями round tripping (див. рис. 2):

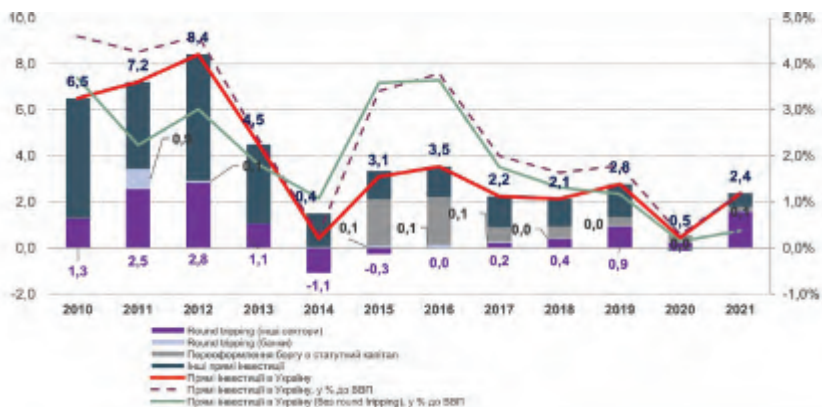

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції в Україну; НБУ¹

Виснуємо, що у загальній сумі ПІІ кожного року є значна частка капіталу резидентів України, які виводять гроші за кордон та повертають їх у якості реінвестованого капіталу за операціями round tripping. Це створює тенденцію: українські інвестори воліють заробити гроші в Україні, але бажають вивести їх в безпечне місце. У випадку несприятливих умов український бізнес буде виводити свій

¹ Див.: Національний банк України. Оцінка обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping) за 2010–2023 роки. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FDI_round_trippping_ICL-DFS_pr.pdf?v=11

капітал на Кіпр чи в Нідерланди, а не залишати його в Україні. Отож, це ставить українську економіку в більшу залежність від політичної чи економічної ситуації на світовому ринку.

Внутрішні інвестиції. Внутрішні інвестиції відіграють важливу роль у розвитку та зростанні економіки України. Згідно зі статистичними даними Національного Банку України, обсяги внутрішніх інвестицій в Україну впродовж 2017–2020 стабільно зростали. У 2020 році загальний обсяг внутрішніх інвестицій в Україні сягнув близько 279,4 млрд грн, що становить на 7,1% більше порівняно з попереднім роком. Найбільшу частку внутрішніх інвестицій було спрямовано у промисловість – 39,6% від загального обсягу інвестицій. Другим за величиною реципієнтом внутрішніх інвестицій став будівельний сектор, на який припало 24,4% від загального обсягу інвестицій¹.

Промисловий сектор. Промисловий сектор в Україні зазнав значних змін та розвитку з моменту здобуття Україною незалежності в 1991 році. У перші роки незалежності в промисловості України переважали державні підприємства, які були неефективними та непродуктивними. Однак наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років Україна почала впроваджувати ринкові реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності промисловості. Уряд розпочав приватизацію державних підприємств та запровадив нові закони для залучення іноземних інвестицій.

В результаті цих реформ промисловий сектор в Україні значно зріс за останні два десятиліття. Наразі на цей сектор припадає близько 22% ВВП країни і він забезпечує роботою понад 20% населення.

Бачимо з рис. 3., від 2010 до 2019 років об'єм промислового сектору поступово зростає. Одним з ключових чинників зростання промислового сектору в Україні були природні ресурси країни, включаючи залізну руду, вугілля та природний газ.

---

¹ Див.: Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. *Міністерство економіки України*. 05.10.2023. URL: <https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=informatsiinoanalitichnimaterialischodoinvestitsiinoogoklimatuvukraini>

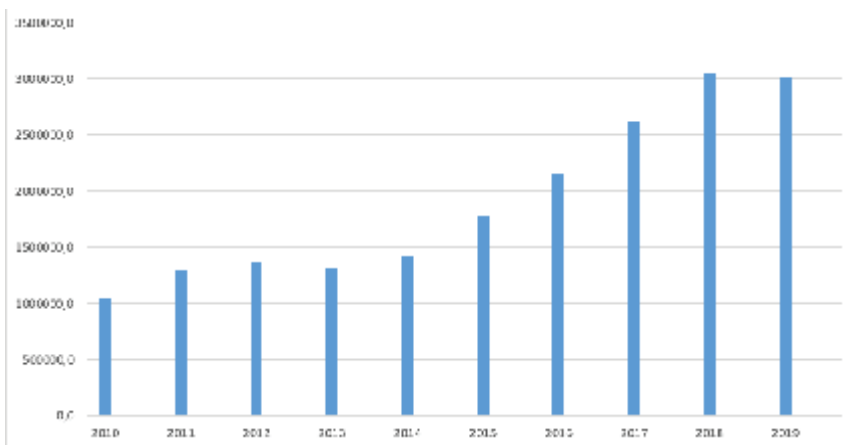

Рис. 3. Обсяг реалізованої промислової продукції: товарів та послуг (млн. грн); Держстат¹

Іншою важливою сферою української промисловості є виробництво сталі та металопродукції. Україна є одним з найбільших світових виробників сталі. Компанія «Метінвест» є одним із провідних світових виробників. Крім того, Україна розвинула обладнання, хімічну промисловість, виробництво харчових продуктів. Країна має кваліфіковану робочу силу та відносно низьку вартість робочої сили, що робить її привабливою для іноземних інвесторів, які прагнуть створити виробничі підприємства. Попри це промисловий сектор України все ще стикається з проблемами, зокрема, застарілим обладнанням та відсутністю модернізації.

Загалом, розвиток промислового сектору в Україні був неоднозначним, зі значним прогресом, досягнутим в одних сферах, але з постійними проблемами в інших. З початком повномасштабного вторгнення Росії українська промисловість зазнала величезних збитків. За оцінками Світового банку станом на 1 липня 2022 рр., сума збитків

¹ Див.: Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014–2023). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm

перевищила 8 млрд доларів, що дорівнює 4% від ВВП України у 2021 році. Найбільш постраждали області: Донецька (4,2 млрд \$), Харківська (0,9 млрд \$) та Київ (0,6 млрд \$)¹.

Будівельний сектор. Розвиток будівельного сектору має схожу історію з промисловим. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років Україна почала впроваджувати ринкові реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності будівельного сектору країни. Уряд розпочав приватизацію державних підприємств та запровадив нові закони для залучення іноземних інвестицій. В результаті цих реформ будівельний сектор в Україні значно зріс за останні два десятиліття. Наразі на сектор припадає близько 6% ВВП країни й він забезпечує роботою понад 5% населення.

Протягом останніх 10-ти років будівельний сектор в Україні демонструє ознаки зростання та розвитку, хоча й із проблемами та викликами. Згідно з даними Державної служби статистики України, частка будівельної галузі у ВВП за цей період коливалася від 5,6% до 6,7%².

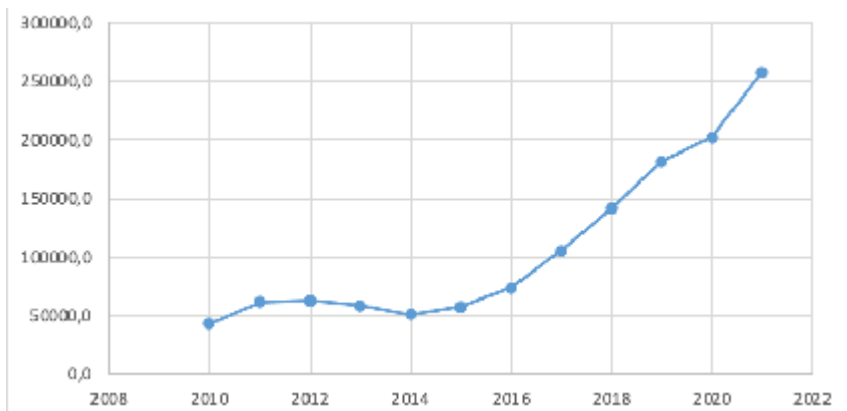

Рис. 4. Обсяг виробленої будівельної продукції (млн. грн.); Держстат³

¹ Див.: Мороз М., Бондаренко С. Збитки промисловості через війну. *Вокс Україна*. 27.09.2022. URL: <https://voxukraine.org/zbytku-promyslovosti-cherez-vijnu>

² Див.: Серьогіна Н. В., Сосніцька Н. О., Вішня Я. С. Аналіз будівельної галузі України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. №3(77) – 1. С. 78–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2020-3-11>

³ Див.: Обсяг виробленої будівельної продукції за видами у 2010–2023 роках. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/bud/ovb/ovb_u/ovbp_vyd_u.htm

За даними Держстату, обсяг виробленої будівельної продукції від 2008 року, як бачимо на рис. 4, неспинно зростає, що свідчить про постійний приріст числа житлових та нежитлових будівель. Одним із ключових драйверів зростання будівельного сектору стало збільшення обсягів житлового будівництва. У 2019 році кількість збудованих житлових будинків в Україні зросла на 25,8% порівняно з попереднім роком. Загальна площа житлових будинків, побудованих у 2019 році, склала 13,5 мільйонів квадратних метрів, що на 17,3% більше, ніж у попередньому році. Однак пандемія COVID-19 у 2020 році мала значний вплив на будівельний сектор, спричинивши зниження будівельної активності. За даними Державної служби статистики України, загальний обсяг будівельних робіт в Україні у 2020 році зменшився на 6,7% порівняно з попереднім роком.

Окрім житлового будівництва, певну роль у зростанні будівельного сектору відіграв розвиток комерційної нерухомості. За даними Colliers International, ринок офісної нерухомості в Києві протягом останніх років демонструє значне зростання. У 2019 році загальний офісний фонд у Києві збільшився на 7% порівняно з попереднім роком, сягнувши 2,4 мільйона квадратних метрів¹. Іноземні інвестиції також відіграли певну роль у зростанні будівельного сектору в Україні. У 2019 році прямі іноземні інвестиції в будівельну галузь склали 536 мільйонів доларів США, що на 28,2% більше, ніж у попередньому році².

Попри ці позитивні зрушення, будівельний сектор в Україні все ще стикається з проблемами, серед яких: недостатньо розвинена інфраструктура та корупція. За останні 10 років було досягнуто значного прогресу в окремих галузях, однак, виникали постійні проблеми в інших. Щоб забезпечити довгострокове зростання та конкурентоспроможність сектору, важливо, щоб як державний, так і приватний сектор продовжували інвестувати в інфраструктуру та реформи на регуляторному рівні.

¹ Див.: Огляд ринку офісної нерухомості. *Colliers*. 16.02.2022. URL: <https://www.colliers.com/uk-ua/research/2021-year-end-kyiv-office-market-report>

² Див.: Бенч Н. Світові інвестиції у будівництво України: слабкі місця та перспективи. *Інтерфакс-Україна*. 18.10.2021. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/774096.html>

Аграрний сектор. Після здобуття незалежності в 1991 році аграрний сектор пережив період потрясінь і нестабільності, зумовлених економічними та політичними факторами. Однак з початку 2000-х років у секторі спостерігається відродження, модернізація та збільшення обсягів виробництва та експорту¹. Одним із ключових чинників цього розвитку стало прийняття ринково орієнтованої політики та проведення реформ. У 2001 році Україна провела земельну реформу, яка вперше з радянського періоду дозволила фермерам орендувати та продавати землю. Ця реформа дала вкрай необхідний поштовх розвитку сектору, оскільки фермери отримали можливість інвестувати в сучасні сільськогосподарські технології та техніку.

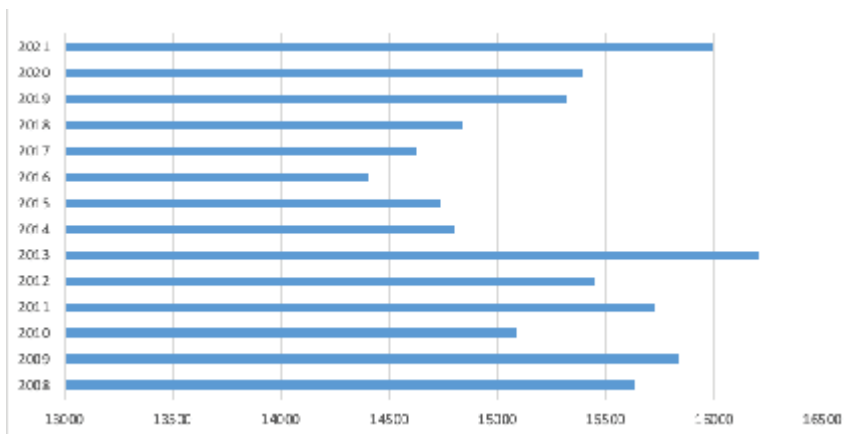

Рис. 5. Посівні площі зернових та зернобобових культур (тис. га); Держстат²

На відміну від будівельного та промислового секторів, аграрний вирізняється непоступовістю у розмірі посівних площ за роками (див. рис. 5). Спостерігався спад посівних площ для зернових та зернобобових культур із 2014 по 2018 рік, зокрема це було спричинено оку-

¹ Див.: Аграрний сектор України: 30 незалежних років – погляд фахівців. SuperAgronom.com. 24.08.2021. URL: <https://superagronom.com/articles/536-agrarniy-sektor-ukrayini-30-nezaleznih-rokiv--poglyad-fahivtsiv>

² Див.: Посівні площі сільськогосподарських культур за їх видами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/ppsgk/arh_ppsgk_u.html

пацією Криму та воєнними діями на Донбасі. Починаючи з 2019 р. розмір посівних площ поступово відновлюється, наближаючись до показників 2011–2013 років.

У 2020 році Україна була шостим найбільшим у світі експортером кукурудзи та сьомим найбільшим експортером пшениці, а у 2021 – першою за експортом соняшникової олії. Родючі землі, сприятливий клімат і близькість до основних європейських та азіатських ринків сприяли зростанню експорту сільськогосподарської продукції. Крім того, український уряд запровадив різні заходи для підтримки сектору, включаючи субсидії для рослинництва та інвестиції в інфраструктуру. Країна також залучила іноземні інвестиції в сільське господарство, особливо у виробництво високотоварних культур, таких як фрукти та овочі.

Незважаючи на ці досягнення, аграрний сектор в Україні все ще стикається зі значними проблемами. Сектор є фрагментованим, з великою кількістю дрібних фермерів, які не мають доступу до сучасного обладнання та технологій. Країна також бореться з корупцією і слабкими інституційними обмеженнями, які можуть перешкоджати інвестиціям та розвитку.

За даними Київської школи економіки, у листопаді 2022 р. через російську агресію сільськогосподарський сектор України втратив приблизно 6,6 млрд доларів, що складає 23% від вартості усіх активів сільських господарств. Окрім фізичної шкоди, завданої матеріальним активам, існують також непрямі наслідки, такі як: зменшення кількості виробленої продукції, порушення ланцюгів постачання, зменшення доходів через зниження внутрішніх цін та збільшення витрат внаслідок підвищення цін на ресурси¹.

Сектор послуг. Сектор послуг в Україні зазнав значного зростання, зумовленого різними економічними та політичними факторами. В 90-х рр. ХХ ст. сектор послуг зіткнувся із періодом невизначеності через перехід від централізованої планової до ринкової економіки. Однак на початку 2000-х років сектор почав відновлюватися, і з того часу він став важливим напрямом розвитку економіки країни. Одним

---

¹ Див.: Огляд збитків та втрат в АПК. *KSE. Kyiv School of Economics*. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>

з ключових драйверів зростання сектору послуг в Україні стало збільшення обсягів іноземних інвестицій. Україна залучила значну кількість іноземних інвестицій у різні галузі послуг, такі як туризм та фінансові послуги чи сфера розваг.

Ще одним важливим фактором стало зростання ІТ-індустрії в Україні. Країна має висококваліфіковану робочу силу в ІТ-секторі, і це призвело до розвитку успішної ІТ-індустрії. Сьогодні Україна відома як один із провідних напрямів аутсорсингу ІТ-послуг, оскільки значна кількість міжнародних компаній налагодила свою діяльність в країні. Крім того, зростання середнього класу в Україні призвело до збільшення споживчих витрат, що ще більше сприяло розвитку сфери послуг. Це призвело до збільшення попиту на такі послуги, як роздрібна торгівля, готельний та розважальний бізнес.

Всупереч значному зростанню сектору послуг в Україні, проблеми залишаються. Сектор все ще недостатньо розвинений, порівняно з іншими європейськими країнами, і існує потреба в подальших інвестиціях в інфраструктуру та людський капітал. Крім того, корупція та політична нестабільність продовжують залишатися викликом для бізнесу, що працює в Україні. Через воєнні дії на території України сфера послуг зазнала найбільших збитків через вимушене переміщення чи припинення роботи підприємств, втрату людського капіталу та фізичних активів. Згідно з даними KSE Institute, українські підприємства втратили близько 20 млрд доларів станом на кінець 2022 року¹.

Отже, найбільші сектори економіки до війни мали потенціали до розвитку надалі, навіть попри постійні проблеми, такі як політична нестабільність, корупція та залежність від зовнішніх ринків. Проте від початку повномасштабного вторгнення РФ внутрішній ринок України зазнав великих економічних втрат. Отож, відновлення економіки потребуватиме комплексного розв'язання вищезгаданих проблем та заохочення до залучення зовнішнього капіталу.

---

¹ Див.: Зануда А. Як українська економіка пережила 2022 рік. *BBC News Україна*. 22.12.2022. URL. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор України: 30 незалежних років – погляд фахівців. SuperAgronom.com. 24.08.2021. URL: <https://superagronom.com/articles/536-agrarniy-sektor-ukrayini-30-nezalejnih-rokiv--poglyad-fahivtsiv>
2. Бенч Н. Світові інвестиції у будівництво України: слабкі місця та перспективи. *Інтерфакс-Україна*. 18.10.2021. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/774096.html>
3. До кінця року завдані Україні внаслідок війни збитки, подвояться до \$700 млрд – Шмгаль. *Інтерфакс-Україна*. 13.12.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/878120.html>
4. Зануда А. Як українська економіка пережила 2022 рік. *BBC News Україна*. 22.12.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>
5. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. *Міністерство економіки України*. 05.10.2023. URL: <https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=informatsiinoanalitichnimaterialischodoinvestitsiinogoklimatuvukraini>
6. Мороз М., Бондаренко Є. Збитки промисловості через війну. *Вокс Україна*. 27.09.2022. URL: <https://voxukraine.org/zbytku-promyslovosti-cherez-vijnu>
7. Національний банк України. Оцінка обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping) за 2010–2023 роки. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FDI_round_triping_ICL-DFS_pr.pdf?v=11
8. Обсяг виробленої будівельної продукції за видами у 2010–2023 роках. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/bud/ovb/ovb_u/ovbp_vyd_u.htm
9. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014–2023). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm
10. Огляд збитків та втрат в АПК. *KSE. Kyiv School of Economics*. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>
11. Огляд ринку офісної нерухомості. *Colliers*. 16.02.2022. URL: <https://www.colliers.com/uk-ua/research/2021-year-end-kyiv-office-market-report>
12. Посівні площі сільськогосподарських культур за їх видами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/ppsgk/arh_ppsgk_u.html

13. Серьогіна Н. В., Сосніцька Н. О., Вішня Я. С. Аналіз будівельної галузі України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. № 3(77) – 1. С. 78–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520–2200/2020-3-11>
14. Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099445109072232395/pdf/P1788430c59f110920ae4d04bd31d82c530.pdf>
15. Ukraine lays out \$750B 'recovery plan' for postwar future. *Jamaica Observer*. July 4, 2022. URL: <https://www.jamaicaobserver.com/2022/07/04/ukraine-lays-out-750b-recovery-plan-for-postwar-future/>
16. World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=UA>

2.4. Роль інтеграції у проектній діяльності учасників освітнього процесу для реалізації STEAM-освіти

Іваницька Наталія Анатоліївна

*кандидатка педагогічних наук, докторантка, директорка
Чернігівської гімназії № 35*

Повх Сергій Володимирович

*заступник директора з навчально-виховної роботи
Чернігівської гімназії № 35*

Сучасна система освіти, яка реформується в умовах парадигми Нової української школи (НУШ), має надавати учням не тільки знання, але й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. Відповідно до вимог НУШ, в учнів необхідно формувати такі компетентності: читати і розуміти прочитане, висловлювати думку усно і письмово; здатність логічно обґрунтовувати позицію; виявляти ініціативу, творити; уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; застосовувати критичне мислення; конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект; здатність співпрацюва-

ти в команді¹. Зазначені компетентності є складовими дослідницьких компетентностей (ДК) учнів. В умовах воєнного стану важливим для учасників освітнього процесу (УОП) є уміння застосовувати критичне мислення, адже саме через розуміння та аналіз великої кількості наявної інформації, можна відібрати достовірну, безпечну інформацію. Навички критичного мислення не дадуть учням «загубитися» в перенасиченому інформацією суспільстві та стати жертвою маніпуляцій.

Розвиток критичного мислення учнів під час проєктної діяльності забезпечує перехід від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до розвитку самостійного свідомого мислення школярів, допомагає готувати їх до життя в інформаційному суспільстві, вибирати серед інформації головне, критично її перевіряти, співпрацювати з іншими². Тому постає *проблема*: які форми та методи роботи сприяють формуванню в учнів ДК. Розв'язання зазначеної проблеми передбачає відповідне теоретичне та практичне підготування вчителів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) та формування їх науково-дослідницьких компетентностей (НДК). У науковій літературі все більше уваги приділяється формуванню ключових компетентностей УОП на основі проєктної діяльності, оскільки у сучасному суспільстві «проєкт» є досить поширеним та актуальним поняттям, яке розуміють по-різному. Проєкт – сукупність дій, обмежених у часі і спрямованих на вирішення певної проблеми або досягнення конкретної мети³. Проєкт – спланована діяльність людини або групи людей, спрямована на досягнення певного результату за визначений час⁴. Проєкт – задум (завдання, проблема) та необхідні засоби його реалізації з метою досягнення

---

¹ Див.: Бібік Н. Нова українська школа. Порадник для вчителя: навчально-методичний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2019. 175 с.

² Див.: Толоч І. О. Розвиток критичного мислення під час роботи над проєктом дітьми молодшого шкільного віку. URL: <http://surl.li/ukvott>

³ Див.: Мартін А. Проєктування освітнього процесу: від традицій до сучасних трансформацій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 194. С. 154–158. URL: <http://surl.li/hxzvt>

⁴ Див.: Тарара А., Терещук Б., Туташинський В. Формування проєктно-технологічної компетентності учнів основної школи. URL: <http://surl.li/iqlfn>

бажаного економічного, технічного, технологічного чи організаційного результату¹.

Спільним для кожного із вказаних означень, на нашу думку, є дидактична мета організації вчителем проєктної діяльності: навчити учнів, як можна вирішити ту чи іншу проблему, оновити чи покращити вже існуючу модель або створити щось нове. В умовах воєнного стану та з урахуванням важливості національної безпеки проєкти УОП можуть бути спрямовані на розвиток їх критично важливих навичок (виявляти ініціативу, творити; уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; застосовувати критичне мислення; здатність співпрацювати в команді), підтримку суспільства, а також інновацій у галузях, що сприяють зміцненню безпеки. Надзвичайно важливими в сучасних умовах є волонтерські проєкти для підтримки морального духу військових та цивільного населення, створення учнями науково-дослідницьких робіт для розробки нових чи удосконалення вже наявних пристроїв для військових цілей – дронів, роботів, виготовлення простих прототипів для пошуку чи допомоги постраждалим внаслідок бойових дій тощо.

Значна кількість учнівських проєктів запропоновано модельними навчальними програмами з історії у 5–6-х класах² з метою національно-патріотичного виховання школярів, які спрямовано на поглиблення знань про історію України, формування національної ідентичності та розвиток почуття гордості за свою державу.

Основні напрями проєктів з історії передбачають дослідження героїзму українських захисників, починаючи від дослідження фено-

---

¹ Див.: Нагорна Н. Формування проєктно-технологічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання у процесі вивчення основ проєктування і моделювання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Полтава, 2021. 306 с.

² Див.: Кафтан М. В., Козорог О. Г., Костюк І. А., Мудрий М. М., Селіваненко В. В. Модельна навчальна програма «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/ogebui>; Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/dpvntz>

мену українського козацтва та його значення для становлення української державності XVII ст., до сучасних героїв, які захищають державу в умовах російсько-української війни XXI ст. У модельній навчальній програмі з історії¹ проєктна діяльність учнів спрямована на дослідження локальної історії, творення історичних карт чи інфографік, інтерв'ю з очевидцями історичних подій, створення віртуальних екскурсій (турів до музеїв чи історичних пам'яток), створення історичного портрету історичного діяча/діячки, ілюстрованих ліній часу, колажів тощо.

Слід зазначити, на нашу думку, про важливість інтеграції історичних та природничо-математичних знань під організації вчителями проєктної діяльності учнів 5–6 класів, оскільки знання з історії часто використовуються в STEAM-проєктах (Science – наука, Technology – технології, Engineering – інженерія, Arts – мистецтво, Mathematics – математика). Ми вважаємо, що інтеграція у проєктній діяльності УОП при реалізації STEAM-освіти полягає в тому, що історія надає основу для розуміння наукових відкриттів, технологічних досягнень і соціальних змін в суспільстві; природничо-математичні знання дозволяють учням зрозуміти принципи функціонування нових механізмів і пристроїв. Історичні події і персонажі можуть стати джерелом нових ідей та проєктів; математичні знання школярів – основою аналізу історичних даних, прогнозування майбутніх подій або моделювання історичних процесів. Історія стимулює креативність, дозволяє уявити альтернативні сценарії і розробляти інноваційні рішення; природничо-наукові знання учнів 5–6-х класів – оцінити можливі ризики, обумовлені явищами природи (землетруси, повені тощо).

Прикладами STEAM-проєктів, інтегрованими за своїм змістом, що передбачають поєднання історичних та природничо-математичних знань учнів 5–6-х та 7–9-х класів, на нашу думку, можуть бути проєкти, які ставлять на меті:

---

¹ Див.: Власова Н. С., Желіба О. В., Кронгауз В. О., Секиринський Д. О., Щупак І. Я. Модельна навчальна програма «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://surl.li/hrwwhd>

– виготовлення моделі стародавнього міста з використанням археологічних даних, математичних розрахунків і 3D-друку (серед складових ДК учнів – формування навичок моделювання та конструювання);

– вивчення причин та наслідків середньовічних епідемій чи хвороб за допомогою математичних моделей, прогнозування стратегій боротьби з сучасними захворюваннями, застосування біологічних знань для розв’язання проблемно-пошукових запитань учителя (аналізувати, порівнювати факти, формулювати висновки);

– використання інтерактивного історичного музею або мобільних додатків, вебсайтів для уявної подорожі історичними місцями (серед складових ДК учнів – формування інформаційно-комунікаційної компетентності).

Зазначимо, що під час організації проектної діяльності школярів необхідно враховувати різний рівень сформованості ДК учнів та адаптувати зміст завдань для учнів з особливими освітніми потребами, що більш детально відображено у нашій публікації¹.

Для успішності реалізації будь-якого проекту важливим є розуміння його етапів та формування команди, яка буде над ним працювати. Проект переважно складається з 5 етапів. Перший етап – *ініціалізація*: зародження проекту, де визначаємо проблему, мету та завдання; формуємо ідею та вирішуємо, чого хочемо досягти. Другий етап – *планування*: детально плануємо як реалізувати проект, знаходимо всі необхідні ресурси, готуємось до реалізації своєї ідеї.

Слід зазначити, що на етапі планування мають бути враховані *ризик проекту* – моменти, які можуть завадити його реалізації: внутрішні (проблеми в середині проекту) та зовнішні (пов’язані з оточенням). Існує три рівні ризиків проекту: допус-

---

¹ Див.: Іваницька Н. Оцінювання дослідницької діяльності учнів з особливими освітніми потребами за підсумками виконання ними STEM-проектів. *Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Кропивницький, 26 квітня. Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 293–295.

тимі (можемо їх вирішити), критичні (реалізація проєкту може бути під загрозою) та катастрофічні (ті, що трапилися під час підготовки до проєкту чи під час його реалізації і які не можуть бути нами вирішені, бо не залежать від нашої волі). Якщо ризики врахувати, то вони можуть критично не завадити реалізації проєкту (окрім катастрофічних).

Третій етап – *реалізація*: виконуємо те, що запланували. Четвертий етап – *моніторинг та контроль*: може перетинатися із реалізацією, працюємо над можливими ризиками, здійснюємо моніторинг та перевірку, за необхідності – коригування. П'ятий етап – *завершення*: підбиваємо підсумки з реалізації проєкту, аналізуємо, що вдалося, що – ні, та робимо висновки.

Розглянемо на прикладі реалізацію першого етапу STEAM-проєкту з теми «Особливості побудови човнів у Київській Русі» (рис. 1) для учнів 7-х класів.

Рис.1. Човен часів Київської Русі («Парк Київська Русь», V–XIII століття).

Джерело: фото автора

Ідею проєкту доцільно, на нашу думку, визначати учням самостійно за допомогою методу «мозкового штурму» на основі фотографій та проблемно-пошукових запитань, запропонованих вчителем. Учні, обдумуючи і записуючи свої ідеї на стікерах, визначають загальні питання, які потім розміщують на фліпчарті (рис. 2).

Рис.2. Практична реалізація першого етапу STEAM-проєкту – ініціалізація.

Джерело: фото автора

Завдання вчителя – разом з учнями визначити нереальні для реалізації ідеї та об'єднати спільні; серед ідей, що залишилися, потрібно на основі принципу демократизації проголосувати та обрати одну, яка набере більше голосів і буде реалізована в майбутньому. Зазначимо, що важливим для учнів є розуміння відмінностей між метою і завданнями проєкту: мета – те, чого ми хочемо досягти в результаті проєкту, вона одна і глобальна; завдання – є конкретними показниками, за допомогою яких визначають досягнення мети. Пропонуємо для визначення мети та завдання проєкту з'ясувати разом з учнями, що є *джерелом проблеми* на основі методу «5 чому?»: він розроблений для того, щоб все глибше занурювалися в проблему. Кожна наступна відповідь на питання «чому» поглиблює розуміння учнями змісту проблеми: задаємо питання чому? (попередня відповідь на питання «чому?»).

Досвід організації проєктної роботи учнів 7-х класів вказує на те, що для визначення джерела проблеми з метою формулювання мети та завдань STEAM-проєкту з теми «Особливості побудови човнів у Київській Русі» на питання «Чому давньоруська лодія як бойовий корабель мала у порівнянні з важкими бойовими кораблями візантійців ряд істотних переваг у морському бою?» послідовність відповідей може бути наступна: пересувалася як за допомогою вітрила, так і за допомогою весел; лодія вмещувала 40 чоловік і мала 20 пар весел; на весельному ході була дуже швидка і рухлива; мала осадка припускала маневрування на невеликих глибинах поблизу берегів; є покриття корабля з дошок (як броня), що захищає гребців від стріл, та подвійне управління, на носі і на кормі, підвищувало маневровість лодії в бою.

Проаналізуємо інтегративні зв'язки, визначені змістом модельної навчальної програми «Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти¹, відображення яких передбачено у відповідях учнів:

- *географічні знання*: шлях «із варягів у греки» пролягав через систему річок та озер – початком було Балтійське море (Варязьке море); маршрут – Нева, Ладозьке озеро, Волхов, Ільмень, Ловать, Дніпро, Чорне море; кінцева точка – Константинополь (сучасний Стамбул);

- *знання учнів з біології*: сосна була одним з найпоширеніших дерев у лісах Київської Русі, також для побудови човнів використовували ялину, дуб, осіку, березу;

- *фізико-технологічні знання*: сосна має легку вагу, добре плаває, досить міцна, з неї виготовляли довбанки – човни, які вирізали з цілого стовбура дерева; деревина ялини легка і гнучка, що дозволяло створювати більш складні конструкції; дуб – міцне і довговічне дерево, але через свою вагу його використовували рідше, ніж сосну чи ялину, дубо-

---

¹ Див.: Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М., Тарасюк Т. Д. Модельна навчальна програма «Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/jvzobjm>

ві човни були більш міцними і могли служити довше, але їх було складніше будувати; осика має легку і м'яку деревину, що робить її легкою в обробці, з осики виготовляли менші човни, такі як рибальські;

- *математичні знання*: майстри точно вимірювали довжину, ширину і висоту дерева, щоб створити човен потрібного розміру, для цього використовували різноманітні мірки: лікоть, сажень, стопа тощо; човни мали симетричну форму, що забезпечувало їхню стійкість на воді; для визначення кількості матеріалу, необхідного для будівництва човна, майстри використовували прості обчислення об'єму.

Таким чином, описаний вище метод практичної реалізації першого етапу STEAM-проєкту дозволяє визначити роль інтеграції у проєктній діяльності УОП:

- створює умови для спільного визначення вчителем та учнями мети та завдань проєкту на основі інтегративного аналізу джерела проблеми;
- формує в учнів науковий світогляд, спираючись на цілісну картину сприйняття проблематики та її розв'язання;
- підвищує мотивацію до вивчення історії та природничо-математичних дисциплін, які є основою для виконання дослідницьких завдань.

==== Список використаних джерел:

1. Бібік Н. Нова українська школа. Порадник для вчителя: навчально-методичний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2019. 175 с.
2. Власова Н. С., Желіба О. В., Кронгауз В. О., Секиринський Д. О., Щупак І. Я. Модельна навчальна програма «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/hrwwhd>
3. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М., Тарасюк Т. Д. Модельна навчальна програма «Історія України. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/jvzojm>

4. Іваницька Н. Оцінювання дослідницької діяльності учнів з особливими освітніми потребами за підсумками виконання ними STEM-проектів. *Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, Кропивницький, 26 квітня. Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 293–295.
5. Кафтан М. В., Козорог О. Г., Костюк І. А., Мудрий М. М., Селіваненко В. В. Модельна навчальна програма «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/ogeubi>
6. Мартін А. Проектування освітнього процесу: від традицій до сучасних трансформацій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 194. С. 154–158. URL: <http://surl.li/hxzvt>
7. Нагорна Н. Формування проектно-технологічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання у процесі вивчення основ проектування і моделювання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Полтава, 2021. 306 с.
8. Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/dpvntz>
9. Тарара А., Терещук Б., Туташинський В. Формування проектно-технологічної компетентності учнів основної школи. URL: <http://surl.li/iqlfn>
10. Толок І. О. Розвиток критичного мислення під час роботи над проектом дітьми молодшого шкільного віку. URL: <http://surl.li/ukvott>

2.5. Розвиток українського кіно (1991–2024) в умовах турбулентності

Файник Адріана Андрійвна

*магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-11
Національний університет «Львівська політехніка»*

Вкінці 80-х рр. ХХ ст. українське кіно характеризується розпадом кіноіндустрії. Перші кроки для відновлення та врегулюван-

ня кінострічок почалися 1991 року, коли вийшов повнометражний анімаційний фільм «Енеїда», створений кіностудією «Укранімафільм» на замовлення Творчо-виробничого об'єднання «Союзтелефільм» та Міністерства культури України. Режисер – Володимир Дахно.

Українська студія телевізійних фільмів («Укртелефільм») заснована у 1965 році. Ця кіностудія в період 1991–2003 рр. створила багато телепродукції: «Мина Мазайло» – український комедійний двосерійний фільм-спектакль, знятий режисером Сергієм Проскурнею. Вперше мінісеріал транслювали на телеканалі УТ-1 у 1991 році; «Тигролови» – український художній телевізійний фільм режисера Ростислава Синька; «Острів любові» – український телесеріал режисера Олега Бійми; «Роксолана» – український телесеріал режисера Бориса Небієрідзе. Тоді ж вийшли захоплюючі кінострічки: «Фучжоу» Михайла Ілленка (1993) та «Приятель небіжчика» В'ячеслава Криштофовича (1997).

1992 року Комісія Верховної Ради України з питань культури та духовного відродження прийняла рішення «Про державне фінансування національного кінематографу»¹. Це рішення було спрямоване на підтримку та розвиток української кіноіндустрії; для визнання важливості кіно як культурного інструменту дипломатії; для збереження та популяризації національної ідентичності та культурної спадщини; встановлення механізмів та обсягів фінансової підтримки для кіновиробництва. Пізніше для регулювання державної політики України з питань кіно було затверджено 13 січня 1998 року Закон України «Про кінематографію»².

---

¹ Див.: Про державне фінансування національного кінематографу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001699-92#Text>

² Див.: Стасевська О. А., Маланчук І. І. Культурна дипломатія: симбіоз культурного та правового потенціалу. *Право та інновації*. 2021. № 1 (33). С. 89–95. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19189/1/89–95.pdf>

Таблиця 1

Стратегія розвитку українського кіно

Закон/постанова/ стратегія/ програма/рішення	Рік	Коротка інформація
Рішення «Про державне фінансування національного кінематографу»	1992	Комісії Верховної Ради України з питань планування, бюджету, фінансів і цін Міністерства фінансів України розглянула питання про ситуацію, що склалася із державним фінансуванням національного кінематографу
Закон України «Про кінематографію»	1998	Цей Закон визначає правові основи діяльності в галузі кінематографії та регулює суспільні відносини, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням, зберіганням і демонструванням фільмів
Загальнодержавна програма розвитку національної кіноіндустрії	2003–2007	Спрямована на відродження національної кінематографії, створення належних правових і економічних умов для розвитку національного кіномистецтва в ринкових умовах, забезпечення гідної присутності українського фільму на національному і світовому кіноринках, посилення впливу вітчизняного кіно на громадськість, інтересу до нього масового глядача
Указ Президента України про розвиток національного кіномистецтва	2004	Положення щодо підтримки українських кінематографістів та сприяння розвитку кіномистецтва
Постанова «Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно»	2014	Державне агентство України з питань кіно (Держкіно) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері кінематографії

Закон/постанова/ стратегія/ програма/рішення	Рік	Коротка інформація
Постанова Верховної Ради України «Про внесення зміни до статті 15–1 Закону України «Про кінематографію»	2016	Передбачена частиною першою цієї статті заборона розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, поширюється на розповсюдження та демонстрування будь-яких фільмів, незалежно від країни походження, створених після 1 серпня 1991 року. Заборона трансляції фільмів, створених фізичними та юридичними особами держави-агресора, які не містять популяризації або пропаганди органів держави-агресора та їхніх окремих дій, поширюється на фільми, створені та/або вперше оприлюднені (демонстровані) після 1 січня 2014 року
Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ	2016	Реформування сфери культури є одним із основних завдань як гуманітарної політики, так і політики соціально-економічного розвитку України, побудови сучасної демократичної держави на засадах загальнолюдських цінностей зі збереженням самобутніх традицій та культурно-історичних цінностей
Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні»	2017	Запровадження нових механізмів державної підтримки кіновиробництва, включаючи податкові пільги, гранти та субсидії.
Програма підтримки молодих кінематографістів	2022–2025	Надання грантів і конкурсів для молодих режисерів, сценаристів та кінематографістів

Закон/постанова/ стратегія/ програма/рішення	Рік	Коротка інформація
Стратегія Українського інституту	2020–2024	Має на меті представляти українську культуру через кіномистецтво. Українське кіно знаходиться на етапі активного розвитку, завдяки підтримці держави та ефективним стратегіям
Стратегія публічної дипломатії МЗС України, розроблена за підтримки експертів групи кризового управління та програми розвитку ООН в Україні при МЗС України	2021–2025	Мета: просувати сучасне українське кіно, особливо сприяти участі українських фільмів у міжнародних кінофестивалях
31 жовтня 2023 року Держкіно винесло на розгляд Кабміну проєкт Стратегії розвитку кіно до 2027 року	Винесено на розгляд	Мета полягає у визначенні напрямів розвитку кіноіндустрії та її фінансової підтримки державою
Національний план дій з розвитку кінематографії	2025–2027	План дій, який визначає конкретні заходи щодо підтримки і розвитку кіноіндустрії, модернізації кіностудій, підготовки кадрів та міжнародної співпраці

Україна протягом довгого періоду не мала сформульованої власної цілісної політики, зокрема в кіно, тому протягом багатьох років глядачі переглядали пострадянський контекст як бізнес-продукт, який щоденно транслювався на українському телебаченні.

На початку XXI століття незалежне українське кіно почало перебудовуватися, з'являлися нові режисери та продюсери. Вітчизняні кінокомпанії активно співпрацювали з іноземними, знімаючи фільми

та серіали, орієнтовані не лише на українського споживача. «Нескорений» – копродукційний українсько-американський художній фільм 2000-го року кінорежисера Олеса Янчука. Відзнятий на кіно-студії «Студія Олесь-фільм» за сприяння Українського конгресового комітету Америки (УККА) і за участю Національної кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка. В березні 2001 року відбулася закордонна прем'єра фільму в США у NYU Cantor Film Center; у вересні 2001 року – в Канаді на Montreal Film Festival.

Протягом 2003–2007 рр. була створена Загальнодержавна програма розвитку національної кіноіндустрії (див. Табл. 1), яка мала на меті, по-перше, створення належних правових і економічних умов для розвитку національного кіномистецтва в ринкових умовах, відродження національної кінематографії; по-друге, формування сучасної самодостатньої національної кіноіндустрії шляхом підтримки підприємницької галузі та забезпечення гідної присутності українського фільму на національному і світовому кіноринках, а також рентабельності кіногалузі¹.

Україна продовжувала зазнавати тиску з боку Росії та її мови в період незалежності, тому що не мала сформульованої власної цілісної політики, зокрема в кіно. Наприклад, перелік відомих українських серіалів: «Свати», «Нюхач», «Жіночий лікар», «Родичі» створені на території нашої держави, але вони – російськомовні, без жодної згадки про територію країни, де безпосередньо знімалися фільми. Часто співпраця режисерів здійснювалася із російськими кінокомпаніями, оскільки владі Росії було вигідно знімати їхні фільми в Україні, оскільки це – дешевше. Пізніше серіали транслювалися як на нашій території, так і на їхній. В цих стрічках грали ролі українські актори, пропагуючи російську мову. Натомість в Росії в цей період діяла стратегія із насадження своїх наративів через кіно.

Ситуація кардинально змінилася після Революції гідності². Починаючи з 2014-го року, коли в кінопрокат вийшов перший україн-

---

¹ Див.: Про Загальнодержавну програму розвитку національної кіноіндустрії на 2003–2007 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-15#Text>

² Див.: Тулевська С. Понад століття українського кіно. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/ponad-stolitnyaukrayinskogo-kino/>

ський історичний драматичний фільм «Поводир» режисера і сценариста Олеса Саніна, українські фільми почали збирати чималі зали в українському кінопрокаті. «Майдан» – копродукційний українсько-нідерландський документальний фільм режисера Сергія Лозниці, який розповідає про страшні події Євромайдану. В липні 2014 року виходить Постанова «Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно» (див. табл. 1). Отож, Державне агентство України з питань кіно (Держкіно) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кінематографії¹.

2016 року ухвалили Постанову Верховної Ради України «Про внесення зміни до статті 15–1 Закону України «Про кінематографію» (див. табл. 1)². Згідно з постановою, вноситься заборона на розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що створюють позитивний образ працівників держави-агресора, працівників радянських органів державної безпеки; виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України; містять пропаганду російського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, а також фільмів, створених фізичними та юридичними особами держави-агресора.

Також у 2016 році вийшло розпорядження «Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ» (див. табл. 1)³. В ньому детально подано стратегію розвитку українського кіно: створення проекту Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні»⁴ (див. табл. 1), забезпечення реалізації зазначеного Закону та моніторингу його реалізації; створення

---

¹ Див.: Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/277-2014-п#Text>

² Див.: Про внесення зміни до статті 15–1 Закону України «Про кінематографію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр#Text>

³ Див.: Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610>

⁴ Див.: Про державну підтримку кінематографії в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19>

за участю громадськості Ради підтримки кіно з метою просування, популяризації, актуалізації українського кінематографу; підтримка виробництва та розповсюдження національного кіно: архівування, збереження, реставрація, відновлення, популяризація української кіноспадщини; просування вітчизняного кіно в Україні і за кордоном; підтримка вітчизняного кіновиробника шляхом запровадження спеціальних податкових стимулів, які стосуються процесу кіновиробництва, створення додаткових джерел фінансування (фонди, пільгові кредити, система підтримки продюсерського кіно, венчурні інвестиції); удосконалення системи професійної освіти у сфері кіно; викладання спеціального курсу історії кіно в загальноосвітніх навчальних закладах; розвиток національного кіноринку: проведення кінофестивалів, розширення мережі кінотеатрів, онлайн-кінотеатрів, збільшення квоти на вітчизняні кінофільми на телебаченні, розповсюдження і популяризація національного кіно з використанням новітніх технологій.

Закон України 2017 року «Про державну підтримку кінематографії в Україні» (див. табл. 1.) визначає засади державної підтримки кінематографії в Україні і має на меті створення сприятливих умов для розвитку кіновиробництва, встановлення прозорих процедур здійснення фінансування державою проєктів у сфері кінематографії.

Коли українському телебаченню заборонили транслювати російську телепродукцію, постало питання: які фільми чи серіали створює Україна самостійно. В кіноіндустрії відбувається переорієнтація на європейських партнерів для спільного створення проєктів: «Іній» (Литва, Україна, Франція, Польща, 2017), «Ізі» (Україна, Італія, 2017), «Брама» (Україна, США, 2017) тощо. Збільшення фінансування посприяло зростанню кількості та якості вітчизняного кіно. Українські фільми часто виходять у національний прокат та здобувають перемоги на різних міжнародних фестивалях. Наше кіно впевнено виходить на міжнародну арену, збільшується кількість кінопродукцій та комерційних проєктів. Стратегія успішного українського кіно полягала у відтворенні правдивої історії і реальних подій, виключно рідною мовою. Зокрема зйомки історичних фільмів надихають народ до пізнання свого минулого, сучасного; вчать патріотизму та формують стратегію майбутнього.

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабну війну проти України. Відомі діячі української кіноіндустрії виступили проти російського вторгнення в Україну та долучилися до численних закликів до бойкоту російської культури¹. Європейська кіноакадемія приєдналася до ініціативи Української кіноакадемії щодо бойкоту російських фільмів і заявила, що виключає їх із тогорічної Європейської кінопремії.

«Війна відкрила більше шляхів для України в світ та Європу, зокрема для кіно. Сьогодні наші фільми та проекти є практично на кожній міжнародній платформі. Багато фестивалів роблять спеціальні програми з українськими фільмами. Наше кіно стало доступнішим для міжнародного глядача», – сказала Анна Мачух (виконавчий директор Української кіноакадемії та генеральний директор Одеського міжнародного кінофестивалю) на брифінгу в Медіацентрі 16 червня 2022 р.²

Українська кіноіндустрія сьогодні знаходиться на етапі свого розвитку та виходить та прямує до масовості. Бурхливий розвиток українського кіно почався недавно. Ще на початку XXI століття нові українські фільми лишалися непомітними для української аудиторії, а про світову – навіть мови не було³.

Протягом останніх років ситуація кардинально змінилася. Фільми почали привертати увагу, регулярно з'являлися на великому екрані та брали участь у кінофестивалях у всьому світі. Закон «Про державну підтримку кінематографії в Україні» (див. табл. 1), прийнятий у 2017 році, на відміну від свого попереднього варіанту, збільшив можливості державного фінансування. Закон дає змогу повернути кваліфіковані витрати задля популяризації кінематографії на національному рівні.

---

¹ Див.: Культурна дипломатія часів війни. Чому cancel russian culture – це шок-контент для Заходу, та як протиставляти правду політиці напівтонів. *Media Business Reports*. URL: <https://mbr.com.ua/uk/news/mediananny/4792-kulturna-diplomatiya>

² Тулевська С. Понад століття українського кіно. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/ponad-stolittya-ukrayinskogo-kin/>

³ Див.: Гижиця А. Українське кіномистецтво крізь роки: історії минулого й майбутнього. URL: <http://fj.onu.edu.ua/ukrainske-kinomystetstvo-kriz-roky-istorii-mynuloho-j-majbutnoho/>

Ще один яскравий приклад – кінофестиваль «Відкрита ніч», який відкриває нові українські імена у сфері кіно та телевиробництва. «Ми. Для нас. Про себе» – девіз фестивалю, який містить основні аргументи щодо україномовного кіно. Головною метою фестивалю є підтримка вітчизняного кіно, традиційних та іноземних фільмів, які зберігають традиції українського кіно. Усі охочі можуть подати свій фільм із двома основними умовами: українська мова та тривалість фільму понад 20 хвилин. В умовах війни в Україні відбувається «кінематографічний бум»: «Добровольці Божої Чоти» (2015), «Дебальцеве» (2016), «Кіборги» (2017), «На лінії вогню» (2017), «Війна химер» (2017), «Позивний Бандерас» (2018). Стрічка «Донбас» спільного виробництва України, Франції, Німеччини, Нідерландів та Румунії отримала приз Каннської програми у 2018 році й була висунута Україною на «Оскар» у категорії «Найкращий іншомовний фільм»¹. «Гірська жінка на війні» виробництва України, Ісландії та Франції також була представлена на Каннському кінофестивалі того ж року.

Фільм «Крути 1918» висвітлює одну із найтрагічніших подій в українській історії – бій під Крутами. У січні 1918 року студенти і кадети добровільно стали на захист України від більшовицьких військ. Екранізація повісті Івана Франка «Захар Беркут» присвячена боротьбі карпатських борців проти монгольської навали у XIII столітті. Фільм демонструє традиції, силу духу та єдність українського народу. Документальний фільм «Будинок «Слово» (2024) розповідає про трагічну долю українських письменників, які мешкали у Харкові в однойменному будинку. Фільм розкриває історії репресій та переслідувань, які зазнали мешканці будинку «Слова» від радянської влади. Історична драма «Довбуш» присвячена легендарному карпатському опришку Олексі Довбушу, який боровся за права та свободи українського народу у XVIII столітті проти польських магнатів та несправедливості, а також його особисту драму. Документальний фільм «Ми, наші улюбленці та війна» демонструє взаємовідносини людей і тварин під час війни на Донбасі. Фільм «Щедрик» є музичною дра-

¹ Див.: У Нью-Йорку фільм «Донбас» Лозницьі відкрив фестиваль кіно First Look. *Detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/143973/2019-01-13-u-nyu-yorku-film-donbas-loznytsi-vidkryv-festyval-kino-first-look-2019/>

мою, яка досліджує історію всесвітньо відомої української колядки «Щедрик» («Carol of the Bells»). Біографічний фільм «Заборонений» розповідає про життя і трагічну смерть відомого українського поета і дисидента Василя Стуса. Історична драма «Таємний щоденник Симона Петлюри» знайомить глядача з життям лідера Української Народної Республіки Симона Петлюри. Фільм «Поводир» – історія американського хлопчика та сліпого українського кобзаря, які подорожують радянською Україною в 30-х роках ХХ століття. Це глибока сага про дружбу, людяність та жорстокість тоталітарного режиму. Документальний фільм «Зима у вогні: боротьба України за свободу», присвячений подіям Революції Гідності 2013–2014 років. Фільм отримав номінацію на премію «Оскар» у категорії «Найкращий документальний фільм». Анімаційний фільм «Мавка. Лісова пісня» є екранізацією драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Анімація демонструє багатство української культури та фольклору.

Варто виокремити документальний фільм «20 днів у Маріуполі», що розповідає про російську окупацію Маріуполя у лютому-березні 2022 року. Створений українською командою у складі військового кореспондента, режисера Мстислава Чернова, фотокореспондента Євгена Малолетки та продюсерки Василиси Степаненко. Здобув «Оскар» у 2024 році в категорії «Найкращий повнометражний документальний фільм» і став першим фільмом-переможцем від України. Фільм документує події, свідчення очевидців та військових, відображаючи жахи війни та стійкість жителів Маріуполя¹.

Ці фільми відображають широкий спектр тем та жанрів, що охоплюють історичні події, соціальні проблеми, культурну спадщину та особисті драми. Вони свідчать про розвиток української кінематографії і її здатність досягати високого рівня якості та впливу на глядачів. Сьогодні можна з упевненістю прогнозувати, що після перемоги України у війні проти Росії відбудеться більший «кінематографічний бум». Адже буде потреба розповісти та показати усьому світові ті жахи, які пережила наша країна. До нас пойдуть (охоче і безапеляційно) не лише українці, а й іноземні режисери і артисти.

---

¹ Див.: Модіна О. «20 днів у Маріуполі». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/days-in-mariupol-interview/32566748.html>

До прикладу, Бо Віллімон, американський драматург і сценарист (автор сценарію «Карткового будинку»), заявив про бажання зняти документальний фільм про злочини та геноцид, які вчинили російські солдати в українському місті Буча на початку 2022 року. Як повідомили у Бучанській міській раді, матеріал сценарист збирав під час перебування в Україні. Отож, кіно продовжує розвиватися та творити нові цікаві сюжети. Невдовзі на екрани вийде кіно «Назавжди-назавжди» про життя підлітків в кінці 90-х ХХ століття. «Вторгнення. Операція «Дунай» – велика травнева українська прем'єра надзвичайно важливої картини, яка ще раз доводить, що історія повторюватиметься, якщо ворога не зупинити. Події Празької весни, коли народ повстав проти окупантів, мають чіткі паралелі з тим, що відбувається в Україні сьогодні. Це важливе кіно для розуміння того, що КДБ продовжує діяти за тією самою методичкою¹. В листопаді 2024 року вийшла комедія «Редакція». Головний герой, молодий біолог Юра, вирушає в експедицію, де випадково стає свідком підпалу лісу. Герой звертається до місцевої газети, щоб поширити інформацію про злочин і за збігом обставин залишається працювати у редакції журналістом².

Українська кінопродукція у ХХІ столітті мала свої злети та падіння. На жаль, більшість українців почали цінувати свою унікальність та ідентичність під час війни і саме це дало одночасно поштовх для нових екранізацій.

У листопаді 2022 року українське кіно почало великий тур містами Великої Британії та Північної Ірландії. «Місяць українського кіно» потрапив на кінофестивалі в Белфасті, Брайтоні, Кембриджі, Корнволлі та Лідзі, де представив добірку найкращих українських фільмів року разом із визнаною класикою українського кіно. Окрасою програми стали стрічки: «Клондайк» Марини Горбач (українська номінація на Оскар); прем'єра фільму «Люксембург, Люксембург» Антоніо Лукіча; «Памфір», режисерський дебют Дмитра Сухолитко-

---

¹ Див.: Життя у війні та справжня містика: 10 українських фільмів, які вийдуть на великих екранах в 2024 році. *ШоТам*. URL: <https://shotam.info/zhyttia-u-viyni-ta-spravzhnia-mistyka-10-ukrainskykh-filmiv-iaki-vyydut-na-velykykh-ekranakh-v-2024-rotsi/>

² Див.: Це сім найочікуваніших українських фільмів 2024 року. *Наш Київ. UA*. URL: <https://nashkiiev.ua/culture/tse-7-naiochikuvanishih-ukrainskih-filmiv-2024-roku>

го-Собчука, який цього року мав показ на «Двотижневику режисерів» у Каннах¹.

У 2022 році Довженко-Центр спільно з Міжнародним фестивалем документального кіно про права людини Docudays провели онлайн-дискусію «Кіно і культурна дипломатія: досвіди після 24 лютого 2022 року»². У розмові взяли участь активні представники та представниці України на міжнародній культурній арені: Дарія Бассель – продюсерка, програмерка Docudays UA, Вікторія Лещенко – програмна директорка Docudays UA, Наталія Мовшович – керівниця напрямку кіно Українського інституту³, Максим Наконечний – режисер фільму «Бачення метелика», що в 2022 році представляв Україну в Каннах; Олександр Телюк – керівник кіноархіву Довженко-Центру. Модерувала розмову Дарія Бадьор – кінокритикиня, членкиня та співзасновниця Коаліції дівців культури⁴.

Учасники обговорювали успіхи і виклики українських кінематографістів у сфері культурної дипломатії під час повномасштабного вторгнення. Це дало змогу зрозуміти, що українське кіно як ніколи має задокументувати, фільмувати все, що відбувається в нашій країні. В дискусії вони часто згадували про Український інститут – державну установу, що працює у сфері культурної дипломатії. Діяльність установи спрямована на покращення розуміння і сприйняття України у світі та розвиток її культурних зв'язків з іншими країнами. Заснований Урядом України, Інститут належить до сфери управління Міністерства закордонних справ⁵. Його місія – зміцнення міжнародної і внутрішньої суб'єктності України засобами культурної дипломатії⁶.

---

¹ Див.: British council, ukrainian institute. *Сценарії майбутнього*. URL: <https://ukuseason.org/wp-content/uploads/2024/02/599-Season-Report-UK-web-v3.pdf>

² Див.: Довженко-Центр / Dovzhenko Center. Кіно і культурна дипломатія: досвіди після 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tmqsiQJ9uD0>

³ Ukrainian Institute. URL: <https://ui.org.ua/en/>

⁴ Див.: Глазунова М. Кіно і культурна дипломатія: дискусія у Довженко-Центрі. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2022/07/09/522475_kino_i_kulturna_diplomatiya.html

⁵ Див.: Трофименко М. В. Інституціоналізація публічної дипломатії України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія. Політологія*. 2018. Вип. 22–23. С. 268–276. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/692972.pdf>

⁶ Див.: Mission. Ukrainian Institute. URL: <https://ui.org.ua/en/mission-2/>

Основними напрямками програмної діяльності установи є мистецька програма, яка має за мету дотримуватися стратегій інституту, в яких повинні репрезентувати українську культуру через кіно, музику, літературу, перформативні мистецтва, візуальне мистецтво; представляти Україну на міжнародних мистецьких подіях, мистецьких резиденціях, концертах класичної та сучасної музики, показах українських театральних вистав, в каталогах українського мистецтва, преміях та відзнаках; створювати та підтримувати спільні проекти між українськими та іноземними акторами культури; представляти контент на онлайн-платформах, на студійних візитах для фахівців культури, сприяти індивідуальній мобільності та обмінам тощо¹.

За період незалежності був затверджений бренд України (UkraineNow)². UkraineNow – це найбільш масштабна міжнародна маркетингова кампанія українського уряду, яка стартувала у 2018 році. Її ціль – сформувати бренд України у світі, залучити в країну інвестиції та покращити туристичний потенціал. У підготовці до кампанії взяли участь 27 експертів комісії з питань популяризації України у світі³.

Отже, протягом останніх десятиліть, українська кіноіндустрія зазнала значних змін і досягла такого рівня, що стала важливою частиною національної культури та міжнародного кіно. Від початку ХХІ століття, коли українське кіно було маловідоме в країні, ситуація кардинально змінилася завдяки активній підтримці влади та успіху кінопроектів. В умовах війни український кінематограф став важливим засобом вираження національної ідентичності та єдності. Закони України щодо кіноіндустрії стали фундаментом для стратегій, які мають та меті пропагувати, підтримувати та розвивати українське кіномистецтво. Завдяки державній підтримці, активній участі в міжнародних кінофестивалях, популяризації важливих суспільних про-

---

¹ Див.: Шейко В., Філевська Т. Стратегія Українського інституту на 2020–2024 роки. URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/strategy-ukrainian-institute-3.pdf>

² Див.: Трофименко М. В. Інституціоналізація публічної дипломатії України. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/692972.pdf>

³ Там само.

блем, український кінематограф продовжує свій шлях до зміцнення світового визнання та культурної спадщини.

==== Список використаних джерел

1. Гижиця А. Українське кіномистецтво крізь роки: історії минулого й майбутнього. URL: <http://fj.onu.edu.ua/ukrainske-kinomystetstvo-kriz-roky-istorii-mynuloho-j-majbutnoho/>
2. Глазунова М. Кіно і культурна дипломатія: дискусія у Довженко-Центрі. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2022/07/09/522475_kino_i_kulturna_diplomatiya.html
3. Довженко-Центр / Dovzhenko Center. Кіно і культурна дипломатія: досвіди після 24 лютого 2022 року URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tmqsiQJ9uD0>
4. Життя у війні та справжня містика: 10 українських фільмів, які вийдуть на великих екранах в 2024 році. *ШоТам*. URL: <https://shotam.info/zhyttia-u-viyni-ta-spravzhnia-mistyka-10-ukrainskykh-filmiv-iaki-vyydut-na-velykykh-ekranakh-v-2024-rotsi/>
5. Культурна дипломатія часів війни. Чому cancel russian culture – це шок-контент для Заходу, та як протиставляти правду політиці напівтонів. *Media Business Reports*. URL: <https://mbr.com.ua/uk/news/mediananny/4792-kulturna-diplomatiya>
6. Модіна О. «20 днів у Маріуполі». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/days-in-mariupol-interview/32566748.html>
7. Про внесення зміни до статті 15–1 Закону України «Про кінематографію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр#Text>
8. Про державне фінансування національного кінематографу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001699-92#Text>
9. Про державну підтримку кінематографії в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19>
10. Про Загальнодержавну програму розвитку національної кіноіндустрії на 2003–2007 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-15#Text>
11. Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/277-2014-п#Text>
12. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/248862610>

13. Стасевська О. А., Маланчук І. І. Культурна дипломатія: симбіоз культурного та правового потенціалу. *Право та інновації*. 2021. № 1 (33). С. 89–95 URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19189/1/89–95.pdf>.
14. Трофименко М. В. Інституціоналізація публічної дипломатії України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія. Політологія*. 2018. Вип. 22–23. С. 268–276. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/692972.pdf>
15. Тулевська С. Понад століття українського кіно. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/ponad-stolittya-ukrayinskogo-kino/>
16. У Нью-Йорку фільм «Донбас» Лозниці відкрив фестиваль кіно First Look. *Detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/143973/2019-01-13-u-nyu-yorku-film-donbas-loznytsi-vidkryv-festyval-kino-first-look-2019/>
17. Це сім найочікуваніших українських фільмів 2024 року. *Наш Київ.UA*. URL: <https://nashkiiev.ua/culture/tse-7-naiochikuvanishih-ukrainskih-filmiv-2024-roku>
18. Шейко В., Філевська Т. Стратегія Українського інституту на 2020–2024 роки. URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/strategy-ukrainian-institute-3.pdf>
19. British counsil, ukrainian institute. *Сценарії майбутнього*. URL: <https://ukuaseason.org/wp-content/uploads/2024/02/599-Season-Report-UK-web-v3.pdf>
20. Ukrainian Institute. URL: <https://ui.org.ua/en/>.

2.6. Особливості інформаційного протиборства в Китайській Народній Республіці

Кузьменко Северин Тарасович

*магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21
Національний університет «Львівська політехніка»*

Останнє тридцятиліття Китай активно нарощував свій оборонний бюджет: проводив модернізацію армії не лише в кількісному, але

й якісному вимірі¹. Особливу увагу приділяв ядерним, ракетним, військово-морським та повітряним силам. До прикладу, влітку 2021 року китайці здійснили випробувальний запуск на навколоземну орбіту гіперзвукового глайдери, який вважається складним для перехоплення інструментом.

Китай прагне створити «збройні сили світового класу». Він збирається це зробити шляхом «інтелектуалізованої війни», за допомогою штучного інтелекту та інших засобів, просуваючи як напрям національної стратегії – ідею розвитку військово-цивільного синтезу, спрямовану на прискорення двостороннього обміну військових і цивільних ресурсів. Тому для Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) є критично важливим скоротити прірву у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Бо однієї кількісної переваги у 1,5 млрд. населення недостатньо для лідерських позицій у сучасному світі. Тому так звані підривні технології – штучний інтелект (ШІ), квантові технології, big data, хмарні обчислення, інтернет речей набувають актуальності у військовій сфері. ШІ, зокрема, розглядається як критично важлива стратегічна технологія, яка «змінює світову політичну гру».

Штучний інтелект має найбільше значення для Народно-визвольної армії, оскільки він дає Пекіну можливість конкурувати з Вашингтоном на рівних у розробці новітніх технологій. Політику Китаю щодо штучного інтелекту вперше було описано в «Плані розвитку нового покоління штучного інтелекту», виданому Державною радою у 2017 році. У плані було названо використання військово-цивільного синтезу (ВЦС) одним із «основних обов'язків» для розвитку штучного інтелекту. ВЦС використовується як підхід до розробки штучного інтелекту на основі віри Китаю в те, що він може, так би мовити, «обігнати на повороті» Сполучені Штати.

«White paper» з питань оборони Китаю 2019 року акцентує увагу на мінливому ландшафті сучасної війни: «сучасна еволюція війни рухається в бік інформатизації, що вказує на зростання ролі інтелек-

---

¹ Див.: Бірюк Я. Китайська «intelligentized warfare» – штучний інтелект як новітня зброя. *XIMERA*. 03.08.2022. URL: <https://ximera.com.ua/2022/08/intelligentized-warfare/>

туальної війни». Саме тому Китай розробляє нову концепцію ведення війни, яку вони називають інтелектуальною війною. Військові реформи Китаю актуалізували важливість інновацій у спосіб, який може сприяти здатності НВАК подолати попередні труднощі¹.

У нову епоху китайської військової влади НВАК прагне переорієнтуватися на модель, яка використовує науку і технологію як основні засоби сприяння бойових можливостей². Відповідно до реформ НВАК створила Керуючий комітет КМК з військово-наукових досліджень, який відповідає за встановлення пріоритетів і стратегічних напрямів на високому рівні. Науково-технологічна комісія (НТК) ЦВК була підвищена до керування військовими технологічними інноваціями. НТК здійснює нагляд за низкою планів, програм та експертів груп провідних науковців з пріоритетних питань, які містять інтелект синтезу людини і машини та біотехнологію. НТК ЦВК запустила план і Фонд орієнтований на новітні технології, а його «швидка група реагування» з питань оборонних інновацій прагне допомогти НВАК поліпшити свої можливості для використання комерційних технологій, включаючи нові методики взаємодії людини і машини³.

Китайське військово-наукове підприємство трансформувалося в ході реформ НВАК⁴. Академія військових наук (АВН) НВАК, яка традиційно відповідає за питання стратегії та доктрини, офіційно призначена керувати військовим науковим підприємством НВАК. АВН запустила Національний інноваційний інститут оборонної технології, який містить науково-дослідні інститути, що зосереджуються не тільки на безпілотних системах і штучному інтелекту, а й на межі

---

¹ Див.: Kania E. B. Minds at War: China's Pursuit of Military Advantage through Cognitive Science and Biotechnology. *PRISM*. 2020. Vol. 8, No. 3. P. 83–101. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_8-3/prism_8-3_Kania_82-101.pdf

² Див.: China's National Defense in a New Era. *Xinhua*. July 24, 2019. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/24/c_138253389.htm

³ Див.: The whole country's first national defense scientific and technological innovation rapid response small group launched in Shenzhen. [全国首个国防科技创新快速响应小组在深圳启动]. *Shenzhen Special Zone Daily*. [深圳特区报]. URL: <http://news.sina.com.cn/nd/2018-03-18/doc-ifyskmp7659375.shtml>

⁴ Див.: Xi Jinping: Strive to Build a High-level Military Scientific Research Institution to Provide Strong Support for the Party's Strong Military Objective in the New Era. [习近平：努力建设高水平军事科研机构为实现党在新时代的强军目标提供有力支撑]. *Xinhua*. May 16, 2018. URL: http://www.xinhuanet.com/2018-05/16/c_1122843283.htm

передових міждисциплінарних технологій, такі як біотехнології та квантові технології.

Керівництво АВН також володіє досвідом та повноваженнями для просування цих нових напрямів у військовій інновації. Від липня 2017 року його президентом став генерал-лейтенант Ян Сюеджун, відомий своїми дослідженнями в галузі суперкомп'ютерів та штучного інтелекту. Віцепрезидент, генерал-майор Хе Фучу, колишній президент Академії військових медичних наук, відомий своїми дослідницькими інтересами в геноміці та біоінформатиці, продемонстрував важливість біотехнології як нової «стратегічної командної висоти»¹.

Парадигма НВАК щодо військових інновацій спрямована на сприяння інтеграції теорії та технологій для просування розвитку нових концепцій і можливостей². Зокрема, НТК ЦВК фінансує програму з біологічних міждисциплінарних наук і технологій. Ця ініціатива містить проекти з військової науки про мозок, передові біоміметичні системи, біологічні та біоміметичні матеріали, а також вдосконалення людського потенціалу. Паралельно з проектом China Brain, який був здійснений як національна ініціатива періоду 2016–2030 років, НТК ЦВК також запустила військовий науковий проєкт мозку, який досліджує потенціал прогресу в неврології для військових застосувань³. На думку Ху Дьюна, видатного дослідника з Національного університету оборонної технології (НУДТ), НВАК повинна визнати одночасне значення та зв'язок між штучним інтелектом, біологічним інтелектом та гібридним інтелектом⁴.

---

¹ Див.: He Fuchu [贺福初]. The Future Direction of the New Global Revolution in Military Affairs. [世界新军事革命未来走向], *Reference News* [参考消息]. August 24, 2017. URL: https://web.archive.org/web/20190823210313/http://www.xinhuanet.com/politics/2017-08/24/c_129687890.htm

² Див.: Theory-Technology Fusion Innovation. New Year Seminar Successfully Convened in Beijing. [«理技融合 创新»新春座谈会在京成功召开]. *China Association for Artificial Intelligence*. [中国人工智能学会]. URL: <https://web.archive.org/web/20191011035737/http://caai.cn/index.php?s=/Home/Article/detail/id/490.html>

³ Див.: Mu-ming Poo, Jiu-lin Du, Nancy Y. Ip, Zhi-Qi Xiong, Bo Xu, Tieniu Tan. China Brain Project: Basic Neuroscience, Brain Diseases, and Brain-Inspired Computing. *Neuron*. 2016. Vol. 92, Issue 3. P. 591–596. DOI: 10.1016/j.neuron.2016.10.050

⁴ Див.: Hu Dewen. Military School Scratches «Cool Smart Wind» [军校刮起«炫酷智能风»]. *PLA Daily*. July 19, 2019. URL: <http://military.worker.cn/32820/201907/19/190719101538199.shtml>

Китайські стратеги очікують, що темпи і складність операцій зростуть драматично, оскільки форма або характер війни продовжує розвиватися¹. В результаті мислителі НВАК стурбовані інтенсивними когнітивними проблемами, з якими будуть стикатися майбутні командири, зокрема, враховуючи важливість оптимізації координації людини і машини, а також злиття або інтеграції². Необхідно, щоб ці тенденції посилили інтерес ПЛА до військової актуальності не тільки штучного інтелекту, а й науки про мозок і нових напрямів у біологічних міждисциплінарних технологіях, починаючи від біосенсоризації та біоматеріалів до варіантів для людського вдосконалення. Перехід від комп'ютеризації до інтелектуалізації розглядається як необхідність модернізації когнітивних можливостей людини в новітніх війнах.

Елементи та форми дезінформації, поширені у соціальних мережах Китаю. Сі Цзінпін підкреслив про необхідність Китаю розвивати свою силу дискурсу та поведінку³, тобто здатність вести глобальні розмови, відповідати своїй національній силі та міжнародному статусу⁴. Це галузь, де Китай все ще відстає від Заходу⁵. З 2020 року уряд Китаю посилює спроби просування своєї моделі управління як альтернативного політичного та економічного ладу і поділяє китайський підхід, цінності та мудрість. Комуністична партія Китаю (КПК) прагне визначити встановлені поняття, такі як демократія

---

¹ Див.: Chen Hanghui [陈航辉]. Artificial Intelligence: 96/Disruptively Changing the Rules of the Game. [人工智能：颠覆性改变游戏规则]. *China Military Online*. March 18, 2016. URL: http://www.81.cn/jskj/2016-03/18/content_6966873_2.htm

² Див.: Experts: Military Intelligentization Is Not Merely Artificial Intelligence. [专家：军事智能化绝不仅仅是人工智能]. *People's Daily*. December 6, 2017. URL: <http://military.people.com.cn/n1/2017/1206/c1011-29689750.html>

³ Див.: Drinhausen K., Stec G., Ohlberg M., Karásková I. Image Control: How China struggles for discourse power. *MERICCS*. September 27, 2023. URL: <https://mericcs.org/de/report/image-control-how-china-struggles-discourse-power>

⁴ Див.: The Publicity Department of the CPC Jiangsu Provincial Committee. «对加强国际传播能力建设的几点思考. *Several thoughts on strengthening international communication capacity building*. September, 2021. URL: https://www.jsthinktank.com/jiangsuzhiku/jszjcmzk/yjdt/202109/t20210908_7224613.shtml

⁵ Див.: 西强我弱»国际话语格局怎样改变. How to change the international discourse pattern of strong West and weak me. URL: http://www.xinhuanet.com/politics/2017-02/15/c_1120468174.htm

та права людини, у відповідності зі своєю ідеологією, наприклад, представляючи Китай як вищу демократичну систему.

Тоталітарна держава вважає, що вона має право визначати, про що люди говорять в Китаї і як вони обговорюють його. Глобальний імідж і репутація Китаю ефективно розглядаються як частина китайської суверенної території. Здатність запобігати критиці пов'язана зі статусом влади і високопоставлених кадрів. Список ключових інтересів Китаю, червоних ліній і проблем національної безпеки значно збільшився за останні роки, охоплюючи не тільки територіальні, етнічні меншини та питання прав людини, а й небажані уявлення та оцінки більш широкого економічного, соціального та технологічного розвитку КНР¹.

Амбіції Китаю керувати глобально відображають внутрішню пропагандистську практику, щоб голос партії був почутий перш за все. Державні та державно-афілійовані актори дотримуються двостороннього підходу, який очевидний у всіх галузях участі: пропагувати позитивні історії, щоб підкреслити успіхи Китаю, і придушувати небажані голоси та інформацію. Наступні методи та підходи можна знайти в різних сферах – від ЗМІ до політики, бізнесу, громадянського суспільства.

Покращення і виправлення представлення Китаю за кордоном відповідно до офіційних заяв. Позитивна пропаганда та публічна дипломатія вже давно є основою зовнішніх комунікаційних зусиль Китаю, включаючи фінансування міжнародних заходів або дипломатичних установ. Соціальні медіа запропонували нові шляхи і формати, особливо зростаюче використання здавалося б неполітичного контенту, що підкреслює прогрес Китаю, культуру і глобальні внески для протидії критичному дискурсу.

У зверненнях Китаю до ЄС дезінформація насамперед спрямовується на теми, пов'язані з іміджем і геополітичними інтересами КНР, наприклад, заперечення питань прав людини, позиціонування США

---

¹ Див.: Drinhausen K., Legarda H. Comprehensive National Security unleashed: How Xi's approach shapes China's policies at home and abroad. *MERICCS*. September 15, 2022. URL: <https://merics.org/en/report/comprehensive-national-security-unleashed-how-xis-approach-shapes-chinas-policies-home-and>

як джерела COVID-19. Жорстко сформульована критика спрямована на США, НАТО та західні ліберальні демократичні системи, що допомагає представити Китай як вищу модель і більш відповідальну державу.

Мобілізація підтримки для надання статусу та посилення позиції Китаю. Керівництво Китаю прагне поширювати свої погляди шляхом активізації та посилення підтримки. Схвалення сильних сторін Китаю від іноземних політиків, представників бізнесу, експертів і громадян – шукають і діляться з вітчизняною та міжнародною аудиторією, тактикою, яка називається «замовні уста». Незважаючи на те, що заохочення іноземної підтримки вимагає переконання та стимулів, тоталітарна держава, вимагає від громадян «добре розповідати історію Китаю» – від чиновників до представників бізнесу та інших неурядових акторів, до вчених та студентів за кордоном.

Вилучення контенту з міжнародних дебатів і стримування подальших небажаних дій. Уряд Китаю використовує погрози і каральні заходи для придушення голосів і позицій у громадських дебатах, а також для тиску на політиків, громадянського суспільства та бізнесакторів. Це може варіюватися від більш широких кампаній економічного примусу проти країни до цільових бойкотів проти компаній, до вербальних нападів і зусиль залякування проти окремих осіб і організацій¹. Вона містить тиск на інших учасників, щоб не займатися з тими, хто визнаний противником, щоб маргіналізувати свої позиції. Існує тенденція до формулювання законодавства з наслідками цензури дебатів закордоном. Основні приклади містять Закон про національну безпеку Гонконгу, Закон про антиіноземні санкції та Закон про боротьбу зі шпигунством, а також санкції проти політичних зацікавлених сторін та дослідників².

Фільтрація голосів та інформації, яка доступна іноземним зацікавленим сторонам. Контроль доступу до інформації та співроз-

¹ Див.: Adachi A., Brown A., Zenglein M. J. Fasten your seatbelts: How to manage China's economic coercion. *MERICs*. August 25, 2022. URL: <https://merics.org/en/report/fasten-your-seatbelts-how-manage-chinas-economic-coercion>

² Див.: Vincent B., Carnap K. Amended anti-espionage law aims to curate China's own narrative. *MERICs*. May 25, 2023. URL: <https://merics.org/en/comment/amended-anti-espionage-law-aims-cu-rate-chinas-own-narrative>

мовників в Китаї виникає як інструмент керування глобальним сприйняттям. Уряд обмежує фізичний доступ до Китаю або певних районів країни для досліджень або журналістських розслідувань. Закони обмежують тематичні галузі для міжнародних проєктів і обмінів в Китаї. Внутрішні правила у державних відомствах і наукових закладах часто вимагають схвалення для взаємодії з іноземними колегами. Держава прагне протидіяти відкритому дослідженню в критичних тематичних питаннях. Урядові вебсайти та бази даних частково виводяться з мережі або блокують доступ з IP-адрес, що не належать до материкового Китаю.

Ці заходи служать для того, щоб створити зовнішній вигляд широкої підтримки Китаю та його політики, в якій дисидентські або критичні позиції можуть бути зведені до невеликої меншини, яка прагне забруднити імідж країни або зупинити її зростання. КПК заповнює інформаційні порожнечі «позитивним» змістом. «Тверда влада» вимагає «м'якої пропаганди»¹.

Протягом останнього десятиліття китайські вчені та чиновники підкреслили необхідність відмовитися від «інформаційної моделі», яка спирається на стиль новинарних статей. Творці контенту повинні впроваджувати «модель історії», яка викликає емоційне зацікавлення аудиторії, наприклад, ділитися розповідями про повсякденне життя китайців. Цей підхід стає помітним у державних медіакампаніях. Диверсифікація контенту, використання широкого спектру учасників і адаптація повідомлень до місцевої аудиторії розглядається як шлях вперед.

Стратегія соціальних медіа Китаю поєднує бойові повідомлення з чудовим контентом. У мережі Ж відзначається зростання кількості офіційних облікових записів, пов'язаних з Китаєм, починаючи з 2019 року, особливо тих, які пов'язані із посольствами та дипломатами. Заяви посилюються державними пресрелізами і зростаючою мережею афілійованих рахунків платних послідовників, коментаторів

---

¹ Див.: People's Forum Network. «硬实力»需要»软宣传»—加快构建国家形象新媒体国际传播体系. «Hard power» needs «soft propaganda». *Speed up the construction of new media international communication system for national image.* January 20, 2022. URL: <http://www.rmlt.com.cn/2022/0120/638224.shtml>

рів, тролів і ботів. Існує помітний поділ праці з деякими виданнями і представниками, які більше зосереджуються на новинах, інші – на повідомленнях про боротьбу проти іноземних супротивників. Після того, як Ж припинив політику позначення облікових записів як державних у квітні 2023 року, зростання числа перевірених акаунтів, які діляться контентом, прив'язаним з державою, триває. Дезінформація та перерозподіл інформації бачимо у повідомленні про Гонконг, Сінцзян і походження пандемії COVID-19. Державні ЗМІ також передавали російські розмовні точки та дезінформацію після вторгнення в Україну¹.

Наприклад, замість того, щоб стверджувати, що ситуація з правами людини в Сінцзяні є проблемною, фотографії та відео розповідають про розвиток і щасливе життя, показуючи механізацію праці, танцюючих уйгурів, красиві пейзажі або спільні плани економічного розвитку. «Груба» культура або контент, орієнтований на модернізацію, кидають виклик основним західним зображенням мешканців цих місць як пригноблених. Вона розріджує критику і викликає сумніви щодо достовірності повідомленої інформації.

Позитивні зауваження західних експертів або коментаторів залишаються в державних ЗМІ і регулярно поширюються в соціальних мережах. Використання окремих іноземних голосів спрямоване на те, щоб представити КПК як неупереджену, намагаючись дотримуватися її цінностей і концепцій. Держава зацікавлена в залученні іноземних впливових блогерів, щоб орієнтуватися на молодшу аудиторію YouTube і TikTok. Китайські ЗМІ звернулися до творців контенту в Німеччині, щоб створити «аполітичний контент» у Німеччині. Студентам в Чехії запропонували платити за посади, які висловлюють підтримку боротьби Китаю з пандемією, підкреслюючи, наскільки різноманітними можуть бути такі зусилля.

Традиційні носії використовуються для розміщення потрібного контенту. Згідно з доповіддю Європейської комісії, Китай інвестував близько трьох мільярдів євро у поширення контенту через європейські

---

¹ Див.: Bethany A-E. How China Trolls Flooded Twitter. *Foreign Policy*. July 30, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/07/30/china-propaganda-twitter-russia/>

медіа¹. Існує безліч прикладів платного контенту, новинних кадрів і документальних фільмів, які просувають точки зору і кадри КПК. Це особливо проблематично, коли походження контенту не визначено. У той час як співпраця в німецьких виданнях, таких як *Handelsblatt*, були визнані, німецький місцевий телеканал використовував контент, який був зрозумілим у визнанні джерела. Партнерства з чеськими комерційними радіостанціями створювали щоденний контент у співпраці з *China Radio International*, не розкриваючи своєї участі².

Регламенти щодо інвестицій у ЗМІ в Німеччині та інших європейських країнах створюють значні бар'єри, проте вони не надають срібної кулі для боротьби з пропагандою та дезінформацією шкідливих іноземних держав. Добре задокументовані випадки спроб впливу на ЗМІ в Центральній та Східній Європі (ЦСЕ) підкреслюють еволюцію тактики Пекіна для обходу регулюючих бар'єрів у формуванні охоплення. Замість прямих інвестицій в інформаційні мережі, іноземні актори можуть, наприклад, перейти до інвестування в рекламні агентства або PR фірми³.

Більше обмежень звітів з Китаю. Пекін давно викриває західні ЗМІ, що повідомлення про Китай є надмірно зосередженим на правах людини, протестах, забрудненні та корупції, а не на прогресі Китаю. Ця позиція загострилася: китайські чиновники, ЗМІ та коментатори рутинно нападають на іноземні ЗМІ як на непрофесіоналів, а поширювачі «фейкових новин» і великих міжнародних новинних сайтів блокуються в Китаї. Реакція Пекіна на оприлюднення своєї політики в Сінцзяні та Гонконзі з 2017 року показує, що він більше не прийме, в принципі, відхилення від політики КПК.

Журналісти, які працюють в ліберальних демократіях, стикаються з зростаючими труднощами в отриманні доступу до Китаю (візи),

---

¹ Див.: Zhanhang Y. He Claimed to Be a Soldier in Ukraine. Except, He Was in Henan. *Sixth-tone*. June 19, 2023. URL: <https://www.sixthtone.com/news/1013141>

² Див.: Report on foreign interference in all democratic processes in the European Union, including disinformation. *European Parliament*. May 15, 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0187_EN.html

³ Див.: Richter L. Von. Chinesische Propaganda im deutschen Lokal-TV. *Tagesschau*. April 26, 2023. URL: <https://www.tagesschau.de/investigativ/zapp/china-propaganda-deutschland-lokalfernsehen-100.html>

до експертів з КНР (які повинні шукати внутрішнього схвалення) або доповіді на місцях. Доповіді BBC, NYT та інших видань засуджуються як неправдиві і є частиною «західної кампанії змазування», тому люди в Китаї обережні у спілкуванні з іноземною пресою. Журналіст Deutsche Welle зазнав фізичного домагання під час публікації звітів про повені в Хебей 2021 року. Репортери BBC неодноразово ставали жертвами атак. Інші джерела описували кібератаки, троллінг і погрози. Ця відсутність доступу дозволяє китайському уряду зневажати іноземні ЗМІ за відсутність уявлень і наземних звітів. Тим часом, журналісти, представники держав і впливові особи, які приймають урядові організовані тури в Сінцзяні, рекламуються як «ті, що надають справжню картину»¹.

Отож, терміни «пропаганда» та «фейкові новини» подібні між собою, вони насправді все ж таки відмінні в китайському інформаційному просторі. Основною відмінністю є те, що пропаганда не завжди містить фейковий контент. Але навіть у такому випадку для пропагандиста не є проблемою сформулювати зручну думку, використовуючи неправдивий зміст, просто під час пропаганди перебільшення фактів може бути випадковим. В той же час фейкові новини завжди є навмисним способом розповсюдити дезінформацію, при цьому викликавши агресивну реакцію у громадськості. Ці методи використовують китайські пропагандисти.

Список використаних джерел

1. Adachi A., Brown A., Zenglein M. J. Fasten your seatbelts: How to manage China's economic coercion. *MERICs*. August 25, 2022. URL: <https://merics.org/en/report/fasten-your-seatbelts-how-manage-chinas-economic-coercion>
2. Bethany A-E. How China Trolls Flooded Twitter. *Foreign Policy*. July 30, 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/07/30/china-propaganda-twitter-russia/>

---

¹ Haiy C., Fang W. China flood disaster: German reporter harassed. *Deutsche Welle*. July 27, 2021. URL: <https://www.dw.com/en/china-flood-disaster-passersby-harass-german-reporter/a-58663435>

3. Chen Hanghui [陈航辉]. Artificial Intelligence: 96/Disruptively Changing the Rules of the Game. [人工智能：颠覆性改变游戏规则]. *China Military Online*. March 18, 2016. URL: http://www.81.cn/jskj/2016-03/18/content_6966873_2.htm
4. China's National Defense in a New Era. *Xinhua*. July 24, 2019. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/24/c_138253389.htm
5. Drinhausen K., Legarda H. Comprehensive National Security unleashed: How Xi's approach shapes China's policies at home and abroad. *MERICCS*. September 15, 2022. URL: <https://merics.org/en/report/comprehensive-national-security-unleashed-how-xis-approach-shapes-chinas-policies-home-and>
6. Drinhausen K., Stec G., Ohlberg M., Karásková I. Image Control: How China struggles for discourse power. *MERICCS*. September 27, 2023. URL: <https://merics.org/de/report/image-control-how-china-struggles-discourse-power>
7. Experts: Military Intelligentization Is Not Merely Artificial Intelligence. [专家：军事智能化绝不仅仅是人工智能]. *People's Daily*. December 6, 2017. URL: <http://military.people.com.cn/n1/2017/1206/c1011-29689750.html>
8. Haiy C., Fang W. China flood disaster: German reporter harassed. *Deutsche Welle*. July 27, 2021. URL: <https://www.dw.com/en/china-flood-disaster-passersby-harass-german-reporter/a-58663435>
9. He Fuchu [贺福初]. The Future Direction of the New Global Revolution in Military Affairs. [世界新军事革命未来走向], *Reference News* [参考消息]. August 24, 2017. URL: https://web.archive.org/web/20190823210313/http://www.xinhuanet.com/politics/2017-08/24/c_129687890.htm
10. Hu Dewen. Military School Scratches «Cool Smart Wind» [军校刮起炫酷智能风]. *PLA Daily*. July 19, 2019. URL: <http://military.worker.cn/32820/201907/19/190719101538199.shtml>
11. Kania E. B. Minds at War: China's Pursuit of Military Advantage through Cognitive Science and Biotechnology. *PRISM*. 2020. Vol. 8, No. 3. P. 83–101. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_prism_8-3/prism_8-3_Kania_82-101.pdf
12. Mu-ming Poo, Jiu-lin Du, Nancy Y. Ip, Zhi-Qi Xiong, Bo Xu, Tieniu Tan. China Brain Project: Basic Neuroscience, Brain Diseases, and Brain-Inspired Computing. *Neuron*. 2016. Vol. 92, Issue 3. P. 591–596. DOI: 10.1016/j.neuron.2016.10.050
13. People's Forum Network. "硬实力" 需要"软宣传" –加快构建国家形象新媒体国际传播体系. «Hard power» needs «soft propaganda». *Speed up the construction of new media international communication system for national*

- image*. January 20, 2022. URL: <http://www.rmlt.com.cn/2022/0120/638224.shtml>
14. Report on foreign interference in all democratic processes in the European Union, including disinformation. *European Parliament*. May 15, 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0187_EN.html
  15. Richter L. Von. Chinesische Propaganda im deutschen Lokal-TV. *Tagesschau*. April 26, 2023. URL: <https://www.tagesschau.de/investigativ/zapp/china-propaganda-deutschland-lokalfernsehen-100.html>
  16. The Publicity Department of the CPC Jiangsu Provincial Committee. «对加强国际传播能力建设的几点思考. *Several thoughts on strengthening international communication capacity building*. September, 2021. URL: https://www.jsthinktank.com/jiangsuzhiku/jszjcmzk/yjdt/202109/t20210908_7224613.shtml
  17. The whole country's first national defense scientific and technological innovation rapid response small group launched in Shenzhen. [全国首个国防科技创新快速响应小组在深圳启动]. *Shenzhen Special Zone Daily* [深圳特区报]. URL: <http://news.sina.com.cn/c/nd/2018-03-18/docifyskmpr7659375.shtml>
  18. Theory-Technology Fusion Innovation. New Year Seminar Successfully Convened in Beijing. [«理技融合 创新»新春座谈会在京成功召开]. *China Association for Artificial Intelligence*. [中国人工智能学会]. URL: <https://web.archive.org/web/20191011035737/http://caai.cn/index.php?s=/Home/Article/detail/id/490.html>
  19. Vincent B., Carnap K. Amended anti-espionage law aims to curate China's own narrative. *MERICIS*. May 25, 2023. URL: <https://merics.org/en/comment/amended-anti-espionage-law-aims-cu-rate-chinas-own-narrative>
  20. Xi Jinping: Strive to Build a High-level Military Scientific Research Institution to Provide Strong Support for the Party's Strong Military Objective in the New Era. [习近平：努力建设高水平军事科研机构 为实现党在新时代的强军目标提供有力支撑], *Xinhua*. May 16, 2018. URL: http://www.xinhuanet.com/2018-05/16/c_1122843283.htm
  21. Zhanhang Y. He Claimed to Be a Soldier in Ukraine. Except, He Was in Henan. *Sixth-tone*. June 19, 2023. URL: <https://www.sixthtone.com/news/1013141>
  22. Бірюк Я. Китайська «intelligentized warfare» – штучний інтелект як новітня зброя. *XIMERA*. 03.08.2022. URL: <https://ximera.com.ua/2022/08/intelligentized-warfare/>

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

3.1. Національна безпека в умовах нестабільності сучасного світового порядку: поняття, виклики, загрози

Юзікова Наталія Семенівна

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Сьогоденні трансформації в геополітичному ландшафті, посилення глобальної взаємозалежності, цифрові технології та зростання нерівності детермінують нові виклики та загрози, які вимагають від держави постійної адаптації та розробки нових стратегій забезпечення національної безпеки. Розуміння цих викликів та здатність їм протистояти є ключовими елементами для стабільного прийняттого розвитку будь-якої країни у XXI столітті. Враховуючи що сучасний світ стає все більш складним і взаємопов'язаним, традиційні підходи до забезпечення національної безпеки виявляються недостатніми. Нові загрози, такі як глобальні зміни клімату, кіберзагрози, тероризм, торгівля зброєю, торгівля людьми, торгівля наркотиками, поширення транснаціональної організованої злочинності тощо, вимагають нових інструментів та ефективного міжнародного діалогу між країнами. Тому актуальність кримінологічного дослідження цієї теми є необхідним для розробки ефективних, сучасних стратегій забезпечення безпеки в майбутньому.

Національна безпека в контексті нестабільності сучасного світового порядку постає як динамічний і багатогранний стан, який характеризується відсутністю загроз інтересам держави, суспільства, людини, а також здатністю держави протистояти потенційним викликам і загрозам, забезпечуючи стабільний розвиток.

У реаліях сьогодення рівень національної безпеки країни є показником рівня її розвитку, фактором її сталого економічного, соціального, правового, політичного стану, спрямованого на забезпечення національних інтересів, захист і дотримання прав людини від поточних викликів та загроз. У цьому контексті, як слушно зазначає О. Дзьобань, проблеми національної безпеки належать до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя. Процеси глобалізації, посилення єдності світу з одночасним поглибленням його національної різноманітності є саме тим фактором, під впливом якого відбуваються серйозні зміни в усій структурі суспільства і держави. Виникнення нових технологій, зміна клімату, міграційні кризи, зростання екстремізму та тероризму – все це створює безпрецедентні виклики для національної безпеки¹. У таких умовах національна безпека стає багатовимірним поняттям, що охоплює широкий спектр загроз, від традиційних військових до нових, таких як кібербезпека та біологічна безпека.

Влучним та науково важливим є висловлювання Рене Декарта, який наголошував на важливості уточнення значення слова, що позбавить світ від половини непорозумінь та помилок². Тому є доцільним дати визначення ключових понять (національна безпека, світовий порядок, виклики), що є об'єктом дослідження даної проблематики як у нормативній, так і науковій площині.

Національна безпека України – це надійний щит, який має бути спрямований на безпечний розвиток різних сфер суспільного життя

---

¹ Див.: Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право. 2021. С.136.

² Див.: Трокоз В. Рене Декарт – справжній геній XVII століття. *Національний університет біоресурсів і природокористування України*. 31 березня 2019. URL: <https://nubip.edu.ua/node/58836>

в Україні, на підвищення ефективності захисту прав людини. Національна безпека України визначається законом України «Про національну безпеку України» як здатність держави протистояти реальним та потенційним загрозам, що можуть завдати шкоди її суверенітету, територіальній цілісності, демократичному конституційному ладу та іншим національним інтересам¹.

Поняття «національна безпека», зазначає Б. Кормич, вперше на державному рівні було вжито у 1904 р. в посланні президента США Теодора Рузвельта Конгресу США, в якому він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки. З тих часів національна безпека стала безпосереднім об'єктом наукових досліджень. На початку питання національної безпеки досліджувалось у межах політичної науки, у подальшому вказане поняття з політичної сфери перейшло у правничу площину і сферу юридичної науки².

Сьогодні у науковому середовищі існує значна кількість поглядів щодо поняття національної безпеки. Так, В. Ліпкан під національною безпекою розуміє сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та державну стратегію в галузі забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей³. На думку О. Глазова, національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни⁴. О. Власюк зазначає, що національна безпека України в широкому сенсі розглядається

---

¹ Див.: Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n246>

² Див.: Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. С. 8–9.

³ Див.: Ліпкан В. А. Національна безпека України: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2009. С.81.

⁴ Див.: Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія.* 2011. Т. 155, № 143. С. 42–46.

як механізм самозбереження українського народу, який організувався у формі незалежної держави. Цей механізм забезпечує його вільне існування, саморозвиток і надійний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз. Водночас національна безпека визначається автором як система державно-правових і суспільних гарантій, спрямованих на забезпечення стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу в цілому й кожного громадянина зокрема. Вона містить захист базових цінностей, законних інтересів, а також джерел духовного й матеріального розвитку від реальних та потенційних загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх¹.

О. Мотайло визначає національну безпеку як складне явище, що являє собою систему взаємопов'язаних елементів. До цієї системи входять концептуальні установки і положення, соціально-політичні та правові інститути й організації, а також визначені засоби, методи і форми, які забезпечують можливість запобігати, уникати та ефективно реагувати на внутрішні й зовнішні небезпеки та загрози². О. Соснін визначає національну безпеку як здатність суспільства та держави самостійно або у співпраці з дружніми країнами (народами, націями) захищати національні інтереси, стримуючи або нейтралізуючи внутрішні й зовнішні загрози. Ці загрози можуть стосуватися національного суверенітету, територіальної цілісності, соціального порядку, економічного розвитку та інших важливих аспектів духовного й матеріального життя. Водночас це також ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від усіх видів загроз³. Т. Блистів розглядає національну безпеку України як процес, а систему забезпечення національної безпеки – як забезпечення цього процесу. Отже, на думку авторів, національну

¹ Див.: Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. пр. Київ : НІСД, 2016. С. 131–133.

² Див.: Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. №4. С. 288–293. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/46.pdf

³ Див.: Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади. *lexinform.com.ua*. 05.03.2021. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyibezpeky-svitoglyadno-ponyatiyni-jnaukovo-teoretychni-zasady-chasty-na-1/>

безпеку варто визначати не як стан, а як динамічну складову розвитку держави¹.

Визначення національної безпеки у вітчизняній правовій думці мають спільні (центральне місце держави як суб'єкта забезпечення національної безпеки на рівні особи, суспільства і держави, захист національних інтересів – фундаментальна ціль, комплексний та динамічний характер, наявність внутрішніх і зовнішніх загроз) та відмінні (різне трактування поняття «загрози» та відмінний акцент на складових безпеки, де більшість науковців акцентують увагу на політичних аспектах національної безпеки, інші – на економічних чи соціальних) риси. У цілому, українські вчені єдині в думці, що національна безпека України – це складне і багатогранне поняття, яке вимагає комплексного підходу. Вони підкреслюють важливість захисту національних інтересів, забезпечення стабільності суспільства і держави, а також адаптації до постійно мінливого зовнішнього середовища.

Серед зарубіжних підходів до поняття національної безпеки, заслуговує на увагу визначення Гарольда Брауна, який зазначає, що національна безпека – це здатність зберігати фізичну цілісність і територію країни; підтримувати економічні відносини з рештою світу на розумних умовах; зберігати свою природу, інститути і систему управління від підриву ззовні; і контролювати свої кордони².

Волтер Ліппманн, вважає, що нація має безпеку, коли їй не доводиться жертвувати своїми законними інтересами, щоб уникнути війни, і коли вона здатна, якщо їй кинуть виклик, захистити їх за допомогою війни³. На думку Гарольда Лассвелла, особливе значення національної безпеки означає свободу від іноземного диктату⁴. Арнольд Вулферс

---

¹ Див.: Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. №4. С. 13–26.

² Див.: Brown H. *Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World*. Colorado: Westview Press, 1983. 288p.

³ Див.: Lippmann W. *Foreign Policy: Shield of the Republic*. Boston: Little, Brown and company, 1943. xiii, 177 p.

⁴ Див.: Lipsky G. A. *The Theory of International Relations of Harold D. Lasswell*. *The Journal of Politics*. 1955. Vol. 17, No. 1. P. 43–58.

стверджує, що національна безпека об'єктивно означає відсутність загроз набутим цінностям, а суб'єктивно – відсутність страху, що ці цінності будуть атаковані¹. Чарльз Майер розглядає національну безпеку як здатність контролювати ті внутрішні та зовнішні умови, які громадська думка певної спільноти вважає необхідними для власного самовизначення або автономії, процвітання та добробуту². На думку Прабхакарана Палері, національна безпека – це вимірний стан здатності нації долати багатовимірні загрози очевидному добробуту свого народу та його виживанню як національної держави в будь-який момент часу шляхом збалансування всіх інструментів державної політики через управління і може бути поширена на глобальну безпеку через зовнішні по відношенню до неї змінні³. У своїй роботі автор простежує еволюцію концепції національної безпеки від її зародження у 1790 року в Єльському університеті в США як фізичного захисту держави у питаннях, пов'язаних з управлінням організованими людськими системами до сучасного розуміння як комплексної системи заходів, спрямованих на забезпечення добробуту населення. П. Палері підкреслює, що національна безпека тісно пов'язана з управлінням державою і суспільством. Концепція розширилася з часом, охопивши не лише військові, але й економічні, соціальні, екологічні та інші аспекти. Сучасний підхід до національної безпеки вимагає комплексного аналізу внутрішніх і зовнішніх загроз та розробки відповідних стратегій для їх нейтралізації⁴. Таким чином, національна безпека, у роботах П. Палері визначається як відповідне і агресивне поєднання політичної стійкості та зрілості, людських ресурсів, економічної структури та потенціалу, технологічної компетентності, промислової бази і наявності природних ресурсів і, нарешті, військової могутності.

---

¹ Див.: Yalem R. J. The «Theory of ends» of Arnold Wolfers. *Journal of Conflict Resolution*. 1960. Vol. 4, No. 4. P. 421–425.

² Див.: Maier C. S. *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity*. Cambridge: Harvard University Press, 1988. xi, 227 p.

³ Див.: Paleri P. *National Security: Imperatives and Challenges*. New Delhi: Tata McGraw-Hill, 2008. 521 p.

⁴ Див.: Paleri P. *National Security: Definitions and Manifestations. Paleri P. Revisiting National Security: Prospecting Governance for Human Well-Being*. Singapor: Springer Verlag, 2022. P. 109–153.

Узагальнюючи підходи до визначення національної безпеки в зарубіжній науковій думці, можна виділити: багатогранність поняття національної безпеки, яка містить не лише військову сферу, а й економічну, соціальну, екологічну та інші; динамічність, за якої національна безпека розглядається як динамічне поняття, що постійно трансформується під тиском внутрішніх і зовнішніх викликів; зв'язок із захистом інтересів держави; присутність суб'єктивного елементу, що пов'язаний з оцінкою загроз і вибором пріоритетів. Всі автори єдині в думці, що національна безпека має вирішальне значення для існування і розвитку держави. Однак вони акцентують увагу на різних аспектах цього поняття. Деякі автори більше фокусуються на зовнішніх загрозах, інші – на внутрішніх факторах.

Таким чином, національна безпека держави – це динамічний стан, який відображає здатність держави та суспільства ефективно захищати суверенітет, національні інтереси, конституційний лад, територіальну цілісність, політичну систему, економічну стабільність, соціальний порядок, культурну ідентичність та добробут громадян від широкого спектру загроз, включаючи військові конфлікти, тероризм, кіберзагрози, екстремізм, масову міграцію, кліматичні зміни та інші. Цей стан досягається шляхом реалізації комплексу заходів політичного, економічного, соціального, військового, екологічного, інформаційного та інших характерів, за участі державних органів, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

У контексті розгляду проблеми національної безпеки в умовах турбулентності сучасного світового порядку важливо визначити поняття «сучасний світовий порядок». Адже поняття та змістовна характеристика сучасного світового порядку нерозривно пов'язана із проблемами національної безпеки держави. Сучасний світовий порядок є більш фрагментованим і нестабільним, ніж будь-коли раніше. Сьогодні національна безпека більше не є виключною прерогативою держави, а вимагає залучення всіх секторів суспільства. У контексті глобальних викликів існує нагальна потреба глобальних відповідей, що підкреслює важливість міжнародного співробітництва.

Сучасний світовий порядок – це складна система взаємодій між державами, міжнародними організаціями, транснаціональними кор-

пораціями та іншими акторами, що визначає загальні правила гри на міжнародній арені. Він характеризується високим рівнем взаємозалежності, глобалізацією, багатополярністю та постійними змінами.

Сучасний світовий порядок, на думку Г. Ситника, – це фіксований спосіб регулювання та стан міжнародних відносин в середовищі, де є і продовжують виникати десятки суверенітетів зі своїми системами цінностей, устремліннями. При цьому дія однієї держави на міжнародній арені, як правило, зачіпає інтереси інших, особливо сусідів, а найбільш чутливою є сфера безпеки¹.

Консервативний підхід у політичному мисленні отожднює світовий порядок із підтриманням статус-кво, тоді як ліберальна точка зору розглядає його в контексті еволюції міжнародного співтовариства в глобальне суспільство. Незалежно від підходу будь-який світовий порядок спрямований на досягнення низки цілей, важливих для держав-учасників та міжнародної спільноти загалом².

Консерватизм зазвичай підкреслює важливість традиційних цінностей, ієрархії та національної ідентичності, тоді як лібералізм фокусується на індивідуальних свободах, рівності та універсальних правах людини. Реалістичний підхід, який часто асоціюється з консерватизмом, підкреслює роль державної влади та національних інтересів у міжнародних відносинах, тоді як ідеалістичний підхід, близький до лібералізму, вірить у можливість створення більш справедливого і демократичного світового порядку. Незважаючи на різні підходи, як консервативний, так і ліберальний світогляди прагнуть створити стабільний і справедливий міжнародний порядок, який би забезпечував мирне співіснування держав.

Г. Ситник серед ключових цілей виділяє, по-перше, збереження чинної міжнародної системи, оскільки навіть за наявності розбіжностей між країнами їх об'єднує розуміння, що наявна система взаємодії є вигідною для всіх учасників. По-друге, до пріоритетних цілей належать забезпечення незалежності та суверенітету кожної держави, а також підтримання миру. Загальні цілі світового порядку пов'язані

---

¹ Див.: Ситник Г. П. Виклики національній безпеці у контексті формування нового світового порядку: курс лекцій. Київ: ТОВ «САК Лтд.», 2023. С. 35.

² Там само. С. 41.

з вирішенням таких питань, як обмеження застосування сили, дотримання прав людини, виконання міжнародних угод, а також забезпечення політичної стабільності й легітимності дій на глобальній арені¹.

Становлення будь-якого світового порядку є результатом світових процесів та змін у розподілі сил на міжнародній арені. З початком XXI століття в міжнародних відносинах виникла тенденція, яка свідчить не лише про перехід від однополюсного до багатопольного світу, але й про потребу змін у способах глобального регулювання в умовах глобалізації. Основними способами регулювання світового порядку залишаються силовий і нормативний, причому вибір між ними має вирішальне значення для майбутнього міжнародної системи.

Аналізуючи концепції організації міжнародних систем, Е. Молчанова та К. Ковтонюк пропонують різні підходи до розуміння сутності поняття «світовий порядок»: а) основний тип поведінки суб'єктів міжнародних відносин, які або дотримуються встановлених організаційних принципів системи, або здійснюють на неї руйнівний вплив; б) певний рівень стабільності та цілісності, притаманний організованій системі; в) набір правил і норм поведінки, створених для забезпечення управління системою та підтримання її стабільності. Отже, світовий порядок можна розглядати як систему норм і правил, розроблених світовою спільнотою для регулювання міжнародних відносин. Характеризуючи засади становлення та розвитку нового світового економічного порядку, автори визначають світовий порядок як відкриту систему, яка побудована під впливом дії випадкових факторів нелінійного розвитку її елементів, побудованих за ієрархічним принципом, еволюційності та складності². Світовий порядок, на думку Е. Кучменко та Б. Кучменко, набуває завершеного вигляду в результаті трансформаційних змін, що виникли у світовій капіталістичній системі протягом епохи імперіалізму та утвердження ідей

---

¹ Див.: Ситник Г. П. Виклики національній безпеці у контексті формування нового світового порядку: курс лекцій. С. 41–42.

² Див.: Молчанова Е., Ковтонюк К. Концептуальні засади становлення та розвитку нового світового економічного порядку. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 1. С. 144–170. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/26273>

панамериканізму¹. О. Майборода вважає, що світовий порядок – це сукупність правових норм та звичаїв, що визначають поведінку суб'єктів міжнародних відносин². У цьому ж руслі наголошує Джон Айкенберрі, що центральною проблемою міжнародних відносин є проблема порядку: як він збудований, як він руйнується і як він відновлюється³.

Характеризуючи світовий порядок, М. Ялі ставить доречне запитання: чи можливо взагалі встановити який-небудь порядок у світі, де постійно існують і виникають суверенні держави, на території яких функціонують суспільства зі своїми унікальними системами цінностей і потреб? Більшість із цих потреб вже неможливо задовольнити без взаємодії з іншими державами, які, у свою чергу, виступають для них зовнішнім середовищем. Відповідаючи на це запитання, М. Ялі зазначає, що упродовж останніх десятиліть ХХ ст. людство значно просунулось до такого міжнародного порядку, котрий дійсно можна було б назвати «всесвітнім». І завершиться цей процес лише тоді, коли до процесу порядкуутворення будуть залучені абсолютно всі суб'єкти світової політики, а відносини поміж ними будуть регулюватися за допомогою єдиних для всіх механізмів підтримки цього порядку та на основі критеріїв, що відповідатимуть потребам усіх членів світового співтовариства даної історичної епохи⁴. Таким чином М. Ялі пропонує ідеалізований та реальний погляд на зміст поняття «світовий порядок»: 1) залучення до процесу порядкуутворення абсолютно всіх суб'єктів світової політики та регулювання відносин між ними за допомогою єдиних для всіх механізмів підтримки цього порядку та на основі критеріїв, що відповідатимуть потребам усіх членів світового співтовариства даної історичної епохи; 2) втілення усієї різноманіт-

¹ Див.: Кучменко Е. М., Кучменко Б. А. Історіографія критеріїв моделей світового порядку. *Наукові записки НаУКМА (Серія «Історичні науки»)*. 2010. Т. 104. С. 57–63.

² Див.: Майборода О. М. Синергетична парадигма дослідження функції етнічності у міжнародній системі. *Наукові записки*. 2017. №5 (55). С. 191–216.

³ Див.: Ikenberry J. *After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. New Jersey : Princeton University Press, 2001. xii, 281 p.

⁴ Див.: Ялі М. Х. Поняття та підходи до тлумачення світового порядку. *Дослідження світової політики*: збірник наукових праць. 2009. №48. С. 170. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3807/>

ності різних країн світу, у тому числі існуючих між ними протиріч як ідейно-культурної та конфесійної природи, так і військового, геополітичного, економічного та гео економічного характерів.

У зарубіжній науковій думці поняття «світовий порядок» визнається як багатогранна категорія, що може інтерпретуватися по-різному залежно від теоретичної перспективи. Розуміння різних підходів до цього поняття дозволяє глибше проникнути в сутність міжнародних відносин та виявити як можливості для співпраці, так і джерела конфліктів.

Енн-Марі Слотер бачить світовий порядок як цілісну систему, де інститути та механізми співпраці відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності та процвітання¹. Авторка підкреслює, що світовий порядок впливає на різні рівні: від державного до глобального, охоплюючи економіку, політику, культуру та соціальні відносини. А також акцентує увагу на важливості міжнародних норм і стандартів, які сприяють дотриманню прав людини та справедливому розподілу ресурсів.

Хедлі Булл фокусується на практичних функціях світового порядку, тобто на тому, як він забезпечує стабільність і передбачуваність у міжнародних відносинах. При цьому виділяє основні цінності, які є основою світового порядку, такі як мир, добробут і справедливість. Х. Булл виокремлює динамічний характер світового порядку як щось рухоме і змінне, що адаптується до нових умов і викликів².

Майкл Хард та Антоніо Негрі пропонують радикально інший погляд на світовий порядок, пов'язуючи його з поняттям імперії. Вони бачать сучасний світовий порядок як результат глобального неоліберального проекту, який сприяє посиленню нерівності та експлуатації. Також підкреслюють політичний характер світового порядку, пов'язуючи його з боротьбою за владу та ресурси³.

---

¹ Див.: Slaughter A. -M. A New World Order. Oxford : Princeton University Press, 2009. 368 p.

² Див.: Bull H. The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics / forewords by Stanley Hoffmann and Andrew Hurrell. 4th ed. New York : Columbia University Press, 2012. xxxvii, 329 p.

³ Див.: Hardt M., Negri A. Empire. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000. 478 p.

Зарубіжні вчені визнають, що світовий порядок є фундаментальним поняттям для розуміння міжнародних відносин. Вони підкреслюють його важливість для забезпечення стабільності, процвітання та справедливості у світі. Поряд з цим, спостерігається відмінність у підходах до розуміння світового порядку, що пов'язано з різними теоретичними підходами авторів. Так, Е-М. Слотер і Х. Булл пропонують більш традиційні підходи, акцентуючи на інституціональних аспектах світового порядку та його ролі в забезпеченні співпраці між державами. Натомість М. Хард і А. Негрі пропонують радикальний критичний аналіз, який підкреслює нерівність і експлуатацію, закладені в сучасний світовий порядок.

Одне з центральних понять реалістичної школи міжнародних відносин у визначенні світового порядку відображено у класичних працях Г. Моргентая, Р. Арона та К. Уолтца, які сформували фундаментальне розуміння цього поняття. Вони розглядали світовий порядок як динамічний баланс сил між державами, що постійно змінюється внаслідок боротьби за владу та вплив¹.

Реалістичний підхід до світового порядку охоплює такі складові як: баланс сил, за якого світовий порядок формується та підтримується через постійний баланс сил між державами, коли жодна держава не може домінувати над іншими на тривалий час; раціональність державної поведінки, коли держави діють раціонально, прагнучі максимізувати свою владу та безпеку в умовах анархії міжнародної системи; важливості ролі великих держав у формуванні світового порядку завдяки своїм військовим, економічним та політичним ресурсам; об'єктивність характеру світового порядку як об'єктивної реальності, що не залежить від бажань окремих держав; конфліктності у міжнародних відносинах через прагнення окремих держав збільшити свою владу та вплив у світі.

Поняття «світового порядку», сформованого у реалістичній традиції, залишається актуальним і сьогодні. Однак сучасний світ стає

¹ Див.: Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун [та ін.]. Київ : МП «Юніверс», 2000. 686 с.; Morgenthau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. 7th ed. / revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton. Boston : McGraw-Hill Higher Education, 2006. xxxix, 703 p.; Waltz K. Theory of International Politics. Boston, Mass. : McGraw-Hill, 1979. 251 p.

все більш складним і багатогранним, що вимагає уточнення та доповнення класичних теорій. Сучасні дослідники міжнародних відносин враховують як об'єктивні фактори, такі як баланс сил, так і суб'єктивні фактори, такі як ідеологія, сприйняття та інтереси різних країн. Незважаючи на те, що реалістичний підхід підкреслює об'єктивний характер світового порядку, важливо враховувати суб'єктивний фактор світового порядку – сприйняття різними державами своєї сили та можливостей інших держав. Інколи сприйняття відрізняється від об'єктивної реальності, що може призводити до помилкових очікувань і розрахунків, а також міжнародних конфліктів.

Ідеологічні фактори також можуть впливати на поведінку держав та формування світового порядку. Ідеологічне протистояння між країнами детермінує конфліктні ситуації та ускладнює міжнародне співробітництво.

З розвитком глобалізації та інтеграційних процесів все більшу роль у формуванні світового порядку починають відігравати недержавні інституції, такі як міжнародні організації, транснаціональні корпорації, громадянське суспільство. Поряд з цим, поняття «м'якої сили» доповнює традиційне розуміння сили в міжнародних відносинах. Крім військової сили, держави використовують культурний вплив, економічну допомогу та дипломатію для досягнення своїх цілей.

Таким чином, сучасний світовий порядок – це складна система взаємодій між державами, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями та іншими інституціями, що визначає загальні правила поведінки на міжнародній арені. Він характеризується високим рівнем взаємозалежності, глобалізацією, багатополарністю та постійними змінами.

До ключових складових сучасного світового порядку можна віднести такі:

- відсутність однієї домінуючої держави, адже вплив на світові процеси мають кілька великих держав з різними інтересами;
- зростання взаємозалежності між країнами в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах;
- швидкий розвиток інформаційних технологій та їх вплив на всі сфери життя;

- зростання ролі міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій та громадянського суспільства в міжнародних відносинах;
- поява нових загроз, таких як тероризм, кібербезпека, кліматичні зміни та пандемії.

Сучасний світовий порядок ставить перед державами нові виклики і загрози у сфері національної безпеки. Так, загрози національній безпеці стали більш різноманітними та взаємопов'язаними. Вони можуть бути як традиційними (воєнні конфлікти, конфлікти на етнічному чи релігійному ґрунті, територіальні претензії, розповсюдження зброї масового ураження), так і нетрадиційними (кібератаки, інформаційні війни, біотероризм, економічні кризи, транснаціональна організована злочинність, екологічні катастрофи).

Традиційні загрози – це ті, які історично асоціюються з міжнародними відносинами та конфліктами. Вони, як правило, пов'язані з використанням військової сили або загрозою її застосування. Крім традиційних загроз, таких як війни та конфлікти, національна безпека містить також захист прав людини, забезпечення соціального добробуту, боротьбу з бідністю та голодом. Збереження довкілля та раціональне використання природних ресурсів стають пріоритетними завданнями для забезпечення національної безпеки. Захист від кібератак, дезінформації та маніпуляцій стає одним з ключових напрямків забезпечення національної безпеки. Нетрадиційні загрози – це нові або ті, які еволюціонували та виникли внаслідок глобалізації, технологічного прогресу та інших сучасних тенденцій. Вони часто мають транснаціональний характер і можуть бути складнішими для ідентифікації та нейтралізації.

Традиційні та нетрадиційні загрози є взаємопов'язаними. Так, кібератаки на енергетичну інфраструктуру можуть призвести до масштабних відключень електроенергії, що, в свою чергу, може спровокувати соціальні протести або навіть збройні конфлікти. Глобалізація зробила критичну інфраструктуру (енергетика, транспорт, комунікації) більш вразливою до зовнішніх впливів. Поширення дезінформації в умовах воєнного стану призводить до втрати довіри до органів влади, сприяє зростанню ксенофобії, незахищеності населення тощо. Маніпуляція інформацією, дезінформація та кібератаки стали потуж-

ними інструментами впливу на суспільство і можуть підривати національну безпеку. Тому для забезпечення національної безпеки необхідно враховувати як традиційні, так і нетрадиційні загрози, розробляти комплексні стратегії протидії і співпрацювати з міжнародними партнерами.

Для забезпечення національної безпеки в умовах сучасного світового порядку державам необхідно: зміцнювати демократичні інститути та громадянське суспільство; співпрацювати з міжнародними партнерами для вирішення глобальних проблем; розробляти комплексні стратегії національної безпеки, які враховують широкий спектр традиційних та нетрадиційних загроз; інвестувати в розвиток критичної інфраструктури та забезпечення її кібербезпеки; адаптуватися до нових технологій та використовувати їх для забезпечення національної безпеки.

Сучасні глобальні конфлікти, такі як війна в Україні, а також інші регіональні війни та кризи, мають глибокий і багатогранний вплив на світовий порядок. Ці події підривають стабільність міжнародних відносин, змінюють баланс сил між державами та викликають ряд нових викликів і загроз. Війни та конфлікти спонукають держави переглядати свої стратегії національної безпеки, посилюючи військові бюджети, розробляючи нові види озброєнь, шукаючи нових партнерів та зміцнюючи альянси.

Конфлікти призводять до перерозподілу впливу між державами, зміцнення позицій деяких країн та послаблення інших. Це може призвести до формування нових коаліцій і альянсів. Війни та конфлікти негативно впливають на світову економіку, викликаючи інфляцію, дефіцит енергоносіїв та продовольства, а також перебої у постачанні товарів.

Війна та конфлікти призводять до масової міграції, порушення прав людини та гуманітарної катастрофи. Вони часто супроводжуються порушенням міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, що підриває довіру до міжнародних інститутів та ускладнює вирішення конфліктів мирними засобами. Це, у свою чергу, створює додаткові виклики для міжнародної спільноти. У відповідь на загрози та нестабільність деякі держави можуть по-

силувати авторитарні режими, обмежувати свободу слова та демократичні процеси.

Війни все частіше ведуться з використанням нових технологій, таких як дрони, кіберзброя та штучний інтелект. Це створює нові етичні та юридичні виклики. Світ стає все більш багатополярним, з кількома центрами сили, що ускладнює координацію міжнародних дій та підвищує ризик конфліктів. При цьому важливо звернути увагу на недержавні інституції, такі як міжнародні організації, транснаціональні корпорації та громадянське суспільство, які значною мірою можуть впливати на формування світового порядку та можуть слугувати посередниками у вирішенні конфліктів.

Таким чином, сучасні виклики та загрози кардинально змінюють світовий порядок. Для подолання цих викликів необхідна спільна робота міжнародної спільноти, спрямована на зміцнення міжнародного права, розвиток діалогу та співпраці між державами, а також пошук нових механізмів вирішення конфліктів.

Продовжуючи дефінітивний аналіз у контексті досліджуваної проблематики, визначимо поняття «виклик». Виклик у контексті національної безпеки – це будь-який фактор, процес або подія, які потенційно загрожують суверенітету, територіальній цілісності, політичній незалежності, економічній стабільності, соціальному добробуту та культурній ідентичності держави. Це може бути як зовнішній, так і внутрішній фактор, який вимагає від держави вжиття відповідних заходів для збереження своєї безпеки.

Розуміння викликів світовою спільнотою викладено в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» від 25.09.2015 № A/RES/70/1¹. Зокрема, лідери держав, урядів та високі представники наголошують на масштабних викликах, що постають на шляху до сталого розвитку. Мільярди людей у світі досі живуть у злиднях, не маючи змоги забезпечити собі гідне життя. Нерівність як усередині країн, так і між ними, постійно зростає. Коло-

---

¹ Див.: Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 від 25.09.2015. URL: <http://surl.li/eyiwqe>

сальні диспропорції у розподілі ресурсів, можливостей і влади залишаються значущою проблемою, поряд із гендерною нерівністю. Глибоку стурбованість викликають високі рівні безробіття, особливо серед молоді, глобальні загрози здоров'ю, зростання частоти та сили стихійних лих, конфлікти, насильницький екстремізм і тероризм. Ці фактори призводять до гуманітарних криз, вимушеної міграції населення та можуть нівелювати досягнення останніх десятиліть у сфері розвитку.

Погіршення стану навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, опустелювання, посухи, деградація земель, нестача питної води та втрата біорізноманіття посилюють численні виклики, з якими стикається людство. Однією з найгостріших проблем залишається зміна клімату, яка суттєво впливає на здатність країн забезпечувати сталий розвиток. Зростання температури, підвищення рівня морів, окислення океанів та інші наслідки кліматичних змін становлять серйозну загрозу для прибережних регіонів, низинних країн, найменш розвинених держав і малих острівних країн. Це ставить під загрозу саме існування багатьох громад і природних екосистем, що підтримують життя на планеті

О. Ляш зазначає, що зміст виклику полягає в тому, що суспільство не може миттєво дати адекватну відповідь, перебудуватися і змінити стиль життя, адже соціуму притаманна значна інерція, яка одночасно може виступати і порятунком від виникаючих загроз, і зниженням темпів розвитку внаслідок надмірного консерватизму. При цьому вона наводить відмінності загрози від виклику і небезпеки. Так, суб'єкти забезпечення безпеки мають менше можливостей для протидії загрозам, ніж викликам, адже в загрозах протидія сторін більш загострена, оскільки для їхньої ліквідації не були своєчасно вжиті заходи. Ще одна відмінність полягає в тому, що загрози нерідко пов'язані з умовами середовища, які значною мірою не пов'язані з діяльністю людей. І ще одна відмінність полягає в тому, що загрозу слід розглядати як комплексну і багатоаспектну небезпеку для системи національної і соціальної безпеки.

У наукових працях Г. Ситник розрізняє потенційні та реальні виклики. Потенційні виклики – це зароджувані загрози, які можуть

перерости в реальні, якщо не вживати відповідних заходів. Реальні виклики – це вже сформовані загрози, які безпосередньо впливають на національні інтереси¹.

О. Данильян та О. Дзьобань² наголошують, що глобалізаційні виклики становлять серйозну загрозу національній безпеці. Від будь-яких зовнішніх загроз країна захищається двома шляхами: підтримкою необхідного й достатнього оборонного потенціалу; побудовою стабільної системи міжнародних відносин у всіх сферах, включаючи політику, економіку, соціальну сферу, екологію, правоохоронну діяльність.

На небезпеці внутрішніх викликів, пов'язаних з трансформаційними процесами всередині суспільства, наголошує Р. Войтович. Вона вважає, що саме ці виклики підривають стабільність держави зсередини. Водночас кожна держава у своїй внутрішній політиці має враховувати інтереси світового співтовариства, аби в такий спосіб здобути можливість протистояти глобалізаційним викликам. Внутрішніми параметрами національної безпеки є: стратегічна парадигма, домінантна ідеологія, економічна система. Зовнішніми – загрози, союзи, блоки, міжнародні структури³.

Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов окреслені у Стратегії національної безпеки України⁴. Можна виділити такі ключові напрямки: екологічні, економічні,

¹ Див.: Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / за ред. Г. П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. С. 182.; Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник Київ: НАДУ, 2011. С. 130–135.

² Див.: Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: філософська рефлексія. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2020. № 1 (44). С. 8–22. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18269/1/Dzeb_1.pdf

³ Див.: Войтович Р. Глобалізаційні виклики національної безпеки: геополітичний аспект. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. № 20. С. 285–297. URL: [http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26716/30Voito vi ch.pdf](http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26716/30Voito%20vi%20ch.pdf)

⁴ Див.: Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5>

політичні, соціальні, технологічні та інші загрози. Для ефективного протистояння цим загрозам необхідний комплексний підхід, який містить як національні, так і міжнародні зусилля. Важливо розвивати міцні міжнародні відносини, інвестувати в науку і технології, зміцнювати систему охорони здоров'я, забезпечувати соціальну справедливість та стійкий розвиток. Стратегія національної безпеки України базується на принципах стримування потенційних агресорів, забезпечення стійкості держави перед різноманітними загрозами та активного міжнародного партнерського діалогу. Такий підхід сприяє формуванню умов захисту суверенітету країни та створює сприятливі умови для її розвитку. Визначені у Стратегії пріоритети, такі як відновлення територіальної цілісності України, забезпечення безпеки громадян, зміцнення економіки та європейська інтеграція, спрямовані на створення демократичної, процвітаючої та безпечної держави.

В. Співак, здійснюючи огляд положень Стратегії національної безпеки України, відмічає, що основною відмінністю Стратегії 2020 року від попередніх є те, що вона ґрунтується на таких основних засадах, як стримування, стійкість, взаємодія¹. Автор за результатом аналізу природи і змісту Стратегії відмічає, що забезпечення національної безпеки відбувається виходячи з розуміння проблеми, саме як потреби забезпечення (досягнення) безпеки (захищеності як стану безпеки) через боротьбу з загрозами та небезпеками – «прогнозуваннями», «виявленнями», «попередженнями», «убезпеченнями» тощо саме «негативних наслідків». До того ж, сучасна модель глобалізації уможливила поширення загроз національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов.

Проводячи комплексний аналіз викликів національній безпеці України з часу проголошення незалежності (1991 р.), О. Гордійчук та О. Мосієнко², розмежовують їх таким чином: 1) політично-еконо-

---

¹ Див.: Співак М. В. Стратегії національної безпеки України: порівняльний аналіз. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. С. 1049–1056. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6350/13386-1?inline=1>.

² Див.: Мосієнко О. В., Гордійчук О. О. Національна безпека України: виклики та пріоритети. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Му-*

мічні чинники і пов'язані з ними обставини, діяльність влади, урахування вимог світових лідерів тощо; 2) суспільні настрої й симпатії, що відображають духовну парадигму українців, особливості політичної ментальності, процеси формування громадянського суспільства, утвердження демократичних цінностей та свобод на всеукраїнському рівні.

Характеристика викликів, що постали перед Україною та потребують посиленої уваги, вираженої державної політики, злагодженої взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства, викладені у науковій праці О. Мартинюка 2023 року¹. До викликів науковець відносить:

- трансформацію архітектури світової системи безпеки;
- зниження рівня економічного розвитку України, зменшення обсягів ВВП і втрату позицій країни у міжнародному конкурентному середовищі;
- швидкий розвиток нових технологій, що потребує посиленого фінансування державою науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, прийняття державних програм підтримки суб'єктів господарювання, що активно впроваджують інновації у діяльність;
- техногенне перенавантаження на довкілля;
- демографічну кризу;
- використання соціогуманітарних протиріч як форми радикалізму, екстремізму, тероризму.

Таким чином, виклик – це динамічний процес або стан, який виникає внаслідок внутрішніх або зовнішніх змін і створює потенційну загрозу національним інтересам, стабільності, розвитку та добробуту держави. Виклик може мати як негативний, так і позитивний вплив, вимагаючи від держави адаптації, трансформації та розробки нових стратегій для забезпечення національної безпеки.

Очікування початку 1990-х років щодо створення нової, більш стабільної та безпечної системи світового порядку, як слушно зазна-

---

дорого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2024. Т. 3. № 62. С. 158–172. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310882>

¹ Див.: Мартинюк О. В. Трансформація викликів і загроз національній безпеці у сфері безпеки державного кордону в умовах формування нового світового порядку. *Публічне управління і адміністрування в Україні.* 2023. № 37. С. 81–84.

чає І. Білас¹, поки що не виправдалися. Замість загрози глобального ядерного конфлікту з'явилися нові виклики та небезпеки, а проблеми забезпечення безпеки, зумовлені процесами глобалізації, стали ще гострішими. Це тероризм і сепаратизм; національний, релігійний та інші форми екстремізму; торгівля наркотичними засобами і організована злочинність; регіональні конфлікти та загроза поширення зброї масового знищення; фінансово-економічні кризи; екологічні катастрофи і епідемії.

На масштабні зміни, що відбулися протягом ХХ – на початку ХХІ ст. у міжнародній системі, звертає увагу Т. Чехович, зокрема, припинення протистояння соціально-політичних систем, установа монополярного світоустрію, зростання рівня загрози для регіональної та глобальної безпеки з боку міжнародного тероризму та організованої злочинності, які висунули на перший план проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки². Передусім ідеться як про її теоретичні аспекти, що торкаються необхідності переусвідомлення поняття «міжнародна безпека» та проблеми джерел сучасних загроз, так і про роль міжнародних інститутів, статутним і пріоритетним завданням яких є інституціонально-функціональне забезпечення міжнародної безпеки.

Реальність, у якій наша держава та суспільство перебувають протягом останнього десятиліття, яскраво демонструє глибоку кризу системи національної безпеки. Цей період став показником недостатньої ефективності традиційних підходів до забезпечення безпеки та наголошує на необхідності перегляду і адаптації безпекових концепцій до нових глобальних та регіональних викликів. Загрози, пов'язані з військовими конфліктами, гібридними війнами, інформаційними атаками, тероризмом та економічними кризами, вимагають створення більш гнучких і комплексних стратегій, здатних адекватно реагувати на динамічні зміни в безпековому середовищі.

¹ Див.: Білас І. Г. ООН та сучасні виклики і загрози міжнародній спільноті та безпеці в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. №96(1). С. 34–39.

² Дис.: Чехович Т. В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 277–283.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах вимагає комплексного, багатовекторного і динамічного підходу, який враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори, а також постійно адаптується до нових викликів. Національна безпека держави – це динамічний стан держави і суспільства, який характеризується здатністю захищати суверенітет, національні інтереси, конституційний лад, територіальну цілісність, політичну систему, економічну стабільність, соціальний лад, культурну ідентичність та добробут населення від будь-яких внутрішніх чи зовнішніх загроз, через комплекс заходів політичного, економічного, соціального, військового, екологічного та іншого характеру.

Сучасні виклики національній безпеці характеризуються високим рівнем різноманітності та взаємопов'язаності, що ускладнює їх ідентифікацію, оцінку та нейтралізацію. Ці виклики охоплюють широкий спектр сфер, від традиційних військових конфліктів до нових загроз, пов'язаних з технологічним розвитком та глобалізацією, що ускладнює їх прогнозування та нейтралізацію.

Для забезпечення національної безпеки необхідно переходити від реактивного до проактивного підходу, тобто передбачати і запобігати викликам і загрозам, а не лише реагувати на них. Для ефективного вирішення проблем національної безпеки необхідний міждисциплінарний підхід, що об'єднує зусилля різних галузей знань (міжнародне право, політологія, конфліктологія, економіка, соціологія, технології тощо). Залучення до процесу забезпечення національної безпеки різних суб'єктів: державних органів, громадянського суспільства, бізнесу, міжнародних організацій сприятиме ефективному протистоянню сучасним викликам і загрозам.

Сучасні виклики і загрози мають транснаціональний характер, тому для їх вирішення необхідна співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями. Співпраця дозволяє обмінюватися досвідом, технологіями та найкращими практиками у сфері забезпечення національної безпеки. При цьому, важливого значення набуває розвиток власних технологій для забезпечення кібербезпеки, оборонної спроможності та інших критично важливих сфер.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун [та ін.]. Київ: МП «Юніверс», 2000. 686 с.
2. Білас І. Г. ООН та сучасні виклики і загрози міжнародній спільноті та безпеці в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 96(1). С. 34–39. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/armv_2011_96\(1\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/armv_2011_96(1)_10)
3. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. №4. С. 13–26.
4. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. пр. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
5. Войтович Р. Глобалізаційні виклики національної безпеки: геополітичний аспект. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. №20. С. 285–297.
6. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2011. Т. 155, №143. С. 42–46.
7. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: філософська рефлексія. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2020. № 1 (44). С. 8–22. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18269/1/Dzeb_1.pdf
8. Дубинський І. Ю., Маркін С. І. Правова основа забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 20–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/2>
9. Ляш О. І. Науково обґрунтована класифікація ризиків і загроз системі соціальної безпеки. *Науково-технічна інформація*. 2012. № 1. С. 23–27.
10. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 41 с.
11. Кучменко Е. М., Кучменко Б. А. Історіографія критеріїв моделей світового порядку. *Наукові записки НаУКМА (Серія «Історичні науки»)*. 2010. Т. 104. С. 57–63.

12. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2009. 574 с.
13. Майборода О. М. Синергетична парадигма дослідження функції етнічності у міжнародній системі. *Наукові записки*. 2017. № 5 (55). С. 191–216.
14. Мартинюк О. В. Трансформація викликів і загроз національній безпеці у сфері безпеки державного кордону в умовах формування нового світового порядку. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. № 37. С. 81–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.15>
15. Молчанова Е. Ю., Ковтонюк К. В. Концептуальні засади становлення та розвитку нового світового економічного порядку. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 1. С. 144–170. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/26273>
16. Мосієнко О. В., Гордійчук О. О. Національна безпека України: виклики та пріоритети. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2024. Т. 3. № 62. С. 158–172. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310882>
17. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.
18. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 від 25.09.2015. URL: <http://surl.li/euiwqc>
19. Пономарьов С. П. Виклики та загрози національній безпеці України в сучасних умовах та в перспективі. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 85–90. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18482>
20. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n246>
21. Ситник Г. П. Виклики національній безпеці у контексті формування нового світового порядку: курс лекцій. Київ : ТОВ «САК Лтд.», 2023. 103 с.
22. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник Київ: НАДУ, 2011. 730 с.
23. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Вид-во «Кондор». 2007. 669 с.
24. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / за ред. Г. П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372с.

25. Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyibezpeky-svitoglyadno-ponyatijn38i-jnavukovo-teoretychni-zasady-chastyna-1/>
26. Співак М. В. Стратегії національної безпеки України: порівняльний аналіз. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. С. 1049–1056. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6350/13386-1?inline=1>
27. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5>
28. Трокоз В. Рене Декарт – справжній геній XVII століття. *Національний університет біоресурсів і природокористування України*. 31 березня 2019. URL: <https://nubip.edu.ua/node/58836>
29. Чехович Т. В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 277–283.
30. Ялі М. Х. Поняття та підходи до тлумачення світового порядку. *Дослідження світової політики*. збірник наукових праць. 2009. № 48. С. 160–171. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3807/>
31. Brown H. *Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World*. Colorado: Westview Press, 1983. 288p.
32. Bull H. *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics* / forewords by Stanley Hoffmann and Andrew Hurrell. 4th ed. New York : Columbia University Press, 2012. xxxvii, 329 p.
33. Hardt M., Negri A. *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000. 478 p.
34. Ikenberry J. *After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. New Jersey : Princeton University Press, 2001. xii, 281 p.
35. Kallen S. A. *National security*. San Diego, CA : ReferencePoint Press, 2008 112 p.
36. Lippmann W. *Foreign Policy: Shield of the Republic*. Boston: Little, Brown and company, 1943. xiii, 177 p.
37. Lipsky G. A. The Theory of International Relations of Harold D. Lasswell. *The Journal of Politics*. 1955. Vol. 17, No. 1. P. 43–58.

38. Maier C. S. *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity*. Cambridge: Harvard University Press, 1988. xi, 227 p.
39. Morgenthau H. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 7th ed. / revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton. Boston : McGraw-Hill Higher Education, 2006. xxxix, 703 p.
40. Paleri P. *National Security: Imperatives and Challenges*. New Delhi: Tata McGraw-Hill, 2008. 521 p.
41. Paleri P. *Revisiting National Security: Prospecting Governance for Human Well-Being*. Singapor: Springer Verlag, 2022. 1388 p.
42. Slaughter A.-M. *A New World Order*. Oxford : Princeton University Press, 2009. 368 p.
43. Waltz K. *Theory of International Politics*. Boston, Mass. : McGraw-Hill, 1979. 251 p.
44. Yalem R. J. The «Theory of ends» of Arnold Wolfers. *Journal of Conflict Resolution*. 1960. Vol. 4, No. 4. P. 421–425.

==== 3.2. Забезпечення енергетичної безпеки держави під час дії воєнного стану і в повоєнній Україні

Рябцев Геннадій Леонідович

*доктор наук з державного управління, професор
професор Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича
Національний університет «Києво-Могилянська академія»;
головний науковий співробітник центру безпекових досліджень,
Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ*

Енергетика є однією з головних мішеней Росії в Україні. Кремль завжди розглядав енергетичні ресурси як інструмент для впливу та підкорення націй¹. Європа неодноразово із цим стикалася, долаючи спровоковані Росією зростання цін і нестачу природного газу. Але ті випробування, крізь які зараз проходить Україна, є нечуваними.

---

¹ Див.: Суходоля О. М. Енергетична зброя у геополітичній стратегії Росії : аналіз. доп. Київ : НІСД, 2020. 128 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/suchodolya_e-book-1.pdf

Жодна енергосистема в світі не зазнавала таких атак. Московська армія, відверто нехтуючи правилами ведення війни й міжнародним гуманітарним правом, продовжує застосовувати сучасні збройні технології, щоб нищити цивільну критичну інфраструктуру. «Путін веде повномасштабну війну проти нашого енергетичного сектору. Наш обов'язок – не дати Росії створити прецедент зі знищення енергетики цілої нації. Якщо Росії це вдасться, це стане частиною військових доктрин по всьому світу»¹.

Виходячи з цього, надзвичайно важливим убачається визначення й реалізація основних завдань із забезпечення стійкості енергетичної системи України, гарантування її енергетичної й національної безпеки.

Цілеспрямовані удари по об'єктах енергетичної інфраструктури призвели до виникнення суттєвої нестачі електричної енергії в системі в осінньо-зимовий період 2022–2023 років. Завдяки безпрецедентним заходам із відновлення пошкодженої генерації та об'єктів систем передачі й розподілу вимушені обмеження були скасовані. Графіки стабілізаційних вимкнень не застосовувалися з березня 2023 року.

Масовані атаки на критичну інфраструктуру України відновилися 22 березня 2024 року. Але якщо раніше основною метою ударів російських збройних сил було враження якомога більшої кількості енергетичних об'єктів, то навесні 2024 року вони сконцентрували ту ж саму кількість ракет і дронів на двох десятках найбільших українських станцій. Така тактика мала частковий успіх. Створення дворівневого захисту для атакованих об'єктів передачі й розподілу енергії дозволило зменшити завдану ним шкоду більше ніж удвічі. Але теплові та гідроелектростанції є надто великими спорудами, щоб забезпечити їх фізичним захистом. Ці об'єкти можна прикрити лише з повітря, застосовуючи багаторівневі автоматизовані системи. Але

---

¹ Кожна європейська нація, яка поділяє спільні європейські цінності, має бути частиною європейської родини – виступ Президента України на засіданні Євроради. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 27 червня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/kozhna-yevropejska-naciya-yaka-podilyaye-spilni-yevropejski-91829>

таких засобів в Україні було обмаль. «Ми дали всі необхідні сигнали партнерам, всі конкретні запити – кожному, хто володіє потрібними системами ППО, усім, у кого є необхідні ракети. Америка, Європа, інші наші партнери – кожен знає, чого потребуємо, кожен знає, наскільки це важливо саме зараз допомогти нам захиститись від цих ударів, саме в цей час»¹.

Витративши понад \$6 млрд на одинадцять хвиль запущених ракет, російські війська пошкодили 11,1 із 20,6 ГВт наявної навесні 2024 року потужності українських електростанцій. Було виведено з ладу близько 90% теплової і 45% гідрогенерації. «Путін намагається ударами по Україні відточити практики знищення енергетичних об'єктів – від звичайних теплових електростанцій і дамб до таких елементів енергосистеми, як газові сховища та інтерконектори, які поєднують нашу енергосистему із європейською»².

Спочатку могло скластися враження, що ворог досяг своєї цілі. В Об'єднаній енергетичній системі України знову виник дефіцит, що в окремі дні сягав 30% споживання. У всіх регіонах були повернені графіки стабілізаційних вимкнень електричної енергії, що в липні 2024 року тривали впродовж 94% годин місяця.

Проте світло знову перемогло темряву. Щоразу після масованих обстрілів, іноді не очікуючи їхнього завершення, українські енергетики, ризикуючи своїм життям, відновлювали перерване енергопостачання. При цьому окремі об'єкти, наприклад лінію-«рекордсмен» на одному з найгарячіших напрямків Донеччини, лагодили вже понад сто разів.

Уже з серпня Об'єднана енергетична система України працювала достатньо стабільно. Графіки погодинних вимкнень не застосовува-

---

¹ Увесь тиждень майже безперервно наші енергетики, ремонтні бригади, будівельники ліквідовують наслідки російських ударів і буквально витягують нормальне життя України – звернення Президента. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 30 березня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/uvestizhden-majzhe-bezperervno-nashi-energetiki-remontni-br-89957>

² Виступ Володимира Зеленського на Ukraine Recovery Conference 2024. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 11 червня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-volodimira-zelenskogo-na-ukraine-recovery-conference-91437>

лися, тоді як аварійні запроваджувалися лише на час ліквідації наслідків дронних атак. Відносного балансу вдалося досягти завдяки виведенню на плановий режим більшості відремонтованих у міжсезоння енергоблоків АЕС, запуску до 1 ГВтної розподіленої генерації й відновленню третини теплової потужності, пошкодженої російськими атаками.

Проте восени 2024 року російські збройні сили знову змінили тактику. Якщо навесні вони намагалися вивести з ладу енергоблоки теплових і гідроелектростанцій, то ціллю трьох осінніх атак стала інфраструктура видачі потужності атомної генерації. І, на відміну від попередніх спроб, використані для досягнення цієї мети крилаті ракети були споряджені касетними бойовими частинами.

Хоча більшість атакованих об'єктів мали фізичний захист другого рівня, він, хоч і зменшив завдану шкоду, проте не вберіг від дрібних ушкоджень суббоеприпасами. До того ж, відновлення атакованих об'єктів суттєво загальмувала необхідність знешкодження великої кількості касетних бойових елементів.

Осінні атаки засвідчили, що військово-політичне керівництво РФ не полишило ідеї виведення з ладу української енергетики. Тому удари по інфраструктурі атомній генерації, що гарантує цілісність усієї енергетичної системи, ймовірно, триватимуть. При цьому РФ формально не порушує частину 1 статті 56 Протоколу I¹ до Женевських конвенцій про захист жертв війни, оскільки завдає ударів не по атомних електростанціях, а по інфраструктурі видачі їхньої потужності.

Між тим, швидкі перехідні процеси, що відбуваються внаслідок множинних відмов комутаційного обладнання та/чи пристанційних вузлів, здатні перевести атомні реактори в надважкі режими. Інцидентів другого-третього рівня за шкалою INES² на українських АЕС восени 2024 року вдалося уникнути лише завдяки високій фаховій

---

¹ Див.: Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

² Див.: International Nuclear and Radiological Event Scale (INES). *International Atomic Energy Agency*. URL: <https://www.iaea.org/resources/databases/international-nuclear-and-radiological-event-scale>

підготовці диспетчерів і впровадженій в Україні симптомно-орієнтованій системі аварійного реагування.

Таким чином, в цілому Енергетичний фронт міцно тримає свої позиції. Проте виведені з ладу 11 ГВт становлять більше половини щогодинного споживання України в зимові місяці. Ця потужність, за оцінкою автора, перевищує потребу в пікові години Нідерландів, Фінляндії або Словаччини разом із трьома державами Балтії.

Україна має зберегти доступну генерацію та максимально відновити втрачене. Для цього ресурси держави мають бути сконцентровані на реалізації таких завдань.

Перше. Має бути забезпечене гарантоване багаторівневе прикриття об'єктів енергетичної інфраструктури, зокрема тих, де тривають і відбуватимуться відновлювальні роботи, засобами протиракетної та протиповітряної оборони, передусім автоматизованими системами пошуку, виявлення, розпізнавання й вогневого ураження повітряних цілей.

Друге. Потрібно за будь-яких умов зберегти цілісність Об'єднаної енергетичної системи України завдяки розбудові резервних, зокрема міждержавних, та автономних мереж і систем, створенню й підтриманню резервів розподілу й генерації: ТЕС і ТЕЦ малої продуктивності, що забезпечували потреби промислових підприємств, насамперед у східних і центральних регіонах України; малих ГЕС – у західних регіонах; газопоршневих і газотурбінних установок ТЕЦ, зокрема в структурі Групи Нафтогаз.

Необхідно створити й постійно підтримувати в стані готовності розосереджені запаси найбільш уразливого обладнання, як це зроблено зокрема в НЕК «Укренерго».

Варто також забезпечити надійне й безпечне функціонування доступних енергетичних об'єктів, в тому числі шляхом їхнього облаштування фізичним захистом не нижче другого рівня (від ударних БПЛА). При цьому найбільшу увагу потрібно приділити роботам із прикриття найбільш вразливих об'єктів Харківської, Дніпропетровської, Одеської, Херсонської, Запорізької областей.

Третє. Потребує суттєвого збільшення використання розподіленої генерації, зокрема шляхом формування в регіонах України мережі

з 500+ енергетичних установок, переважно когенераційних, із гарантованою потужністю 1...10 (50) МВт, що працюють на місцевому паливі, об'єднані в системи розподілу microgrid на базі «розумних мереж» і приєднані до Об'єднаної енергетичної системи України як елементи ринку допоміжних послуг.

Для реалізації цих завдань уже спрощено¹ умови будівництва й розміщення газопоршневих і газотурбінних установок, зокрема когенераційних, а також процедуру приєднання цих та інших генеруючих установок до електричних, газових і теплових мереж. Проведено спеціальні аукціони на надання допоміжних послуг виробниками електричної енергії та активними споживачами, за результатами яких придбано 1 ГВт резервів для балансування системи. Щоб якнайшвидше зменшити наявний у ній дефіцит, що виник унаслідок російських атак, варто відновити роботу всіх енергетичних об'єктів, зокрема мініГЕС, ТЕС і ТЕЦ малої продуктивності, що були зупинені через неефективність роботи, нестачу пального, ухвали суду тощо, з їхнім приєднанням до систем розподілу за поданням військових адміністрацій. «Потрібне повне сприяння для громад, для людей, для компаній, бізнесу. Дуже важливо, щоб на місцях можна було створювати нові генерувальні потужності та відбувалася реально поширена на всю державу децентралізація енергетичного потенціалу України»².

Чим швидше вдасться змінити архітектуру енергетичної системи України, тим більше можна встигнути у відбудовних процесах. З огляду на це, безумовного виконання потребує затверджений урядом план заходів із реалізації Стратегії розвитку розподіленої генерації на період до 2035 року.

При цьому пріоритетним напрямом державної підтримки в цій сфері має стати зведення генеруючих установок із гарантованою по-

---

¹ Див.: Рябцев Г. Л., Омельченко В. О. Огляд роботи енергетичного сектора України в листопаді 2024. Київ : Центр Разумкова, 2024. 14 с. URL: <https://razumkov.org.ua/vydannia/analychni-dopovidi-zapysky-statti>

² Маємо забезпечити реальну можливість отримати енергію попри російський терор і далі посилювати ППО – Президент України. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 5 липня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mayemo-zabezpechiti-realnu-mozhlivist-otrimati-energiyu-popr-91965>

тужністю з урахуванням розвитку «розумних мереж» розподілу (smartgrid).

Четверте. Варто забезпечити енергетичну автономність територіальних громад, у тому числі завдяки використанню місцевих джерел, зокрема природного газу (Харківська, Полтавська, Львівська області); газового конденсату (Полтавська, Дніпропетровська); метану вугільних шахт (Донецька, Львівська, Волинська), торфу (Волинська, Рівненська, Чернігівська), відходів деревообробної промисловості (Івано-Франківська, Закарпатська, Житомирська), енергії малих річок (Волинська, Закарпатська), геліо- та вітроенергетики (Одеська, Херсонська, Запорізька), соломи зернових і лушпиння олійних культур (сільськогосподарські регіони).

Усі інструменти державної й місцевої підтримки мають бути доступні, прозорі, зрозумілі та максимально прості. Економіка гостро потребує додаткової генерації. Тому фінансові інструменти для громадян, ОСББ та бізнесу мають запрацювати якомога швидше.

Низку заходів уже реалізовано¹. Зокрема, дозволено провадити господарську діяльність у період дії воєнного стану без отримання документів дозвільного характеру. Звільнені від оподаткування податком на додану вартість і ввізним митом імпортовані в Україну турбіни, генератори, інвертори, фотоелектричні панелі, трансформатори, інші товари, ввезені за угодами, що фінансує Секретаріат Енергетичного Співтовариства. Запрацювали урядові програми безвідсоткового кредитування громадян, а також програма «Доступні кредити 5-7-9» для ОСББ і ЖБК на купівлю обладнання для генерації з альтернативних джерел енергії та пристроїв збереження енергії. За Меморандумом щодо банківського кредитування проєктів з відновлення енергетичної інфраструктури залучено кошти 34 банків. Суттєво спрощено встановлення малих енергетичних установок, блочно-модульних котелень, генераторів (потужністю від 1 МВт), а також їхнє приєднання до мереж і систем.

П'яте. Варто гарантувати неперервне постачання енергоресурсів через західний кордон України в достатніх для споживача обсягах,

¹ Див.: Рябцев Г. Л., Омельченко В. О. Огляд роботи енергетичного сектора України в листопаді 2024.

зокрема в райони з пошкодженою інфраструктурою, у тому числі шляхом збільшення пропускної спроможності Об'єднаної енергетичної системи України в напрямках захід – схід і захід – південь.

У рамках цієї роботи оператор системи передачі вживає успішних заходів зі зняття системних обмежень (bottlenecks), завдяки чому обсяг експортних операцій і пропускної спроможності міждержавних перетинів було збільшено із 1,7 до 2,1 ГВт. Завдяки установленню фіксованих максимальних і мінімальних граничних цін (прайс-кепів) на ринку «на добу наперед», внутрішньодобовому ринку та балансу-ючому ринку імпорт енергії зріс майже вдвічі з одночасним скороченням кількості випадків надання аварійної допомоги.

Поки не розблоковано морські порти, єдиним джерелом надходження нафтопродуктів в Україну є її західний кордон. І хоч завдяки зусиллям уряду і трейдерів пальне постачається в необхідних обсягах, кількість і пропускна здатність пунктів його пропуску потребує збільшення. Варто зберегти наявні і створити нові «зелені коридори» для бензовозів, барж і вагоно-цистерн. Адже саме їхня надійна робота гарантує безперебійне постачання нафтопродуктів Силам оборони та всім споживачам України.

Шосте. Потребують розроблення й затвердження плани заходів із гарантування безпеки та стійкості критичної інфраструктури, яка забезпечує життєдіяльність територіальних громад, з урахуванням дій із захисту таких об'єктів від зовнішніх загроз; забезпечення автономним живленням об'єктів критичної інфраструктури, які гарантують виконання життєво важливих функцій у територіальних громадах.

Урядом уже передбачено встановлення на об'єктах критичної інфраструктури, закладах охорони здоров'я, адміністративних будівлях, закладах освіти об'єктів відновлюваної енергетики разом з установками зберігання енергії, які забезпечуватимуть автономне живлення впродовж щонайменше чотирьох годин.

Засвоєння уроків повномасштабного вторгнення підтверджує важливість гарантування спроможності держави виконувати свої функції й надавати послуги громадян за будь-яких умов. Запоруками цього повинні стати системи стратегічного управління та управління ризиками. Держава, бізнес, громадяни мають діяти чітко і скоорди-

новано й бути здатними спільними зусиллями нейтралізувати будь-яку загрозу.

Україна має всю природну основу для створення сучасної вуглецево-нейтральної енергетики, здійснення «зеленого» переходу, організації доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх.

З огляду на це, варто розвивати власну ресурсну й технологічну базу, використовувати весь спектр енергетичних ресурсів і технологій. Потрібно сприяти інтелектуалізації енергетичної інфраструктури та формуванню децентралізованих ринків. Варто стимулювати розвиток міської енергетики з високою концентрацією потужності й великим запасом міцності. Необхідно формувати енергоефективну свідомість громадян і сприяти їхньому перетворенню на учасників не лише ринку споживання, але й виробництва енергії – заохочувати активних споживачів.

Утім, ми не зможемо реалізувати всі поставлені цілі без кредитування та інвестицій. Щоб створити нове й відновити втрачене за принципом Build Back Better, потрібно припинення воєнних дій, не менше чотирьох років і понад \$50,5 млрд¹.

Але йдеться не про гранти чи фінансову допомогу слабшому. Це – про високодохідні інвестиції для європейських, американських, компаній інших наших партнерів, про великий ринок для новітнього обладнання, про кредитні програми від міжнародних фінансових інституцій.

З огляду на це, Україна потребує розширення співпраці з партнерами за такими напрямками.

Перше. Назріла декарбонізація української енергетики з організацією доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх. При цьому варто диверсифікувати структуру енергозабезпечення з урахуванням нерівномірності графіків споживання (у тому числі duckcurve).

---

¹ Див.: Піддубний І., Горюнов Д. Оцінка прямих збитків та непрямих втрат енергетичного сектору України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. Київ: KSE, 2024. 35 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/06/KSE_Vpliv-vii--ni-na-energetiku_UA-1.pdf

Необхідно налагодити постачання в Україні, зокрема в рамках чотирирічної програми Ukraine Investment Facility, обладнання для зведення щонайменше 1,4 ГВт високоманеврових електростанцій, 1,1 ГВт установок на біопаливі, 0,8 ГВт систем зберігання енергії, 4,5 ГВт вітрових і 3,8 ГВт фотоелектричних станцій.

При цьому важливо, щоб усі розуміли, яке обладнання наших партнерів доставлятиметься і як воно функціонує, де його ще не вистачає та коли воно з'явиться, де ще потрібна допомога і де маємо успіхи й проблеми. Ця інформація повинна широко висвітлюватись у медіа, і кожен громадянин України має розуміти, що відбувається в кожній громаді та що дійсно все робиться для того, щоб було світло й тепло.

Україна потребує створення повного циклу виробництва систем зберігання енергії (energy storage system). Держава має забезпечити стимулювання створення енергетичних кооперативів. На часі – розвиток міської енергетики з високою концентрацією потужності й великим запасом міцності, прийнятною вартістю приєднання до інфраструктури й можливістю зростання.

Друге. Необхідно завершити перехід від нав'язаної Росією адміністративної до ринкової європейської моделі регулювання в електроенергетиці. Реалізація цього завдання потребуватиме скасування спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів, корпоратизації державних і недопущення створення нових вертикально інтегрованих енергетичних компаній.

Повна синхронізація вітчизняної та європейської енергетичних систем потребує об'єднання ринку «на добу наперед» (РДН) та внутрішньодобового ринку (ВДР) України з ринками Single Day-ahead Coupling (SDAC) і Single Intraday Coupling (SIDC). Для підвищення надійності роботи Об'єднаної енергетичної системи України, реалізації її експортного потенціалу необхідно збільшити пропускну спроможність міждержавних перетинів до 7,5 ГВт, зокрема з Польщею – завдяки відновленню ПЛ 750 кВ Хмельницька АЕС – Жешув і зведенню додаткової ПЛ 400 кВ; Румунією – шляхом відбудови ПЛ 750 кВ Південноукраїнська АЕС – Ісакча і переобладнання у двоколову ПЛ 400 кВ Приморська – Ісакча; Угорщиною – завдяки зняттю балан-

сових обмежень і збільшенню навантаження ПЛЛ 400 кВ Мукачеве – Сайошогед; Словаччиною – шляхом переобладнання у двоколову ПЛЛ 400 кВ Мукачеве – Вельке Капушани.

Третє. Варто завершити перехід від адміністративної до ринкової моделі регулювання в газовій сфері, для чого потрібно скасувати спеціальні обов'язки для забезпечення загальносуспільних інтересів і провести анбандлінг Групи Нафтогаз. Потребують розроблення стандартизовані торгові продукти і запровадження обов'язкового продажу на біржі не менше 15% видобутого в Україні ресурсу.

Необхідно забезпечити участь України в об'єднаному механізмі закупівлі газу, визначеному в плані REPowerEU.

Оператор газотранспортної системи України має стати повноправним членом ENTSO-G. Із метою подальшої інтеграції вітчизняного та європейського газових ринків варто переглянути принцип застосування мережевих кодексів ЄС на кордоні ЄС – Договірні сторони Енергетичного Співтовариства з метою подальшої інтеграції.

Доцільно схвалити й реалізувати концепцію регіонального партнерства енергетичної безпеки (Regional Energy Security Partnership), що передбачає:

- використання вільних потужностей LNG-терміналів у Польщі, Італії, Хорватії, Греції для накопичення резервів газу в підземних сховищах України для забезпечення потреб регіону у зимовий період;
- створення в українських сховищах спільного страхового запасу газу, що використовуватиметься на заздалегідь визначених умовах у разі виникнення нестачі, значних коливань цін чи надзвичайних ситуаціях;
- розширення потужності інтерконекторів між LNG-терміналами та українськими ПСГ зі створенням спеціальних тарифних продуктів для транспортування газу від терміналів до сховищ і від сховищ до споживачів.

Четверте. Потрібно збільшити видобуток вуглеводнів, передусім природного газу. Цьому може сприяти спільне з європейськими та американськими інвесторами використання ресурсної бази, зокрема на шельфі Чорного моря. Варто ширше залучати технічну експертизу й технології 3D-розвідки й розроблення важковидобувних

вуглеводнів, зокрема низькопроникних горизонтів і колекторів нетрадиційного типу, у тому числі Юзівської та Олеської площ.

Із цією метою потрібно:

– розробити та ухвалити Державну цільову програму розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2040 року, в якій, зокрема, врахувати сучасні потреби національної економіки, привести класифікацію запасів і ресурсів у відповідність до європейської й запровадити методика R/P Ratio;

– забезпечити розроблення й затвердити нормативно-правовий акт про подальше спрощення дозвільної системи нафтогазовидобувної галузі, що має бути обмежена лише державною екологічною експертизою, державною експертизою запасів корисних копалин, укладенням договору на проведення розвідувальних робіт, отриманням погоджень на зміну цільового призначення та отримання земельної ділянки в користування, дозволом на приєднання до мережі, а також повідомленнями про затвердження проєктів на буріння свердловин і спорудження супровідних об'єктів, дослідно-промислової й промислової розробки.

П'яте. Потребує подальшого формування висококонкурентний і відкритий ринок нафтопродуктів. Варто відновити призупинене через війну внутрішнє виробництво автомобільного, авіаційного й суднового палива за EN та Євро-5, в тому числі з біологічними компонентами гарантованого походження, на підприємствах малої продуктивності (міні-НПЗ), які сертифіковані за стандартом ISO 9001. Доцільним вбачається укладення договорів з європейськими виробниками з перероблення на давальницьких умовах щонайменше 2 млн т нафтової сировини вітчизняного видобутку. Для забезпечення стійкості транспортної галузі та економіки в цілому варто створити розосереджений страховий запас нафтопродуктів, що використовуватиметься на задалегідь визначених умовах у разі виникнення нестачі пального, значних коливань цін чи в надзвичайних ситуаціях. Для його створення використати, зокрема, потужності зберігання, розташовані на території європейських держав поблизу державного кордону з Україною.

Шосте. Із метою диверсифікації постачань нафтової сировини в Україну варто модернізувати систему магістральних трубопроводів

«Дружба» (південна гілка) й добудувати нафтопровід Одеса – Броди до Адамової Застави (Польща) для роботи у двосторонньому режимі з потужністю 10 млн т на рік.

Для цього необхідно розробити та ухвалити Закон України «Про проекти національного інтересу у сфері енергетики» й Концепцію гарантування безпеки магістральних нафтопроводів.

Сьоме. Потрібно забезпечити комплексну соціально-економічну трансформацію вугільних регіонів і мономіст із вирішенням проблем, що виникатимуть внаслідок зменшення видобутку, поступового закриття неперспективних і небезпечних вугільних шахт та їхнього виведення з експлуатації.

Із цією метою потрібно, зокрема:

– реалізувати призупинений через війну проєкт міжнародної технічної допомоги «Підтримка структурних змін у вугільних регіонах України»;

– розробити та ухвалити Закон України «Про реформування вугільної галузі» й Державну цільову програму справедливої трансформації вугільних регіонів на період до 2040 року;

– розробити та ухвалити Закон України «Про ринок вугільної продукції», в якому має бути передбачено запровадження ринку двосторонніх договорів, біржового й роздрібного ринків вугільної продукції з поділом останньої за сегментами споживання; приведення механізму ціноутворення на ринку вугільної продукції за сегментами споживання у відповідність до кращих світових практик; необхідність формування прогнозних балансів вугільної продукції.

Восьме. У Водневій стратегії ЄС¹ Україну визначено пріоритетним партнером та одним із потенційних експортерів «зеленого» водню. У рамках Clean Hydrogen Alliance Україна запропонувала для реалізації 10 проєктів, що стосуються виробництва електролізерів, генерації самого водню і модернізації газових мереж для його транспортування². Тому доцільною є повноцінна участь України в реалізації

¹ Див.: A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe. COM(2020) 301 final. *European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0301>

² Див.: Project pipeline of the European Clean Hydrogen Alliance. *European Commission*. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/industrial-alliances/european-clean-hydrogen-alliance/project-pipeline_en

плану RePowerEU в частині виробництва та експорту близько 1,5 млн т «зеленого» і «рожевого» водню щорічно, шляхом розбудови «водневого кластеру» в Запорізькій і Дніпропетровській областях з орієнтовною вартістю виробництва електроенергії LCOE \$40/МВтгод.

У цілому, процес відновлення України варто орієнтувати на міське планування, базоване на принципах сталого розвитку. Під час відбудови населених пунктів планування їхньої інфраструктури має здійснюватися з урахуванням наявних джерел енергії, їхньої максимальної диверсифікації й мінімальних відстаней від місця генерації енергії до її споживача. Збільшення частки відновлюваних джерел в енергобалансах, заходи з енергозбереження та підвищення енергоефективності дозволять підвищити енергонезалежність громад, пришвидшити досягнення національних цілей у сфері енергетики і клімату. Варто скористатися можливістю, впроваджуючи містобудівні проекти, що забезпечать перетворення житлово-комунального господарства на екологічно безпечну, енергоефективну й максимально автономну систему.

Загальною метою енергетичної політики повоєнної України має стати формування спроможності держави в технічно надійний і безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб задовольняти потреби суспільства в енергоресурсах, забезпечувати стає функціонування економіки в нормальних і кризових умовах і захищати національні інтереси незалежно від зовнішніх і внутрішніх впливів.

Основним внутрішнім пріоритетом необхідно визначити переорієнтування державної політики на безумовне виконання Цілі 7 Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року, що вимагає організації доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх. Необхідно підтримувати розвиток нових моделей ринкових відносин, невтручання в ціноутворення, посилення антимонопольного регулювання. Розвиток енергетики не повинен супроводжуватися випереджаючим зростанням його негативного впливу на довкілля. Енергетична самодостатність має забезпечуватися шляхом інтенсивного розвитку власної ресурсної й технологічної бази, ширшого використання низьковуглецевих джерел, диверсифікації

енергетичних ресурсів і технологій. Необхідно сприяти використанню розподіленої потужності, інтелектуалізації інфраструктури та формуванню децентралізованих ринків. Держава має стимулювати конкурентоспроможних суб'єктів господарювання, здатних працювати у жорстких умовах відкритого ринку. Варто припинити неефективну практику надання державної допомоги окремим галузям чи компаніям, натомість сприяючи їхньому корпоративному розвитку. Варто підвищувати енергоефективність економіки, управляти попитом, формувати енергоефективну свідомість громадян та стимулювати їхню активну просьюмерську поведінку.

Основним зовнішнім пріоритетом має стати досягнення стану, за якого національна економіка не буде критично залежати від будь-якого одного джерела, маршруту чи постачальника енергетичних ресурсів і технологій. Має бути забезпечені як швидка й повноцінна гармонізація українського та європейського законодавства, так і ефективне реагування на порушення зобов'язань з боку ЄС. Середньостроковим завданням є повноцінна інтеграція української енергетики в європейський енергетичний простір. Українська держава та бізнес мають стати більш активним на європейських енергетичних ринках, ініціювати та реалізувати проекти розширення технічної спроможності транскордонної торгівлі з державами-членами ЄС, забезпечити створення інтегрованих із європейськими партнерами торгових площадок (бірж) для вільної торгівлі енергією та енергоресурсами.

Війна обумовила необхідність формування спроможності як галузей енергетики, так і держави в цілому гарантовано виконувати життєво важливі функції та надавати послуги за будь-яких умов. Основним пріоритетом у цій сфері є формування системи стратегічного управління у сфері енергетичної безпеки та запровадження механізмів управління ризиками. У частині координації дій держави, суб'єктів ринків, населення необхідно запровадити механізми забезпечення енергетичної стійкості й формування спроможності до нейтралізації загроз будь-якого типу.

Недопустимим є збереження застарілих відомчих підходів, що домінують у національній економіці під час війни та на тлі зростання загроз тероризму, екстремізму й сепаратизму, збільшення кількості

надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру. Необхідно переорієнтувати існуючі плани, процедури та інструкції на випадок надзвичайних і кризових ситуацій зі збереження операційної спроможності підприємств енергетики на врахування каскадного впливу, нових загроз в інформаційній і технічній сфері, можливість кібератак, передусім проти систем управління, диверсій чи блокування дій із відновлення роботи систем після збою.

Діяльність держави та її окремих органів щодо нейтралізації загроз енергетичній безпеці розкриває проблему відсутності стратегічного управління в енергетиці, спричинену суттєвими змінами правового поля, зокрема повноважень органів державної влади з вироблення державної політики в енергетиці. Перехід на нові моделі функціонування енергетичних ринків, формування нових інституційних основ їхнього регулювання створює потенційну загрозу втрати координованості дій суб'єктів політики в досягненні загальних цілей. Формуючи ринки й забезпечуючи незалежність національних регуляторів, важливо зберегти спроможність держави виробляти результативну, ефективну, справедливую та здійсненну державну політику, яка б виключала втручання в діяльність суб'єктів господарювання та адміністративний вплив на них, проте чітко визначала пріоритети та формувала цілі розвитку енергетики, забезпечуючи належний захист національних інтересів.

У минуле мають відійти монополізовані ринки, вертикально інтегровані компанії й централізовані мережі, домінування викопних палив у генерації й нафтопродуктів на транспорті. Їх повинні витіснити децентралізовані конкурентні ринки, інтелектуальна розподілена генерація та «розумні» мережі, технології «накопичення» електричної енергії як товару і раціональне її використання, електрифікація й газифікація промисловості і транспорту.

Україна має не просто відновити довоєнний потенціал, а, скориставшись принципом Build Back Better, стати самодостатньою, незалежною від будь-якого постачальника енергетичних ресурсів чи технологій державою. «Відбудоване в Україні зараз, відремонтоване, захищене матиме подвійний результат – буде слугувати Україні та Європі, слугувати як енергооснова впродовж наступних десятиліть,

а також буде доказом того, що арсенал Росії буде позбавлений такої зброї, як блекаут»¹.

==== Список використаних джерел

1. Виступ Володимира Зеленського на Ukraine Recovery Conference 2024. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 11 червня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-volodimira-zelenskogo-na-ukraine-recovery-conference-91437>
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
3. Кожна європейська нація, яка поділяє спільні європейські цінності, має бути частиною європейської родини – виступ Президента України на засіданні Євроради. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 27 червня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/kozhna-yevropejska-naciya-yaka-podilyaye-spilni-yevropejski-91829>
4. Маємо забезпечити реальну можливість отримати енергію попри російський терор і далі посилювати ППО – Президент України. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 5 липня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mayemo-zabezpechiti-realnu-mozhlivist-otrimati-energiyu-popr-91965>
5. Піддубний І., Горюнов Д. Оцінка прямих збитків та непрямих втрат енергетичного сектору України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. Київ: KSE, 2024. 35 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/06/KSE_Vpliv-vii--ni-na-energetiku-UA-1.pdf
6. Рябцев Г. Л., Омельченко В. О. Огляд роботи енергетичного сектора України в листопаді 2024. Київ : Центр Разумкова, 2024. 14 с. URL: <https://razumkov.org.ua/vydannia/analitichni-dopovidi-zapysky-statti>
7. Суходоля О. М. Енергетична зброя у геополітичній стратегії Росії : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2020. 128 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/suchodolya_e-book-1.pdf

---

¹ Виступ Володимира Зеленського на Ukraine Recovery Conference 2024. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 11 червня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-volodimira-zelenskogo-na-ukraine-recovery-conference-91437>

8. Увесь тиждень майже безперервно наші енергетики, ремонтні бригади, будівельники ліквідують наслідки російських ударів і буквально витягують нормальне життя України – звернення Президента. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. 30 березня 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/uves-tizhden-majzhe-bezperervno-nashi-energetiki-remontni-br-89957>
9. A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe. COM(2020) 301 final. *European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0301>
10. International Nuclear and Radiological Event Scale (INES). *International Atomic Energy Agency*. URL: <https://www.iaea.org/resources/databases/international-nuclear-and-radiological-event-scale>
11. Project pipeline of the European Clean Hydrogen Alliance. *European Commission*. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/industrial-alliances/european-clean-hydrogen-alliance/project-pipeline_en

3.3. Стратегія національної безпеки Польщі: партнерство, виклики (1990–2020 роки)

Горбачевський Тарас Станіславович

кандидат історичних наук, науковий співробітник

Центру дослідження українсько-польських відносин

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів

Голдак-Горбачевська Тетяна Володимирівна

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри міжнародної інформації

Національний університет «Львівська політехніка»

В момент геополітичних трансформацій кінця ХХ ст. Польща, з розпадом Організації Варшавського договору (ОВД), перебувала в позаблоковому стані менш як десятиріччя. Внутрішні реформи та проведення зовнішньої політики держави базувалися на якнайшвидшому пошуку гарантій національної безпеки у вступі в Органі-

зацію північноатлантичного договору (НАТО). В Північноатлантичному альянсі поляки із початкового «споживача безпеки» прагнули долучитися до конструкції міжнародної безпеки та в партнерських відносинах акумулювати свою здатність швидкого реагування на безпекові зміни у світі. З цією метою на законодавчому рівні вводилися оборонні доктрини та стратегії національної безпеки, які впроваджувалися та змінювалися відповідно до загроз у світовій та державній безпеці. Стратегія національної безпеки – це найважливіший документ з безпеки та оборони в Польщі. У ньому йдеться не тільки про непорушність кордонів, але й про зовнішню, внутрішню, громадську, економічну, екологічну, інформаційну, телекомунікаційну види безпеки, а тому це своєрідна декларація держави, спрямована як на зовнішню, так і на внутрішню політику¹.

В сучасній Польщі змінилося кілька оборонних доктрин. Своєрідною перехідною стала оборонна доктрина 1990 р., оприлюднена в час, коли на практиці зберігалася соціалістична система відносин, а Радянський Союз все ще зберігав свій вплив у світовій політиці. На той момент це був справді сміливий крок до змін. Основними пунктами документу є апелювання до польських національних і державних інтересів, започаткування конструктивного діалогу із західноєвропейськими демократіями, визнання авторитету міжнародних організацій та позбавлення синдрому вічного ворога НАТО, висловлення застереження перед втягуванням Польщі (в межах ОВД) у конфлікт незалежно від її волі. Також у цьому документі дано актуальну оцінку політично-військової ситуації, що склалася навколо Польщі, виокремлено можливі загрози. Особливо небезпечними визнано можливість вибуху конфлікту між двома організаціями (НАТО та ОВД), з ймовірним обмеженим чи необмеженим використанням ядерної зброї. Обґрунтовувалася можливість розв'язання усіх суперечок мирно за допомогою використання для цього існуючих міжнародних організацій, як у глобальному масштабі (ООН), так і на регіонально-

---

¹ Див.: Голуб А. Стратегія національної безпеки Республіки Польща та політичний характер виконавчої влади в Польщі. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. №4 (64). С. 12–21.

му рівні¹. У цій стратегії домінував традиційний підхід до питання безпеки, згідно з яким найважливішою є територія, доступ до котрої бережуть непорушні кордони – загрози, отже, походять ззовні². Документ як результат польських опрацювань і розмірковувань, давав міжнародній спільноті сигнал про прагнення Польщі до суверенності і у вирішенні питань національної безпеки. Стратегічна концепція, викладена в оборонній доктрині 1990 р., була поєднанням «старого» з «новим», це була типова концепція перехідного періоду³. Оцінки та роздуми з періоду ОВД, що минав, вона поєднувала з ідеями нових бачень, хоча прогнозу розпаду Радянського Союзу та трансформацій у Центрально-Східній Європі не було, поруч з досить високим рівнем узагальнень⁴. Майже одночасно з ухваленням цього документа розпочалася робота над новою стратегічною концепцією, якої вимагали нові умови повної оборонної самостійності, що була реалізована в документі 1992 р. «Політика безпеки і оборонна стратегія Польщі», де основна мета оголошувалася як вступ країни в НАТО.

У той час Польща входила до так званої сірої зони між Європою та пострадянським простором, а Росія ще вважала Польщу зоною своїх впливів. Відповідно до нових реалій, в Основах польської політики безпеки 1992 р., на протигагу до документів 1990 р., не відзначалася можливість глобального ядерного конфлікту, а передбачалася можливість конфліктів регіонального рівня, навіть у найближчому прикордонні Польщі, зумовлених політичною, економічною та етнічною дестабілізацією на території нових суверенних держав колишнього СРСР. Загрози, що могли з цього виникнути, прогнозували неконтрольовані міграції, незаконну торгівлю зброєю (та зброєю

¹ Див.: Kajetanowicz J. Strategie bezpieczeństwa Polski w drugiej połowie XX wieku. *Historia. Zeszyty Naukowe WSOWL*. 2011. Nr. 3(161). P. 238–248. URL: <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BATA-0014-0018>

² Див.: Uchwała Komitetu Obrony Kraju z dnia 21 lutego 1990 r. w sprawie doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej. *Monitor Polski*. 1990. Nr. 9. Poz. 66. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19900090066/O/M19900066.pdf>

³ Див.: W stronę antropologii «bezpieki». Nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej / red. Jarosław Syrynek, Agnieszka Klarman, Mariusz Mazur, Eugeniusz Kłosek. Wrocław: IPN, 2014. S. 58.

⁴ Див.: Uchwała Komitetu Obrony Kraju z dnia 21 lutego 1990 r. w sprawie doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej.

масового ураження). Така еволюція оцінки загроз збігалася зі зміною оцінок умов безпеки, викладених в ухваленій на рік раніше новій стратегічній концепції НАТО, яку поляки використали. В натівських документах Польща описувалася як передбачувана, стабільна держава, що позитивно впливає на безпеку в регіоні та має потенціал регіонального лідера¹. Оборонна стратегія спиралася на міжнародній співпраці, в першу чергу у військовій сфері та швидкій інтеграції із західноєвропейськими структурами безпеки. За допомогою інтеграції Польща поривалася знайти гарантії безпеки. Загалом оборонна стратегія 1992 р. стала першим стратегічним документом сфери оборони, розробленим за умов реального державного суверенітету. Корисність цього документа найкраще підтверджує її восьмирічний термін дії, тобто до вступу Республіки Польща (РП) в НАТО. За цей час не було доведено до кінця всі реформи, зокрема в армії, але на основі реалізації «Політики безпеки» 1992 р. досягнуто стратегічної мети – вступу до НАТО у 1999 р., що суттєво підсилило позицію Польщі в формуванні Європейської політики безпеки².

Нову Стратегію безпеки РП та Основи стратегії оборони РП схвалено Радою Міністрів 2000 р. Вони були впроваджені після вступу Польщі до НАТО й окреслювали актуальне становище в питаннях можливих загроз для держави у ймовірних протистояннях з урахуванням союзницьких зобов'язань. Новий великий за обсягом документ став типовим для держави-члена НАТО. Стратегія безпеки складалася зі вступу і чотирьох розділів: Основи польської політики безпеки, загроз і викликів, площини активності, інструментів, що реалізують політику безпеки Польщі, основ стратегії оборони РП³.

До стратегічних цілей політики безпеки Польщі у 2000 р. належали: забезпечення незалежності, суверенності, територіальної ці-

¹ Див.: Polcikiewicz Z. *Teoretyczne i praktyczne aspekty strategii bezpieczeństwa*. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2020. S. 85.

² Див.: Яцюк П. Стратегічне планування у сфері національної безпеки Республіки Польща: досвід для України. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 138–142. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7972>

³ Див.: Тимків Я. *Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посібник*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 92.

лісності держави та непорушності її кордонів. Польща розглядала безпеку комплексно, з урахуванням значення і впливу різноманітних політичних, військових, економічних, суспільних, екологічних та інших чинників. Свою політику безпеки вона реалізовувала згідно з Конституцією РП, з пошануванням міжнародного права, згідно з цілями і принципами Статуту ООН та документів ОБСЄ, а також із урахуванням міжнародних договорів та конвенцій, учасником яких вона є. Польща вважала свої кордони непорушними та не мала жодних територіальних претензій, мала врегульовані договорами відносини зі всіма державами-сусідами та не прагнула зміцнювати власну безпеку коштом безпеки інших. Свою безпеку Польща тісно пов'язувала з безпекою держав НАТО і членів ЄС¹.

У другому розділі Стратегії, присвяченому загрозам і викликам, викладено ставлення та принципи дій Польщі щодо: війни і військової агресії, регіонів з надмірною концентрацією військового потенціалу, нагромадження зброї масового ураження, економічних загроз, небезпеки нових поділів у Європі, неконтрольованих транскордонних міграцій, навколишнього середовища, тероризму та організованої злочинності, активності розвідки закордонних спецслужб та охорони інформації. Загроза збройного конфлікту хоч не виключалася, та була малоімовірною, судячи з оцінки міжнародної політики, що повторювало прогнози стратегічної концепції НАТО з квітня 1999 р. Водночас зріс відсоток ймовірності непередбачених локальних криз, що мали тенденцію до переростання в регіональні конфлікти. Їх причиною могли слугувати міжконфесійна ворожнеча, прикордонні міжетнічні конфлікти, порушення прав людини в зонах бойових дій, екологічні катастрофи тощо. З цієї причини основним завданням європейських держав у сфері безпеки стало прогнозування та швидке реагування на кризові ситуації і протидія можливим конфліктам. У Стратегії використано досвід балканських конфліктів 1990-х рр. Звідси, будь-яке толерування етнічних чисток чи масові вбивства людей заради дотримання суверенності держави

---

¹ Див.: Яцюк П. Стратегічне планування у сфері національної безпеки Республіки Польща: досвід для України. С. 127.

становило загрозу регіональній і міжнародній безпеці¹. Стосовно проблеми надмірної концентрації військового потенціалу зазначено, що хоча дві сусідні держави – Білорусь і Україна – відмовилися від ядерної зброї (для міжнародного визнання та гарантування власної безпеки), поблизу Польщі залишалися значні військові формування, що за певних обставин могли становити загрозу, що не відповідає національним інтересам.

Однією з головних транснаціональних загроз безпеці у Стратегії 2000 р. визнано можливість неконтрольованого переміщення радянської зброї масового знищення (ЗМЗ) та засобів її доставки, особливо з Східної Європи. Виокремлено блок економічної безпеки, де йшлося про здійснення заходів для безперебійного функціонування економіки як в мирний час, так і під час збройного конфлікту, а також потребу розвивати міжнародне економічне співробітництво². Як і в попередніх безпекових документах у 2000 р. виокремлено проблему міграції, адже Польща щораз більше ставала прихистком для біженців з економічно відсталих країн, більшість з яких готові були залишитися тут і лише частина подорожувала далі на захід. Це було серед нових завдань для польських держслужб. Серед небезпек і загроз відзначено тероризм і організовану злочинність та активність закордонних розвідувальних спецслужб, порівняно з документом 1992 р., де серед невійськових загроз виділено тільки організовану злочинність.

Проблема інтеграції в структури НАТО та Євросоюз продовжувала перебувати в центрі уваги Стратегії безпеки РП і відповідно описана у третій частині документа. Насамперед розглядалися питання участі Польщі в євроатлантичних структурах безпеки, в діяльності ООН та ОБСЄ. Задекларована активна участь у зміцненні НАТО як головного чинника політично-військової стабільності в Європі. Природним залишалось бажання Польщі в конструктивному діалозі та постійних партнерських відносинах із своїми східними сусідами

---

¹ Див.: Kajetanowicz J. Strategie bezpieczeństwa Polski w drugiej połowie XX wieku.

² Див.: Голуб А. Стратегія національної безпеки Республіки Польща та політичний характер виконавчої влади в Польщі.

в межах Постійної ради НАТО-Росія та Комісії НАТО-Україна і програми Партнерство заради миру¹.

Детально окреслені цілі та завдання стратегії національної оборони країни в Основах стратегії оборони РП від 23 травня 2000 р., які ввійшли як четверта частина Стратегії безпеки РП. У цьому документі викладено суть оборони, охарактеризовані структура і принципи оборонної системи РП в складі блоку НАТО. Входження в структуру Північноатлантичного альянсу дозволило констатувати відносно відчуття безпеки².

У 2003 році була затверджена нова Стратегія національної безпеки Польщі, як реагування на зміни в міжнародній безпеці, пов'язані з активізацією міжнародної боротьби з тероризмом після подій 11 вересня 2001 р. У стратегії наголошувалося, що Польща після вступу до НАТО отримала вагомні гарантії безпеки, а відчуття безпеки зміцнилося після підписаного 16 квітня 2003 р. Договору про приєднання, як правової основи для вступу Польщі до ЄС. Тому польські урядовці визнавали майбутні виклики для нацбезпеки не поблизу власних кордонів, оскільки сусіди визнавалися дружніми державами, а з посилення міжнародного тероризму та автократії. Відзначено, що безпека дедалі більше узалежнювалася від таких наслідків глобалізації і фрагментації світу, як уповільнення розвитку, бідність, забруднення навколишнього середовища, епідемії небезпечних хвороб, неконтрольовані міграції та етнічні протистояння³.

Поліпшення в українсько-польських відносинах на початку третього тисячоліття слугувало перетворенням Польщі на «адвоката України». Найцікавішою є висвітлена в документі позиція Польщі стосовно України: «визнаючи значення України для європейської безпеки та підтримуючи її європейські прагнення, Польща буде намагатися наповнювати реальним змістом формулу стратегічного

---

¹ Див.: Чигринський В. Політико-правове проєктування та державне конструювання системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща: уроки для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13–14. С. 143–150.

² Див.: Яцюк П. Стратегічне планування у сфері національної безпеки Республіки Польща: досвід для України.

³ Див.: Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посібник. С. 155.

партнерства з цією країною. Польща підтримуватиме євроатлантичні прагнення України, в тому числі і в межах продовження політики «відкритих дверей» до НАТО. Ця співпраця повинна сприяти зміцненню важливої ролі України в європейській політиці безпеки»¹.

Нова Стратегія безпеки РП 2003 р, призначена слугувати і основою, і точкою відліку для стратегій індивідуальних секторів, які готували відповідні міністерства. Особливістю цього документа стало те, що він вперше в польському досвіді політики планування передбачав періодичний перегляд змісту і застосування стратегії. Аналізована Стратегія, яку підписав Президент РП А. Квасневський, була державною концепцією політики, на відміну від Стратегії безпеки РП і Стратегії оборони РП з 2000 р., які були керівним документом лише для уряду².

Особливість концепції нацбезпеки Польщі 2007 р. полягала в тому, що вона розроблялася урядом партії Права і Справедливості, а реалізовувалася владою Громадянської платформи. Впроваджена на фоні нових викликів європейського миру у зв'язку із російським вторгненням в Грузію (2008), в Національній стратегії безпеки вперше було застосовано комплексний підхід до політико правового проєктування системи забезпечення національної безпеки, який охоплював не лише зовнішній та військовий аспекти, а й внутрішній аспект національної безпеки із розлогим переліком видів безпеки. Як і в попередній редакції Стратегії (2003 р.), у документі особливо було наголошено на визначальній ролі ст. 5 угоди про НАТО та готовності Польщі направляти збройні контингенти у будь-яку частину світу згідно з союзницькими зобов'язаннями, що спряло перетворенню її зі «споживача» на «творця» безпеки³. Незважаючи на розходження в декотрих питаннях з європейськими партнерами, існує згода між Польщею і Німеччиною щодо основоположної структури архітектури безпеки

¹ Див.: Яцюк П. Стратегічне планування у сфері національної безпеки Республіки Польща: досвід для України.

² Див.: Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посібник. С. 171.

³ Див.: Чигринський В. Політико-правове проєктування та державне конструювання системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща: уроки для України.

в Європі. По-перше, обидві сторони визнають необхідність американської присутності в Європі, отже, вважають НАТО фундаментом зовнішньої і безпекової політики. Знову ж таки, Польща висловила бажання бути важливим чинником стабілізації в регіональній площині, що також має важливе значення для Німеччини. І, нарешті, Польща довела, що в межах своїх можливостей має бажання і може брати активну участь в розв'язанні критичних ситуацій і не ухиляється, якщо це необхідно, від військової участі на боці союзників, зокрема в миротворчих місіях¹.

У 2010 році знову з'явилися розмови про необхідність оновлення стратегії безпеки і оборони. Причиною тому стала зміна ситуації на міжнародній арені, зокрема, агресія РФ відносно Грузії, яка показала всьому світу імперські амбіції Москви. Концепція розроблялася кілька років і її повинні були затвердити в 2013 році, проте ситуація в Україні й подальша окупація Криму Росією змусили Польщу доопрацювати її. Остаточоно вона була підписана 5 листопада 2014 р. президентом Броніславом Коморовським, який заявляв: «Стратегія національної безпеки Республіки Польща – це базовий документ, що визначає важливі напрямки діяльності на фоні змін у безпеці на схід від Польщі»². Стратегія визначала загальні питання національної безпеки і вказувала на пряму залежність безпеки від здатності країни маневрувати та адаптуватися у захисті національних інтересів. Документ охоплював важливий комплекс питань з національної безпеки та визначав оптимальні способи використання для її потреб усіх ресурсів держави в оборонній, соціальній та економічній сферах. Стратегія складалася з чотирьох розділів: РП як суб'єкт безпеки; Безпекове середовище РП; Концепція стратегічних дій. Оперативна стратегія; Концепція стратегічної підготовки; Стратегія забезпечення готовності. Згідно з документом, спрямованість стратегічних дій РП визначено трьома пріоритетами її політики безпеки: забезпечення

---

¹ Див.: Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2007. URL: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/NSS%20RP.pdf>

² Александров О. С. Нова Стратегія національної безпеки Польщі – відповідь на європейські виклики та загрози сьогодення. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1. (34). С. 131–138.

готовності й демонстрація рішучості діяти в інтересах забезпечення безпеки та оборони, а також зміцнювати оборонний потенціал держави; підтримка дій, спрямованих на посилення здатності НАТО забезпечувати колективну безпеку, розвиток Спільної політики безпеки та оборони ЄС, зміцнення стратегічного партнерства (зокрема зі США) і стратегічних відносин з партнерами в регіоні; підтримка місій міжнародного співтовариства, здійснюваних відповідно до норм міжнародного права, та вибіркова участь у них з метою запобігання виникненню нових джерел загроз, врегулювання конфліктів та недопущення їх загострення¹.

У грудні 2018 р. у Бюро національної безпеки Польщі розпочалася робота над проектом нової Стратегії національної безпеки РП. У вересні 2019 р. було видано розпорядження Прем'єр-міністра РП про створення міжвідомчої групи з розробки цього документа. Відповідно до положень розпорядження, керівник групи, яким призначили заступника Міністра національної оборони, повинний був до 31 грудня 2019 р. подати до Ради Міністрів РП проект нової Стратегії для подальшого її опрацювання².

Президент Польщі Анджей Дуда на подання уряду країни 12 травня 2020 р. підписав нову Стратегію національної безпеки Республіки Польща. Польські урядники намагалися пристосуватись до нових умов розвитку безпекової обстановки у світі та європейському регіоні виклики, які походили від Росії та прицілом на розвиток стратегічного співробітництва із США, «особливо у сферах безпеки та оборони (у тому числі у формі постійної присутності Збройних сил Сполучених Штатів у Польщі), технології, торгівлі та енергетиці»³.

Поза російським питанням оновлена стратегія містила чимало цікавих та важливих пунктів, які стосувалися також і України. Зокрема, зміцнення «незалежності, суверенітету й територіальної ціліс-

---

¹ Див.: *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* 2007.

² Див.: *Odpowiedź ministra obrony narodowej na interpelację nr 789 w sprawie zmiany doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/593748CE>

³ Паливода В. О. Затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки Республіки Польща. *Національний Інститут стратегічних досліджень*. 4 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/strategy-poland-niss.pdf>

ності» України, Грузії та Молдови визначено як одну з основних цілей безпеки Польщі на наступні роки. У документі вказано, що Польща підтримуватиме європейські та євроатлантичні прагнення цих країн, а також братиме участь у «стабілізаційній діяльності» серед східних сусідів Польщі, зокрема в рамках Східного партнерства¹. Новий документ характеризував міжнародне середовище і зміни, що в ньому відбувалися останніми роками з їх небезпечними тенденціями порушення міжнародного права. На думку авторів закону, йдеться про переформатування міжнародного порядку, що ускладнює Польщі «реалізацію національних інтересів і досягнення стратегічних цілей»².

В якості головної загрози для безпеки країни визнавалися неоімперська політика керівництва Російської Федерації в контексті дій, які в документі визначено як багатосторонні комплексні дії за допомогою невійськових засобів (у т.ч. кібератаки, дезінформація) нижче порогу війни з метою дестабілізації державних структур західних країн і розколу серед країн-союзниць. Серед проблем виділено невідзначеність і брак поваги до міжнародного права, а також зростання кількості загроз. Зокрема, йдеться про політику керівництва РФ і її військові агресії, яким сприяє розбудова систем обмеження доступу і наступального військового потенціалу. В документі вказано на регіони Калінінградської області і Балтійського моря, військові навчання, що ґрунтуються на сценарії конфлікту з країнами НАТО, швидкоперекидання великих військових угруповань і використанні ядерної зброї. Стратегія також вказувала на агресивні дії гібридного характеру Росії, розраховані на дестабілізацію НАТО і його членів, що несуть ризик виникнення конфлікту, у т.ч. шляхом дезінформації і кібератак. Варшава висловлювала стурбованість інтенсивним розвитком наступальних спроможностей ЗС Росії і розширенням зон

---

¹ Див.: Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч.1. *Defense Express*. 29.06.2020. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/nova_strategija_natsbezpeki_polschi_golovna_zagroza_neoimperska_politika_kerivnitstva_rf_ch1-1068.html

² Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч.2. *Defense Express*. 29.06.2020. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/nova_strategija_natsbezpeki_polschi_golovna_zagroza_neoimperska_politika_kerivnitstva_rf_ch2-1069.html

обмеження доступу, що можуть обмежити свободу пересування сил НАТО в регіоні¹.

Документ прогнозував, що «Російська Федерація продовжуватиме політику розхитування існуючого міжнародного порядку, заснованого на міжнародному праві, з метою відновлення наддержавних позицій і сфер впливу. Це має призвести до послаблення позицій деяких членів НАТО, при цьому йдеться про західноєвропейські країни»².

В такій ситуації Польща прагнула сильніше бути представленою в структурах НАТО і Євросоюзу, а також розвивати двосторонню співпрацю з провідними регіональними партнерами. В якості загроз у Польщі визначено також регіональні і внутрішні конфлікти поблизу південних кордонів Європи і міграційний тиск, який актуалізувався в межах гібридної війни Росії.

Інтереси у сфері національної безпеки відповідно до нової Стратегії 2020 р. охоплювали: збереження незалежності, територіальної цілісності, суверенітету та забезпечення безпеки країни і її громадян; формування міжнародного порядку, що ґрунтується на солідарній співпраці і повазі до міжнародного права, що гарантує безпековий розвиток Польщі; зміцнення національної ідентичності і збереження національної культурної спадщини³.

Політика національної безпеки Польщі базувалася на чітких зовнішньополітичних та оборонних кроках. Згідно зі Стратегією національної безпеки 2020 р. метою польських урядників стала протидія найгіршому сценарію – нав'язуванню Росією нової імперської системи безпеки в Європі. Для Польщі важливо використовувати всі можливі інструменти впливу в Центрально-Східній Європі для підтримки європейського курсу держав, де російська загроза нав'язування «русского мира» є надзвичайно високою (Україна, Молдова, Грузія), і цим убезпечити себе від прямого зіткнення з імперськими амбіціями лідерів Кремля.

---

¹ Див.: Паливода В. О. Затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки Республіка Польща.

² Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч. 1

³ Див.: Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч. 2.

Список використаних джерел

1. Александров О. С. Нова Стратегія національної безпеки Польщі – відповідь на європейські виклики та загрози сьогодення. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1.(34). С. 131–138.
2. Голуб А. Стратегія національної безпеки Республіки Польща та політичний характер виконавчої влади в Польщі. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 4(64). С. 12–21.
3. Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч. 1. *Defense Express*. 29.06.2020. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/nova_strategija_natsbezpeki_polschi_golovna_zagroza_neoimperska_politika_kerivnitstva_rf_ch1-1068.html
4. Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч. 2. *Defense Express*. 29.06.2020. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/nova_strategija_natsbezpeki_polschi_golovna_zagroza_neoimperska_politika_kerivnitstva_rf_ch2-1069.html
5. Паливода В. О. Затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки Республіка Польща. *Національний Інститут стратегічних досліджень*. 4 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/strategy-poland-niss.pdf>
6. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 224 с.
7. Чигринський В. Політико-правове проектування та державне конструювання системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща: уроки для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13–14. С. 143–150.
8. Яцюк П. Стратегічне планування у сфері національної безпеки Республіки Польща: досвід для України. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 138–142. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7972>
9. Kajetanowicz J. Strategie bezpieczeństwa Polski w drugiej połowie XX wieku. *Historia. Zeszyty Naukowe WSO WL*. 2011. Nr. 3(161). P. 238–248. URL: <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BATA-0014-0018>
10. Odpowiedź ministra obrony narodowej na interpelację nr 789 w sprawie zmiany doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/593748CE>

11. Polcikiewicz Z. Teoretyczne i praktyczne aspekty strategii bezpieczeństwa. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2020. 188 s.
12. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2007. URL: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/NSS%20RP.pdf>
13. Uchwała Komitetu Obrony Kraju z dnia 21 lutego 1990 r. w sprawie doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej. *Monitor Polski*. 1990. Nr. 9. Poz. 66. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19900090066/O/M19900066.pdf>
14. W stronę antropologii «bezpieki». Nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej / red. Jarosław Syrynk, Agnieszka Klarman, Mariusz Mazur, Eugeniusz Kłosek. Wrocław: IPN, 2014. 399 s.

3.4. Політика США в АТР як фактор протидії загрозам світової демократії: історіографія та науково-теоретичний аналіз

Кривуца Артем Віталійович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР) – це найбільший за площею і чисельністю населення регіон світу, який охоплює понад 40 країн. Народи цього регіону мають багату історико-культурну спадщину. Багато аналітиків передбачають, що у найближчі десятиліття центр світової політики та економіки може переміститися з євроатлантичної зони до АТР, що підкреслює важливість дослідження політичних процесів у цьому регіоні. Азійсько-Тихоокеанський регіон характеризується динамічним економічним зростанням та наявністю одних із найпотужніших економік світу, таких як США, Китай та Японія. Окрім цього, регіон містить нові індустріальні країни, серед яких Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія, Таїланд та Індонезія. Багато з цих держав демонструють високі темпи економічного розвитку, що змушує глобальні фінансові, торговельні та енергетичні потоки орієнтуватися на АТР.

Попри позитивну економічну динаміку, регіон стикається з численними викликами, зокрема, невирішеними територіальними суперечками, етнічними та релігійними конфліктами, сепаратистськими рухами, гонкою озброєнь і відсутністю ефективних механізмів безпеки. Політична ситуація значною мірою залежить від відносин між США, Китаєм та Японією. США, хоча і стали активними гравцями в Тихоокеанському регіоні пізніше європейських держав, з часом перетворилися на одну з провідних держав басейну Тихого океану. Колись Сполучені Штати домінували тут беззаперечно, проте нині стикаються з посиленням впливу інших країн, насамперед Китаю. Політика США в АТР спрямована на підтримку стабільності, але її ключовим завданням є стримування Китаю, який претендує на лідерські позиції в регіоні. Вашингтон застосовує багатовекторний підхід, спираючись на підтримку союзників, зокрема Японії, Південної Кореї та Австралії. Така стратегія, що іноді називається «кільцем безпеки», спрямована на обмеження впливу Китаю і забезпечення регіональної стабільності. Подальше зростання економічного та військового потенціалу КНР лише посилює це суперництво, визначаючи політичний порядок денний в АТР на найближчі десятиліття.

Глибокий аналіз змін, що сталися у зовнішній політиці США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні за час правління адміністрацій Джорджа Буша-молодшого та Барака Обами, є надзвичайно важливим для оцінки ефективності здійснених кроків і прогнозування майбутніх напрямків американської політики в цьому регіоні. Політика США в АТР традиційно відіграє значну роль у формуванні системних змін у регіоні, впливаючи на його розвиток і визначаючи динаміку міжнародних відносин у Тихоокеанському басейні. Американський вплив сприяв становленню регіону як окремої підсистеми глобальної системи міжнародних відносин.

У другій половині XIX століття – на початку XX століття США закріпилися як велика тихоокеанська держава, що стало важливим фактором створення структурних зв'язків між Східною та Південно-Східною Азією, Північною Америкою й Океанією, які раніше залишалися розділеними. Надалі, у XX столітті, трансформація відносин між державами регіону від колоніальної залежності до партнерства,

значною мірою за підтримки США, сприяла ще більшій стійкості цих зв'язків і їхньому розвитку в сучасному форматі.

Метою підрозділу є комплексний аналіз політики США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні як інструменту протидії загрозам світової демократії. У рамках дослідження планується оцінити історичний досвід, теоретичні підходи та сучасні стратегії Сполучених Штатів, спрямовані на стабілізацію регіону, підтримку демократичних цінностей і запобігання викликам авторитаризму. Особливу увагу буде приділено вивченню історіографії питання, визначенню ключових тенденцій у політиці США та їх впливу на розвиток міжнародних відносин у Тихоокеанському басейні.

Фахові дослідження теорії та практики політики США в Азіатсько-Тихоокеанського регіону, як фактор протидії загрози світової демократії, беруть свій початок із періоду «холодної війни». Аналіз зовнішньої політики Америки щодо Азіатсько-Тихоокеанського регіону завжди викликав і продовжує викликати значний інтерес науковців. Ця проблема реалізована комплексом праць та наукових розвідок, які містять як історичний, так і політологічний аспекти. У контексті науково-історіографічного огляду стану дослідження теми нами запропонована класифікація літератури за регіональними, хронологічними та проблемними підходами. Зазначимо, що основна увага акцентована на науковій спадщині вітчизняних та зарубіжних, зокрема американських науковців.

Серед українських науковців значне місце та вагомий внесок у розвиток дослідження даної теми, та й власне, американістики, слід назвати Г. Цветкова. Саме він є засновником української школи американістики. Також значну увагу привертають дослідження Н. Гордньої. Її робота «Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 рр.)» є важливим внеском у вітчизняну політологічну та історичну науку. Безумовним її позитивом є те, що у зазначеній розвідці репрезентовано комплексний аналіз причин стратегічного інтересу США до Східної Азії. Авторка, спираючись на доступний масив джерел та літератури, висвітлила регіональні та глобальні фактори, які посприяли активізації американської політики в аспектах лібералізації торгівлі, економічної інтеграції та розвитку демократичних

інститутів. Також аналізу Тихоокеанської стратегії Вашингтону присвячено дослідження С. Шергіна, Н. Баранової, Н. Франчук та ін.¹. Окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися в роботах відомих українських істориків та політологів. Окремі аспекти цього напрямку наукових досліджень знайшли своє відображення у роботах вітчизняних вчених Є. Камінського, С. Шергіна, Б. Гончара, І. Дудко, І. Погорелової, М. Фесенка, А. Луценко². Також значну увагу українські американісти приділяють проблемі глобального і регіонального лідерства США в АТР. Сюди слід віднести роботи таких науковців, як О. Шевчук, С. Пронь, М. Таран, Д. Лакішик, М. Фесенко, Н. Погоріла, І. Погорська та ін².

Також привертає увагу робота О. Шевчука³, присвячена зовнішній політиці країн АТР, що частково стосується нашої проблематики. У дослідженні аналізуються головні вектори зовнішньої політики країн Азійсько-Тихоокеанського регіону в постбіполярний період, розкриваються особливості їхньої зовнішньої політики щодо інших суб'єктів міжнародних відносин, характеризується участь країн АТР у провідних глобальних і регіональних міжнародних організаціях, а також проблемні аспекти міжнародних відносин у регіональному механізмі міждержавної взаємодії.

Важливий внесок у науковий доробок зазначеної тематики зробила українська дослідниця Ю. Курнішова⁴. У своїх роботах вона ви-

¹ Див.: Баранова Н. Східна Азія у доктринальних засадах тихоокеанської політики США (кінець 1990-х – 2000-і рр.). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2002. Вип. 36. Ч. II. С. 76–78; Городня Н. Країни Східної Азії в першому десятилітті XXI ст.: регіональні інтеграційні ракурси та глобальні пріоритети. *Дослідження світової політики*. 2010. №50. С. 198–227; США і світ: XXI століття: монографія / Пахомов Ю. М., Коваль І. М., Шергін С. О. та інші. Київ: Центр вільної преси, 2013. 620 с.

² Див.: Шергін С. Тихоокеанська стратегія Вашингтона: від Клінтона до Обами. *Дослідження світової політики*. 2011. Вип. 4 (57). С. 28–36.

³ Див.: Погоріла Н. О. Перспективи еволюції доктринальних засад США за президентства Д. Трампа. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. №78. С. 233–244; Погорська І., Лакішик Д. Зовнішня політика адміністрації Б. Обами в контексті американського глобального лідерства. *Проблеми міжнародних відносин*. 2011. №2. С. 179–192.

⁴ Див.: Шевчук О. В. Система безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 200 с.

світлює та аналізує комплекс глобальних та регіональних проблем, аналізує фактори, що сприяють стабілізації у взаєминах між державами.

Хотілося б звернути увагу на ґрунтовну працю І. Дужої¹, в якій окреслено ключові аспекти зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів Америки щодо АТР. Монографія розкриває етапи розвитку політики США в цьому регіоні, аналізуючи специфічні риси стратегій кожної президентської адміністрації. У роботі акцентується увага на аналізі ключових політичних концепцій, що впливали на формування американської зовнішньої політики в АТР, таких як доктрина стримування ідеї «тихоокеанської осі» та концепція «вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону». Також особлива увага приділена дослідженню економічних ініціатив, таких як створення Транстихоокеанського партнерства, а також оцінці впливу США на регіональні структури безпеки наприклад АСЕАН.

Привертає увагу науковий доробок І. Підберезних². У своїх дослідженнях автор аналізує етапи розвитку зовнішньої політики США, основні принципи та концептуальні підходи Сполучених Штатів щодо країн Південно-Східної Азії. Окрім того, акцентується увага на стратегіях нової та перспективах розвитку відносин США з цими країнами.

Відмітимо той факт, що тема змін у зовнішньополітичних пріоритетах США в сучасному міжнародному контексті залишається недостатньо дослідженою в українській науковій літературі. Однак українські вчені, зокрема В. Заблоцький, Н. Баранова, Г. Панченко, С. Пронь, М. Сенченко, Д. Фоменюк та Л. Шавлюк, висвітлюють ключові аспекти цього питання. Їхні дослідження зосереджуються на феномені міжнародно-політичного лідерства США в умовах сучасних міжнародних відносин³.

---

¹ Див.: Курнишова Ю. Американсько-китайське суперництво на сучасному етапі: тенденції та особливості. *Стратегічні пріоритети*. 2019. №2. С. 257–265.

² Див.: Дужа І. А. Еволюція політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні: монографія. Біла Церква: ДНВЗ «БНАУ», 2018. 198 с.

³ Див.: Підберезних І. Є. США та наслідки Другої світової війни на Тихому океані в історичній ретроспективі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2012. Вип. 3.33. С. 243–249.

Таким чином, проведений аналіз історіографії проблеми свідчить про актуальність та наукову значущість теми статті. Однак деякі аспекти та проблеми політики США в АТР, як фактори протидії загрози світової демократії, потребують подальшого дослідження. У свою чергу, американська історична та політична наука нагромадила доволі великий досвід у висвітленні даної проблеми. Поряд із загальними працями американських дослідників, що стосуються в цілому політики США в АТР, значне місце займають роботи, присвячені окремим векторам американської політики щодо різних країн регіону. Особливо це стосується корейського питання, яке є одним із актуальних напрямків, оскільки цей регіон завжди був важливим для американської зовнішньої політики. Традиційно американські дослідники вказували на необхідність активної політики США для вирішення проблеми Корейського півострова.

Так, досить цікавою є дослідження Уїльяма М. Дреннана¹. Автор у статті акцентує увагу на важливість участі США у процесі мирного вирішення корейської проблеми та наголошує на перевазі дипломатичних заходів, що призведе до возз'єднання та стабільності в регіоні. Також науковець звертає увагу на те, що США не хочуть зберегти поділ Кореї, зважаючи на постійні обвинувачення з боку Північної Кореї.

Інший американський дослідник М. Фітцпатрік² вважає, що об'єднання Кореї відбудеться через спільну історію та національну ідентичність корейців. У своїх роботах він пояснює офіційну позицію США щодо об'єднання Кореї і наголошує на підтримці цього процесу з боку США та Японії.

Також звертає нашу увагу монографія Джонатана Д. Поллака і Чунг Мін Лі³. У своїй роботі «Підготовка до об'єднання Кореї: сценарії та наслідки» автори акцентують увагу на активній ролі США та американської армії у забезпеченні стабільності на Корейському

---

¹ Див.: Баранова Н. Східна Азія у доктринальних засадах тихоокеанської політики США (кінець 1990-х – 2000-і рр.).

² Див.: Drennan W. M. Prospects and Implications of Korean Unification. URL: http://oldsite.nautilus.org/archives/fora/security/9a_Drennan.html

³ Див.: Fitzpatrick M. T. Why Japan and the United States Will Welcome Korean Unification. *Korea and world affairs*. 1991. Vol.15, Issue 3. P. 415–441.

півострові, що є важливим не лише для АТР, але й для всієї світової демократії.

Останніми роками в американській науці з'явився новий підхід до вирішення корейського питання, який критикує роль США у цьому процесі. Цей підхід характеризує демократизацію питання, відхід від традиційної методології, яка орієнтується на «стратегічні інтереси США в регіоні», і передбачає більш широку та всебічну оцінку ситуації, що вимагає узгодження інтересів усіх ключових політичних гравців.

Одним із представників цього нового погляду є Селіг Харрісон, який у своїй роботі «Корейський фінал: стратегія возз'єднання та роз'єднання США»¹ пропонує радикальне рішення для США: вихід з процесу об'єднання Кореї або мінімізація їхньої участі в цьому питанні. Харрісон зазначає, що участь США в переговорах об'єктивно спричиняє протидію з боку Північної Кореї, а також антиамериканські настрої в Південній Кореї. Він вважає, що Північна Корея, маючи міцну ідеологічну основу і жорстку систему управління, вже проводить реформи та співпрацює з Південною Кореєю. Тому, на його думку, корейське возз'єднання можливе без зовнішнього втручання, і поглинання Північної Кореї Півднем не відбудеться.

Інший дослідник, професор Мартін Харт-Лендсберг у своїй книзі «Корея: поділ, возз'єднання та зовнішня політика США»² оцінює роль США у вирішенні корейського питання як таку, що керується насамперед національними інтересами. Він також підкреслює, що США несуть частину відповідальності за розподіл Кореї і за виникнення корейського конфлікту.

Важливим напрямком у дослідженнях даної проблематики є роботи, присвячені «тайванській проблемі». Американські політологи та міжнародники, такі як Збігнев Бжезинський, Генрі Кіссінджер, Роберт Кейган та інші, запропонували різні підходи до цієї проблеми, зосереджуючи увагу на різних аспектах політики США щодо Тайва-

---

¹ Див.: Pollack J. D., Lee C. M. Preparing for Korean Unification: Scenarios and Implications. Santa Monica, CA: Rand Corp., 1999. xx, 98 p.

² Див.: Harrison S. S. Korean endgame : a strategy for reunification and U. S. disengagement. Princeton, N. J. : Princeton University Press, 2002. xxix, 409 p.

ню та вплив вирішення цього питання, щодо проблем загрози демократичним принципам існування незалежних держав в регіоні.

Також досить цінними є монографії та статті провідних американських та азійських, аналітиків та політологів, такі як К. Кемпбелл, Р. Доши, Дж. Курланцік, С. Чоудхурі, Б. Нельсон, Дж. Брендон, М. Ватикіотіс. Вони детально розглядають концепцію «політики стримування» в контексті оборонних стратегій національної безпеки. Ця стратегія передбачає поступки з боку США, намагаючись змінити агресивні вимоги потенційного опонента через компроміси.

Досить цінними є висновки цих авторів щодо політики США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. АТР фокусується на відновленні альянсів і партнерських відносин, активізації дипломатичної взаємодії, підтримці демократичних цінностей, зміцненні відносин у сфері безпеки та створенні нових механізмів для вирішення спільних проблем. Як підкреслює автор, основним завданням є досягнення стабільності, процвітання і демократії в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Таким чином, незважаючи на наявність значного доробку в наукових дослідженнях з питань політики США в АТР як фактору протидії загрозам світової демократії в американській науці, у вітчизняній та міжнародній літературі існує певний дефіцит досліджень, особливо в контексті азійсько-тихоокеанського напрямку зовнішньої політики США. Це підкреслює потребу у комплексному дослідженні цієї проблеми в світлі сучасних змін у регіоні.

==== Список використаної літератури

1. Баранова Н. Східна Азія у доктринальних засадах тихоокеанської політики США (кінець 1990-х – 2000-і рр.). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2002. Вип. 36. Ч. II. С. 76–78.
2. Городня Н. Країни Східної Азії в першому десятилітті XXI ст.: регіональні інтеграційні ракурси та глобальні пріоритети. *Дослідження світової політики*. 2010. № 50. С. 198–227.
3. Дужа І. А. Еволюція політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні: монографія. Біла Церква: ДНВЗ «БНАУ», 2018. 198 с.

4. Курнишова Ю. Америко-китайське суперництво на сучасному етапі: тенденції та особливості. *Стратегічні пріоритети*. 2019. №2. С. 257–265.
5. Підберезних І. Є. США та наслідки Другої світової війни на Тихому океані в історичній ретроспективі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2012. Вип. 3.33. С. 243–249.
6. Погоріла Н. О. Перспективи еволюції доктринальних засад США за президентства Д. Трампа. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. №78. С. 233–244.
7. Погорська І., Лакішик Д. Зовнішня політика адміністрації Б. Обама в контексті американського глобального лідерства. *Проблеми міжнародних відносин*. 2011. №2. С. 179–192.
8. США і світ: XXI століття: монографія / Пахомов Ю. М., Коваль І. М., Шергін С. О. та інші. Київ: Центр вільної преси, 2013. 620 с.
9. Шевчук О. В. Система безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 200 с.
10. Шергін С. Тихоокеанська стратегія Вашингтона: від Клінтона до Обама. *Дослідження світової політики*. 2011. Вип. 4 (57). С. 28–36.
11. Drennan W. M. Prospects and Implications of Korean Unification. URL: http://oldsite.nautilus.org/archives/fora/security/9a_Drennan.html
12. Fitzpatrick M. T. Why Japan and the United States Will Welcome Korean Unification. *Korea and world affairs*. 1991. Vol. 15, Issue 3. P. 415–441.
13. Harrison S. S. Korean endgame : a strategy for reunification and U. S. disengagement. Princeton, N. J. : Princeton University Press, 2002. xxix, 409 p.
14. Hart-Landsberg M. Korea : division, reunification, and U. S. foreign policy. New York : Monthly Review Press, 1998. 266 p.
15. Pollack J. D., Lee C. M. Preparing for Korean Unification: Scenarios and Implications. Santa Monica, CA: Rand Corp., 1999. xx, 98 p.

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ СВІТУ

4.1. Україна на шляху до ЄС: національні інтереси та напрями міжнародного співробітництва у запобіганні злочинності

Юзіков Георгій Станіславич

*доктор філософії з права з права (Phd), докторант
Державний податковий університет, м. Ірпінь*

Для України, яка активно інтегрується в Європейський Союз, питання запобігання злочинності набуває особливої актуальності. Євроінтеграція передбачає гармонізацію національного законодавства з європейським (приведення у відповідність до «*acquis communautaire*» Європейського Союзу), а також посилення співпраці з правоохоронними органами інших країн-членів ЄС. Крім того, російська агресія та гібридна війна підкреслили необхідність ефективної системи протидії злочинності та посилення міжнародної співпраці.

Міжнародне співробітництво є невід'ємною частиною сучасного світу, особливо в контексті глобалізації, яка посилює взаємозалежність держав. Одним із найважливіших напрямів міжнародного співробітництва є запобігання злочинності, адже сучасні злочинні угруповання діють транснаціонально, використовуючи нові технології та методи.

Запобігання злочинності є не лише питанням національної безпеки, але й важливим фактором економічного розвитку та соціальної

стабільності. Створення безпечного середовища сприяє залученню інвестицій, економічній, соціальній стабільності, розвитку туризму та підвищенню якості життя та добробуту громадян.

Метою даного підрозділу є аналіз особливостей міжнародного співробітництва України у запобіганні злочинності в контексті євроінтеграції, шляхом визначення основних викликів та можливостей, а також розробки рекомендацій щодо подальшого розвитку цього напрямку згідно з національними інтересами України.

Сьогодні Україна активно працює над вступом до ЄС, що вимагає гармонізації національного законодавства та правоохоронної системи зі стандартами ЄС. Євроінтеграція вимагає проведення масштабних реформ у правоохоронній системі, що передбачає делікатний баланс між захистом національних інтересів та імплементацією європейських стандартів. З одного боку, Україна має забезпечити ефективну боротьбу зі злочинністю та захист прав громадян, з другого – адаптувати свою правоохоронну систему до європейських норм і правил, щоб стати повноправним членом європейської спільноти.

Як точно зазначає Ю. Якименко, Україна своєю боротьбою за свободу та незалежність стала каталізатором усвідомлення багатьма країнами світу пріоритетів розвитку людства, важливості захисту демократії, свободи й справедливості, а також сприяла зміцненню прийняття світовою спільнотою фундаментальних цивілізаційних цінностей. Протистояння російській агресії висвітлило нові аспекти та суперечності глобальних процесів, стимулювало оновлення існуючих і створення нових союзів та інституцій, а також вплинуло на перегляд пріоритетів, партнерських відносин і допустимих меж компромісів¹.

Питанням євроінтеграції було присвячено значну кількість наукових робіт, в яких розглянуто різні аспекти щодо питань національної безпеки, енергетики, а також ж більш конкретні, такі як реформи

---

¹ Див.: Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. 102 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf

в судовій системі чи боротьба з корупцією¹. Поряд з цим, недостатньо уваги приділено питанням прийняттого балансу між імплементацією законодавства до міжнародного співробітництва та національними інтересами України.

Євроінтеграція є одним з ключових інструментів забезпечення національних інтересів України, оскільки вона відкриває доступ до європейського ринку, сприяє модернізації економіки, зміцненню демократичних інститутів та підвищенню рівня життя громадян. Поряд з тим, Україна може віддавати пріоритет тим європейським стандартам, які найбільш відповідають її національним інтересам. Наприклад, посилення боротьби з організованою злочинністю може бути пріоритетом через загрозу з боку транскордонної злочинності.

Проведення реформ з відповідною трансформацією функцій, повноважень відповідних інститутів суспільства може бути обумовлене національними інтересами. Так, у період воєнного стану можуть бути пріоритетними реформи, які пов'язані з безпекою, а інші можуть бути відкладені.

Національні інтереси України – це стратегічно важливі цілі та завдання держави, спрямовані на забезпечення її національної безпеки,

¹ Див.: Кундеус В. Г., Татаркіна Ю. І. Інтеграція кримінального права в стратегії розвитку кібербезпеки соціальних мереж: аналітичний погляд. *Український політико-правовий дискурс*. 2024. № 3–4. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/issue/view/3>; Житний О. О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 45–53; Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре» 2001. 448 с.; Мейш А. В., Сафронова Г. В., Дацюк Т. К. Роль громадянського суспільства у захисті прав людини в умовах євроінтеграції України. *Український політико-правовий дискурс*. 2024. № 5. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/36>; Куровская І. А. Розв'язання проблем гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу як передумова інтеграції України до європейських співтовариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2007. 18с.; Лаба О. В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991–2004 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 21 с.; Лихова С. Я., Костюк К. М. Сучасний вплив європейської інтеграції на правотворчу та законотворчу систему в Україні. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/18389/1/Лихова%20С.Я.,%20Костюк%20К.М.%20СУЧАСНИЙ%20ВПЛИВ%20ЄВРОПЕЙСЬКОЇ%20ІНТЕГРАЦІЇ%20НА%20%20ПРАВОТВОРЧУ%20І%20ЗАКОНОТВОРЧУ%20СИСТЕМУ%20УКРАЇНИ.pdf>

економічного розвитку, соціальної стабільності, культурної ідентичності та міжнародного статусу. Вони формуються на основі географічного розташування, історичного досвіду та культурних традицій. Євроінтеграція є одним з ключових інструментів реалізації національних інтересів України, оскільки вона відкриває доступ до європейського ринку, сприяє модернізації економіки, зміцненню демократичних інститутів та підвищенню рівня життя громадян. Однак процес євроінтеграції вимагає від України пошуку балансу між національними інтересами та європейськими цінностями, а також врахування суперечливих інтересів різних соціальних груп.

Національні інтереси України можна виділити за окремими категоріями:

- безпекові інтереси, які полягають у збереженні територіальної цілісності та обороноздатності держави, забезпеченні стабільності і громадського порядку, боротьбі з тероризмом і злочинністю, захистом інформаційної безпеки та кіберпростору;

- політичні інтереси, що містять забезпечення суверенітету та незалежності країни, стабільність державної влади, ефективність державних інституцій, розвиток демократії та правової держави, а також зміцнення міжнародного авторитету.

- економічні інтереси, які полягають у забезпеченні стабільного економічного розвитку, зростання добробуту громадян, підтримці конкурентоспроможності української економіки на світовому ринку, енергетичній незалежності, розвитку інфраструктури та залученні інвестицій;

- соціальні інтереси, що містять підвищення якості життя населення, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, боротьбу з бідністю, розвиток освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення захист інтересів ВПО, відновлення соціальних гарантій для населення на деокупованих територіях;

- культурні та гуманітарні інтереси, які охоплюють збереження національної ідентичності, розвиток культури, мови, традицій, а також підтримку прав людини та розвиток гуманітарних зв'язків;

- екологічні інтереси, що містять забезпечення охорони навколишнього середовища, раціональне використання природних ресур-

сів, боротьбу зі змінами клімату та захист біорізноманіття, протидію біотероризму та відновлення земель на деокупованих територіях.

У сучасному світі пріоритети національних інтересів повинні враховувати зміни в міжнародному середовищі. В умовах глобальної нестабільності Україні необхідно акцентувати увагу на: захисті територіальної цілісності та національного суверенітету; зміцненні обороноздатності; інтеграції в європейські та світові структури; розвитку енергетичної незалежності: диверсифікація джерел енергії та зменшення залежності від чужих енергоресурсів; розвитку внутрішніх інститутів і соціальних стандартів: реформування економічних, правових і соціальних інститутів для підвищення рівня життя громадян та економічної стабільності та посиленні національної безпеки та модернізації армії: зміцнення обороноздатності та технічного оснащення Збройних сил України.

Процес євроінтеграції вимагає від України адаптації свого законодавства та інституцій до європейських стандартів. Це означає, що національні інтереси України мають бути узгоджені з європейськими цінностями, такими як демократія, верховенство права, права людини і свободи.

Зовнішньополітичний курс України узгоджується з її ключовими національними інтересами, слушно зазначає І. Артьомов. Основними серед них є: збереження територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів; інтеграція української економіки до світової економічної системи; розвиток відносин із найближчими сусідами та іншими країнами. Виходячи з цих інтересів, автор визначив основні пріоритети зовнішньої політики України на сучасному етапі: а) гарантування національної безпеки; б) інтеграція до європейських та євроатлантичних структур; в) зміцнення двосторонніх відносин із державами, готовими співпрацювати на взаємовигідних умовах¹.

Оскар Крейчі підкреслює, що зовнішньополітична стратегія має виходити з національних інтересів, серед яких пріоритетними є так

---

¹ Див.: Артьомов І. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі. *Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти проблеми* / Закарпатський державний університет. Ужгород, 2007. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/3702>

звані «життєві інтереси», зумовлені необхідністю збереження фізичної, політичної і культурної ідентичності держави стосовно зовнішнього середовища¹.

Доцільною є думка О. Резнікової, що забезпечення національної стійкості є багатограним процесом, який вимагає узгоджених дій держави, суспільства та міжнародних партнерів. Вибір моделі забезпечення стійкості має базуватися на глибокому аналізі національних інтересів, загроз і можливостей, а також на врахуванні кращих світових практик².

Україна, як держава, що зазнає агресії з боку сусідньої держави, має особливу потребу в міцній системі забезпечення стійкості. Співпраця з міжнародними партнерами, зокрема країнами ЄС та НАТО, є ключовим фактором для зміцнення національної безпеки та підвищення стійкості до зовнішніх загроз.

У новій геополітичній реальності Україна має можливості для зміцнення своїх національних інтересів. Це може містити активізацію зовнішньої політики, залучення міжнародної допомоги та поліпшення інвестиційного клімату. Також важлива інтеграція з НАТО і ЄС, що забезпечить нові механізми безпеки та економічної підтримки, але, на жаль, всі ці процеси уповільнились через військові дії на території України.

Слушно зазначає В. Щурін, що для України співпраця з НАТО, як із системою колективного захисту, має ключове значення, зважаючи на необхідність самостійного реформування збройних сил і забезпечення їхньої боєздатності на рівні, що відповідає міжнародним стандартам. Взаємодія між НАТО й Україною охоплює широкий спектр питань, серед яких: підтримання миру, реформування сектору оборони та безпеки, військова співпраця, розвиток озброєння, планування дій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру, наукові дослідження, захист навколишнього середовища та розвиток громадянської дипломатії³. Розширення співробітництва в цих сферах

¹ Див.: Krejčí O. *Mezinárodní politika*. Praha: Victoria Publishing, 1997. S. 179.

² Див.: Резнікова О. О. *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища* : монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.

³ Див.: Щурін В. Нормативно-правове забезпечення співробітництва України та НАТО в сучасних умовах. *Public management*. 2023. № 1 (34). С. 86. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-10](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-10)

спрямоване на підвищення спроможності України гарантувати свою безпеку, особливо в умовах конфлікту з Росією та її прагнення до проведення глобальних змін

Спільна робота з міжнародними партнерами набуває особливого значення для України в умовах глобальної нестабільності. Залучення таких структур, як НАТО, ЄС та програми взаємодії з міжнародними організаціями, може стати запорукою безпеки та розвитку. Підтримка країн-партнерів у сфері оборони, економіки та інформаційної безпеки формує нові можливості для стабільності України. Так, у рамках інтеграції до НАТО, на думку В. Щуріна, вдосконалення нормативно-правової бази матиме значний позитивний вплив на внутрішнє управління, оскільки відкриває можливості для: забезпечення надійних гарантій національної безпеки, збереження незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України; виходу з-під впливу Росії та формування рівноправних відносин між країнами; створення умов для інтеграції до Європи та приєднання до західних політичних і економічних структур; зміцнення безпеки й стабільності в Центрально-Східній Європі; а також покращення внутрішньої системи національної безпеки України через співпрацю з НАТО та розвиток оборонного сектору держави; підвищити світовий рейтинг України; зміцнити консолідацію держави; підтримати інституції громадянського суспільства; забезпечити прозору роботу влади; захистити права та свободи громадян та підтримати правове верховенство тощо¹.

Поряд з безпековими питаннями міжнародне співробітництво відіграє значну роль у протидії транснаціональній організованій злочинності. Так, надається партнерська допомога при вирішенні питань «прибутків від злочинів», як складової системи боротьби з транснаціональною злочинністю, зокрема відмиванням доходів, які було здобуто злочинним шляхом. Ці питання можуть бути врегульовані країнами шляхом внесення змін до Типового договору відповідно до Факультативного протоколу до Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя, стосовно прибутків від

---

¹ Див.: Щурін В. Нормативно-правове забезпечення співробітництва України та НАТО в сучасних умовах. *Public management*. 2023. № 1 (34). С. 90. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-10](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-10)

злочинів¹. Оскільки положення щодо «прибутків від злочинів»² мають важливе значення в боротьбі з організованою злочинністю, держави за бажанням можуть включити ці положення до тексту двостороннього чи багатостороннього договору про співпрацю. Крім того, допомога в питаннях конфіскації доходів здобутих злочинним шляхом сьогодні стає новим інструментом міжнародного співробітництва.

При реалізації принципів міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності необхідно узгодити засоби та методику міжнародної співпраці на умовах партнерських стосунків. Адже не зважаючи на інтернаціоналізацію злочинності, форми та засоби її запобігання мають переважно національний (внутрішньодержавний) характер. Погоджуємось з думкою Г. Дідківської, що метою такої співпраці має бути досягнення єдності, узгодженості дій держав, міжурядових організацій, інших суб'єктів цієї діяльності в запобіганні злочинності, за неодмінних умов дотримання законності, прав і свобод людини, правил поведінки з правопорушниками. Реалізація цієї є узгодження основних напрямів міжнародного запобігання злочинності. У цьому випадку, слушно зазначає Г. Дідківська, участь України в міжнародній системі запобігання злочинності є складовою кримінально-правової політики держави³.

За останні два десятиліття спостерігається суттєве зростання рівня міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю, однак через існування серйозних перешкод та обмежень багато проблем залишаються невирішеними. Транснаціональна організована злочинність сама по собі є основним мотиваційним чинником розвитку міжнародного співробітництва

¹ Див.: Факультативний протокол до Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя, стосовно прибутків від злочинів. 14.12.1990. URL: <https://docs.dtkr.ua/doc/1014.1955.0>

² Під «прибутком від злочинів» у факультативному договорі розуміється будь-яка підозріла або встановлена судом власність, отримана або реалізована, прямо або опосередковано, внаслідок вчинення правопорушення або вартість власності або інші вигоди, отримані в результаті вчинення правопорушення.

³ Див.: Дідківська Г. В. Україна як учасник протидії міжнародному тероризму. *Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО*: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 квітня 2017 р. Київ, 2017. С. 31–33.

у цій сфері, проте злочинні організації в умовах глобалізації стають все більш потужними та універсальними, а їхня мобільність зростає. При цьому, ресурсів однієї держави у протидії міжнародній злочинності, недостатньо. Тому міжнародні злочинні організації, розуміючи це, обирають країни зі слабкою і корумпованою системою кримінального правосуддя для своєї дислокації та протиправної діяльності. Виникає слушне питання: які основні труднощі стримують необхідну міждержавну співпрацю та створення достатньо потужної інфраструктури міжнародного співробітництва правоохоронних органів у боротьбі проти транснаціональних кримінальних спільнот?

Процес євроінтеграції України передбачає активну участь у міжнародному співробітництві, зокрема у сфері боротьби зі злочинністю. Це зумовлено як глобальним характером сучасної злочинності, так і прагненням України до європейських стандартів у цій галузі.

Напрями міжнародного співробітництва можуть бути наступні:

– гармонізація національного законодавства з європейським, що полягає у адаптації українського кримінального законодавства та інших нормативно-правових актів до «*acquis communautaire*» Європейського Союзу;

– співпраця правоохоронних органів щодо обміну оперативною та іншою інформацією (обмін досвідом у боротьбі з відмиванням коштів, незаконним обігом наркотиків, торгівлею людьми та іншими видами організованої злочинності), проведення спільного розслідування та нейтралізації організованих форм злочинності, екстрадиція осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів;

– співпраця у сфері кібербезпеки для протидії кіберзлочинам, захисту критичної інфраструктури та боротьби з поширенням дезінформації, маніпуляції та пропаганди;

– співпраця у запобіганні терористичним актам, обмін інформацією та координація дій правоохоронних органів.

– надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах, у тому числі щодо виконання судових рішень, пошуку та конфіскації речей, майна, грошей, активів, які були отримані злочинним шляхом та екстрадиції.

Важливо зауважити на дотриманні національних інтересів при здійсненні міжнародної співпраці. Тому співпраця має реалізовуватись з урахуванням національних інтересів та без шкоди для суверенітету держави. Доцільно уникати ситуацій, коли боротьба зі злочинністю може призвести до обмеження прав і свобод громадян або втручання у внутрішні справи держави. Також необхідно, щоб співпраця сприяла розвитку національної економіки, а не завдавала їй шкоди.

Інструментами міжнародного співробітництва є, по-перше, Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Цей документ визначає напрями співпраці у сфері правосуддя та внутрішніх справ, включаючи боротьбу зі злочинністю. Враховуючи пріоритетне значення євроінтеграційного курсу для нашої держави, зокрема, якісне виконання положень Угоди про асоціацію¹, Україна отримує унікальну можливість модернізувати свою економіку, зміцнити демократичні інститути та наблизитися до європейських стандартів життя. Угода про асоціацію є не лише економічною угодою, а й політичним документом, який визначає стратегічний курс розвитку України на десятиліття вперед.

Угода про асоціацію є результатом свідомого вибору українського народу та відображає його прагнення до європейської інтеграції. Вона передбачає проведення масштабних реформ в Україні, які спрямовані на створення сучасного, демократичного та процвітаючого суспільства. Реалізація Угоди є складним процесом, який вимагає зусиль від усіх гілок влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

По-друге, це міжнародні організації, такі як Інтерпол, Європол, ООН та інші відіграють важливу роль у координації зусиль держав у боротьбі зі злочинністю. Так, для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю важливим є дозвіл правоохоронних органів виїжджати на територію іншої держави (з її схвалення) з метою арешту злочинців, яких вони розшукують. Інший варіант полягає в депортації злочинців з країни замість їх офіційної видачі.

---

¹ Див.: Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

У зв'язку з цим Радою Європи прийнято рішення зі скорочення кількості обмежень, пов'язаних з різним визначенням технічних аспектів видачі злочинців у різних країнах Європи, що є серйозним внеском у вирішення існуючих труднощів. Типовий Договір про екстрадицію¹ та Типовий договір про взаємну допомогу у сфері кримінального правосуддя, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1995 році, є ще одним кроком для покращення ситуації у цій сфері². Норми договору встановлюють етапи екстрадиції будь-якої особи, яку держава, яка звернулася з проханням про видачу, шукає для подальшого переслідування за правопорушення, що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше одного року відповідно до законодавства обох країн. У Типовому договорі передбачена додаткова можливість звернення держави, за наявності певних підстав, до передачі справи своїм правоохоронним органам для розгляду питання про засудження особи, яка вимагається для екстрадиції.

Ефективне міжнародне співробітництво сьогодні означає максимальне використання потенціалу існуючих структур та механізмів, об'єднуючи їхні зусилля з метою використання більш ефективних засобів проти злочинності. Нині запропоновані такі заходи. Однією з головних цілей міжнародного співробітництва у сфері безпеки є співробітництво в рамках боротьби з відмиванням коштів, для чого були створені організації з попередження злочинності та правосуддя. Наприклад, Інтерпол створив міжнародну базу даних «Вкрадені транспортні засоби» для автоматичного пошуку, доступ до якої можуть отримати країни-члени в їх зусиллях щодо виявлення та, якщо це можливо, вилучення викрадених транспортних засобів. Однак зазначена база даних повинна бути розширена національними базами даних та механізмами обміну інформацією на двосторонньому, регіональному та субрегіональних рівнях. Разом вони володіють могутнім

---

¹ Див.: Типовий договір про видачу. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 45/116 від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_687#Text

² Див.: Резолюція 45/117 Генеральної Асамблеї ООН «Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_833#Text

потенціалом, і тому необхідно активно стимулювати розвиток контактів між ними.

По-третє, наявність двосторонніх, багатосторонніх договорів про правову допомогу та екстрадицію, що є важливим інструментом співпраці між державами.

Розвиток співпраці в цій ситуації не має альтернативи, і міжнародному співтовариству слід вживати додаткових заходів для подолання труднощів, які виникають у різних сферах та рівнях. Допомога може бути двосторонньою або багатосторонньою, але в будь-якому випадку вона повинна бути об'єктивною та враховувати всі аспекти організованої злочинної діяльності. Також необхідно, за можливості, забезпечити послідовність систем кримінального правосуддя різних країн, включаючи допомогу країнам зі слабкою нормативною базою або державами, які є базою для кримінального бізнесу, а також у розробці національного законодавства щодо боротьби з організованою злочинністю. Очевидно, що неможливо досягти повної ідентичності правового регулювання в цій сфері з низки причин, однак для того, щоб мати можливість скоординувати ефективні заходи проти транснаціональних кримінальних угруповань, необхідним є порівняння різних національних юрисдикцій, що беруть участь у здійсненні цих заходів.

Останніми роками активно розвиваються такі методи міжнародного співробітництва, як програми систематичного обміну персоналом правоохоронних органів, спрямовані на зміцнення контактів між їх працівниками, здійснення спільних дій проти транснаціональних злочинних організацій, обмін інформацією та експертними оцінками щодо поточної ситуації, взаємне накопичення досвіду боротьби з кримінальними угрупованнями. Звичайно, необхідно мати високий рівень професіоналізму всіх учасників – зокрема, фахівці однієї країни повинні добре ознайомитись не лише з методами транснаціональної злочинної діяльності, а й з фінансовим та процесуальним законодавством відповідних держав. Вони також повинні знати міжнародні конвенції, угоди та інші правові механізми, що регулюють видачу злочинців, передачу ув'язнених, конфіскацію майна, придбаного в результаті злочинної діяльності тощо. Тому в Україні для проведен-

ня належної професійної підготовки фахівців, в тому числі юристів, які мають безпосередньо забезпечувати міжнародну співпрацю, здійснювати навчання для цієї мети за єдиними освітніми програмами та правилами. Необхідно розробити як базовий комплексний, так і галузеві глосарії термінів міжнародного законодавства, за допомогою яких можна було б здійснити перехід до застосування разом із зарубіжними країнами уніфікованої юридичної і спеціальної термінології.

Доцільним для професійного та кадрового забезпечення діяльності з міжнародного співробітництва здійснювати перегляд навчальних програм навчальних закладів за програмами 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», 293 «Міжнародне право» з метою їх адаптації до програм держав-членів ЄС, а також організувати підвищення кваліфікації з питань вивчення та аналізу міжнародного законодавства та законодавства ЄС працівників органів виконавчої влади. Необхідно запровадити спеціалізацію з питань міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю у рамках навчальних програм вищих навчальних закладів України. Слід відзначити, що, крім введення на юридичних факультетах університетів загального курсу права ЄС, доцільно читати ще й галузеві дисципліни, наприклад, курс «Основи міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю». Крім того, у відповідних навчальних програмах передбачити вивчення документів Білої Книги. Крім того, на шляху вдосконалення кадрового забезпечення процесу гармонізації доцільним є запровадження спеціальних навчальних програм, в тому числі з вивчення іноземних мов та програм належного ознайомлення з юридичною термінологією, що використовується в міжнародному законодавстві та актах законодавства ЄС.

Для досягнення дієвого результату необхідно посилювати правову базу для міжнародного співробітництва; підвищувати професійний рівень правоохоронних органів; розвивати міжнародні зв'язки та обмінюватися досвідом; залучати громадськість до боротьби зі злочинністю.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що Україна протягом своєї історії неодноразово доводила свою європейську ідентичність. Не-

зважаючи на численні виклики, включаючи зовнішню агресію, українське суспільство залишається відданим європейським цінностям. Реалізація Угоди про асоціацію, проведення реформ та активна участь у європейських інтеграційних процесах демонструють, що європейський вибір України є стратегічним і незворотнім.

Міжнародне співробітництво у запобіганні злочинності є необхідною умовою забезпечення безпеки та стабільності в сучасному світі. Україна, як країна, що прагне інтеграції в європейське співтовариство, має активно розвивати співпрацю з міжнародними партнерами у цій сфері. При цьому необхідно збалансувати інтереси євроінтеграції з необхідністю захисту національних інтересів.

==== Спосок використаних джерел

1. Артёмов І. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі. *Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти проблеми* / Закарпатський державний університет. Ужгород, 2007. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/3702>
2. Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / Наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. 102 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf
3. Дідківська Г. В. Україна як учасник протидії міжнародному тероризму. *Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 квітня 2017 р.* Київ, 2017. С. 31–33.
4. Житний О. О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 45–53.
5. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре» 2001. 448 с.
6. Кундеус В. Г., Татаркіна Ю. І. Інтеграція кримінального права в стратегії розвитку кібербезпеки соціальних мереж: аналітичний погляд. *Український політико-правовий дискурс*. 2024. № 3–4. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/issue/view/3>

7. Куровская І. А. Розв'язання проблем гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу як передумова інтеграції України до європейських співтовариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2007. 18с.
8. Лаба О. В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991–2004 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 21 с.
9. Лихова С. Я., Костюк К. М. Сучасний вплив європейської інтеграції на правотворчу та законотворчу систему в Україні. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/18389/1/Лихова%20С.Я.,%20Костюк%20К.М.%20СУЧАСНИЙ%20ВПЛИВ%20ЄВРОПЕЙСЬКОЇ%20ІНТЕГРАЦІЇ%20НА%20ПРАВОТВОРЧУ%20І%20ЗАКОНОТВОРЧУ%20СИСТЕМУ%20УКРАЇНИ.pdf>
10. Мейш А. В., Сафронова Г. В., Дацюк Т. К. Роль громадянського суспільства у захисті прав людини в умовах євроінтеграції України. *Український політико-правовий дискурс*. 2024. № 5. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/36>
11. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ: НІСД. 2022. 532 с.
12. Резолюція 45/117 Генеральної Асамблеї ООН «Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_833#Text
13. Типовий договір про видачу. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 45/116 від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_687#Text
14. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
15. Факультативний протокол до Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя, стосовно прибутків від злочинів. 1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_834#Text
16. Щурін В. Нормативно-правове забезпечення співробітництва України та НАТО в сучасних умовах. *Public management*. 2023. № 1 (34). С. 85–91. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)) – 10
17. Krejčí O. *Mezinárodní politika*. Praha: Victoria Publishing, 1997. 511 s.

4.2. Вплив євроінтеграції та роль ЗМІ у формуванні антикорупційних органів України

Павлюх Марія Василівна

*кандидатка наук із соціальних комунікацій,
старша викладачка кафедри міжнародної інформації
Національний університет «Львівська політехніка»*

Корупційні прояви в суспільстві є потужним бар'єром на шляху розвитку національної економіки, які завдають шкоди іміджу України, народжують недовіру з боку громадянського суспільства; прагнуть до узурпації державної влади та встановлення контролю над нею. У зв'язку з цим, проблема протидії корупції набула актуальності та масштабного державного характеру.

Формування в суспільстві нетерпимості до корупційної поведінки – головне завдання в профілактиці корупції. Саме від того, наскільки суспільство нетерпимо ставиться й активно заперечує корупцію та усі її можливі прояви, залежить успішність усіх заходів державної політики з протидії корупції, особливо в умовах інтеграційних процесів України до ЄС. Формування такої позиції суспільства – завдання, перш за все, світоглядного рівня, яке може бути досягнуто послідовною активністю самого суспільства, його окремих інститутів, зокрема тих, які впливають на формування правосвідомості окремих груп і прошарків суспільства, володіють методами впливу на свідомість людей. Одним із найважливіших інститутів громадянського суспільства, який може виконувати такі завдання, є засоби масової інформації.

Угода про асоціацію між Європейським Союзом і Україною (далі – Угода) – це комплексний договір, який охоплює політичні та економічні відносини між Україною та ЄС. Торгова частина Угоди передбачає створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, що є важливим компонентом Угоди¹. Основні частини Угоди присвя-

¹ Сидоренко С. Є асоціація, немає інтеграції: Єврокомісія оцінила прогрес України у виконання угоди з ЄС. *Європейська правда*. 12.11.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/11/12/7089263>

чені ключовим реформам, економічному відновленню та росту, а також секторальному співробітництву у сферах енергетики, транспорту, охорони навколишнього середовища, промисловості, соціального розвитку і соціального захисту, рівності прав, захисту споживачів, освіти, молоді та культури¹. Угода приділяє особливу увагу цінностям і принципам демократії, верховенству права, повазі прав людини і основних свобод, ринкової економіки. Документ передбачає зміцнення співпраці у зовнішній політиці і політиці безпеки, а також в енергетичній сфері; взаємне відкриття ринків і стимуляцію конкурентоспроможності та інші кроки, необхідні для досягнення стандартів Євросоюзу і торгівлі на ринках ЄС. Крім того, Угода порушує питання правосуддя, свободи та безпеки, а також положення про мобільність.

Незважаючи на те, що положення Угоди про асоціацію мають технічний характер, її підписання у 2014 році було актом стратегічного і геополітичного значення в історії України. Політичні та економічні цілі Угоди мають принципове значення для майбутнього України як незалежної і безпечної європейської держави. Політична мета Угоди полягає у необхідності продовження реалізації «європейського вибору» України. Це означає запровадження основоположних європейських цінностей, а саме: демократії, верховенства права, дотримання прав людини та стандартів європейської системи безпеки. Угодою не передбачено отримання членства в Європейському Союзі, але така можливість не виключається у довгостроковій перспективі.

Економічна мета полягає у тому, щоб допомогти модернізувати українську економіку шляхом нарощування обсягів торгівлі з ЄС та іншими країнами, а також реформування економічного законодавства відповідно до передової європейської практики. За умови поліпшення бізнес-клімату Україна може стати привабливим об'єктом для зовнішніх і внутрішніх інвестицій у виробництво продукції на експорт в ЄС і на міжнародні ринки².

---

¹ Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu>

² Див.: Мартинюк В. Безпека для Східного партнерства: які зміни варто лобювати Україні. *Європейська правда*. 20.11.2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/20/7073879>.

Політична мета Угоди полягає у забезпеченні дотримання основних європейських цінностей українськими демократичними інститутами. Угода передбачає ретельний моніторинг демократичних інститутів у контексті верховенства права і прав людини. Дотримання демократичних принципів є настільки важливою умовою Угоди, що у разі їхнього серйозного порушення дію Угоди може бути припинено¹.

Успішна антикорупційна політика є запорукою загального успіху Угоди і економічного майбутнього України. Досягненню цієї мети сприятимуть багато пунктів Угоди, наприклад, у частині прозорості державних закупівель, але Україна повинна вирішити низку ключових проблем, пов'язаних із функціонуванням судової системи, прокуратури й антикорупційного бюро.

Співпраця між Україною та ЄС у сфері зовнішньої політики і безпеки поступово набирає обертів протягом останніх десяти років. Втім, починаючи з 2014 року, після анексії Криму Росією і війни на Сході України, питання про співпрацю з ЄС у сфері безпеки набуло стратегічного значення. Оперативне співробітництво передбачено у межах місії ЄС з питань оборони і безпеки та у деяких випадках здійснюється (наприклад, у межах Місії Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні на кордонах з Придністров'ям).

Скасування тарифів є базовою умовою для створення зони вільної торгівлі. ЄС значною мірою послабив обмеження доступу до його ринку у квітні 2014 року, надавши Україні «автономні торгові преференції» і скасувавши 94,7% своїх тарифів. Згідно з умовами повноцінного тимчасового застосування ПВЗВТ, яке розпочалося 1 січня 2016 року, Україна повинна поступово скасувати своє мито на імпорт з країн ЄС протягом семи років².

Антикорупційні програми ЄС, які упроваджуються в Україні. Антикорупційна ініціатива Європейського Союзу (EUACI) є найбільшою програмою технічної допомоги у боротьбі з корупцією, що ре-

---

¹ Див.: Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciju>

² Див.: Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciju>

алізується Європейським Союзом в Україні. Програма була створена у червні 2017 року. Вона фінансується Європейською комісією і Датським агентством міжнародного розвитку. Антикорупційна ініціатива ЄС спрямована на покращення антикорупційної політики в Україні. Другий етап програми розрахований на 2020–2024 роки¹.

EUACI в Україні була створена з метою посилення потенціалу антикорупційних інституцій та посилення контролю парламенту, громадянського суспільства та ЗМІ над реформами в Україні. Цілями програми є²: поліпшення реалізації антикорупційної політики; сприяння зниженню масштабної корупції; посилення оперативного і законодавчого потенціалу державних інститутів у запобіганні та ліквідації корупції; підвищення парламентського нагляду за реформами, а також потенціал вивчення і вдосконалення стратегічної законодавчої бази; зростання потенціалу місцевих органів влади, громадськості та засобів масової інформації, який дозволить цим інституціям зробити свій внесок у антикорупційну діяльність.

Програма складається із трьох компонентів³:

1. Підтримка державних органів, що займаються запобіганням і боротьбою з корупцією. EUACI забезпечує консультативну, організаційну та фінансову допомогу антикорупційним установам.

2. Сприяння українському парламенту в проведенні антикорупційних реформ. Реалізовані проєкти: створення Міжнародної антикорупційної консультативної ради (IACAB) 8 вересня 2017 року в результаті підписання листа про наміри між Комітетом Верховної Ради України з питань антикорупційної політики та EUACI.

3. Допомога місцевим органам влади, громадянському суспільству та ЗМІ щодо антикорупційної діяльності (чесні міста, організації громадянського суспільства, журналісти-розслідувачі). Від початку антикорупційної ініціативи ЄС, яка фінансується ЄС та реалізується Міністерством закордонних справ Данії, підтримано по-

---

¹ Див.: EU Anti-Corruption Initiative. URL: <https://euaci.eu>.

² Див.: Європейський Союз: посібник для журналістів. Київ: Представництво Європейського Союзу в Україні, 2020. С. 37.

³ Див.: Європейський Союз: посібник для журналістів. Київ: Представництво Європейського Союзу в Україні, 2020. С. 37.

над 30-ти проєктів з метою посилення їхньої спроможності в антикорупційній діяльності.

Антикорупційні ініціативи Ради Європи в Україні. Рада Європи є організацією, діяльність якої спрямована на відбудову і співробітництво європейських країн. До неї входять 47 країн-учасниць. З 1995 року Україна стала її членом¹. Статут організації, прийнятий 5 травня 1949 року, формулює завдання Ради Європи так: «Завданням Ради Європи є досягнення більшої єдності між його членами для збереження та втілення у життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу»².

Україна приєдналася до 64-х договорів та угод Ради Європи, серед яких: Європейська конвенція про видачу правопорушників³, Європейська угода про боротьбу з тероризмом⁴, Конвенція про захист національних меншин⁵, Європейська конвенція про здійснення прав дітей⁶, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією⁷. Рада Європи є важливим органом на шляху до європейської інтеграції, оскільки завдяки цій організації можна налагодити співпрацю, обмін, навчання та розробку спільних проєктів. Країни, які зазнають радикальних економічних та політичних трансформацій, повинні використовувати шанси, що надані Радою Європи. Офіс Ради Європи в Україні офіційно розпочав роботу 6 жовтня 2006 року. Його статус визначений у Меморандумі взаєморозуміння між Урядом України та Радою Європи про створення в Україні Офісу Ради Європи та його

---

¹ Див.: Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>.

² Там само.

³ Європейська конвенція про видачу правопорушників. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text

⁴ Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text

⁵ Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text

⁶ Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

⁷ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

правового статусу¹. Одним із ключових завдань Офісу є посилення ролі Ради Європи у підтримці зусиль України, спрямованих на забезпечення повної та ефективної імплементації Плану дій Ради Європи для України².

Розробка і реалізація заходів здійснюється у тих сферах, де Рада Європи має вагомі експертні знання та додаткові корисні переваги. Проекти спрямовані на досягнення таких завдань³: захист демократії, верховенства права, свобод і прав людини; підвищення прозорості та ефективності державного управління на центральному й місцевому рівнях; підвищення прозорості політичного процесу й підняття рівня довіри до виборчої практики; поліпшення умов тримання під вартою та запобігання жорсткому поводженню з особами, яких затримала поліція чи які перебувають у пенітенціарних та інших закритих установах; підвищення спроможності Державного бюро розслідувань щодо розслідування випадків жорсткого поводження, катувань та інших серйозних порушень прав людини; посилення спроможності Омбудсмана у сфері захисту прав людини; розширення плюралізму ЗМІ та забезпечення безпеки журналістів; зміцнення свободи медіа, доступу до інформації та посилення системи суспільного мовлення в Україні; посилення захисту прав людини щодо внутрішньо переміщених осіб; посилення захисту соціальних прав у суспільстві; сприяння гендерній рівності та боротьба з проявами сексизму; запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству; вдосконалення місцевої та регіональної демократії і сприяння реформі децентралізації; зміцнення законодавчої та інституційної бази для протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму в Україні.

Україна у 2020 році виконала 61% рекомендацій Ради Європи, пов'язаних із боротьбою з корупцією частково і 12,2% – повністю, про що йдеться у оприлюдненій доповіді Групи держав Ради Європи проти

---

¹ Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Радою Європи щодо заснування в Україні Офісу Ради Європи та його правового статусу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_775#Text

² План дій Ради Європи для України на 2018–2021 pp. URL: <https://rm.coe.int/coe-action-plan-for-ukraine-2018-2021-ukr/1680925bec>

³ Офіс Ради Європи в Україні. URL: [https://www.coe.int/uk/web/kyiv#{%227074895%22:\[0\]](https://www.coe.int/uk/web/kyiv#{%227074895%22:[0])

корупції (GRECO). Згідно з поданою статистикою, до кінця 2020 року Україна не виконала 26,8% відповідних рекомендацій (рис. 1)¹.

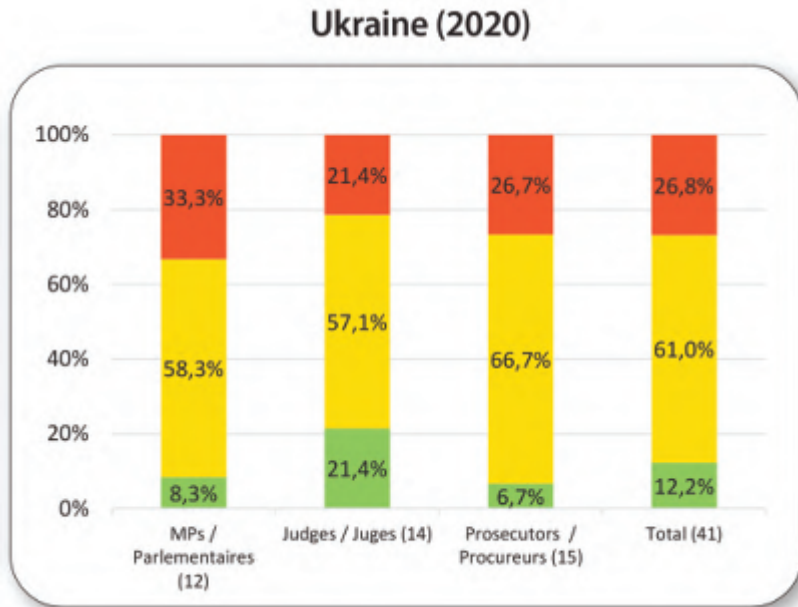

Рис. 1. Статистика виконання Україною рекомендацій Ради Європи, пов'язаних із боротьбою проти корупції станом на 2020 р.²

Офіс Ради Європи в Україні відіграє провідну координаційну роль у впровадженні заходів із реалізації Плану дій, програм і проєктів, що спрямовані на підтримку України у виконанні її статутних зобов'язань як держави-члена Ради Європи. Незважаючи на значні прогалини та проблеми, пов'язані з корупцією у державі, українське суспільство демонструє бажання цієї боротьби та засвідчує про свій європейський вибір.

¹ Див.: Group of states against corruption. Anti-corruption trends, challenges and good practices in Europe & the United States of America. 2020. 21st General Activity Report. URL: <https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/21st%20General%20Activity%20Report%20GRECO%202020.pdf>

² Див.: Group of states against corruption. Anti-corruption trends, challenges and good practices in Europe & the United States of America.

Рада Європи та ЄС створили умови та надали гранти багатьом українським ЗМІ, які сьогодні здійснюють розслідування у сфері корупції. Зокрема, у 2020 році Український кризовий медіацентр провів масштабне дослідження хабарництва у областях України, а також кількість випадків, які зафіксували місцеві та регіональні ЗМІ:

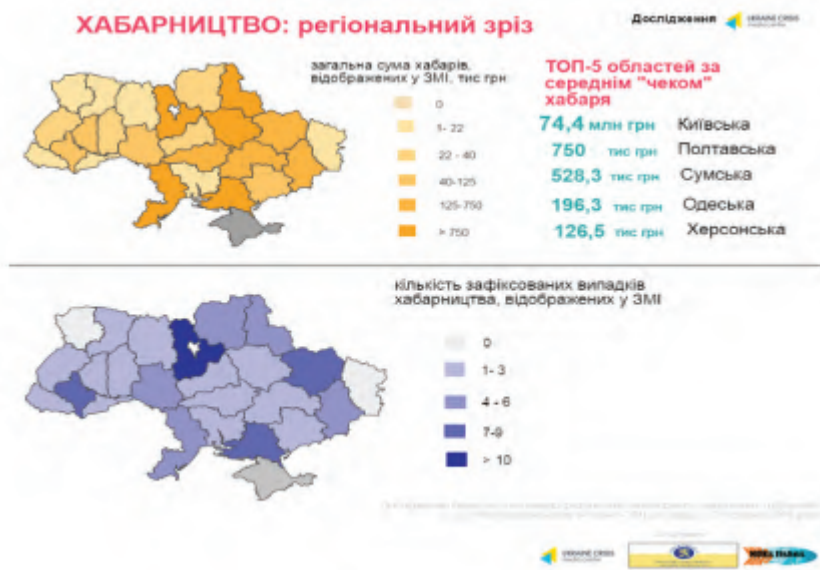

Рис. 2. Висвітлення засобами масової інформації теми хабарництва, регіональний зріз, 2020 р.¹

У площині висвітлення антикорупційної тематики загалом і хабарництва зокрема, лідером є Київ. Достатньо активну позицію займають ЗМІ Полтавщини, Сумщини, Одещини та Херсонщини. Київ, Харків, Одеса та Івано-Франківськ – лідери серед регіонів, у яких ЗМІ найчастіше звертаються до теми хабарництва.

Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні переймається взаємодією із ЗМІ. Наглядова Рада цього проекту як формальний механізм спільного прийняття рішень стосовно реалізації EUACI між Королівством

¹ Див.: Ukrainskyi kryzovyi media-tsentr. URL: <https://uacrisis.org/uk>

Данії, Представництвом ЄС в Україні та основними інституціями-бенефіціарами: антикорупційними органами, Комітетом ВР із питань запобігання і протидії корупції та Інститутом розвитку регіональної преси постійно комунікує із регіональними ЗМІ та окремими журналістами щодо висвітлення корупційної тематики. Важливим у висвітленні корупції є Інститут розвитку регіональної преси.

Сторінки антикорупційних органів у соціальних мережах (Facebook та Twitter) та їхніх керівників є майданчиками для просування інформації про взаємодію ЄС та України у формуванні антикорупційних органів, проте таке висвітлення має несистемний характер та орієнтований на презентацію здобутків самих керівників цих органів.

Кількість органів, пов'язаних із боротьбою із корупцією, в Україні є більшою. І про їхні повноваження забувають не тільки громадяни, ЗМІ, але й президент. Наприклад, президент В. Зеленський закликав у 2019 році українців телефонувати у НАБУ і повідомляти про корупцію¹, забуваючи про поліцію, СБУ, прокуратуру. Проте не тільки голова держави порушує ієрархію у антикорупційній сфері, але й самі органи нехтують виконанням своїх повноважень – Національна рада із питань антикорупційної політики при президентові України не збиралася на засідання протягом трьох років².

Однак можна позитивно оцінити активну діяльність ЗМІ щодо формування іміджу участі ЄС у формуванні та функціонуванні системи антикорупційних органів України, а також у формуванні нетерпимості населення до корупції і висвітлення антикорупційної діяльності держави у ЗМІ. Результатом активної діяльності ЗМІ можна вважати підвищення інформованості населення про факти корупції.

Отож, висвітлення боротьби з корупцією, місця та ролі Європейського Союзу у формуванні та функціонуванні системи антикорупційних органів України має несистемний, часто хаотичний характер; журналістські матеріали апелюють до власних чи офіційних джерел в Україні, проте не розкривають цілісну картину корупційних проявів з боку усіх

---

¹ Див.: Ржеутська Л., Сафаров А. Які органи в Україні борються з корупцією. *DW*. 24.09.2019. URL: <https://www.dw.com/uk/які-органи-в-україні-борються-з-корупцією/a-50560784>

² Див.: Президент України перезапустив Національну раду з питань антикорупційної політики. *Президент України*. 26.06.2019. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-perezapustiv-nacionalnu-raduz-pitan-anti-56057>

органів чи фігурантів. Реальна взаємодія і співпраця державних органів з суспільством є головною умовою ефективності роботи засобів масової інформації. Ресурсний потенціал ЗМІ пов'язаний із можливостями формування в суспільстві нетерпимого ставлення до корупційних проявів та полягає в можливості активного впливу на громадську думку та поведінку громадян. Протидія корупції здійснюється за допомогою створення антикорупційних правових механізмів, зокрема антикорупційної ініціативи ЄС, які складаються з певних юридичних засобів для виключення корупційних проявів. Антикорупційні правові механізми України демонструють ефективність боротьби з корупцією в органах державної влади і є основою антикорупційного законодавства.

==== Список використаних джерел

1. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text
2. Європейська конвенція про видачу правопорушників. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
3. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
4. Європейський Союз: посібник для журналістів. Київ: Представництво Європейського Союзу в Україні, 2020. 180 с.
5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
6. Мартинок В. Безпека для Східного партнерства: які зміни варто лобювати Україні. *Європейська правда*. 20.11.2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/20/7073879>.
7. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Радою Європи щодо заснування в Україні Офісу Ради Європи та його правового статусу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_775#Text
8. Офіс Ради Європи в Україні. URL: [https://www.coe.int/uk/web/kyiv#{%227074895%22:\[0\]](https://www.coe.int/uk/web/kyiv#{%227074895%22:[0])
9. План дій Ради Європи для України на 2018–2021 рр. URL: <https://rm.coe.int/coe-action-plan-for-ukraine-2018–2021-ukr/1680925bec>
10. Президент України перезапустив Національну раду з питань антикорупційної політики. *Президент України*. 26.06.2019. URL: <https://>

- www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-perezapustiv-nacionalnu-radu-z-pitan-anti-56057
11. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text.
  12. Ржеутська Л., Сафаров А. Які органи в Україні борються з корупцією. *ДВ*. 24.09.2019. URL: <https://www.dw.com/uk/які-органи-в-україні-борються-з-корупцією/a-50560784>.
  13. Сидоренко С. Є асоціація, немає інтеграції: Єврокомісія оцінила прогрес України у виконання угоди з ЄС. *Європейська правда*. 12.11.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/11/12/7089263>.
  14. Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu>
  15. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>
  16. EU Anti-Corruption Initiative. URL: <https://euaci.eu>
  17. Group of states against corruption. Anti-corruption trends, challenges and good practices in Europe & the United States of America. 2020. 21st General Activity Report. URL: <https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/21st%20General%20Activity%20Report%20GRECO%202020.pdf>
  18. Ukraine crisis media center. URL: <https://uacrisis.org/uk>

4.3. Роль електорально-правової культури у формуванні громадянського суспільства в контексті глобальних геополітичних викликів

Сергієнко Тетяна Іванівна

*кандидатка політичних наук, доцентка,
доцентка кафедри бізнесу та управління
Національний університет «Запорізька політехніка»*

Митюк Андрій Вікторович

*аспірант 2-го року навчання спеціальність 052 «Політологія»
Національний університет «Запорізька політехніка»*

Роль електорально-правової культури у формуванні громадянського суспільства набуває особливого значення в умовах сучасних гло-

бальних геополітичних викликів. У світі, де геополітична турбулентність посилює напругу між державами, а демократичні цінності стикаються з серйозними випробуваннями, рівень електорально-правової культури громадян стає критично важливим для забезпечення стабільності, суверенітету та сталого розвитку держави. Електорально-правова культура, як сукупність знань, переконань і поведінкових моделей громадян у сфері виборчих процесів, є основою для формування відповідального громадянського суспільства. Це суспільство не лише здатне активно впливати на політичні процеси, але й є гарантом демократичного розвитку країни та захисту її національних інтересів¹. У контексті глобальних викликів, таких як зростання геополітичної напруженості, інформаційна війна, спроби зовнішнього втручання у виборчі процеси та внутрішньополітична дестабілізація, електорально-правова культура виступає дієвим інструментом забезпечення національної безпеки. Знання громадян про свої права, обов'язки та механізми участі у виборах, а також усвідомлення важливості прозорих і чесних виборчих процесів, допомагають протидіяти маніпуляціям і зберігати суспільну єдність.

Підвищення рівня електорально-правової культури громадян сприяє формуванню активного громадянського суспільства, яке здатне не лише протистояти викликам сучасності, але й адаптуватися до змін у глобальному середовищі. Таким чином, ця тема є надзвичайно важливою для розробки стратегій політичного розвитку, зміцнення демократичних інституцій і забезпечення стійкості національних держав у глобалізованому світі. Але рівень її розробки в різних наукових напрямках має певні особливості².

Так, питання електорально-правової культури досліджуються в рамках політології, права та соціології. Багато робіт зосереджено на вивченні елементів виборчого процесу, ролі виборчого права, а також впливу виборчих процесів на демократичний розвиток. Однак

---

¹ Див.: Фарафонова І. А. Фактори, які впливають на електоральну поведінку. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. № 15. С. 51.

² Див.: Поліщук І. О., Сахань О. М. Категорія «електоральна культура». *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2019. № 2(41). С. 53.

дещо менше уваги приділяється взаємозв'язку електорально-правової культури з розвитком громадянського суспільства в умовах глобальних змін і геополітичної турбулентності¹.

Значний внесок у розробку цієї теми зробили як українські, так і зарубіжні науковці, серед яких можна відзначити таких авторів, як Г. Алмонд, С. Верба, С. Навальний, Ю. Веденєєв, П. Стецюк, Ю. Шведа, Г. Почепцов, Є. Малкін, Є. Сучков, В. Полтораєв, В. Чигрин та інші. Соціологічні аспекти електорального процесу та особливості електоральної поведінки досліджують О. Вишняк, В. Гімпельсон, В. Князєв, О. Куценко, Д. Наріжний, В. Скуратівський, Ю. Сурмін, Ю. Яковенко та ін. Також варто зазначити, що окремі наукові роботи присвячені аналізу впливу глобальних геополітичних змін на внутрішньополітичні процеси, зокрема на виборчі системи і політичні культури. Водночас питання електорально-правової культури в контексті таких глобальних викликів, як інформаційна війна та втручання зовнішніх акторів у вибори, залишаються недостатньо вивченими, що створює необхідність подальших досліджень.

Тож, мета даного дослідження полягає у вивченні ролі електорально-правової культури у формуванні громадянського суспільства в умовах глобальних геополітичних викликів, а також визначенні її впливу на політичну стабільність і національну безпеку. Завдання дослідження полягають у аналізі взаємозв'язку електорально-правової культури з демократичними процесами, оцінці її впливу на розвиток громадянського суспільства та формулюванні рекомендацій для підвищення рівня електоральної культури в умовах глобальних змін.

Методологія дослідження базується на поєднанні кількох підходів, що забезпечують комплексний аналіз взаємозв'язку електорально-правової культури та громадянського суспільства в умовах глобальних геополітичних викликів. Для вивчення теоретико-концептуальних аспектів використовуються методи аналізу та синтезу, що дозволяють з'ясувати сутність основних понять електоральної культури та громадянського суспільства, а також виявити їхній взаємозв'язок в умо-

---

¹ Див.: Поліщук І. О. Електоральний процес: поняття та складові фактори. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. № 885: сер. «Питання політології». Вип. 16. С. 133.

вах глобальних політичних та соціальних трансформацій. Контекстуальний аналіз дає змогу дослідити, як глобальні політичні та соціальні зміни, зокрема геополітична турбулентність, впливають на розвиток електорально-правової культури та роль громадянського суспільства в сучасних умовах. Застосування цих методів дозволяє всебічно оцінити роль електорально-правової культури у формуванні демократичних процесів, політичної стабільності та національної безпеки в умовах глобальних геополітичних викликів.

Визначення та вивчення понятійно-категоріального апарату є важливим кроком для розуміння ролі електорально-правової культури у формуванні громадянського суспільства. Громадянське суспільство є складною соціально-політичною категорією, що охоплює різноманітні організації та інститути, які перебувають поза межами держави і є важливим механізмом для забезпечення прав і свобод громадян. Визначення цього терміну дозволяє виокремити його ключові аспекти, серед яких – участь громадян у політичних процесах, взаємодія з державними інститутами, а також вплив на прийняття важливих рішень для суспільства. Концепція громадянського суспільства почала формуватися в епоху сучасності, а її коріння сягає в глибоку давнину, зокрема в працях Аристотеля, Платона та інших давньогрецьких мислителів. У період Відродження ідеї громадянського суспільства розвивалися через творчість таких філософів, як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, хоча термін «громадянське суспільство» вперше почав використовуватися лише в XVIII столітті. Водночас держава і суспільство трактувалися як єдине ціле.

Протягом другої половини XIX століття та до середини XX століття ідеї громадянського суспільства майже не обговорювалися, але з 1980-х років цей концепт знову став центральним у наукових дискусіях. Водночас стало очевидно, що різні країни і епохи надають цьому терміну різні значення. Ранні концепції громадянського суспільства наголошували на економічному вимірі як основному елементі, хоча це не означало відсутності ролі держави у формуванні громадянського суспільства. Держава виконувала функції створення і реалізації законів, що відображали спільну волю громадян та захищали їх права і свободи.

Проблеми громадянського суспільства висвітлюються також у працях Ш. Монтеск'є, І. Канта, Н. Макіавеллі, Г. Гегеля, К. Маркса і Ф. Енгельса. Німецькі філософи І. Кант і Г. Гегель підкреслюють взаємозв'язок моралі і права, що створюють умови для функціонування громадянського суспільства. Г. Гегель акцентує на значенні корпорацій (громадських об'єднань), які об'єднують індивідів за родом діяльності і працездатністю. Це дає можливість вирішувати протиріччя між індивідами і синтезувати їх зв'язки в «самосвідомій субстанції», що розвивається через органічну діяльність. За Г. Гегелем, основними елементами громадянського суспільства є: система потреб, правові інститути, що здійснюють правосуддя, поліція та корпорації.

Сьогодні громадянське суспільство розглядається як підсистема суспільного життя, яка охоплює сферу людської свободи, приватності та життєдіяльності, вільну від державного регулювання. Це простір для вираження та реалізації різноманітних інтересів, де домінують громадянські цінності, довіра та солідарність. У такому суспільстві основною діючою особою є громадянин як автономна особистість. Тож, термін «громадянське суспільство» в контексті електорально-правової культури означає не лише певну сукупність організацій, а й загальний стан політичної активності громадян, що сприяє формуванню демократичного, прозорого та ефективного управління¹. У цьому контексті електорально-правова культура стає важливим інструментом для розвитку громадянської свідомості та зміцнення демократичних процесів.

Становлення та розвиток громадянського суспільства є невід'ємною складовою забезпечення добробуту людини і високого стандарту життя. Громадянське суспільство реалізує принцип, де держава і суспільство виступають як співтовариство зрілих громадян, які самі спільно визначають свою долю². У цьому контексті електораль-

---

¹ Див.: Сергієнко Т. І., Єремєєва І. А. Співвідношення держави та громадянського суспільства у політичній думці. *Theoretical and practical aspects of modern scientific research: collective monograph* / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. P. 216.

² Див.: Бабарикіна Н. А. Громадянське суспільство як засіб гармонізації відносин між державою і громадянами. *Грані*. 2014. № 11. С. 115.

но-правова культура, як одна з основних складових громадянського суспільства, є важливим фактором для забезпечення політичної стабільності та розвитку демократичних процесів. Вона допомагає створити умови для активної участі громадян у виборчих процесах і забезпечує стабільність політичних інститутів у часи глобальних геополітичних викликів¹. Сучасне українське суспільство наразі постало перед цивілізаційним вибором та переживає історичний перелом, сутність якого полягає в переході від одного якісного стану до іншого. Українське суспільство проходить соціокультурні трансформації, що пов'язано з процесами становлення інформаційного суспільства та змінами в політичній культурі. У цьому процесі важливою є роль електорально-правової культури, оскільки саме вона забезпечує стійкість громадянського суспільства перед зовнішніми та внутрішніми викликами, допомагаючи громадянам активно відстоювати свої права та інтереси через виборчі механізми.

Проблематика громадянського суспільства є складною і охоплює не лише структурні аспекти його функціонування, але й більш глибокі процеси взаємодії між громадянським суспільством і державою. Як підкреслює О. Кіндратець, процес формування громадянського суспільства умовно поділяють на певні етапи, де основною є визначена роль громадянського суспільства в загальній структурі суспільства (див. табл. 1)².

Таким чином, етапи формування громадянського суспільства, запропоновані О. Кіндратець, демонструють динамічний процес взаємодії між громадянським суспільством і державою. Кожен з цих етапів відображає зміну ролі громадянського суспільства в соціально-політичній структурі, що має прямий вплив на його функціонування в умовах сучасних глобальних викликів.

---

¹ Див.: Сергієнко Т. І. Громадянське суспільство та його роль у забезпеченні національної безпеки України. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України*: тези II Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 листопада 2021 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 390.

² Див.: Кіндратець О. М. *Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи*. Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2003. С. 67.

Таблиця 1.

Етапи формування громадянського суспільства

Етап формування громадянського суспільства	Опис етапу	Взаємозв'язок із електорально-правовою культурою
I. Громадянське суспільство як найбільш якісний етап розвитку людського суспільства	Громадянське суспільство і держава – взаємодіючі елементи, що сприяють розвитку демократичних інститутів	Високий рівень електорально-правової культури забезпечує активну участь громадян у виборчих процесах, що сприяє зміцненню демократичних інститутів
II. Громадянське суспільство як механізм, що пов'язує інтереси громадян і державу	Громадяни через інститути громадянського суспільства взаємодіють із політичними структурами	Підвищення рівня електорально-правової культури забезпечує прозорість і чесність виборів, зміцнюючи демократичну взаємодію між громадянами та державою
III. Громадянське суспільство і держава як окремі елементи суспільної структури	Громадянське суспільство і держава мають чітко визначені ролі, де обидва можуть бути рівноправними партнерами або антагоністами	Низький рівень електорально-правової культури може сприяти політичній нестабільності, що підриває ефективність демократичного процесу

Сучасні трансформації, зокрема у сфері електорально-правової культури, потребують активного залучення громадян до політичних процесів, що забезпечує стабільність, демократичний розвиток та національну безпеку. Розвиток електорально-правової культури є ключовим для подальшого зміцнення громадянського суспільства, оскільки воно є гарантом демократичних змін та захисту національних інтересів у складних умовах глобалізованого світу.

Можливість громадян брати активну участь в управлінні державними та громадськими справами є одним із основних критеріїв

демократії¹. Розвинена система громадських організацій та рухів є важливою умовою для ефективної демократичної практики. Суспільство не може бути справжньою демократією, якщо громадяни не мають можливості активно впливати на прийняття рішень та участь у політичному житті. Створення умов для подолання соціальної інертності та заохочення громадян до участі в суспільно-політичному житті сприяє розвитку громадянської активності та формуванню сприятливого середовища для саморозвитку. Громадянська активність з'являється, коли групи населення прагнуть задовольняти спільні інтереси як генератори соціальної та політичної активності².

Оцінюючи сучасний стан та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні, можна стверджувати, що країна пройшла важливий етап від здобуття незалежності до формування нової політичної та соціальної структури. Громадянське суспільство в Україні має перспективи значного розвитку, що включає зміцнення громадських інституцій і підвищення ефективності впливу громадян на державну політику. В Україні вже створено правові основи для розвитку громадянського суспільства, а також сформована мережа громадських інститутів, що дозволяє суспільному життю набувати рис громадянського суспільства. Таким чином, громадянське суспільство є не лише інституційно організованою мережею соціальних і політичних взаємодій, а й важливим елементом забезпечення національної безпеки. Інститути громадянського суспільства відіграють ключову роль у наданні інформації щодо суспільних потреб і вимог, що є необхідними для ефективного управління та забезпечення стабільності в країні³.

Сучасні соціальні та політичні трансформації вимагають нових підходів до розуміння громадянського суспільства як активного учасника демократичних процесів, здатного забезпечувати політичну

---

¹ Див.: *Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. проф. Ю. П. Битяка та доц. І. В. Яковюка*. Харків: Право, 2007. С. 97.

² Див.: *Role of science and education for sustainable development / Edited by Magdalena Wierzbik-Strońska and Iryna Ostopolets*. Katowice: Publishing House of University of Technology, 2021. S. 706.

³ Див.: *Громадянське суспільство, його функції та можливості в сучасних умовах*. URL: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=713

стабільність навіть в умовах глобальних геополітичних викликів. В цьому контексті електорально-правова культура є важливим компонентом розвитку громадянського суспільства, оскільки вона безпосередньо визначає рівень участі громадян у політичних процесах і їх здатність відповідально впливати на рішення, що визначають майбутнє країни. Громадянське суспільство, яке активно взаємодіє з державними інститутами, потребує зрілого електорального інституту, здатного забезпечити демократичні механізми, які б гарантували прозорість, чесність і відкритість виборчого процесу. В умовах сучасних глобальних геополітичних викликів, електорально-правова культура відіграє вирішальну роль у забезпеченні стабільності громадянського суспільства, оскільки дозволяє протистояти спробам маніпуляцій і зовнішнього втручання у виборчі процеси, а також зміцнює внутрішню єдність і згуртованість громадян.

Глобальні геополітичні зміни, зокрема інформаційні війни, зростання напруженості між державами і зовнішні маніпуляції, створюють серйозні загрози для демократичних процесів. В таких умовах роль громадянського суспільства набуває особливої важливості. Сучасні виклики вимагають не лише реакції на зовнішні загрози, а й активної участі громадян у процесах прийняття рішень. Громадянське суспільство, яке має високий рівень електоральної та правової культури, здатне забезпечити необхідну стійкість і адаптивність до змін у глобальному середовищі.

Підвищення рівня електорально-правової культури серед громадян є ключовим фактором для забезпечення стабільності демократичних процесів у період глобальних змін. Освічені та свідомі громадяни здатні краще орієнтуватися в складних політичних процесах, оцінювати інформацію критично та приймати активну участь у виборчому процесі. Вони не лише мають знання про свої права і обов'язки, але й активно сприяють розвитку політичних і громадських інститутів, що є основою демократичного розвитку держави. Електоральна культура формує здатність громадян не лише виконувати свої виборчі обов'язки, а й ефективно взаємодіяти з політичними структурами, відстоюючи свої інтереси. Зростання рівня електораль-

ної освіти допомагає знизити політичну апатію та інертність, що є важливими факторами для розвитку демократичного суспільства. Крім того, це дозволяє громадянам краще розуміти процеси ухвалення рішень на національному рівні та мати реальний вплив на політику країни.

Також зазначимо, що у сучасному світі, де зростає вплив глобальних геополітичних процесів, роль громадянського суспільства стає особливо важливою. Підвищення електоральної правової культури не лише сприяє політичній стабільності, але й дає можливість громадянам активно формувати державну політику, підтримувати демократичні інститути та виступати проти спроб маніпуляцій або авторитарних тенденцій. В умовах глобальних загроз, зокрема через інформаційні атаки або зовнішні впливи, громадяни з високим рівнем електоральної культури здатні краще протистояти маніпуляціям і захищати національні інтереси. Отже, електорально-правова культура – не лише передумова для розвитку демократичного процесу, а й основа для стабільного розвитку громадянського суспільства, яке є гарантом національної безпеки в умовах сучасних глобальних загроз. Вона сприяє формуванню суспільства, здатного адаптуватися до змін, ефективно протистояти маніпуляціям, активно брати участь у політичному житті та забезпечувати сталий розвиток демократичних інститутів. Система освіти і підвищення правової свідомості громадян повинна стати основою для створення такої політичної культури, де демократія буде зміцнюватися, а політичні інститути залишатимуться стабільними навіть у періоди зовнішніх та внутрішніх викликів.

Щодо результатів дослідження, то вони можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо вдосконалення виборчої та правової системи в Україні та інших країнах, що перебувають під впливом глобальних геополітичних змін. Зокрема, результати можуть стати основою для розробки політик, спрямованих на підвищення правової та електоральної культури серед населення, зміцнення демократичних інститутів і розвитку громадянського суспільства в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Бабарикіна Н. А. Громадянське суспільство як засіб гармонізації відносин між державою і громадянами. *Грані*. 2014. № 11. С. 110–120.
2. Громадянське суспільство, його функції та можливості в сучасних умовах. URL: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=713
3. Кіндратець О. М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи. Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2003. 382 с.
4. Поліщук І. О. Електоральний процес: поняття та складові фактори. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. № 885: сер. «Питання політології». Вип. 16. С. 132–137
5. Поліщук І. О., Сахань О. М. Категорія «електоральна культура». *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2019. № 2(41). С. 52–69.
6. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. проф. Ю. П. Битяка та доц. І. В. Яковюка. Харків: Право, 2007. 246 с.
7. Сергієнко Т. І. Громадянське суспільство та його роль у забезпеченні національної безпеки України. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези II Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 листопада 2021 року)*. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 389–391.
8. Сергієнко Т. І., Єремеєва І. А. Співвідношення держави та громадянського суспільства у політичній думці. *Theoretical and practical aspects of modern scientific research: collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services*, 2022. P. 212–223.
9. Фарафонова І. А. Фактори, які впливають на електоральну поведінку. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. № 15. С. 49–55.
10. Role of science and education for sustainable development / Edited by Magdalena Wierzbik-Strońska and Iryna Ostopolets. Katowice: Publishing House of University of Technology, 2021. 978 s.

Авторський колектив

Голдак-Горбачевська Тетяна Володимирівна, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка».

Гопайдашко Ігор Володимирович, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21, Національний університет «Львівська політехніка».

Горбачевський Тарас Станіславович, кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.

Іваницька Наталія Анатоліївна, кандидатка педагогічних наук, директорка Чернігівської гімназії № 35, докторантка, Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих імені Івана Зююна НАПН України.

Карпека Дмитро Олександрович, PhD, науковий співробітник центру структурної та прикладної лінгвістики INALCO Інституту живих східних мов (м. Париж).

Кириленко Олеся Миколаївна, докторка соціологічних наук, завідувача кафедри загальнотеоретичних правових та гуманітарних дисциплін, Рівненський інститут Київського університету права НАН України.

Козловець Микола Адамович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології, заслужений працівник освіти України, Житомирський державний університет імені Івана Франка.

Кузьменко Северин Тарасович, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21, Національний університет «Львівська політехніка».

Кривуца Артем Віталійович, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Кучемба Андрій Андрійович, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21, Національний університет «Львівська політехніка».

Маркевич Юрій Олегович, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-21, Національний університет «Львівська політехніка».

Митюк Андрій Вікторович, аспірант другого року навчання, спеціальність 052 «Політологія», Національний університет «Запорізька політехніка».

Морозов Володимир Іванович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет, Харків.

Павлюх Марія Василівна, кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша викладачка кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка».

Повх Сергій Володимирович, заступник директора з навчально-виховної роботи Чернігівської гімназії № 35.

Поліщук Володимир Олегович, аспірант кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет.

Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича, Національний університет «Києво-Могилянська академія»; головний науковий співробітник центру безпекових досліджень, Національний інститут стратегічних досліджень, Київ.

Сергієнко Тетяна Іванівна, кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри бізнесу та управління, Національний університет «Запорізька політехніка».

Файник Адріана Андріївна, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-11, Національний університет «Львівська політехніка».

Щеглов Андрій Юрійович, кандидат історичних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львів.

Юзіков Георгій Станіславич, доктор філософії з права (PhD), докторант Державного податкового університету, Ірпінь.

Юзікова Наталія Семенівна, докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.

Для нотаток

Наукове видання

Кириленко Олеся Миколаївна,
Козловець Микола Адамович,
Рябцев Геннадій Леонідович та ін.

ТУРБУЛЕНТНІСТЬ ГЛОБАЛЬНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Монографія

Редактор *Т. О. Чернишова*

Підписано до друку 17.01.2025. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 17,8. Обл.-вид. арк. 14. Тираж 100 пр. Зам. № 241

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017